

Шарқ юлдузи

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK

Sharq yulduzi

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими
ОТАЁР
(1947-2004)

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиiddин Саййид
Мухаммад Али
Кенгесбой Каримов
Икбол Мирзо
Қахрамон Куронбоев
Минхожиддин Мирзо
Жумакул Курбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайридин Султонов
Махмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адхамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош мухаррир – Сирожиiddин Рауф

Бош мухаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудир – Икром Отамурод

Наср бўлими мудир – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудир – Ориф Хож

6

2020

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK
UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

№

ШИРИН ПАЙҒУЛАРДАН ЭНТИКАР
ҚАЛБИМ

Биз бахтиёр бўлғаймиз хўб,
Бизни зафар кучажак.
Тепшамизда чарх уришиб
Қалдирғочлар учажак.

Шундай кўшиқ айтган эдинг сен,
Шундай кўшиқ ҳаётдай азиз.
Ва, дунёга қайтган эдим мен,
Дунё менга қайтди ўша кез.

МАНОСАБАП

Эркинжон ТУРДИМОВ

МАЪРИФАТ — ИНСОН РУҲИЯТИНИНГ
УСЛУБИ

Самарқанд — маърифат макони. “Агар бойлик истасанг, Ҳиндистонга бор, илм истасанг, Маккага бор, агар ҳар иккаласин истасанг, Самарқандда қол”, деб бежиз айтилмаган. Хусусан, Ҳазрат Алишер Навоийнинг бу табаррук заминда икки йил муддат бўлиши, ўша даврдаёқ аллома номини олган Абулайс Самарқандийдан таҳсил олиши ўз вақтида бу кент адабий муҳитининг салоҳияти нечоғлиқ улуғ бўлганини кўрсатиб турибди. Биз ана шу беназир адабий муҳит анъаналарини давом эттириш чораларини кўряпмиз.

НАСР

Муртазо ҚАРШИБОЙ

ВОҚИФ

Ҳикоя

— Сиз иврит тилини қандай ўргангансиз? — деб сўрайди “шогирд”

— Бизнинг динимизда ҳазрати пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом жаноблари томонидан қолдирилган кўрсатмалар, ибратли амаллар бор, биз уларни “ҳадис” ёки “суннат” деймиз. Ана шу ҳадисларда, “Хитойгача бориб бўлсаям илм ўрганинглари”, дейилади. Яъни, илм кимнинг қўлида экани, кимга хизмат қилаётганидан катъи назар, мусулмон учун ўрганиш фарз қилинган амалдир. Бундан илм-маърифат Оллоҳ таолога тегишли, илоҳий неъмат, уни қанча кўп ўргансак, Яратганга шунча яқин ва суюкли бўламиз, деган хулоса чиқади.

ПАЛ

Қисса

Жозил инсоният жохиллигини турли киноларда кўрган, китобларда ўқиган, аммо бунга гувоҳ бўлишини етти ухлаб тушида кўрмаганди. Тавба, маърифатли жамиятда ҳам шундай ҳолат бўларкан-да! Ё маърифат дегани ичи чириб тамом бўлган маънавиятмикан? Булар айтганчалик соҳада қўшиб ёзиш шу қадар илдиз отган экан, унинг илғорларига ҳар йили орден-медаллар беришгани нимаси? Агар кимдир шу жирканч ишни қилган экан, аввал пухта ўрганиб, сабабини аниқлаб, кейин хулоса чиқаришмайдими? Ҳе йўқ, бе йўқ, пахтада ишлаган ҳаммани олиб келиб турмага тикаверишса-я! Ўларга истаганча муносабатда бўлаверишса-я! Ё киёмат дегани шумикин-а?

Абдусатид **КЎЧИМОВ**

НАЪМ

ШЕЪРДЕК ҚЎТЛАРЛАЙЛАР

ҲАЗРАТИ СУРҲУНИ.

Ургут тоғларига бормайин қачон,
Ҳаёлот шонида суза бошлайман.
Ичимда жўш урар самовий вулкон,
Ҳайрат осмонида кеза бошлайман.

Қанчалар сафдошу қандай қурдошлар,
Довул, бўронларда билмаслар ғамни.
Ўйлаб тополмайман, бу тилсиз тошлар,
Қайдан олган экан сўнгсиз чидамни.

Ғасмон **АЗИМ**

АДАБИЁТИ ВА ҲУНУСИ

СОҒИНЧА АТЛАНГАН ДУНЁ

Шавкат ҳурриятни соғиниб яшади. Ўрганиб шеърлар эди. Ҳуррият, мустақиллик, унинг назарида, ҳақиқат ор бўйича барқарор бўладиган – алақандай байрамга кишашроқми-ей – тоза, нурли нарса эди.

Мустақиллик келгач эса, шоир уни танимади.

Шўроларга астойдил хизмат қилганлар, мустақилликка қарши курашганлар; халқининг амситилаётгани парвосига ҳам келмаганлар; “шу дунёроқ менинг ҳам Ватаним” деб бир мартагина айтмаганлар; халқининг тили, дини ва маданияти ўқолишига рози маҳдудлар – идораларни тўлдириб турар, гўё ҳеч нарса ўзгармагандай эди.

Мамарасул
БОБОЕВ

Шеъримдадир ҳаёт-мамотим

Шоир ва умр

Хона. Ашёларда тартиб ва низом,
Шам ёниб, колганди кандилда андак.
Тонг юлдузи берар дарчадан салом,
Пастдан баҳор тутар ранг-баранг чечак.

Шоир хорғин, маънос кетмиш ҳаёлга.
Манглайида ажин – йилларнинг юки.
У тинмай ёзади...
Қошу соколга –
Нуроний тус бермиш кексалик кўрки.

Ҳар ишни қайтадан бошламоқ мумкин,
Азиз умрғина бунга бўйсунмас.
Лекин шоир унинг нафас, минутин
Қадрига етади, елга учирмас.

Умрин қиёс этар эди у шамдан,
У ҳам шам-ку: ёнган халқнинг ўйида.
Шу халқ деб эзилди ғамдан-аламдан,
Содикдир у ҳамон, умр сўнггида.

Шу зайлда тунлар, юлдуздай бедор –
Кўзлари тонгтача тўкали нурин,
Тархи тоза бўлсин, деб қилмас такрор,
Асли нига тизар шеъринат дурин.

Шеър деб, кечди у кайфу сафодан,
Элтмади ҳаётнинг хою ҳаваси.
Не олиб кетади киши дунёдан,
Ҳайкал яратмаса ҳар бир нафаси?

Мамарасул БОБОЕВ – (1911– 1969). Тошкент давлат педагогика институтининг тил ва адабиёт факультетини битирган. Ижодкорнинг "Шодёна", "Қуёш йўли", "Севган қўшиқлар", "Айни ёз", "Юрагимнинг айтганлари", "Умрим қўшиқлари", "Шобада ва япроқлар", "Танланган асарлар" китоблари нашр этилган.

Умр шошар гўё дарё ёки ел,
Шоир жондан севар диёру ёрни.
Талай хизмат кутар ҳали – кондош эл.
Кўрмак истар яна неча наҳорни.

Ҳаётни севали, севади дилдан,
Халқ ҳам умр тилар билониҳоя,
Аммо, излашарди разиллар зимдан –
Шу умрни кесмоқ учун бир чора.

Шоир ҳорғин, маънос кетмиш ҳаёлга,
Манглайида тахлоғ йилларнинг юки.
У тинмай ёзади...
Қошу соқолга –
Нуроний тус бермиш кексалик кўрки.

Хона. Ашёларда тартиб ва низом,
Килкиллаб ёнар шам, қолганди андак.
Тонг юлдузи берар дарчадан салом,
Пастдан баҳор тутар ранг-баранг чечак.

Нариги хужрада бир шум, доғули,
Илондай тўлғаниб шу кун у ғаддор.
Шоир таомига кўшиб оғуни,
Қулай фурсат кутиб ётарди бедор.

Шоир дам ёзади, дам сураб ҳаёл,
Чуқур: “Уҳ!...” тортади у гоҳи-гоҳи.
Хонтахтада қоғоз...
Ташиқарида тонг.
Юракдан қуйилар янги рубоий:

“Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак, ондин ортик бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.”

“Занжирланган шер”

*Ўтмишиди Навоийни суҳандон,
Манзури шааншаи Хуросон.
Фузулий.*

“Занжирланган шер.”
Ў, кўзида ғазаб,
Атрофига лаънат дея боқади.
Агар эркин бўлса, қудрат шунчаки,
Зулм дунёсини тоғдай йиқади.

Қаршисида ҳоким чирик салтанат,
Жаллод кўзларидек манфур ва қонли.
Эрлар таҳқирлию, шерлар занжирли,
Фосих ҳарамларда ҳайвоний ишрат.

У занжирли, демак, башар занжирли,
Куллар килган исён, зафар занжирли.
У занжирли, демак, шеър занжирли,
Меҳнат, ижод, севги, фикр занжирли.

Бу “Занжирланган шер” – мужассам бир халқ,
Бунда гавдаланар – меҳнаткаш деҳқон.
(Беллари дол бўлган омон учидай),
Тоғ қазувчи, меъмор, кирдаги чўпон,
Виждон, қуёш бетли Ҳақиқат ва Ҳақ.

Бу – “Занжирланган шер” – мужассам сиймо,
Бу – ошиқ Мажнундир, донишманд Фарход.
Бу – вафоли Ширин ва гўзал Лайло,
Бу – меҳрибон Шопур, аламли Бехзод.

Бу – “Занжирланган шер” – улуг Алишер,
Минг йиллик билимнинг ўлмас қомуси.
Бир шеърки, ҳаётта мангу келган эр,
Ҳаётбахш ва жўшқин шеър Амуси.

Мангу умр

Эрталаб нонушта килар кампир, чол,
Патефон овози тинганича йўқ.
Тахтада хилма-хил мева, қаймоқ, бол,
Биридан бир хисса ейилганча йўқ.

Куюк нонуштада кампир билан чол,
Тиллари ҳазилдан тийилмас сира.
Силкинар кулгидан мош – гуруч сокол,
Кампир лаблари ҳам йиғилмас сира.

Талпинар бобога набираси шўх,
Чолу кампир хурсанд...
Ажойиб айём:
Шу шўх жигарпора,
Соғ бўлса мудом,
Қаримайди улар,
Тугамайди,
Йўқ –
Улар умри мангу этади давом...

* * *

Шеъримдадир ҳаёт-мамотим,
Ҳақиқатим, ҳазил, кулгим ҳам,
Шеърим – менинг ичилган онтим,
Онги ичилмас ёлгон ва мубҳам.

Маърифат устунни

Эркинжон
ТУРДИМОВ

Бир ижодкорнинг асарида: “Китоб ўқишга вақт тополмаслик – айб, ўқишни истамаслик эса катта гуноҳдир”, деган иборани ўқиб қолдим. Жуда ўринли фикр. Негаки, ҳамма даврларда ҳам маърифат инсон руҳиятининг устунни ҳисобланган.

Алломаларнинг илми ва теран хулосалари жамият тараққиётини белгилаб берган. Агар таҳлилий нуқтан назардан ёндашсак, ривожланган давлатлар иқтисодиётининг фаровон турмушининг асосида таълимга, фан ютуқларига эътибор турибди.

Шу сабабли, давлатимиз раҳбари бу ҳаётини ҳақиқат ва халқаро тажрибани Ўзбекистондаги ислохотларнинг асосий йўналишига айлантиришга интиломда. Фанлар Академияси, олий ўқув юрлари ва халқ таълими тизимидаги ижобий ўзгаришлар ана шу сиёсат самарасидир. Аслида рақамли иқтисодиёт замирида ҳам таҳлил, пухта ҳисоб-китоб, оқилона режа, яъни билим ва маърифат ётибди.

Бир жихат менга доимо фахр бағишлайди. Шу кўҳна, табарруқ замин ҳудудида, хусусан Эргаш Жуманбулбул ўғли яшаган ҳудудда туғилиб ўсганим, камол топганим билан ғурурланаман. Шунинг учунми, болалигимдан адабиётга меҳр қўйганман. Отам гарчи оддий хайдовчи бўлса-да, газета-журналларни қолдирмасдан ўқир, биздан муталаа қилган китобларимиз мазмунини сўрашдан эринмасди. Айниқса, халқ мақолларини, Эргаш шоир термаларини кўп ёдларарди. Қишлоқ муҳтида энг кўп ишлатилган мақолларни ҳамон такрорлаб юраман: “*Чупоннинг келиши таёғидан, келиннинг келиши оёғидан маълум*”, “*Ўйламай гатирган – оғримай ўлади*”, “*Бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил*”, “*Гумон иймондан айиради*”, “*Чумчуқдан кўрққан тарих эсмайди*”.

Умуман, халқ мақоллари биз учун болалигимизда адабиётнинг алифбоси эди. Ҳаётини тажрибамда бир нарсга ишонч ҳосил қилдимки, маърифат, маърифатли одамлар кишига, айниқса, раҳбарга жуда катта куч-қувват бағишлар экан. Уларнинг талаб-эҳтиёжини, дардини бошқалардан кўра теранроқ англайди. Бундай инсонларнинг аксарияти ижодкорлар – шоир, ёзувчи, журналистлар, олимлардир. Навоий ва Сурхондарёда ишлаганимда ҳам улар билан самимий мулоқотларда

Эркинжон ТУРДИМОВ – Самарқанд вилояти ҳокими, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоси. 1969 йилда туғилган. Тошкент халқ хўжалиги институтини (ҳозирги ТДИУ) тамомлаган.

кўп фойдали таклифлар олганман. Уларнинг эркин ижод қилиши учун шароит яратилганга, яхши асарларини рағбатлантиришга интиланман. Негаки яхши бадний асарлар баъзан оғзаки тарғиботдан кўпроқ самара беради.

Самарканд – маърифат макони. “Агар бойлик истасанг, Ҳиндистонга бор, илм истасанг, Маккага бор, агар ҳар иккаласин истасанг, Самаркандда қол”, деб бежиз айтилмаган. Хусусан, Ҳазрат Алишер Навоийнинг бу табаррук заминда икки йил муддат бўлиши, ўша даврдаёқ аллома номини олган Абулайс Самаркандийдан таҳсил олиши ўз вақтида бу кент адабий муҳитининг салоҳияти нечоғлиқ улуғ бўлганини кўрсатиб турибди. Биз ана шу беназир адабий муҳит анъаналарини давом эттириш чораларини кўрямиз.

Тадқиқотчи олим, манбашунос Комилхон Каттаевга вилоятда яшаб ўтган алломалар асарлари каталогини яратиш, Оқларё туманида топилган қабртошларни тадқиқ қилишга имкон яратилди. Натижада фидойи олим “Самарканднинг буюк ҳуқуқшунос алломалари”, “Рисолати Бобурия”, “Қалом илми ва Мотуридий равияти алломалари”, “Саид ота ва Яссавия тариқати муршидлари тарихи” қабл китоблар ёзди ва бу китобларни чоп этишга ёрдам бердик. Айни пайтда муаллиф яна ўнга яқин тарихий китобларни таржима ва тадқиқ этиш устида ишлаётган. Бундан ташқари, бизга алломалар меросини оммага етказиш юзасидан таклифлар бераётган.

Ўтган йили вилоятимиздаги маданият масканлари яна биттага қўнади. Маашхуф ҳофиз Ҳожи Абулазиз Абдурасуловнинг Регистон майдони яқинидаги ҳовлиси ҳокимият ҳисобига харид қилинди ва тарихий кўриниши ҳолатида таъмирланиб уй-музейга айлантирилди. Бу уй-музей яқинда Маданият вазирлиги тасарруфига ўтказилди. Ҳофиз ва бастакорнинг бадний мероси ҳақида рисола тайёрланди. Дарвоқе, “Шарқ тароналари” халқаро мусика фестивали катнашчилари музейни иштиёқ ва ҳавас билан томоша қилдилар.

Сал бўш вақт топсам, мен вилоятдаги таникли зиёлилар ижодхонасига бораман, чунки улар билан мулоқот тафаккурни янги мушоҳада ва ҳулосалар билан бойитлади. Ўтган йили самаркандлик таникли академиклар Воҳид Абдуллаев ва Ботирхон Валихўжаев хонадонларига бориб, хотираларини ёд этдик, бой кутубхоналар билан танишдик. Бу улуғ зотларнинг оила аъзолари билан уларнинг фазилатлар ҳақида суҳбатлашдик.

Шоир, драматург, адабиётшунос, ўзбек, тожик, рус тилларида бирдек ижод қиладиган Ҳаёт Неъмат билан мулоқотим ҳам жуда самимий кечди. Ҳаёт аканин ўн минг китобдан иборат бой кутубхонаси билан танишдим, янги асарларидан ўқиб берди. Айниқса, адибнинг, “Ўзбек ва тожик ака-ука, опа-сингил, бу икки миллати дўст деб эмас, оға-ини деб таърифлашимиз лозим”, деган фикри мента маъку тушди.

Сартепа масканида яшовчи ҳайкалтарош Тўлаган Ёрқулов болалигида ҳайкалтарошлик санъати билан шугулланган. Нурободнинг Жом кишлоғидан ўсиб улғайган бу иқтидор эгаси ёшлигидан қумдан ҳайкалчалар ясаб, ўқиб касбининг устасига айланган. Унинг ноёб асарлари асосан Европа мамлакатлар галереяларидан жой олган. Ҳайкалтарош кўпгина халқаро кўргазмаларда иштирок этиб, миллийлигимизни ақс эттирган хунармандчилик маҳсулотлар

билан хорижлик мутахассисларнинг эътиборига тушган. У ясаган ҳайкаллар республикамизнинг бошқа вилоятларида ҳам ўрнатилган. Аммо Самарқандда унинг ижодига эътибор кам бўлган. Шу сабабли вақт топиб Тўлаган аканинг ижодхонасига бордим, ёнимга ижодкорларни ҳам чорладим. Уста ва унинг ўнга яқин шогирдлари билан суҳбатлашдик. Тўлаган Ёркулов билан Самарқанд учун ҳам буюртма беришга келишиб олдик. Ҳозир ижодкор вилоятимиздаги жамоат жойлари учун ҳам асарлар тайёрлаяпти.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жорий йил бошида Парламентга қилган Мурожаатномасида буюк жадид Махмудхўжа Бехбудий таваллудининг 145 йиллигини юртимизда кенг нишонлаш зарурлигини таъкидлаган эди. Олим ва журналист Ҳалим Саиднинг вилоят газетаси орқали менга мурожаати, очиги, маъқул тушди. Бу таклифларни вилоят жамоатчилиги, зиёлилар, ижодкорлар билан муҳокама қилдик. Чунки Махмудхўжа Бехбудий Самарқанднинг Тойлок туманида туғилиб ўсган. Жадидлик фаолиятини шу ерда Саидризо Ализода, Сиддиқхўжа Ажзий, Шакурый билан бирга бошлаган, биринчи ўзбек драмасини ёзган, ilk миллий газетани очган, халқни маърифатли қилишга муносиб ҳисса қўшган.

Жамоатчилик таклифига кўра, Мир Саид Барака кўчасидаги тарихий бино Махмудхўжа Бехбудий ва жадидлар уй-музеини учун бўшатиб берилди. 1909 йилда қурилган бу тарихий бинода Бехбудий ҳозирги “Зарафшон” газетасининг ilk сонларини чиқарган, ўзи ҳам оиласи билан шу ерда яшаган. Айни кунларда музей лойиҳаси яратилиб, бинода таъмирлаш ишлари олиб боришмоқда.

Буюк оқин, Қўрғон бахшичилик мактаби асосчиси Эргаш Жуманбулбул ўғлининг 150 йиллиги ўтган йил чинакам адабиёт фестивалига айланди. Бахшнинг уй-музеини ва боғида ижод байрами ўтказилди. Ёзувчи Раҳим Қодиров ва “Зарафшон” газетаси ходимларининг Эргаш оқин фаолиятига оид китобларига ҳомийлик қилдик. Фақат бугина эмас, сўнгги икки йил ичида Мухайё Худойкулова, Нафас Дўсанов, Ғайрат Бобоқулов, Раъно Комилова, Зулфия Данасева, Равшан Мансуров каби ўндан зиёд ижодкорларнинг тўпламларини чоп этишга ёрдам бердик.

Жорий йилдан яна бир савобли ишга қўл урдик. Тажрибали ижодкорлар ёрдамида ижтимоий тармоқлар орқали 2019 йилда чоп этилган китоблар танлови уюштирилди. Наср, шеърят ва публицистика бўйича чиққан учта энг яхши китоб муаллифлари насрда Мамадамин Ражабовнинг “Комиллик гулшани”, бадий публицистика йўналиши бўйича Зухра Бегим Эшонқулованинг “Нима яхши дунёда?”, назмда Хуршид Нуруллаевнинг “Бахтли бўлиш ўзимга боғлиқ” каби китоблари “Энг яхши китоб” номинациясида рағбатлантирилди. Бу тадбирни давом эттирмоқчимиз. Бундан ташқари, ёш ижодкорларнинг алоҳида альманаҳини нашр этмоқчимиз.

Давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган беш муҳим ташаббус доирасида аҳолининг китобхонлик маданиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилаётгани боис ўтган йил вилоятда “Энг яхши китобхон маҳалла”, “Энг яхши китобхон мактаб” ва “Энг яхши китобхон оила” кўрик-танловлари эълон қилдик. Бу танловларни энг қуйи тизимдан бошлаб, вилоят босқичига ўтказдик ҳамда энг яхши китобхон маҳалла деб эътироф этилган Тойлок туманидаги “Адас” маҳалла фукаролар йигини ва энг китобхон мактаб бўлган Каттакўрғон туманидаги

1-умумтаълим мактабига 100 миллион сўмдан пул мукофоти бердик. Қўшрабортуманидаги Мусурмоновлар оиласи эса “Энг яхши китобхон оила” деб эътироф этилиб, уларга “Спарк” автомашинаси совға қилдик. Эътиборли томони, айнан шу оила фарзанди Камола Мусурмонова жорий йилда Зулфия номидаги Давлат мукофотига сазовор бўлди. Мана китобхонликнинг, китобга меҳр қўйишнинг самараси. Пангат қишлоғидаги бу оиланинг 1,5 мингдан кўпроқ китобини ҳозир бутун маҳалла ўқияпти, яхшига ёндашиб, муродиға етмокчи бўлганлар қўпайяпти.

Бундан ташқари, вилоятимиз аҳли, айниқса, ёшлар 2018 йилда “Ёш китобхон” республика танлови ғолиби бўлиб, Президент совғаси – “Spark” автомобилсини қўлга киритган Пахтачи туманидаги 24-умумтаълим мактаби ўқувчиси Махлиё Ўрокова ҳамда наrpайлик Моҳинисо Шомуродованинг муваффақиятини ҳали унутган эмас. Бу китобхон қизлар камолға етган оилаларға биз ҳам алоҳида эътибор қаратдик. Улар учун янги уй-жойлар совға қилдик. Эндиликда, бу китобхон қизларимизға ҳавас қилган минглаб ўғил-қизларимиз китобға меҳр қўйган, астойдил мутолаа қилишяпти.

Айнан ёшларимизнинг китобға муносабати ўзгараётгани туфайли ўтган йил Президентимиз ташаббуси билан вилоятимизнинг барча туман ва шаҳарларида ёшлар кутубхоналари бунёд этилди.

Дарвоқе, ўтган йил Самарқанд шаҳридаги Александр Пушкин номидаги вилоят ахборот-кутубхона марказига бориб, мазкур маърифат маскани фаолияти билан танишдим. Афсуски, бинодаги шароит ҳам, марказ иши ҳам ўтган асрдагидек қолиб кетган, муассаса эътибордан четда экан. Ваҳоланки, ахборот-кутубхона маркази жуда бой китоб фондига эга, бу ердан Самарқанд тарихи, маданияти, маърифати билан боғлиқ жуда кўп маълумотларни олиш мумкин. Дарҳол бинони замон талабларига мос тарзда таъмирлаш бўйича лойиҳа ишлаб чиқилди, маҳаллий бюджет ҳисобидан 6,5 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратдик. Ҳозирда марказни тўла таъмирлаш ишлари якунланиб, муассасада китобхонлар ва ходимлар учун барча шарт-шароит яратилди, китоб фонди кенгайди, мебель жиҳозлари янгиланмокда. Марказ том маънода вилоятимизнинг замонавий маърифат, маданият марказига айланмокда.

Энди вилоятимизнинг бошқа туман ва шаҳарлари марказларидаги ахборот-кутубхона марказлари учун янги бино қурилишини келгуси йил дастурига киритиш учун лойиҳа ва ер майдони ажратиш масалалари кўриб чиқилмокда.

Бутун пандемия туфайли иқтисодий кийин шароит бўлишиға қарамай нега китоб ва китобхонлик, маданият ва маърифат учун маблағни ҳам, куч ва имкониятни ҳам аямаямиз? Сабаби – инсон илмли-маърифатли, маданиятли бўлса, моддий неъматларни ўзи яратиб олишға ҳаракат қилади. Ҳеч бўлмаганда кўп нопоя ишлардан, ёмонликлардан тийилади. Президентимиз бежиз, “Жаҳолатға қарши маърифат билан курашамиз”, демаяпти. Бу шундай қудратли кучки, кишини сабр-қаноатға, маданиятға ўргатади. Маърифат инсон руҳиятининг устуниси ҳамдир.

ЙЎЛ

Қисса

Фармон ТОШЕВ

*Меҳнат фахрийси, кадрдоним
Илёс Ашуровга бағишлайман.*

Саратон. Қок туш пайти. Аннасой этагида ёнбошлаган йўл узала тушганча ўзини офтобга тобламоқда. Ҳар замон тўсатдан пайдо бўлиб қоладиган дайди шамол қовжираган шувоқ, исирикларни учирганча, гўё унинг оромини бузмокчидек мудраётган йўлга уфуради. Шунда йўл худди бир керишиб, ўзини ўнглаб олмокчидек, эринибгина кимирлаб қўяди. Мудрок кўзлари билан атрофга бир қур назар ташлаганча яна хансираб заминга бош қўяди. Қулоғи тагида чириллаганча безовталанган калтакесаклар ҳам, элангандек тупроқда эгри-бугри силлиқ из қолдириб йўлни кесиб ўтаётган илон ҳам уни уйғота олмайди. Йўлнинг ҳам жони бор. У ҳам одам танийди, устидан юриб ўтаётган йўловчининг кимлигини, қандай одамлигини билади. Бу гапларни бировга айтиб бўлмайди-ю, лекин ҳозир шу ердан секин одимлаганча келаётган Жозил тоға шундай деб ўйлайди. Жозил тоға саксон йилдан бери, аниқроғи, эсини таниганидан буён шу йўлдан юради. Унинг ҳаёти бошқудукқа олиб боровчи шу йўл билан боғлиқ. Болаликда тут териб, чиллак йинаб юрган кунларидан тортиб, мўйлаби сабза уриб, қўшни қишлоқда бўлган “қиз тавраси”дан қайтаётган ҳамқишлоқ қизларини кузатиб келаётиб биттасига ўғринча қарагани, қиз лабини бургач, уялиб ўзини қўйишга жой топа олмай қолганига ҳам, кейинчалик саноксиз ёзилган хатлардан сўнг эришилган висол онларига ҳам шу йўл гувоҳ. Буни фақат Жозил билади ва шу йўл билади. Бу уларнинг сирини. Кейин эса... Қизнинг тўйи кунини... Ўшанда Жозил ойдин тунда тонггача шу йўлда олтиз тентираган, йўл четида ўтириб, уялмай ростакамига йиғлаган. Қишлоқдан илдирманинг товуши, ёшларнинг кийкириклари тун ярмигача чўзилган падлада у ҳамини, дардларини яширмай йиғлаганча йўлга сўзлайверган-сўзлайверган... Йўл са сукутга толганча, эшитаверган-эшитаверган... Ақалли юпатиб ҳам қўймаган. Шу-шу йўл хомуш бўлиб қолган. Шундан бери Жозил мана, ёши саксонга қинлашибди ҳамки, ўзини ҳалиям аламзада, қишлоққа ўғайдай билади. Аммо йўл Жозилга худди туғишганидай бўлиб қолган. Ҳатто тушларида ҳам қўпинча

Фармон ТОШЕВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, 1954 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек ва тожик филологияси факультетини битирган. Унинг “Қарнабчўл қўшиғи”, “Улнинг ўртаси”, “Отанинг сабоқлари”, “Бедаво кунли”, “Мен англаган ҳақиқат” ва бошқа қатор китоблари нашр этилган.

шу йўлни кўради. У йўлни ўзига ўхшатади. Иккиси ҳам бирга қариди. Йўлни
ўйдим-чукур жойлари Жозилнинг кўнглидаги чандикларга ўхшайди. Йўлни
четидаги тепаликнинг тик қирқилган жойлари бугун уваланиб, кия ҳолга келиб
қолган. Жозил унда гўё ўзини – бир вақтлар қирчиллама бўлиб, бугун анча кучдан
қолган, елкаси сезиларли даражада чиқиб қолган чолни кўради. Ана, катта йўлда
уйингача отчопар майдони, сўнг Аннасойни ёкалаб юради. Жозил уйингача бўлган
масофаниям, кадаминиям, қанча дақиқа юришиниям минглаб марта санаган. Хат
йўл ёқасида ўсадиган исирикнинг қачон пишиб етилишигача, қим қачон юлиб
кетишигача яхши билади. Йўлнинг ёқасида Отчопар жойлашган.

Отчопар дегани қияликдаги яланглик, бир томони кирга туташиб кетган
Унинг бугун фақат номи қолган, холос. Жозил қимсасиз кўчага, анча тартибли
оқланган уйларга разм солди. Айрим хонадонларга дарвоза ўриштириб, кўч
тарафга гуллар экилибди. Жозил буларга қараб кўнглида қандайдир мамнунли
ҳис қилар экан, яна ҳаёлга берилди... Илгари қишлоқда тўй бўлса, хонадон эгас
йиллар давомида йинғиниб, кўпқари берарди. “Фалончи кўпқарили тўй қиялти”
деган гап чиқса, бас, бутун атроф-жавонибдан, кўшни вилоятлардан чавандозлар
номдор полвонлар келаверарди. Хатто кўшни республикадан бир гуруҳ козо
чавандозлар ҳам келиб, кўпқарида қатнашган, аммо солининг каттасини ололма
кетганини қишлоқдагилар ҳалигача давраларда эслашади, ўзимизникида
зўрлигидан фахрланишади. Қишлоқда кўпқари борлигини эшитса, аннасойни
борки, агар Тошкентда бўлса ҳам ишини ташлаб келарди. Хўп даврлар эди-да
Энг кизиги, кўпқаридан кейин бўларди. Қишлоқ аҳли кўпқаридан битта бўлса
ҳам улоқ олиб келган чавандозникига йиғилар, солимнинг зўрини қим олган
қайси улоқчи полвон чакконлиги, қайси полвонлар гуруҳ бўлиб улоқ талаш
номардлик қилгани қизғин муҳокама қилинар, қўлма-қўл тортишувда тигилиб, те
хиди ўриштириб қолган улоқ гўшти меҳмонларга камлик қилиб, яна бир-иккита уло
ҳам сўйиларди. Базм охирида қайвонилар қишлоқда қимнинг маъракаси, қимни
ҳашари борлиги ҳақида жўяли гаплар айтгач, ёшларга хизматлар тақсимланарди.
Қишлоқда нима янгилик бўлса, ҳамма Отчопардан эшитар эди. Авваллари бу ерда
қанчадан-қанча кўпқари бўлган, лекин ҳозир бу атрофда номи чиққан чавандоз
қолмаган. Шундай бўлса-да, қишлоқ аҳли бу майдонни ҳалигача Отчопар де
атайди. Айтишларича, Эгам чўпон турмадан қайтганида дастлаб шу ерда тўхтаб, бо
овози билан “Отчопар-ўв, салом, мен қайтиб келдим!” деб бақирган экан. Аввали
ҳамқишлоқлар буни ҳажв қилиб, Эгам чўпоннинг устидан роса қулишди-ю, кейин
тушуниб, Аннасойнинг дунёдаги энг гўзал жой эканлигидан роса фахрланишди.
Гапни соғ вақтда айтганми, ёки маст ҳолда айтганми, билмадигу, лекин шу воқеада
кейин Эгам чўпоннинг ҳам обрўси ошиб кетди. Қимдир буни Эгамнинг қишлоқ
роса соғинганига, яна қимдир унинг “у ёк”да ақли тўлишганига йўйди. Қим нима
деса, деярверсин, лекин Жозилнинг фикрича, дунёда Аннасойга етадигани йўқ.

Аннасойни ҳам ҳар қим ўзича шарҳлайди. Биров телевизорда эшитибди
“Бизнинг Аннасой дегани аслида Энасой дегани экан. Бошқудукда аслида она
анна дейишади”. Телевизорда қайси Энасой ҳақида гап бўлганлигидан Жоз
беҳабару, лекин қишлоқ мўйсафидлари телевизордаги ўша тепакал олимни
гапларини маҳкам ушлашди. Бизнинг Аннасойни дунёда билмайдиган одамни
ўзи йўқ. Қанчадан-қанча одамга эна бўлган бу қишлоқ. Тошкенту Самарқанд
яшайдиган, қишлоққа онда-сонда кора рангли алаамбало машиналарда кели
сой бўйида маишат қилиб кетадиган бойваччалар ҳам, қишин-ёзин қийими ха

ранг-туси ҳам ўзгармайдиган кўпгина журналистлару домлалар ҳам айнан шу кишлоқдан. Аннасойда ҳар йили бир маротаба, баҳорда тўлиб сув оқади, холос. Йилнинг қолган фаслида сойнинг ичи хас-хашак билан тўлади. Кўравериб кўзи ўргангани учунми, бу ҳолатлар Жозил тоғага кадрдон кўринади, аниқроғи Бошқудукни бошқача тасаввур қила олмайди.

Жозил шуларни ҳаёлидан ўтказиб хорғин одимлар экаи, ҳаёли уни яна олисга – ўсмирликка етаклаб кетди. Раҳматли отаси, “Бобонининг айтишича, биз бу ерга жаннат жойларидан келиб қолганмиз, авлодимиз обрўли улуғлардан бўлган”, деб тушунтирарди. Ана шу обрўли авлоддан бўлган Жозил тоғанинг саксон йиллик умри шу дашту адирларда ўтди. Паҳса, ғўлак ва деворларнинг ҳам ёки пишган гиштга айлангани-ю, чиройли темир дарвоза, акфа ромлари, том устидаги тарелка антеннани ҳисобга олмаса, ҳеч нарса ўзгаргани йўқ. Йиллар давомида рўзғор деган шалдирок аравани бирга тортишиб келган говмиш сигир ҳалиям рўзғорга базўр етгулик сут беради. Дуо кетганми, ким билсин, уйдаги ўнта кўй ўша-ўша – ҳеч ўн битта бўлмади. Ношукурлик бўлмасин, уй тўрига тутилган каштада тўрт-бешта медаль, битта ранги хира тортган орденъ осилган, Эришгани шу. Уларнинг салобати, кучи шу даражадаки, бу хонада турмушдаги камчиликлар, порахўрлигу субутсизликдан гапиришга ҳеч кимнинг ҳадди етмайди. Жозил баъзан оғзидан сал нобоп сўз чиқиб кетса, бирдан хушёр тортиб уларга қарайди. Гўё орден ва медалларни унга топширган кишилар даврада ҳозирдек ноўнғай ҳолатга тушади.

Бошқудук ўзи антика кишлоқ. Кишлоқ кексалари орасида ҳали туман маркази ёки Самарқандни кўрмаганлар бор. Жозил тоға кишлоққа Нурободдан автобус кўйилган кунни яхши эслайди. Аниқроғи, автобус уларнинг ховлиси яқинигача келмасди-ю, кишлоқдан бир километр наридаги асфальт йўлда тўхтаб ўтарди. Битта эшикли автобус қатнаган эди. Одамлар уни рангига қараб “оқ мошин” дейишарди. Суви ҳалиям қудукдан ичишарди. Кишлоқ ҳали у, ҳали бу туман ҳудудига ўтавергач, худди етим болага “Отанга бор, энанга бор” деганларидай, бу сўлим маскан борлигини юқоридаги катталар унутиб қўйишди. Бу ерга қувурда ичимлик суви олиб келишга ҳатто сурувни қўзилатиш маҳали тўсатдан пайдо бўлиб қоладиган бирор депутат ҳам ҳафсала қилмади.

Бир умр пода бокқан отаси унга, “Болам, замон ўзгараяпти, Бошқудукдан ҳам зиёли, эл танийдиган, қўли узун одам чиқиши керак, чиккани Чияли бозоридан нарига ўтмади, сен Тошкентда ўки, ўзим рўғорни амаллайман, муҳими, кўзим тиригида одам бўлиб ол”, деб далда берганди. О, ўша лаҳзада қўнглидан кечган ҳаёллар, қандайдир ички кўркув билан аралашган орзуларини айтмайсизми? Шоиртабиат, кишлоқ тўйларини рубобу дўмбирада ашула, дoston айтиб қиздириб юрган, отасининг тили билан айтганда, “ишнинг кўзини биладиган” акаси, “Ука, гапнинг рости, сенга ҳавасим келади, биз-ку бир амаллаб Самарқандда ўқидик, отамнинг дуосини олдинг, энди Тошкент деган жойни кўрасан”, дегани ҳали ҳамон эсида. Ўша кечаси Жозил ухлаёлмади. Негадир кетгиси келмади. Кишлоқ, дов-дарахтлар, асфальт кўчага элгувчи тупрок йўл, ҳатто қўшнингнинг безовта улиётган ити ҳам қўнглига яқинлигини ич-ичдан ҳис қилди. Аммо нима қилсин, кетиши керак. Бу йўлнинг охирида уни нималар қутаётганини билмаса. Тонгда тераклар қўл силтаб, уни узок йўлга қузатиб қолдилар.

Ўша воқеага ҳам ярим асрдан ошиб қолибди. Эҳ-хе, нималар бўлмади дейсиз! Энди эса бир вақтлар шу йўлни чаңгитиб ўйнаб ўсган бола мана бугун ёши бир жойга борганда Отчопар ёқалаб яна ўша кадрдон уйга келаяпти. “Кексалик

мўралаб эшик кокмокда, болалик қайтадан такрорланмокда”, деган экан қайсидир шоир. Ким айтган бўлса ҳам билиб айтган экан. У кексаликнинг гурсиллатиб эшик кокканини анча йиллар илгари эшитган.

Жозил қишлоққа яқинлашган сайин ўзига таниш ҳидларни илғай бошлади. Девор ортидан пиёздоғи аралаш ўчоқда тўлиқ ёнмай тутаётган тезакнинг ўткир хиди димоғига урди. Кўнгли алланечук бўлиб кетди. Томоғига бир нарса тикилгандек, кўзлари беихтиёр ёшга тўлди. Атрофдаги нарсалар тасвири хиралаша бошлагач, биров кўриб қолмасин деган хавотирда шоша-пиша кўзёшларини артди. Ўшанда у нимтихонлардан муваффақиятли ўтиб, талабалик сафига қабул қилинган, қувончи ичига сиғмай, гердайганча қишлоққа – отаси ҳузурига қайтди. Ўшанда у отасининг йиғлаганини биринчи марта кўрди. Отаси уни анча бағрига босиб турди. Ундан фақат чўпонларда бўладиган дашт гиёҳларининг ачимтил хиди келар эди. Орадан шунча йиллар ўтса-да, Жозил шу хидни кўмсайди. Бугун эса... Икки қўлини орқасига бирлаштириб, майда қадам билан, ҳатто ёнғоқдай тошни босиб оёғини қайириб олмаслик учун ўша – уни мунғайганча унсиз йўлга кузатган йўлда эҳтиёткорлик билан қадам ташлайди. Ҳар қалай, ҳасса ушламаганига шуқур қилади. Фақат...

... Бугун уни – кексайган гўдакни кутиб оладиган, қувончига қўшиладиган отаси йўқ. Аниқроғи, маслаҳат қиладиган одами йўқ, деса ҳам бўлади. Чунки Жозил тоғага бугун қувончини эмас, ғаму ташвишини, дардини баҳам кўрадиган одам зарур. Бу дардни енгиллатишга на хотинининг, на болаларининг қурби етмайди, улар ачинади, кўнглини кўтаради, холос.

Миясида бу каби чалқаш хаёللар айланар экан, қадамлари ҳам олдинга эмас, орқага тортаётгандек туюлди. Умрида илк бор киндик қони тўкилган кадрдон уйига шошилмаётганини сизди, боргани билан яна ўша ҳасрат, ўша уйқусиз тунлар... Лекин бошқа қаерга ҳам борарди, ўзининг ҳовлиси, киндик қони тўкилган, яхши-ёмон кунларининг гувоҳи бўлган кадрдон маскан...

Умуман, унга бу қишлоқда кадрдон бўлмаган жой, хонадон йўқ. Отаси билан сурув бокқанида ҳатто ҳар бир чуқур ёки тепаликка, каттароқ харсангга ҳам ном беришгани, қўйларни ҳайдаганда ўша белгиларни мўлжаллагани ёдида. Жозил шуларни эслар экан, болалигидаги яна бир воқеа ёдига тушди. Бир куни отаси қишлоққа бориб келай, деб сурувни унга топшириб кетди. “Кўркмайсанми?” деб сўраганида, “Йўқ, кўркмайман”, деб жавоб берди. Отаси кун ботганда қайтди. Уйдан майда-чуйда олиб келибди. Аммо Жозил кетаман, деб туриб олди, дарсликларини олиб келмаганини баҳона қилди. Ота, “Майли, Олапарни олиб кета қол”, деб рози бўлди.

Қишлоққача уч чакирим келади. У йўлга тушгач, ана-мана дегунча қош қорайиб қолди. Аввалига кучугини, “Қани юр, тезроқ”, деб кистаб келган Жозилни йўлнинг ярмида ҳар хил хаёллار чулғай бошлади. Ой хали чиққани йўқ, фақат узокдан қишлоқдаги энг чекка уйининг хира чироғи милтираб кўринади. Бола-да, гарчи сал нарида, сойдан кейин бўлса-да, қабристон тўғрисида, Яккахарсанг тоши ёнидан ўтишида кўнглига гўлгула тушди. Олапарга қўшилиб чопди, оёғи нимагадир қокилиб, сиркираб оғрий бошлагач, баттар саросимага тушди, худди орқасидан кимдир қувиб келаётгандек юраги гурсиллаб урарди.

Келишини сезганми ёки хавотир олиб чиққанми, билмади, лекин уни дарвоза олдида онаси кутиб олди. Бўстон хола унинг афт-ангорига қараб бир қор-хол бўлганини сизди. “Келдингми, болам?” деб ўғлини бағрига олиб, бошини силади. Жозил онасини кучоқлаб роса йиғлади. Онаси, “Ҳап, сени отангни, ёш болани шундай қоронғида ҳам ўзини қўйиб юборадимми?” деди.

Жозил умр бўйи уч марта кўрккан. Иккинчиси кизик бўлганди. Ушанда у бешинчи синфда ўқирди. Жўралари билан “ошиқ-мошиқ” ўйнаб ўтирганида онаси уни кудукдан сув олишга ёрдамга чақирди. Она аркон ўралган темир тилдиракни айлантириб турди, бола ковгани олиб, ундаги сувни ёнидаги идишга солиб турди. Учинчи марта сувни олиб, коматини кўтарганини билади, оёғи кудукнинг яхлаган лабида тойиб, ковга кўлидан учиб, ўзи кудук ичига тушиб кетди. Саросимага тушган она дод солиб, одамларни ёрдамга чақирди. Аксига олиб, атрофда катталардан биров кўринмайди. Бола эса кудук ичида, “Энажон!” деб бакиргани-бакирган. Йиғилган болалар ҳам кудук атрофида айланишдан нари ўта олмайди. Хайрият, узокдан отлик одам кўринди. Ферма мудирини Ҳамро бобо экан. У отдан тушиб, аввал Жозилни тинчитди: “Ҳозир, болам, сен кўрма, хўпми, ҳозир чиқариб оламиз”. Ҳамро бобо бир амаллаб пастга тушиб, Жозилнинг белидан арконга боғлади, болалар кўплашиб тортиб олишди. Жозил ўша воқеа туфайли бобога меҳри олиб, боғланиб қолди. Улар бозор-ўчар, тегиримон бошига ҳам кўпинча бирга боришарди. Ҳамро бобонинг ҳар гал, “Сен ақлли боласан”, дегани Жозилга хуш ёқарди. Баъзан бошидан ўтган ибратли воқеаларни, худди тенгдошларига айтганидек, гапириб берарди. Бундай суҳбатга кизиккан бола, агар бобо чақириб қолса, жўралари билан ўйиндан ҳам воз кечиб, унга эргашарди.

Учинчи кўркиши талабалагида бўлганди. Аниқроғи, сабоқдошининг никоҳ тўйида. Тўйга бирров кириб табриклайману, кейин уйга ўтаман, деган ҳаёлда борди. Меҳмонларнинг арағу пиво ичиб алжишларидан, бакир-чакирларидан юраги сикилиб, зўрға чидаб ўтирди. Барибир арак ўз кучини кўрсатди: кимдир, “Болалар, кетдик. Нарпай канали яқин экан, бориб бир чўмиламиз, свежий бўламиз”, деб қолди. Кўпчилик, ҳатто ораларидаги домла Боймурод ака ҳам қўшилди. Жозил кўп катори ечиниби, эни ўн метрча келадиган каналга тушди. Ҳамма ўзи билан ўзи бўлиб турган бир пайтда, умрида ҳатто ариқда ҳам чўмилмаган йиғит, оёқ-қўлини тўрт томонга силкитиб, жон ҳолатда типирчиллаш бошлади. Яхшиям Боймурод домла бунга кўриб қолиб, ўйлаб ҳам ўтирмай ўзини сувга ташлади ва уни бир амаллаб кирғоққа олиб чиқди. Атрофига йиғилган сабоқдошларининг бу воқеадан ранглари учиб, кайфи тарқаб бўлганди. Жозил, “Уэр, жўралар, мен сузишни билмайман, сизларга кизикиб тушгандим”, деб айбни ўзига олди.

Жозилга қўй боқинишга меҳр отасидан ўтган. Айниқса, сурувни кирга ёйиб, бирорта баландрок тош устида жойлашиб отаси билан кизгин суҳбатга киришар, унинг ўғитларидан чўпонлиқнинг жуда кўп сирларидан хабардор бўлди. Ҳатто ям-яшил яйловда осмонга қараб ётиб ҳаёл сурганида келажакда отасининг ўрнида чўпон бўлишини ҳам тасаввур қилган. Айниқса, отасининг, “Ҳалол бўл, ҳаромдан ҳазар қил. Ҳар бир кишининг елкасида иккига фаришта ўтириб, унинг умри давомида қилган яхши-ёмон ишларини ёзиб боради. Чин дунёга борганда улар кўрган-билганларига гувоҳлик беришади”, деган гаплари онгу шуурига муҳрланиб қолди. Эҳ, ўша даврда ҳозиргидек расм тушиш имконияти бўлмаганда... Аммо эсида, бир марта тумандан телпак кийган муҳбир келиб, кўзилатиш мавсумида отасини суратга олиб, кейин газетага чиқарганди. Кейин билса, отаси умри бўйи бир марта паспорт олишда ва кейин ана шу муҳбир туфайли суратга тушган экан. Тавба, ҳозиргилар туғруқхонадан то тўшақда ётиб қолгунча юргани-ю, егани-ичганигача суратга олишади. Ана замону, мана замон. Жозил баъзан телевизорда шуларга кўзи тушаркан, отасининг, “Замон кимники – носфурушники”, дегани ёдида келавради.

...Жозил тоға ортидан велосипед келатганини сезиб тўхтади. Чиройли костюмшим кийган болакай тўхтаб, велосипедини йўл четига ётқизиб қўйиб, отахон билан қўшқўллаб кўришди.

– Ассалому алайкум, Жозил тоға!

– Ваалейкум, мулло бўл, болам.

– Яхшимисиз, соғликларингиз яхшими? Юринг, кишлоккача миндириб кетаман.

– Раҳмат, болам, кўзимга иссиқ кўринаяпсан, агар адашмасам, сен халиги...

– Шербекман, тоға. Ҳамро буванинг невараси. Тўйимда отам сизга чопон кийгизган.

– Э, шунаками, менинг ҳам неварам экансану. Бунча посон бўлиб каердан келаяпсан?

– Жағалбойлидаги мактабдан. Математикадан олимпиада бўлди. Биринчи ўринни олдим, бобо. Энди Самарқандга борар эканман!

– Яша, болам, математика бу – фанларнинг отаси, ўқисанг, фойдаси кўп.

Болакай қариянинг дуосини олгач, қувончи ичига сиғмай, велосипедни шиддат билан ҳайдаганча, йўлида давом этди.

Қаранг-а, турмуш ташвишлари билан бўлиб, кишлок болаларининг улғайиб қолганини ҳам сезмабди. Яхшиям бола ўзини танитди. Акс ҳолда, Жозил ўз тусмолини айтганда, уялиб қолар экан. Юрагида ўти бор экан, насиб этса, зўр одам бўлади. Бобосидек!

Жозил тобора узоклашиб бораётган боланинг ортидан кузатар экан, гўё шу болакайда ўзини кўргандек бўлди. У ёшлигида яйловни қанча яхши кўрмасин, мактабга ҳаммадан олдин борарди. Адабиёт, география фанига жуда қизиқарди, бу фанлар бўйича ҳатто баъзан юқори синф ўқувчилари билан ҳам баҳслашиб қоларди. Уйда кечки овқатдан кейин, она ва болалар суҳбати қизигандан-қизирди. Онаси эртагу ривоят айтиб чарчамасди. Гарчи ҳаммаси, “Муроду мақсадига етибди”, деб тугаса ҳам барча болалар иштиёқ билан тинглашарди. Китоблар ҳам кўп эди, навбат билан ўқишарди, мактаб кутубхонасидан олишарди. Айниқса, онаси “Арпали деган чўлда...” деб бошлагандан Жозилнинг кўз ўнгига зиндонда ётган Алпомиш гадаланарди. Жозил кечалари уйқуси кочиб, кўп маротаба Алпомишнинг ёнида – зиндонда бўлиб қолгиси, унга ёрдам бергиси келарди. Агар қачондир бу дуолари қабул бўлиб, зиндонда ётиш тақдирига битилганини билса, балки дostonни эшитмай, четга қочган бўлармиди?... Ҳай, буям тақдир экан. “Тақдирни тадбил қилиб бўлмайди”, дейишган-ку. Ота-она ўшанда фарзандларининг дўмбира чалиб бахшиёна қўшиқ айтишларига ҳавас қилишарди. Ота, “Хотин, авлодимизда бахши ўтмаган, аммо болаларга Худо берганми дейман-да”, деб хурсанд бўлиб қўярди.

Умуман, Жозил тоға сулола деган тушунчага ўзича қарайди. Унингча, сулоланинг обрўси авлодларнинг бир хил касбу ҳунарни эгаллашгина эмас. Ота-онадан фарзандга касбга меҳрдан ташқари заковат, фаросат деган нарсалар ҳам ўтган бўлиши керак. Мана, мисол учун, бир онладан беш нафаргача прокуратура ходими чиққан. Вақтида бундайларни роса мактадик, ота изидан борди, дедик. Мелиса, дўхтирлар сафида ҳам. Аммо, дўппини ёнга қўйиб, бир мундай ўйлаб кўрилса, мактаб ўқувчиси уйда прокурор ёки милиция отасидан касбнинг қайси томонини ўрганиши ёки бу касбнинг қайси жиҳатига ҳавас қилиши мумкин? Ёки врач, нима, у беморларни уйда операция қилиб, уйда даволайдими? Ўз-ўзидан маълумки, ота-онаси ўз касбидан топганига яхшигина кун кечиргандан кейин фарзандининг ҳам шундай бўлишини истайди. Ҳаётнинг, “Олманинг тагига олма тушиши керак”, деган шифқатсиз, ёзилмаган қонуни ҳаётимизга шу даражада сингиб кетдики, ҳалоллик,

диёнат, бировнинг хаки, савоб, гуноҳ деган тушунчаларни эшитган кишининг эҳсаси қотадиған бўлди. Қолаверса, йиллар давомида олий таълим ҳам бу иллатнинг урчиб, онгу шууримизни эгаллаб олишига баҳоли қудрат кўмаклашди. Бу лаънати ўйин қондаси шуилай: амалдор ота топған ҳаром пулининг бир қисмини домла деб аталған кимсага олиб бориб беради. “Фарзанди аржуманд” ҳам ўқишни пул билан битириб олгач, ота кўмағи билан ишга кириб олади ва падарининг “анъанаси”ни ошириб адо этади. Дастлаб ўзининг ўқишига қилинган харажатларни ошиги билан чиқариб олади, кейин отаси йиққанларга кўшса кўшадики, қамайтирмайди. Ўзига ўхшаган юлдузни бенарвон урадиған дўстлар, ошна-оғайни ортттиради. Энди халқ ўйлаб чиққан, “Қуш уясида кўрганини қилади”, деган мақол ўз тўнини, “Қарга қарғанинг кўзини чўқимайди”, деб ўзгартиради. Аслида мақол бўлған бу ҳикмат ўз қасбининг сирларини, хийлаларини пухта ўрганиб олған, ҳамқасбларининг кўзини чўқимайдиган, ўсадиган ёш кадрнинг ҳаёт шиорига айланади. Бу бор гап, Жозил бунга ўзи гувоҳ бўлған. Жозил буни билмаса, бундай ўйламайди.

Жозил шуларни ўйлар экан, чарчаганини ҳис қилди. Ўтиришга қулайроқ жой излаб, йўл ёқасидаги бир жуфт толга кўзи тушди. Секин бориб, тол тағидаги қаттагина сарғиш тош устига чўқар экан, ҳам дарахтнинг сояси, ҳам енгилгина эпкиндан вужудига ҳаловат югурди. Иссиқ ҳам айни тобига қелди, бироз дам олсам, кейин уйгача ҳеч қанча масофа қолмайди, деганча юзи ва бўйнига оққан теридаги арта бошлади. Ҳа, айтгандай, нимани ўйлаётувдим. Ҳа, бўлди, эсладим деб ўйларини даво эттирди. “Қуш уясида кўрганини қилади”, деган гап тўғри. Майли, ҳунарманднинг, ўқитувчининг, олимнинг ҳонадонда бола кўради, қузатади, қўл уради, маълум кўникмага эга бўлади ва шундан кейин онам ёки отамнинг қасбини эгаллайман, деб ҳавас қилиши мумкин. Жозил ўзининг оиласи миқолида бу ҳақиқатга ишонч ҳосил қилди. Ростда, беш ўғил ва икки қизнинг ҳаммаси ўқиди, олий маълумот олди. Оддий чўпоннинг икки ўғли Самарқанддаги техникумда дарс беради. Битта шу Ҳаким чавандоз ўқишга бўйни ёр бермади, аммо у ҳам умри кўпқарида ўтиб, бир неча маротаба ғолиб чиқиб, Жиззах, Қашқадарё, Самарқандда ном чиқарди. Оилада Жозил ҳам, аёли ҳам фарзандларининг кўнглига қаради.

Отаси раҳматли жуда синчи одам эди, аммо Жозил у кишидан бир сирни яшира олған. Олтинчи синфда эди. Отаси дарсдан кейин сурув боқибга ёрдамга боришини тайинлади. У дарсдан қелса, уйда егулик ҳеч вако йўқ. Яйловга боради, деса, қорни роса очикқан. Уйнинг орқасига ўтиб, алампдан йиғлаб олди. Шу пайт кўшниси Зайнаб чеча пастқам девордан қузатиб турганми ёки тасодифан кўриб қолдим, “Жозил, қим сени хафа қилди, ке, болам, сенда ишим бор”, деб чақирди. У бориб сўрига чўққанча, индамай ўтирди. Хола дарров иккита тухум қовуриб, нон-қой билан олдиға қўйди. Жозил овқатни паққос туширди. Сўнг:

– Хола, менда нима ишингиз бор эди? – деди секингина.

– Ҳай, болам, арзимаган иш, даштдан қайтишнингда озгина исирик тери қел, хўпми? Шунга айтмоқчийдим.

Бола қорни тўйганига хурсанд бўлиб, “Хўп, холажон”, деб шошилиб йўлга отланди. Аммо кейин ўйлаб кўрса, қоланинг уч ўғли ҳам уйда эди, велосипедда гир этиб бориб исирик қелтириш мумкин. Демак, хола уни овқатлантириш учун шу баҳонани ўйлаб топған. Жозил ёш бўлса-да, буни тўсатдан англаб, қалати бўлиб қетди. Лекин Зайнаб қоласи билан қой ичгани, унинг тухум қовуриб берганини ўшанда отасига билдирмади. Аммо бу овқатнинг таъми умрбод ёдида қолди. Ҳатто кексалик томоқ кириб қўйганида ҳам Зайнаб қоласининг меҳриними ёки ўша қовурилған тухумними соғинганини ҳис қилиб юраги алланечук бир қалқиб

тушади. Лекин отаси ўшанда ўз болаларининг гоҳида кариндошлариникига кириб корин тўйғизишларини биларди. Начора, йўқчиликдан дамини ичига ютиб, ўзини билмаганга оларди.

Бир кун отаси тушга яқин от миниб келди. Онаси билан уйда нималарнидир гаплашиб олгач, Жозилга, “Ке, болам, сени бир айлантириб келаман”, деди. Болада, бу гапдан қувончи ичига сиғмай дарҳол отга мингашиб олди. Борганда, билди: томоша қайда, отаси уни хўжалик маркази — Улусдаги бир ховлига олиб борди. Эски таниши шекилли, исмини айтиб ичкари кирди, кўп ўтмай бир одам билан чиқди.

— Баротбой, бу менинг ўғлим. Ўзимга қарашиб турибди. Зехни ўткиру, лекин жуда шўх. Биздаги мактаб бунга торлик қилаётти. Ҳали ўзигаям айтганим йўқ, саккизинчи синфдан оласанми мактабингга?

Барот ака қарашлари ўткир, бир оҳангда вазмин сўзлашидан отаси билан анча йил қалин муносабатда бўлган кўринади.

— Э, Қахрамон ака, бир илтимос билан кеб қолсиз, йўқ десак уят бўлар. Тем более, сизнинг ўғлингиз бўғандан кейин ёмон ўқимаса керак.

Жозил гапиришга ҳам улгурмади. Отаси, “Бўпти, болам, шанба тушдан кейин уйга борасан, Барот амакинг бирорта уловга миндириб қўяди”, деб отни камчилаб жўнаб қолди. Барот амаки уни директор Абдураззоқ Арабов ҳузурига бошлаб борди. Директор гапни айлантириб, уни роса синади, айниқса, адабиётдан кўп саволлар берди. Аслида мактабда фақат шу фандан яхши ўқигани учун Жозил бурро-бурро жавоб берди. Директорнинг кайфияти кўтарилиб, “Бўлди, болам, сени 8-синфга олиб бориб қўяман”, деб қўлидан етаклади. Мактабда ётоқхона бор экан, Жозил дарсдан кейин ўша ерга жойлашди. Аммо уч-тўрт кун ичида директорга адабиётдан булбулдай сайраган боланинг сири фош бўлди. Чунки у Бошқудукда химия, биология, математика дарсларига деярли бормаган эди, шунинг учун бу фан муаллимлари унинг устидан директорга арз қилишибди. Роса қизгин “разбор” бўлди. Директор анча чўзилган муҳокамага Жозилга ҳам ёқадиган, ҳам ёкмайдиган яқун ясади:

— Гап бундай, муҳими, Қахрамоновда зехи бор, кизикиш бор, хотираси яхши. Так што, унга ёрдам берамиз. Математикадан Барот муаллим уйда бу бола билан қўшимча шуғулланади. Қолганлар ҳам дарсдан кейин синфдами, ётоқдами, қаерда бўлмасин, қолдирган фанлари бўйича машғулот ўтсин...

Эх, қанақа ажойиб муаллимлар бор эди, улар отанинг истаги эмас, боланинг истаги, зехну фаросатига қараб муомала қилишарди. Агар 8-синф охиригача математикада синфнинг энг олди бўлди, деса, ҳозиргиларга чўпчак бўлиб туюлади. Шунча яхши ўқиса-да, Барот муаллим “беш” баҳо қўймагани, фақат мактабни битиришда математикадан “аъло” қўйгани, институтга киришда математикадан ёзма ва оғзақидан “тўрт” баҳо олгач, почтага бориб Барот муаллимга телеграфдан миннатдорлик хати юборганига ҳам бировни ишонтириш қийин бўлди.

Беш йил давомида айрим фанлардан имтихонда тортишиб “яхши” баҳо олгани, дам олиш кунлари мардикорлик қилиб пул топгани, бирор марта ресторану тўйларга, туғилган кунларга бормаганига бугунги ёшлар ишонингармикан? Ҳа, уларни ишонтириш қийин. Улар учун бу эртақ. Айтсанг, ўзингни сўтакликда айблашади.

Қаранг-а, йиллар суронида ҳаётимиз ҳам, турмушимиз ҳам, шууримиз ҳам ҳаёл суришимиз ҳам шу қадар ўзгариб кетибди. Бугунги ҳаёт етти ухлаб тушига кирмаган, аммо бир домласи айтганидек, “Буни ҳаёт, кураш лейдилар, банда

ана шу курашларда инсон бўлиб шаклланади. Инсон тугилганидан то ўлимига қадар ўз нафси билан курашиб яшайди". Ростдан ҳам курашармикан? Жилловини нафс кўлига топириб кўйганига кўн ковуш пишини ўтмаганимикан? Ҳай, майли, институт домласи бир нарсани билмаса айтмас. Эҳ-хе, Жозил нафсига қарши курашганларнинг қанчасини кўрди, ҳар гал юраги оғриди. Нима ҳам қила оларди, бу доғули дунёда яхшиям, ёмон ҳам бирга, бақамти яшар экан. Кўпчилик гап чиқиб қолса, қайсидир алломанинг, "Ҳикмат излаганга ҳикмат бу дунё, турбат излаганга турбат бу дунё", деган гапини такрор-такрор айтади. Лекин Жозилнинг фикрича, ҳамма ҳикмат излаган ҳам ҳикмат топавермайди, ҳамма мусофир ҳам мусулмон бўлавермайди. Эҳтимол солдарок фикрлаётгандир, лекин кўпчилик шундай ўйлайди. Чунки одамлар ҳаётдаги мушкулотларнинг сабабини ўзидан ахтармай кўйди. Ўзини оқлаш деган бир иллат пайдо бўлдики, у турмуш тарзимишга айланиб улгурди. Битта жиноятчини қамаб қутулиш мумкин, аммо жиноятчини тарбиялаб вояга етказган муҳитни на қамаб, на тарбиялаб бўлади. Яхшилар қанчалик кўп бўлмасин, ноинсофлар, ўғри-ю қаззоблар, юзсизлар олдида ожиз қолаверади.

Шоир Абдулла Ориповнинг китобида бир шеър ўқиганди, унда, "Бир қарасанг, атрофингда одам кўпдек, бир қарасанг, ҳеч ким йўқдек", деган ҳудоса бор эди. Ҳақиқатан ҳам, ҳаёт синовларида одам минг хил ҳолга тушаркан. Омади чопган қувониб, омади чопмаган эса нолиш қилиб юравераркан. Энг қизиғи, яхши деб юрганингнинг бир ёмон қилиғи, аксинча, ёмон деб юрганингизининг бир яхши томони бўларкан. Жозилнинг назарида дунёни, умуман инсониятни фаросат бошқарадиган кўринади. Йўқ, у илмининг ўрнини қамситмоқчи эмас, чунки илмсизлик бу – жаҳолатдан бошқа нарса эмас, аммо қатта илми бўлатуриб, гайриқонуний ишларга қўл урганларни кўриб шундай фикрга боради-да. Шундай пайт устози Муҳаммад Абдуллаевни эсласа, кўнгли ёришади...

Муҳаммадака "урра-урра" пайтида лалми майдонларда ташкил этилган пахтакор хўжалигининг бош ҳисобчиси, чорвадор оиласидан чиққан ўқимишли одам эди. У Тошкент ҳавосини олиб улгурган, пойтахтни зир қакшатган зилзилани кўрган, беш йил давомида даредан сўнг мардикорлик нонини еб, меҳнатда қотган, ишга йўлланма олганда ўзини зўр ҳисобчи атаган чалани йиғит – Жозилни жуда илқ қутиб олди. Ўзиям оғир, вазмин, эринмайдиган одам экан, диплом ва йўлланмани кўлига олиб, Жозилдан ҳамма нарсани сўраб олди: оиласи, мактаб ва институтдаги ўқиш даври, ўқиган китоблари-ю, сеvimли машғулотлари, ҳатто қайси тоифадаги қизларни яхши кўришиниям...

Жозил саволларга жавоб берар экан, бу инсоннинг самимиетини сезгач, анча очилди, аммо ҳар бир гапини аввал ўйлаб, кейин сўйлади. Қолаверса, ўқишдан сўнг ҳарбий хизматда ҳаётини тажрибаси ҳам шаклланган эди. У Муҳаммад акага Тошкент зилзilasини, одамларнинг чеккан ташвишини ҳаяжон билан сўзлаб берди.

Муҳаммад ака уни эринмай тинглади, ўзини Жозилнинг ўрнига қўя билди. Бу йиғитнинг ичида гап сакламаслиги, сал гурури билинса-да, кўнглида борини тангал айтишини ёқтириб қолди.

– Хўш, укажон, мана, танишиб ҳам олдик. Деярли бир кишлоқдан эканмиз – деди Муҳаммад ака. – Бу ерда икки минг кишининг тақдири бизларга боғлиқ. Уларни ҳар куни кўрасиз, ҳар куни эшитасиз, ҳар куни ўйлайсиз. Рақамлар ортида инсон тақдири борлигини ҳис қилиб яшайсиз.

Муҳаммад ака уни ҳужжатлар билан таништирар экан, ҳар бир соҳанинг ўзига хос томонларини айтиб ўтди. Жозил ўтирадиган жойини кўрсатди, ён хоналардаги

ходимлар билан таништирди. Кейин хўжалик раҳбари олдига бирга кирдилар. У киши ҳам очикқина одам экан, гапни ҳам қисқа қилди: "Раз, сизга маъқулми, марҳамат, ишлатинг".

Иш куни тугагач, Муҳаммад ака уни уйига таклиф этди.

– Уйланмаган экансиз, уйда қараб турган одамнингиз йўқ, энди бу маҳалда кишлоғингизга машина бўлишини Худо билади. Ишни яхшилаб ўрганиб олинг, кейин идора ёнидан бирорта ётоқхона топиб берамиз...

У киши оддий яшар экан. Совхоз қуриб берган олти сотихли ҳовлида сигир, қўй, товук қилиб олган. Ихчамгина спорт бурчаги ҳам бор. Дарвозадан киришда ўнг томонда айвон устунига ўрнатилган темирга икки қўли билан тортилиб:

– Бу турник, ука. Эрталаб ва кечкурун томиру мушаклар бир чўзилиб, ҳузур қилади-да...

Босиқ кўрингани билан бош ҳисобчи суҳбати жонон киши экан. Мулоҳазалари ҳам тош босади, ҳаётда кўп нарсани кўргани билиниб турибди. Гап орасида Жозил бир гапни эслатди:

– Молия техникумини битирганман. Очиги, бу тизим бизда иқтисодиётнинг ривожланишига мўлжалланмаган. Тўпланган пулни таксимлайдиган идора. Эсдан чиқарманг, одам ўзи ишлаб топмаган пулнинг кадрига етмайди, ҳамма жойда ҳам шунақа.

– Ахир молиясиз иш юришмайди-ку?

– Тўғри, мана, қаранг, бюджет маблағи сарфланишини ким назорат қилади, яна молиянинг ўзими? Бу ҳолат худди ГАИнинг ҳайдовч илик гувоҳномасини ўзи бериб, қондабузарларни ҳам ўзи жазолашидек гап. Хоҳласа, жазолайди, хоҳламаса – йўқ.

– Бугун дунёда шундай-ку... Бизга шунақа дейишган.

Тўғри, тизим бор, лекин уларники сал бошқачарок. Бизда агар бюджет тақчиллиги сезилса, дарров янги солиқ ўйлаб топишади ёки солиқ миқдорини оширишади. Ривожланган давлатларда эса тадбиркорлик қиламан деган шахс қўллаб-қувватланади, яъни солиқ миқдорини эмас, солиқ тўловчинини қўпайтиришади.

Институтда ортикча қиймат яратишга уринган капиталист бировларни эзиш эвазига бойлик орттиради деб ўрганган Жозилга Муҳаммад аканинг сўзлари қизиқ туюлди. Илгари ҳам бир ерда ўқиганди. Айрим чет элда талабаларга фақат фаннинг моҳияти, жамиятдаги ўрни тушунтирилар экан, илм сирларини ёшлар ўзлари мустақил ўқиб ўрганишаркан. Демак, аканинг гапида жон борга ўхшайди. Орадан кўп йиллар ўтса-да, Жозил бу суҳбатни унутмади. Умуман, иқтисодимиздаги вазиятни анча кейин мустақиллик йилларида англаб етди. Унгача бошқалар каби воқеа-ходисага қараб баҳо бериб ўрганиб қолган экан. Аммо соҳа ҳақида фикрлаш, таҳлил қилиш бошқа-ю, тизимни ўзгартириш бошқа нарса экан. Боши тошга урилгандагина у бунақа шароитда йотаган киши ўз ҳақиқатини исботлай олиши мумкин ёки аксинча, ҳеч ким ўз ҳақиқатини исботлай олмаслигини англаб етди. Шу сабабданми, билмади, лекин унинг назарида бутун жамият ўзини окловчилар жамиятига айланиб қолгандек. Гарчи сизнинг ўзига ишонмаслигингизни билса-да, ҳар бир ҳаракатини оқлашга интилаверади, шундан кўнгли таскин топади.

Чорвадорларда, "Чўпоннинг келиши таёғидан, келиннинг келиши оёғидан", деган нақл бор. Ўшанда директор айтганчалик, Жозилнинг пойқадами баракали келди. Бош ҳисобчи раҳбарлигида катта ишғиёқ билан ишга киришиб кетди. Ҳаётий тажрибаси, амалиётда олган кўникмалари қўл келди: тезда дехкону тракторчилар ўртасида ўзига нисбатан илик таассурот уйғотди. Хўжалик лаъми ерлардан иборат.

Ерлик аҳоли деярли йўк, ишчилар, мутахассислар бошқа қишлоқ, туманлардан келишган, ҳаммаси ўзича бир дунё: гапга тушунадигани ҳам, тушунмайдигани ҳам бор. Ишлов бериш асосан техникада бажарилади. Электр ўчса, ўғит келмай қолса, ёниги тугаса – тамом, ҳамма ёк тўполон бўп кетади. Чунки олис участкаларга боришининг, саратонда ишлашининг ўзи бўлмайди. Шу сабабли, Жозил энг аввало, энергия ташиқлотлари, ўғит омбори билан ҳисоб-китобни пухта қилади, қоғозларини қайта-қайта текшириб кўради. Айрим жой ва соҳаларда маблаг бекор сарфланаётгани тўғрисидаги гапларини аввалига раис бувага айтади. Ёкмаган бўлса-да, аник таҳлил ва таклифларини кўргач, у киши ҳам фикрига қўшилди...

Уйга боришга кўнгли тортмасдан секин юраётганини эслаб, чуқур “ух” тортиб қўйди. Юз метрча копти уйига, қанчада босиб ўтар экан бу масофани? Қизик, ўзи шу масофа деган сўзни ким ўйлаб топган экан-а? Икки одам рўбару турса-да, кўнгли, дили бир-биридан масофа билмас даражада узок бўлади. Тагин, “Бахтга етмоғимга бир баҳя қолди”, дейди. Ялашиб севинганлар бир ёстикка бош қўйиб, кўп ўтмай “характерлари тўғри келмай” ажрашиб кетаяпти. Улар ўртасидаги масофани ким ўзгартиради ўзи? Умуман, бахт билан бахтсизлик, омад билан омадсизлик ўртасида қанча масофа бор? Инсоният бу масофани англаш қудратига эгами? Яна ҳаёли олиб қочди: қудукка, каналга тушиб кетганда унинг учун ўлим билан ҳаёт ораси қанчалик масофа эди? Ҳеч ким билмайди, фақат кейин билади. Мухаммад акадан кейин бош ҳисобчи бўлиб қолганида уч йилдан кейин бошига не балолар ёғилиши ҳам тушига кирган эмасди, уни ҳам кейин англаб етди.

– Мени бундан-да каттарок хўжаликка юборишаяпти. Раис билан келишдик, бошқалар ҳам рози, ўзингиз бош ҳисобчи бўласиз, – деди устози кетар чоғида.
– Сизга ишни ҳам, ҳужжатларни ҳам топшириб ўтирмайман, ҳаммаси жойида. Фақат ишни ҳозиргидек давом эттиринг. Ҳисоб-китобларни доимо қайта-қайта назорат қилинг, режасиз ишламанг.

Устознинг дуоси Жозилга қуч-ғайрат бағишлади. У чиндан ҳам ишга шўнғиб кетди. Ахир ўша шаронгта икки мингдан ортиқ ишчининг маошини ҳисоб-китоб қилиш осон эмасди, озгина кечикса ёки бир-икки сўм хато кетса, оқибати гурбат бўлишини яхши билади. Бунинг устига мавсумий ишчилар, талабалар меҳнат ҳақи бор, теп-текис яйловлар ўрнида пайдо бўлган пахтазорларда ёзининг саратони, қишнинг қаҳратонида юришнинг ўзи бўлмайди. У кабинетда ишлайдиган эмас, далада юриб, одамлар қайфиятини билиб, бажарилган ишларни кўриб, ишонч ҳосил қилиб ишлайдиган бош ҳисобчи эди.

1984 йил 24 февраль. Эрталаб чамаси соат ўнлар эди, бош ҳисобчининг хонасига нотаниш киши шахд билан дадил кириб келди. Жозил дами баланг бу одам билан дурустроқ кўришишга ҳам улгурмади. Меҳмон стулга таклифсиз ўтирар экан, жиддий қиёфада стол устига хўжаликни тафтиш қилиш кераклиги тўғрисида қоғозни қўйди. Жозил қоғозга тезда кўз югуртирар экан, унда муҳр ҳам, нмзо ҳам йўқлигини кўрди.

– Тушунмадим, бу расмий ҳужжатми?

– Хой, ўрток бухгалтер, билмасангиз, билиб қўйинг, бош прокуратуралдан норасмий ҳужжат чиқмайди, – деди тафтишчи киноя билан. – Раҳбарингизга ҳам айтилган, кўп ҳам тихирлик қилаверманг!

– Қоғозда кўрсатилган муддатдаги ҳужжатлар шу йил бошида ревизия қилинган, натижасини вилоят тасдиқлаб берган. Шундай экан, бу ишларингизга тушунмаянман. Мен юқорига арз қиламан!

Ревизор яна киноя қилди:

– Марҳамат, ўрток бош ҳисобчи, арз қилинг, кўрамиз қаергача бораркансиз!?

Меҳмоннинг аччиқ киноялари, ўзига очикчасига катта ваколат олаётгани Жозилга ёқмади. Директор хонасига отилди, меҳмон ҳам ортидан эргашди, аммо котиба раҳбарнинг касал бўлгани, бугун ишга чиқмаганини айтгач, тарвузи кўлтиғидан тушди. Барибир тафтишчиға ҳужжатларни бермади. Лекин бу олифта тафтишчининг гапи рост чиқди, туманда ҳам, вилоятда ҳам бошқармадагилар қанақадир ҳадик билан текширув ўтказиш кераклигини айтишди, ҳатто бир таниши, “Ака, кўп инжиклик қилаверманг, районингиздаги ҳамма хўжаликларда бу иш бошланди, бош прокуратура топшириғи экан”, деди. Боякиш бош ҳисобчи ҳар қирган эшикка такрорий текшириш ноқонуний эканлигини куйиниб тушунтирганида бу иш ҳали бошига не-не кулфатлар солишини, бу гаплар нафакат ўзининг, балки бутун ўзбекнинг бошига қора булутдек бостириб келаётган ўша машғум “пахта иши”нинг индаллоси эканини ҳаёлиға ҳам келтирмаганди...

Хуллас Рустам Шамиев дегани ревизияни бошлади. Бир томондан йиллик ҳисоботни тугатган бўлишса-да, бухгалтерия ходимларига вегетация даври учун олдиндан ҳисоб-китобларни тайёрлаб қўйиш топширилган. Аммо бу ўжар тафтишчи икки-уч йил олдинги ҳужжатлар учун арзимаган ёзувларни “таҳлил” қилиб, ҳамманинг бошини котирди. Ҳатто менга ходимлар ёрдам бермаяпти, деб директорга арз ҳам қилиб олди. Ҳисоб-китобидан кўнгли тўк бўлгани учун Жозил меҳмоннинг инжикликларига эътибор бермади. Ҳатто ишни тугатганларида ҳам ҳали бу ҳужжатлар бизнинг иштирокимизда муҳокама бўлади, деган фикрда дурустрок хайрлашмади. Фақат Рустам Шамиевга, “Биродар, маълумотномада хулоса йўқ, кейин, нега уни бошқармангизга эмас, прокуратураға тақдим этаяпсиз?” деди. Тафтишчи изох бермади, “Юқоридан топшириқ шундай, сабабини билиб оласиз”, деб қўйди совуқкина.

Хотира дегани ҳам кўнгилдай нарса экан. Истасанг-истамасанг у миёнда кино тасмасидай айланавараркан. Жозил ўша кунларни унутишга, эсламасликка ҳар қанча уринмасин, тасмани тўхтата олмайди. Айниқса, тафтиш тугагач, бир ҳафта ўтгач...

Хўжалик директори, бош ҳисобчи ва кассирни вилоят прокуратурасига чақиритишди ва шу ерда қамокка олишди. Кўп ўтмай партком котибини ҳам олиб келишди.

Жозил инсоният жоҳиллигини турли киноларда кўрган, китобларда ўқиган, аммо бунга гувоҳ бўлишини етти ухлаб тушида кўрмаганди. Тавба, маърифатли жамиятда ҳам шундай ҳолат бўларкан-да! Ё маърифат дегани ичи чириб тамом бўлган маънавиятмикан? Булар айтганчалик соҳада қўшиб ёзиш шу қадар илдиэ отган экан, унинг илғорларига ҳар йили орден-медаллар беришгани нимаси? Агар қимдир шу жирканч ишни қилган экан, аввал пухта ўрганиб, сабабини аниқлаб, кейин хулоса чиқаришмайдими? Ҳе йўқ, бе йўқ, пахтада ишлаган ҳаммани олиб келиб турмага тикаверишса-я! Уларга истаганча муносабатда бўлаверишса-я! Ё қиёмат дегани шумикин-а?

Тўрталасини ҳам сўроқ қилиб ўтиришмади. Прокуратуранинг ёшроқ ходими, “Терговчи сизларни ҳибсга олишга қарор чикарди, нима гапларинг бўлса терговда айтасизлар”, деб ҳибс-машинаға миндириб, Каттакўрғон турмасига жўнатишди. Бу ердаги ҳолат олдинги кўрган муносабатлари олдида ҳеч гап эмас, мелисалар одамни одам ўрнида кўрмас экан. Уни ертўладаги тўрт кишилиқ хонаға киритишди. Хира кулрангли бетондан девори, поли захлаб кетган. Жозил икки ярим кун овқат емади, аниқроғи, ея олмади, чунки қалла-почани шунақа пишпиришганки, хидидан

ўнги айниди! Нонга кум аралашган, тагин хамири хом, агар сиксанг суви
икади. Тинка мадори куриса-да, таом татимади. Учинчи куни шерикларидан бири
скин ёнига келиб деди:

– Жозилбек, овкат ейиш керак, очдан ўлсангиз ҳам бу ерда ҳеч ким кетини
уриштирмайди.

– Мен мол эмасман-ку, биродар, берган овқатини қаранг, уйда итимга ҳам
бермайман...

– Кизишманг, оғайни, мен ҳам сиздек фикрда эдим. Болаларингиз учун керак
қанингизни ўйланг. Косани қўлга ушлаб, кўзи юминг ва овқатни ичинг, нонни
сам шундай тановул килинг, ўрганиб кетасиз...

Жозил дардини тушунадиган ҳамроҳ топилганидан хурсанд бўлиб кетди. У
киши домла экан. Хурфигрлиги учун илгари бир-икки марта оғоҳлантирилган
бўлса-да, маърузаларида она тили, мустақилликка алоқадор гапларга ишора
қилган, шекилли, бир куни танаффусда ташқарига чиқиб келса, ичкарида уни кутиб
турган икки киши папкасини очини сўрашибди. Очиб, икки пачка пулни кўриб,
осдан оғай дебди. Икки ҳамқасби гувоҳ бўлиб, қўл қўйиб беришибди. Шундан бери
шу ерда экан. Жозил у билан турмада дастлабки ойлар қандай ўтганини сезмай
қам қолди. Агтор, Румий ҳикматларининг мағзини ўрганди.

Икки ой деганда Жозилни биринчи қаватдаги ўн икки кишилик камерага
ўтказишди. Хонада эса нафас олиб бўлмайди, ачимтил тер ва нам ҳиди бурқсийди.
Жозил ёши улуг одамларнинг кийналишини кўриб, юраги эзиларди. Баъзан
сўроқдан кейин уларнинг ранг-рўйига қараб ичида, “Эй Худо, отаси, бобоси катори,
тагин хали айби исботланмаган кексаларга ҳам шундай муносабатда бўлишадими,
ўзи мусулмонми булар ҳам?!” деб “ох” тортарди.

Кўрқув, жисмоний рухий толиқишдан ўзига тери касаллигини ҳам орттириб
олди. Қичигани-ку майли, танасида оғрик ҳам пайдо бўлди. Самарқанд турмасига
ўтказишгач, танасидаги касаллик янада авж олди.

Сўнг прокурорга хат ёзди: “Менинг ҳеч қандай айбим йўқ, ҳисоб-китобларим
пухталигига ишонаман. Бировга пул берганим ҳам йўқ, олган ҳам эмасман.
Адвокатга пулим йўқ, ўзимни ҳимоя қила оламан. Шу сабабли мени қамокдан
чиқаришингизни сўрайман”. Ҳар ҳафта шу мазмунда хат ёзди, тахминан
ўнинчисида сўнг чакиришди, аниқроғи олиб боришди. Прокурор ҳеч қаерга
кетмаслик тўғрисида тилхат олиб уйига жавоб берди. Лекин уч ой ҳар куни уйдан
Самарқандга келиш ва қоронғи тушганда қайтиб кетиш яна уч ой суд мажлисига
қатнаш... Хуллас ўзидан ўтганини ўзи билади. Бунинг устига ҳар куни бир хил
савол: “Қимга, қанча бердинг?” “Тўплаган пуллар қаерда?”

Жозил ҳозир боласи катори терговчилар шунақа ёмон сўзлар билан ҳақорат
қилишганини эслар экан, бир воқеа ёдига тушди. Ўшанда тергов роса чўзилди.
Саволлар бир хил: “Райкомга қанча бергансан? Раис билан тўплаган пулинг
қаерда?” Жозил камерадаги суҳбатлардан анлагани, қилган хулосаси шуки,
тўлигига эҳтиёт бўл! Бир оғиз ноҳўя сўз айтсанг, илиндинг!” Бу – кетдинг дегани.
Жозил жавобда “ха-йўқ”дан нарига ўтмади. Барча саволларни инкор қилди. Охири
бир иш чиқара олмаган ёш терговчи чидаб тура олмади, унинг жағи аралаш мушт
туширди. Шу вақтга қадар айрим тепкиларга чидаган Жозил негадир ҳозир тугёнга
келди. Оқ соқолим билан сизни алдайманми, давлатнинг пулини емаганман!”
Гапини тугата олмади. Ғазабга минган терговчи оғзидан тупук сачратганча
сўзланди: “Менга қара, соқол эчкида ҳам бор. Ёшинг билан соқолингни менга
пеш қилма. Кўрамиз яна неча кун чидагансан? Айтмасанг, ўлигинг чиқади шу

ердан". Терговчи бикинини ушлаганча ўтириб қолган Жозилни тепкилашда давом этди. Устма-уст тепки тушаркан, Жозилнинг эсига ўша ўзининг сеvimли қишлоқ йўли, отасининг елкада ўтириб, инсоннинг гуноҳу савобини ҳисоблайдиган фаришталар тўғрисидаги гаплари тушди. Беихтиёр, "Барчасини Худо кўриб турибди! Котиби киромайнлар", деб пичирлади. Охиригача айтолмади. Гапларини узун-юлуқ эшитиб қолган терговчи қолганини давом эттирди: "Энди Худони эслаб қолдингми? Қанақа котиблар? Шерикларингми? Ким улар? Уларни ҳам топтириб, ёнингда ўтказаман. Барчасини айтасан, ўша котибларнинг кимлигини, манзилини, ана шунақа, ҳали булбулдай сайрайсан, қозёл!" Шундан сўнг нима бўлганини, уни камерага ким олиб келганини Жозил эслаб олмайди. Камерада анча ётиб, бикинидаги кучли оғриқдан ўзига келгач, аста-секин хотираси равшанлашди, терговни, сўроқларни эслади. Терговчининг котибларни суриштирганини эслаб, ўзи шу ахволда бўлса ҳам овоз чиқариб кулиб юборди. "Эй, нодон, котибларинг елкангда-ку. Уларни излама, ўзлари бир кун сени топишади", деб пичирлади. Унинг беўхшов кулгисидан уйғониб кетган камерадoshiларидан бири уйқу аралаш, "Жозил ака, ўзингизга келдингизми, тинчликми?" деб сўради. Жозил индамади. Гўё оғир меҳнатдан чарчаб тўйиб ухлаб олган одамдек ўзини қандайдир енгил сезди...

Баъзан ҳаёл сурганда ўша терговчилар ҳозир ҳам шу соҳада ишлаётганмикин, деб ўйлаб қолади? Албатта, ишлаётган бўлишса керак. Жозил улардан айримларининг кўша-кўша машина, ҳовли олганларини кўрган. Ким билади, эҳтимол, тилла баликча тутиб олгандир, ё... нима бўлганда ҳам Жозил кейинчалик ўша даврдаги муҳитни англаб етгач, бу болалар оддий ижрочи бўлганлигини билиб, ҳамма қилмишларини Худога солди...

Шу билан азоблари, емаган сомсага пул тўлаши яқун топса ҳам майли эди. Уни суд залидан яна қамоққа олишди.

– Ўзбекистон ССР Жиноят Кодексининг 155, 119¹, 17-153-2, 149, 149-1 ва 149 моддалари билан айбланиб, ўн йил муддатга озодлик маҳрум этилсин...

Судьянинг булбулдай эълон қилган бу ҳукми ҳали-ҳали қулоғининг остида эшитилиб туради. Қани энди оқлангани тўғрисидаги ҳукми ҳам шу судья ўқиб берганида эди... Ҳа, майли, очини, буни ҳам Худога солган...

Баъзи тенгдошлари суҳбат чоғида хотираси ёмонлашганидан нолиб қолишади. Ўша даврга оид бирорта сурат ёки киномни кўргандан кейин эсларига тушганини айтишади. Лекин Жозил тоға бунга ишонмайди, агар эслашга арзигулик воқеа бўлса, хотирадан чиқмайди. Бундай ўйлаб қараса, қарийб ўн йиллик умри унинг хотирасига аламу зардобларга тўла лаҳзаларни муҳрланган экан. Ўзини оқлаш учун югурган, сарсон бўлган йиғирма йилни ҳам қўшсангиз...

Лекин айнан шу кунлар хотирасида ҳатто болалигидан ҳам кўшроқ, зикрроқ муҳрланиб қолган. Агар биров сўраб қолгудек бўлса, хусусан, Учқудукдаги манзил колониясида бўлган йиллари тафсилотини дақиқама-дақиқа айтиб бера олади. Бу лаҳзалар оғир бўлгани учунгина эмас, айбсиз ўтиргани учун ҳам ҳар кун, ҳар он бағрини гўшт майдалагич каби эзарди. Ўшанда қурилишга чиқаришган дастлабки кунларда Жозил ёш боладай қувонганди. Зонада кўнглидаги изтироб, алам тугунлари ечилмасди. Дастлаб қурилишда ишнинг оғирлиги, офтоб уриши етмаганидек танасидаги яралар яна хуруж қилди. Колония дўхтири эса дори суртиб қўйишдан нари ўтмайди. Газеталарда хориж нашрларининг Ўзбекистондаги қамоқхоналарда инсон кадри топталаётгани ҳақидаги мақолаларга раддияларни ўқиганда, ганимларнинг "ковла-ковла"дан бошқа иши йўқ экан-да, деб кўярди. Ўзи

гувоҳ бўлгач, ҳаммасига ишонди, ҳатто улар ёзгандан ҳам багтар эканини кўрди.

Жозил тоға у ёқда вақти кўп бўлди, ишқилиб газета, журнал, китобни кўп ўқийдиган бўлди. Пули йўқлигидан адвокат олмагани учун деярли ҳамма ҳужжатларини ўзи ёзди, эх-хе ҳамма қонунларни ўқиб чиқди. Бир китобда италиялик файласуф Леон Альберти, “Аччиқ тақдир осмондан тушмайди, у кишилар нодонлигидан туғилади”, деб ёзган экан. Яна бир китобда, “Инсоният тақдири – инсонлар кўлида. Дахшатлиси ҳам шунда”, деган фикргаям кўзи тушган. Бу фикрларни таҳлил қилиб, мағзини чақиб ўзига-ўзи баъзан саволлар беради: “Менинг аччиқ тақдирим қаердан пайдо бўлди? Осмондан тушди, ахир мен бундай тақдирга муносиб яшаганим йўқ-ку?” “Менинг тақдиримни қайси нобакор чил-парчин қилди?” “Мен энди кимнинг ёқасидан оламан?” “Ё бирор жойда ўзимдан ўтдимми хатолик?”

Энди англаб етаяпти, ўша пайтда давлат раҳбарига қаратилган совуқ ният бутун халқнинг бошига балоларини ёғдирди. Ундан кейин ҳам Жиноят Кодексининг 167-моддаси учун қанча одамлар, қанча оилалар бадном бўлди. Ҳар иккала ҳолатда ҳам давлат прокуратурага керагидан ортиқ ваколатлар берди. Алломалар айтганидек, “Ҳар қандай ортиқча ваколат ташкилотнинг ҳам, шахсининг ҳам иймонини сусайтиради”. Тўғри, кейинчалик “пахта иши” билан жабрланганлар оқланди, 167-модда бекор қилинди. Лекин ана шу жараён юракда қолдирган чандиқлар изи кетармикин? Барбод бўлган тақдирлар учун товон тўлашнинг иложи бормикин? Йўқотган соғлиғини қим қайтариб беради?

Жозил тоға айнан турмада орттирган касаллигидан халигача озор чекади. Бу иллатни даволатаман деб чеккан азобининг ўзи бир тақдирга зўрлик қилади. Қамокдан озод бўлгач, тери касалликлари шифохонасида даволанди, фойдаси бўлмади. Эскича амалларни қилиб кўрди, афсус...

Дардига малҳам топишдан умидини узган Жозил хотинига кўнглидагини айтди:

– Робия, ёнимга ўтир, гапимни бўлмай эшит, илтимос, Кўзёш тўкиб ўтирма, бу юрак кургур изтироб чекавериб, тошга айланиб қолган...

– Нималар деяпсиз, отаси, тинчликми?

– Илтимос, гапимни бўлма, дедим-ку. Шукр, менга тиргович бўлдинг, боримни ошириб, йўғимни яшириб келдинг, олтита бола туғиб бердинг. Аммо, кўриб турибсан, кейинги йилларда сенга ташвишу азобдан бошқа нарса беролмадим. Ўшандаям болаларни ўзинг эплайсан, раҳмат, хотин. Дўхтир ҳам, табиб ҳам дардимга даво топа олмади. Катта врачларга эса пулимиз йўқ. Сен ақлли аёлсан, қанча қуйинма, дардимга чора толмайсан, қушим битан кўринади. Ҳа, айтгандай, мана бу қоғозлар суддан келган. Оклов ҳукмидан кейин зарарларимизни қоплаб беришаркан. Катта ўғлимиз тушунади, судга борсин, эҳтимол ўрнимга қабул қилинар. Ҳар қалай, давлат товон тўласа, бирор кунинга яраб қолар. Сендан илтимос, болаларни олдимга киритма, отанг сариқ касал бўпти, дейсанми, бошқа касал дейсанми, ишқилиб, касали юкиши мумкин деб уларни ишонтир. Менга ҳеч бўлмаганида икки-уч кун тинчлик керак. Олдимга фақат зарур бўлганда ўзинг кирарсан. Энди борақол, жуда чарчадим.

Робия эрининг охириги сўзларини алам билан, титраб, тишини-тишига қўйиб эшитди. Ахир икки ой табибнинг қўлидан тузалиб, яхши кайфият билан келишини кутса-ю, ҳали олтмишга кирмаган эридан бундай видолашув сўзларини эшитиш осонми? У нариги хонага ўтиб, тўйиб-тўйиб йиғлади, ўн саккиз йил бир ёстикка бош қўйган, огир-енгил кунда қўллаб-қувватлаган, доимо ҳурматини жойига қўйган эрига ёрдам бера олмаётганидан ўқиб йиғлади. “Эй, Худо, агар сен чиндан

ҳам бор бўлсанг, Худолигингни кўрсат! Умрида мусичага ҳам озор бермаган, бировнинг ҳақини емаган, адолат истаб адойи тамом бўлаётган эримга, бандан ожизингга раҳминг келсин... Ёрдам бер унга..."

...Ўша тунда Жозил тоға жуда ёмон туш кўрди... Олдида доимо хаворанг ҳарир либос кийган одам юради, юзини кўриб бўлмайди, ёнида турибди-ю, қўлини чўза етмайди, ҳатто, "Қочинг йўлимдан, кимсиз ўзи?!" деган овозини ҳам эшитмайди. Энг ёмони, орқага ҳам тисарила олмайди, қандайдир куч ўша одамга боғлаб қўйгандек. Бир маҳал, денг, Жозил кип-қизил рангга кирди ва ўзидан кетиб қолди. Қанча вақт ўтди билмайди, бечора онаси бошини силаб, йиғлаётганда ўзига келди: "Вой, болагинам-ей, Худо қайтариб берди сени менга, жуда кўрқитиб юбординг-ку! Қизамиқнинг бундай бўлишини қайдан билай! Бир кун кийналиб нафас олдинг, тақдиримга рози бўлиб, устингга ок дока ҳам ёпиб қўйгандим. Яхшиям кушноч кампир кўкрагини оғзингга тутганда, тамшаниб кетдинг, вой, болажонимей!..."

Кейин... Ҳалиги одам юрди, Жозил ҳам беихтиёр ортидан кетди, боякиш онаси қўлини чўзиб қолаверди. Одам уни қудук олдига бошлаб борди. Жозил қудукка қандай туриб кетганини, ундан қандай чиққанини ҳам билмайди. Қўзини очса, яна онаси бошини силаб, йиғлаяпти: "Вой, боламей, сени йўқотиб қўйишимга сал қолди-ку! Худойим қайтариб берди".

Қоронғида ҳам нотаниш кимсанинг хаворанг либоси аниқ кўринади, у негадир отаси билан қўй боққан яйловга бошлади ва яна орқага қайтди. Жозил чопаяпти, нафаси бўғзига келиб чопаяпти, икки томонида иккита қора қўланка қувиб келаётгандек, ранглари яна оқариб кетди, ўзини билмай қолди... яна онаси бошида туриб ўша сўзларини йиғлаб айтаяпти: "Вой болам-ей..." Бу гал у анча ётди, онаси кўринмай ҳам қолди, фақат бошидаги қизил рўмолини Жозилнинг бошига қўйиб кетибди.

– Қани, онам қани, онажон, қанисиз, мен ўлиб қоламан?!

У қоронғида ҳеч нарасани кўрмайди. Тўрт томон девор, на ойна, на эшик бор. "Онажон!" Унинг овозини ҳеч ким эшитмайди. Ҳалиги хаворанг либосли одам, қани?

У бир амаллаб гугурт қутисидай туйнук топди. Ундан тушаётган нур кўзига ойдинлик, вужудига илқиклик бермайди, аксинча, танаси музлаб кетди: "Ҳой, ким бор, эшикни очинг!"

– Менман, болам, бу томонда эшик йўк...

– Ота? Отажон, сизмисиз?!

– Менман, болам, менман.

– Ҳалиги одамга айтнинг, мени бу ердан чиқарсин, ўлиб қоламан, ота, отажон!

– Ёмон ният қилма, ўғлим, сен бу ерга ўлмаслик учун келгансан. У эса сени уч марта ўлимдан қутқарди, унда бошқа имконият йўк. Ҳаракат қил, ёруғликка қара, яхшилаб қара, у томонда Робия келин ва болаларинг қараб турибди. Энди ўзингга боғлиқ ҳаммаси...

– Чарчаб кетдим, отажон, жуда чарчадим. Бу дунё ташвишлари оғирлик қилаяпти. Кеча келинингизга ростини айтдим, менинг дардимга даво йўк, шекилли. Олиб кетинг, ёнингизга борай, шуниси тинчроқ!

– О, болагинам, Худога шак келтирма, гуноҳ бўлади. Жонимизни бергувчи ҳам, олгувчи ҳам ёлғиз Унинг ўзи! Унинг ёзугини ўзгартириб бўлмайди, ўғлим. Худо умидсизларни ёмон кўради, қўнглингдаги ёмон ниятларни чиқариб ташла.

– Ота, отажон, отажо-о-он!

Жозил тоға уйғониб кетди, кўрганлари туш эканини билгач, атрофга охишта

назар солди. Жимжитлик, демак, овоз чиқариб гапирмаган. Совиб қолган чойдан икки хўлаб, яна жойига чўзилди. Нега бунақа туш кўрди? Болаликдаги касаллиги, кудук, яйловдан қайтишдаги кўрққанини тушунди, лекин нега у қоронги хонага кириб қолди? Ишкилиб, охири бахайр бўлсин... Ё тушининг таъбирини хотинига айтсамикин? Йўғ-ей, шундай ҳам кеча унга номаъқул гапларни айтиб қўйди. Яхшиси, бу туш сир бўла қолсин, шуниси маъқул. У кўзини юмди...

Эрталаб уйга Тўла полвон келди. Тўла полвон Жозилнинг синфдош жўраси, бор-йўғи бир синф бирга ўқиган. Жозил синфдан синфга сакраб, ундан икки йил олдин мактабни битирган. Тўла ўқимади, кишлоқ почтасига ишга кириб, савдо-сотиғини мустаҳкамлаб олди. Бировларнинг хатини очадими ёки телефондаги гапларни яширинча эшитдими, ҳеч ким билмайди, аммо кишлоқдаги ва кишлоқдошларга тегишли четдаги гаплар биринчи бўлиб ундан тарқалади. Полвонлиги ҳам лақабдай гап, жуссаси ҳам полвонга ўхшамайди. Бир марта кишлоққа дорбоз келганда у ўртага чиқиб, дорбознинг тошини ўн марта кўтарган. Шундан буён одамлар Тўла почтачини полвон деб айтади, ўзи ҳам бу гапга кўникиб кетган.

Тўла полвон Робиянинг “хай-хай”ига қарамасдан ўзини уйга урди.

– Ўх-ху, бош бухгалтер бовонинг ётишига қаранг. Салом жўра, бу нима гап, туккан хотинларга ўхшаб саратонда ҳам қоронги уйда кўрпага ўраниб олибсан, уят-ей. Қани тур, кетдик, мен бу ландавурга табиб излаб юрибман, бу эса чиллага кириб опти.

Тўла почтачи Жозилга оғиз очганиям қўймади.

– Так что, мен касалингни аниқладим, қорасон бўйсан, аммо ҳозир бу касалликнинг давоси бор. Сон гўшти ичидан йиринглаган. Доимий иситма, мадорсизлик, бадандаги хид ҳам ўшаники экан. Танишларимдан бунинг табибини топдим. Тахтиқорачанинг нарийёғида экан, мана, адресини ҳам олдим.

Тўла полвон Жозилни машинасига миндириб, Робияга, “Хавотир олманглар, жўрамни қирк кунда кўпқари чопадиган қилиб қайтариб келаман”, деб жўнаб кетди. Улар икки соат деганда улкан тоғ бағрида, дара бўйидаги кўркамгина боғ-ҳовлига етиб боришди. Етмишлардан ошган табиб Жозилни бир хонага олиб кириб, обдон текширди. Ора-сирада еган овқатлари-ю, ичган дориларини сўраб олди, сўнг бошини чайкаб деди:

– Анча кечикибсиз-да, укам, сабру тоқатингизга қойил, қандай чидадингиз бунинг оғриғи-ю, сассик ҳидига?!

Жозилга оғир ботди. Аммо табиб ҳам анойи эмас экан.

– Кечикдингиз, деганим давоси йўқ, деганим эмас, кўнгилни чўқтирманг, насиб этса, қирк кунда отдек чопкиллаб кетасиз. Фақат муолажаларимга қатъий риоя этасиз, бўтам, хўпми?

Жозил бошқа нима ҳам чорам бор, деб ўйлади.

– Ҳозирча вақтни ўтказмай бошқа бировга тайёрлаган доримни ишлатаман. Айтиб қўяй, қирк кун қоронги уйда ётасиз, бир оғиз ҳам овоз чиқариб гаплашмайсиз. Токи яхши бўлмаганингизча муолажани давом эттирамиз. Маъқулми?

Жозил яна маъқул, дегандек бош қимирлатди, ахир бошқа нима ҳам дея оларди. Табиб уни қоронги, аммо турмадагидан фарқли ўларок, кўрпача тўшалган уйга олиб кирди. Икки кути гугурт берди. Унинг донаси билан девор узунлигини, уй сатҳини ўлчагани, ҳар ўлчаш якунида дори ичиши ва ухлаб олишини тушунтирди.

Исон бардоши ҳар нарсага қодир экан. Буни Жозил олтмиш кун қоронги хонада ўтириб сезди. Эҳ-ҳе, хаёлидан не балолар ўтмади, не-не дахшатли тушлар кўрмади.

Хотини Робия ва болаларини эслаб, яшашга бўлган умиди куч-кувват бераверди. Хайрият, охириги кунларда фикри теранлашган, вужуди енгиллашган сари у ўзини тузалаётганини сеза бошлади.

Нихоят Тўла полвон айтган сўзини бажарди: жўрасини анча тетик холда Бошкудукка олиб келди. Болалар қувонч билан ўзларини отаси бағрига урдилар.

– Мана, келин, приём передача килиб олинг. Эрингиз соппа-соғ, эгарланган отдек, энди бу ёғига Худо хоҳлаганча миниб юраверасиз!

Робия эрининг дуппа-дуруст туриши, болаларининг қувончини кўриб чиндан ҳам яшнаб кетди. Полвонга раҳмат айтиш ҳам хаёлига келмади, фақат юзига фотиҳа тортиб:

– Шукр, Яратганга шукр, оху нолам етиб борди, – деб пичирлайди, холос. Хуллас, бариси ортда қолди, кўркинчли, узокка чўзилган тушга айланди.

*Бу дунёнинг қондаси шул:
Келамиз ва кетамиз бир кун.
Шу лаҳзада кўнгилни фано
Айлай олар ўзига мафтун.
Яшаш учун егувчилар бор,
Емоқ учун яшайди қимдир.
Инсон ўзи ўзига оғу
Ва дардига ўзи ҳақимдир.
Бола-чақа ва рўзгор деймиз,
Кўндир гоҳо нафсининг қудрати.
Гоҳо кўнгил гамини еймиз,
Сармаст айлар ишқ, муҳаббати.
Яратганнинг синови бисёр,
У бир кун жавобин сўрар.
Омадимиз келган чоғи лек
Бу гап бизга чўпчак туюлар.
Ширин эрур ҳаётнинг завқи:
Ҳовли, мансаб, машина, тўйлар...
Гоҳо халққа беришини эмас,
Ҳар ким кўпроқ олишин ўйлар.
Умр оқар дарё мисоли,
Югурамиз бамисли шамол.*

*Гўё сувга оқар лаҳзалар,
Ўтган вақт келмайди малол.
Турфа хаёл, зиддият аро,
Чархланади умр улгайиб.
Баъзан шоеъ лаҳзаларда ҳам
Виждон турар ночор, мунгайиб.
Бўлди, деймиз, ишладим, бўлди,
Ўғил-қизлар топдилар йўлин.
Энди оёқ узатса бўлар,
Энди бўлар юрак олса тин.
Бундай ёшда одат – тазарру,
Бундай ёшда шукрона – безак.
Ёраб, ҳатто қувончингдан ҳам
Илкис ларза қилади юрак.
Сўрамайди фурсати келса,
Қимсан, бойми ва ёки фақир.
Остонадан сўрогин қайраб
Кириб келар... Мункари нақир.
Умр, дўстим, мисоли дарё,
Ўзни урма қирғоқларига.
Ҳозирданоқ жавоб топавер
Мункар нақир сўроқларига.*

Аммо оқланган бўлса-да, барибир айримларнинг қарашида “ўтириб чиққан”, “у ёқда бўлган” деган ишора борлигини сезиб, ичи эзиларди. Давралардан ҳам ўзини тортди. Болалигидан меҳнат қилиб пишган, шунинг учун камокдан кейинги фаолиятини хўжаликда оддий ишчиликдан давом эттирди. Ярим йилдан сўнг бухгалтерияга ишга олишди, бош иқтисодчи ҳам бўлиб ишлади. Ҳамкасблари, “Жозил тоға онасидан ҳисобчи бўлиб тугилган”, дейишарди. Тўғриси, у бошқача ишлай олмасди ҳам. Туман “Агрохизмат” бўлимида бош ҳисобчилигида йиллик ҳисоботларни ҳаммадан анча олдин топшириб қўярди, ўз вазифаларини бажаришда юкоридан гап эшитиб ўрганмаган. Бошқаларни ҳам шунга ўргатди. Эсида, биринчи йили ҳисоботлар тайёрлашда декабрь, январь, февралда туилари иш столида ухлаб чиққан кунлари бўлган, чунки барча ҳисоботларнинг камчилигини топиш, тузатиш, тўғри ҳисоб-китоб юритишга ўргатиш осон эмасди. Уни вилоят кишлоқ хўжалик бошқармасига бош ҳисобчиликка чақиринди, ҳамма ҳужжатлар тайёр бўлгач, катталардан бири “ўтириб чиққан”лигини айтиб, рад қилди. Бир томондан ёши ўтганда

вилоят мараказига катнашини ўзи ҳам истаманган бўлса-да, барибир кўнгли оғриди ва кўп ўйлаб яна Худога солди, майли, мен ишимни қилганман, энди “ўтирмаган”лар ишлаб кўрсин, деди ўзича.

Худога солиш... Жозил тоға бундай ўйлаб кўрса, қаердаки иши битмаса, қаердаки унинг кўнглини оғритган бўлишса, ҳаммасини Худога солибди. Бандаси ожиз. Бир донишманддан, “Агар икки киши баҳслашаётган бўлса, уларнинг қайси бири оқил эканини қандай билиш мумкин?” деб сўраганларида у, “Баҳсни биринчи бўлиб тугатгани”, деб жавоб берган экан. Қолаверса, бир файласуф, “Кулма, йиғлама. Лаънатлама. Лекин англа”, деган. Муҳаммад Ҳаким Термизийда эса, “Хар нарсадан шодланувчи (ва айни вақтда хафа бўлувчи) киши ожиз, шахс сифатида йўқ ҳолдадир. Чунки ҳар бир нарсанинг таъсирига тушувчи ва берилувчи кишида шахсият бўлмайди”, деган ибораларни ўқиганди. Умуман, шу ёшга кириб жиддий изғолашган, судлашган томонларнинг тинч яшаганини кўрмади. Бири кўйса, бири ёзади, бири судга берса, кўп ўтмай иккинчиси бошлайди. Прокурор, суд деганлари битта жинорий воқеага баҳо беради, ҳолос, уларнинг кейинги ҳаёти билан иши йўқ. Адоват деган нарса эса агар инсоннинг юрагига бир кириб олса, ундан ҳалос бўлиш мушкул экан. Ана, узоқ бориб юрманг, ҳамқишлоғи Собиржон қўшниси девори ёнидан иморат қуришда деворнинг бир метр қисми йиқилиб тушган. Ўртада ҳамсоғлар бир-бирига ёмон сўзлар айтган, орага хотинлар аралашган. Бир метр девор учун уч йил судлашдилар, судга ишониб на маҳалла оксоқоли, на участка нозири аралашмади. Икки қўшни девор бир чеккада қолиб, бир-бирини камчилиги устидан ёзаверишди, охири элликка ҳам қирмаган Собир юрагига санчик кириб, терговдан қайтишда машинада ўлиб қолди. Шундан кейин оксоқоллар иккинчи қўшнани кўчириб юбориб, қишлоқ тинчитганди.

Жозил ўтган умрини бирма-бир сарҳисоб қилганча ана шу тинчиган, ҳар бурчагида битта ошхона-ю дўкон, пайнет очилган қишлоғига кириб келди. Уйигача эллик метрлар чамаси масофа қолди. Болалигида бу жойлар жуда гавжум бўларди. Ҳозир эса нафакат кўчада, дарвозаси очик ҳовлиларда ҳам ҳеч ким кўринмайди, саратоннинг несиғида уйда дам олаётган бўлса керак. Йўқ, кўча-ю ҳовлилар сокин бўлгани билан қишлоқда чивин учса, ҳамма билиб туради. Бошқудукликлар жуда меҳрибон ва сезгир келади. Мабодо бирон хонадонда таъзия бўлса, ҳовлида қозон осишга қўйишмайди: кўни-кўшни, оғайнилар навбати билан ўлик чиққан хонадонга оёқат пишириб келишади. Палов ёки бошқа таъиқ таом пиширилса, албатта, беморларга, бечораларга илинишади, томоркадан ҳосил йиғиштирилганда ҳам шундай қилишади. Жозил тоға ана шу шароитга ўрганган: боболари, отаси шундай яшаган. Эсида, отаси уни ва яна қўлидан иш келадиган икки акасини қишлоқдаги хашарларга олиб борарди. Бечораҳол, касалманд одамларга томсувоқда, шувок чопишда, ер ағдарилда, ҳатто тандирхона қуришда ёрдам беришарди. Болалар сал ишқилишса, “Ўғилларим, бировнинг ҳожатини чиқаришдан улуг иш йўқ”, дерди ва доимо Алишер Навоийнинг бир нотавон инсон кўнглини олиш савоби магар Каъба вайрон бўлса, уни обод қилиш билан баробардир, мазмундаги байтнинг ўқиб берарди.

Бағритошлик жуда ёмон одат экан. Тергов ва турмада гуноҳсиз одамларнинг ҳақорати эшитиши – ҳаммаси кўз ўнгида бўлди. Илгари китобларда илмсиз одам жохил бўлади, деб ўқиганди. Бирок қаерда бағритошга, жохилга дуч келмасин, деярли барчаси маълумотли, ўқимшли одамлар бўлиб чиқди. Барибир кучи етмаслигини билгандан кейин бундайлар билан тортишмай ҳам қўйган, фақат уларнинг кўпайиб кетганидан, жамият бу ҳолатга кўникиб қолганидан эзилади.

Улар виждони олдида ҳам, Худонинг олдида ҳам, ҳатто конун олдида ҳам жавоб беришдан қўрқишмайди. Агар ҳаётий кўникма инсон вужудидан йиллар давомида шаклланишини ҳисобга олсак, бундай одамларнинг отаси ҳам шу тахлит бўлган, боласи ҳам ўзига ўхшаган бўлади. Жозил тоғанинг қўрққани ҳам ана шунда. Уни ким тўхтатади, қачон тўхтатади? Умуман тўхтатиб бўладими бу ҳолатни?

Тақдир унинг бошига ҳар қанча синов солмасин, Жозил тоға ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилишда адвокат ёллаган эмас. “Айби бор одам адвокат ёллайди, менинг айбим йўқ”, дейди. Эҳтимол, омадсизлиги ҳам шундадир? Лекин бу ҳақда ўйламайди, чунки бир-икки адвокат билан суҳбатлашгач, уларнинг фаолиятини кўргач, бундай касб эгаларидан кўнгли қолди. Қайси бири билан гаплашманг, ҳаммаси ўзини оқлайди, судьяни, терговчини, тизимни ёмонлайди. Шундай экан, жамиятга дод солмайсанми, тагин конуннинг эгалари бўлса!

Ёнига оқ “Нексия” келиб тўхтади. Бундай караса, Тўла полвон.

– Ҳа, бўғалтер, сувга тушган товукка ўхшаб келаяпсан, тинчликми?

Улар қучоқлашиб кўришди.

– Жўра, ёшинг ўтиб ҳам иссиқ гапирмайсана? Бунча гапни қайдан оласан ё одамларга газета, хатнинг ўрнига гап таркатасанми?

Тўла полвон хомуш келаятган дўстининг сал очилганидан хурсанд бўлди.

Жозил тоға кадрдон дарвозасидан ичкарига кирар экан, беихтиёр ҳаёлини йиғиштириб олди. Ховли жимжит, қўйлар охурдаги ҳашакни ейиш билан овора, сигир кавш қайтариб турибди. Димоғига ёқимли, таниш хид урилди – хотини нон ёпган! Йиғирма йиллик кадрдони олапар, қайсидир бурчакдан чиқиб келиб оёғига суйкала бошлади, гингишиб ҳам қўйди.

Қалбини хонадон, шу азиз маскан меҳри чулғаб олди. Бу яқин орада юраги бу қадарлик жўшмаган эди. Эсида, отаси раҳматли даштдан қайтганда ховлида байрам бўлиб кетарди. Отаси ярим тунгача болалар билан бўларди: бирга овқат ейди, совға улашади, шеър айттиради, терма қуйлатади, акалари билан дилдан суҳбат ҳам қуларди. Кейин англадики, падари бузруквори онласи бағрида ғам-ташвишни унутган, ўзига рухий қувват олган.

– Вой, буvasи, келдингизми, тезроқ келинг, болалар кутиб қолди. Қайини қилганман, ловиялик, сиз яхши кўрган пиёздонидан тайёрладим.

Хотинининг илиқ муносабати, болаларнинг дастурхон атрофидаги ўтиришлари, югуриб келиб бўйнига осилишлари автобусдан тушиб ўзи севган йўлдан юриб то ховлига киргунча кечган ҳаёлларига нукта қўйди. Тавба, шу бир чақирим йўл бутун тақдирини ҳаёлидан ўтказди-я! Изтироблари шу мўъжаз дастурхон атрофида бахтиёрлик, умидворлик, дил таскинига айланиб улгурганини сезмай ҳам қолди. Шу пайт киз неварасидан бири уяли телефонини даврага қаратди:

– Бобожон, бизлар билан ҳеч расмга тушмагансиз, келинг, ҳаммамиз битта расмга тушайлик!

– Майли, болам, тушамиз, Сизлар билан тушамиз, шундай бахтли онимдан ҳам эсдалик қолсин...

2020 йил, январь, июнь

Ширин туйғулардан антикар қалбим

Йўлдош ЭШБЕК

Гўзаллик туйғуси

Бу кумуш ёзларим оғушида жим
Қарайман, яркирар тоғларнинг боши.
Бошида тип-тиник осмон – мунажжим,
Қандай чидар экан тоғларнинг тоши.

Бу тоғлар қўйнида тонглар отаркан,
Хар тошга тегаркан нурлар жаранглаб.
Тоғликлар қандайин яшаб ётаркан,
Қандай чидар экан бу тонгга караб.

Хўрсиниб кетаман йироқ адирлар –
Бу яшил тўлкинлар товланиб юрса.
Қандай чидар экан унда сабрлар,
Подалар кўксига қадалиб турса.

Болалар титрайди – турналар куйлар,
Шаффоф танларида ўтли хаяжон.
Қандай чидар экан, дейман, мен ўйлаб,
Бундай мусикага кичкина осмон.

Менинг юрагимда ранглар ҳукмрон,
Оҳанглар муҳтождир зўр тасаллимга.
Мен қандай юрибман тирик ва омон,
Қандай чидаётман бу гўзалликка.

Бунга чидагани кучли демасман,
Гўзаллик навқирон, кучли ва кадим.
Йўк, асло ўзимдан рози эмасман,
Демак, мен ўзимни англай олмадим.

Йўлдош ЭШБЕК – 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетини битирган. Ижодкорнинг "Созиниб яшайман", "Мовий турналар", "Ҳаёт чечки", "Дарахтлар эртаги", "Мангу масофа", "Йиғлаётган қиз" каби қатор шеърий тўпламлари нашр этилган.

Сенинг қўшигинг

Биз бахтиёр бўлгаймиз хўб,
Бизни зафар кучажак.
Теппамизда чарх уришиб
Қалдирғочлар учажак.

Шундай қўшиқ айтган эдинг сен,
Шундай қўшиқ ҳаётдай азиз.
Ва, дунёга қайтган эдим мен,
Дунё менга қайтди ўша кез.

Қўшигингни булоқлар тинглаб,
Шамолларнинг тили тугилди.
Осмон юзу кўзинг нусхалаб,
Ўпмок бўлиб сенга эгилди.

Қалдирғочлар учди теппангда,
Қўшиқ айтиб шўхшан дилрабо.
Ўн еттида эдинг ўшанда,
Ўн еттига тўлганди дунё.

Дунёлардан рашк қилдим сени,
Дунёларга ишонмас эдим.

2

Қалдирғочлар келмоқда учиб,
Баҳор қувиб яшарлар доим.
Ушбу дамда сен ёдга тушиб,
Аламларда қоврилар ўйим.

Сен умрингни бўлдинг иккига,
Энди менга икки хил ўйсан.
Тўлиб кетса дардлар кўксимга,
Ёлғизликнинг ҳукмидан тўйсам.

Мададга зор одамдай гоҳо,
Атрофга жавдирар нигоҳим.
Кўзларимда интиқ илтижо,
Кўзларимда тизилар оҳим.

Шунда излаб қоламан зор-зор,
Ўн етти ёш кўхлинг қайда?
Ва қайтмоқ бўламан интизор
Ўн етти ёш дунёга қайта.

Мени чорлар илк умринг маъсум,
Мени чорлар ул покиза ишк.
Қайғуларга чек қўйиб, бир зум –
Рухимда тирилар ул қўшиқ...

...Биз бахтиёр бўлғаймиз ҳўб,
Бизни зафар кучажак.
Бошимизда чарх уришиб,
Калдирғочлар учажак.

* * *

Ўтарман дуч келган, келмаганга ҳам,
Кўзимла сен ҳақда ҳикоя сўйлаб,
Мендан ҳам бошланган бу йўл мукаддам,
Мен сени топдимми излаб ё ўйлаб.

Сабо қай томондан эсар муаттар,
Одамлар қай шамол сари олди йўл.
Мен эса, бекатдан шалаббо баттар
Юрдим, тескарига ҳамм ёғим ҳўл.

Одамлар шошилиб таркар уловда,
Излагани бордир шошиб ўз сенин.
Бу ёғин дунёда намгил оловда
Соябоним факат кўлимдир меним.

Демак, кетмоқдаман бошимни ушлаб,
Майдалаб бормоқда шашгим дўлларни.
Исмингни эшитсам кетаман ҳушдан,
Юзим расми билан безаб йўлларни.

Тўрғай

Самода муаллақ пириллар тўрғай,
Тошоша қилар у гўё дунёни.
Тўрғай навосидан дил тугён ургай,
Кимлардан ўрганди дилкаш навони?

Бир зум ором олиб, бир зум тин олиб
Ширин туйғулардан антикар қалбим.
Ўйларим тўрғайга урилғай бориб,
Дейман, шу қушмикан оддий ё балким.

Бахтиёр халқимнинг қувноқ овози
Тутдими самони куйга тўлдириб?
Асрлар кутилган озодлик сози,
Ё мағрур куй чалар ёвни ўлдириб?

У қанча йил фарзанд дардида куйиб,
Бугун она бўлган аёл қувончи.
Минг йиллардан буён бағрини ўйиб
Ё рўёбга чиққан инсон ишончи?

Дардли сийнасига шодликлар кириб,
Энтиккан она ер навосимикан?
У кўкнинг заминга сархуш термилиб
Куйлаганда қайтган садосимикан?

Дардли куй тўлдирар бирдан фалакни,
Ҳазин нола қилар тўрғай эзилиб,
Бир зум ғам тумани қоплаб юракни,
Бир зум дард кўйнида турғай эзилиб.

Эх, тўрғай бунчалар куйлайди нолиб,
Ўтли кўкрагимда тўлганар қалбим.
Ўйларим тўрғайга урилгай бориб,
Дейман, шу қушмикан оддий ё, балким.

Омадсиз ошиқнинг юраги қаби
Фалакда чарх уриб айлагай фарёд.
Ул ўксик онанинг ногирон қалби
Бемаврид ўлимдан солаётир дод!

У она кўкрагин додлаб излаган,
Гўдак қалбидаги чиркироқ йиғи.
Ё қадри бир чақа бўлиб бўзлаган,
Бир дўстнинг дард ва мунг тўла кўшиғи.

Халқимнинг бошига тушганда қайғу,
Булбуллар инига кетганда кириб,
Содик фарзандидай нола қилиб у,
Юртим осмонида учган чарх уриб.

Она ер бағридан отилиб ўқдай,
Бир замон эзилиб қуйлаган гарчи.
Бугун тепамизда, у – оташ рухдай
Бугун аҳдимиздан оламга жарчи.

Сиз ундан укмангиз ўзга бир маъно,
Юракларни эзиб қуйласа гоҳи.
Доним хушёр бўлинг авлодлар дея,
Кўкда учиб юрар аجدодлар руҳи.

Ёмғир ёғар, шигалаб ёғар...

Рауф ПАРФИ

Сим-сим ёмғир ёғар сизларга,
 Ҳаволарга таратиб атир.
 Сим-сим ёмғир ёғар сизларга,
 Юрагимда чакнайди сабр.

Очилади оғир дераза,
 Юзларимга урилади тафт –
 Иссик, олов, жазира.
 Ўйнинг вазмин бошин тутган кафт.

Сим-сим ёмғир ёғар сизларга,
 Эй, ёмғирдай бокира аёл.
 Сим-сим ёмғир ёғар сизларга,
 Мен – қақраган ўттиз яшар чол.

Сим-сим ёмғир ёғар сизларга,
 Сочларингда сузар қандай кўл?
 Сим-сим ёмғир ёғар сизларга,
 Нега менинг эгнү бошим ҳўл?

* * *

Сен кетиб борасан, дарахтлар аро,
 Кичрайиб борасан, тораяди йўл.
 Сенга оқ кўринган бу йўллар қаро,
 Енгил тин оласан, кенгаяр ўнг-сўл.

Шамолда сочларинг пастлар баландлар,
 Шамолда сочларинг – қушнинг қаноти.
 Сен учиб борасан – пастлар баландлар,
 Баландлар пастлайди, эркин ҳаётинг.

Ўзимга лаънатлар ўқийман бот-бот,
 Мен сенга ҳаваслар қилурман, эркам.
 Сенга қуролмадим гўзал бир ҳаёт,
 Ўзимга зиндонлар қаздим, жуда кам.

Елкангни шамоллар силкитар нега,
 Нега кўйлагингни ўйнар бешафқат?
 Шамолда михланиб қарайман сенга,
 Шамолда кўлларинг силкинмас факат.

Сен қолдинг абадий, хотирам,
Дилингдан мен ўчиб кетмадим.
Мен сени билмадим, бокирам,
Қадрингга етмадим, етмадим.

Қўлларинг чирмашиб бўйнимга,
Эркалаб турганда кўзларинг.
Чўмилиб сочларинг бўйига,
Лаҳзалик оромлар изладим.

Мен сенинг қалбингнинг қаҳқашон
Юлдузларин шод ўйнадим.
Сен Менинг осмондай бепоён
Васлимга тўймадинг, тўймадинг.

Сен қолдинг абадий, хотирам,
Балки, мен дилингдан кетмадим.
Мен Сени билмадим, бокирам,
Қадрингга етмадим, етмадим.

Юлдузлар учдилар бешафқат,
Кундузлар кўп ёниб ўчдилар.
Кечалар ўйларим бетоқат,
Фарёдла сен томон кўчдилар.

У кўчган ўйларим мен билан
Дилингдан жой топмай қайтдилар.
Кўйингда кўкларга тикилган
Кўзларим бир кўшиқ айтдилар.

Бир кўшиқ айтдилар, қадрсиз,
Қадрсизлик афсуни ёнди.
Ва, энди, пойингга сабрсиз
Сабрсизлик қайгуси томди.

Сен кўчиб ўтурсан бегумон,
Бешафқат сен босиб ўтурсан.
Мен ғамгин чайкалиб жонажон
Кунларга бош уриб кутарман.

Вокиф

Икки ҳикоя

Муртазо
ҚАРШИБОЙ

Вокиф ҳарбий хизматда орттирган кадрдон дўстим. Самарқанднинг Янги шаҳар қисмида, ўзининг айтишича, “Эронийлар маҳалласи”да туради. Ёши қиркдан ошиб, сочига оқ оралаб қолган, ўртабўй, тўладан келган, бугдойранг киши. Шу тарафга йўлим тушса, бас, албатта, “Келасиз, бундай бемалол ўтирамин, бир жойларга олиб бораман, иш қочмайди”, деб оёқ тираб туриб олади. Мактабда русча ўқиганига ўзбекчани бузиб, ажнабий сўзларга аралаштириб гапирди. Ўзини ҳам, Вағип деб таништиради. Бунга яқин дўсту ошнолари ҳам кўникиб кетган.

Вокиф таъсирчан одам, сал нарсага ҳам тутаким кетадиган одати бор. Бирон-бир масалада баҳслашиб қолса, “Мен – ўрус, тўғрусини айтаман”, деб ўзининг ҳақлигини исботлашга уринади. Кўнгли очик инсон. Эшиги ҳам кўнглидек очик, уйдан меҳмон, дастурхонидан ноз-неъмат аримайди. Меҳмоннинг келишини байрамга айланатириб юборади. “Ласетти” машинасига ўтириб, ёзиллаб бозорга чопади, Самарқанднинг сархил ноилари, мева-чевасидан олиб, арақ заводида ишлайдиган оғайниса ёрламида қоронғи омборда неча йиллардирки қувват олиб ётган анави сабилнинг “қизири”дан антиқа идишга қуйдириб келади. Кейин ишхонасига сим қоқиб, “Тошкентдан нозик меҳмон келган, безовта қилманглар, хўжайингайм айтиб қўй, гап бўлса эртага бораман”, деб кўнглини тўқ қилади. Навбат “олинг-олинг”га келганида, худди минг йиллардан буён бирга ичишиб юрган одамдек, “Қани, келганингиз учун”, деб чапдастлик билан қадахни сипқоришга чоғланади. Тараддудга тушиб қолганингизни кўриб, астойдил манзиратга ўтади: “Ол-е-е-нг, бундай қоньяк ҳеч қайга йўқ, гарантия, мен сезга айтяпман, гарантия, деяпман! Мана, кўрасиз, ичинг, биласиз, кейин яна сўрайсиз!” Турган гапки, бундай қутқуга ҳамма ҳам дош беролмайди.

Бу гапги Самарқанд боришимда Вокиф Мирзо Улуғбек расадхонаси ёнида кутиб олди.

– Мана, соат ўн бирдан ўтяти. Ўн иккига қудам ошга айтган, кизини чиқаряпти. Ҳозир тўғри шакка борамиз, – деди Вокиф.

Шаҳарнинг кунчиқар тарафидан кун ботиш томонига – нариги чеккасига боргунча анчагина йўл юрилди. Ниҳоят, қаршимизда янги иморатлардан бунёд

Муртазо ҚАРШИБОЙ – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист. 1961 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Ўнганмаган тақдир талқини”, “Талотўндан уйғунлик сари”, “Инсон мўъжиза излаб яшайди”, “Ўттиз йиллик андиша” каби адабий-танқидий, публицистик ва шеърый китоблар муаллифи.

этилган обод маҳалла пайдо бўлди. Кўзланган ховлига қараб буридик. Икки тарафдан тоқ новдалари вайиш қилиб баланд кўтарилган, серсоя ва сўлим кўчанинг бошидаги уй экан. Каттакон дарвоза олдида то йўлнинг бошигача сув сеппиб, чиннидек топ-тоза қилиб қўйилган. Ховлига кираверишда соҳиби хонадоннинг хеш-акраболари бамисоли Амир Темур аскарларидек сафга тизилган: кўллар кўкракда, юзларда табассум, “Хуш келибсиз, хуш келибсиз!” деган чорловлар кетма-кет янграйди.

Дарвозадан кенг-мўл ховлига кирилди. Икки томонда баланд ва баҳаво иморатлар тушган. Томлари тунука билан ёпилиб, пўлат рангга бўялган. Кўндалангига тортилган тариовлар чеккасига сиркадан ва бошқа ичимликлардан бўшаган, деярли бир хил ситгимдаги шиша идишлар териб чиқилган. Идишларки, куёшнинг заррин нуруларида ажиб товланиб, кўзни камаштиради. Ховлининг у ер-бу ерида вайиш қилиб тепага тортилган тоқлар, мевали дарахтлар кўзга ташланади, ўртала эса чоғроқкина фаввора отилиб, теварак-атрофни салкинлатиб турибди. Дарвозадан тўғрига қараб тортилган йўлакдан ўтилиб, тўрдаги ўриндикларга ўтирилди. Дуои фотиҳа қилинди. Яна, “Хуш келибсиз, хуш келибсиз!” деган садолар янгради. Вокиф-Вағишга қараб, тепадаги манзарага ишора қилдим.

– Ҳа, уми, ғўроб, узумнинг ғўрасидан қилинади. Уйга бор, бераман. Овкатдан олдин ичсангиз маза қиласиз.

Оппок соқоли кўксига тушган қария беш-олти киши ҳамроҳлигида кириб келди. Улар оптимиздаги айвонга қўйилган сўрига чиқиб ўтиришди. Оқсоқол дуога кўл очиб, ўтганларни эслади, ёшларга бахт тилади. Сўнгра кўзига ёш олиб, қандайдир дуоларни узокдан-узок ўқиди, ёнида ўтирганлар ҳам унга жўр бўлди. Маросим адоғига етгач, ош тортилди.

Дарвозадан чиқишда яна ўша ҳолат: сафга тизилган қавм, “Хуш кўрдик, хуш кўрдик!” деб, тавозе билан миннатдорлик билдиради.

– Бола-чақа, хотин-халаж кўринмайди, мусиқа деган нарса ҳам йўқ?.. – деб сўрадим.

– Кейин, келинни олиб чиқиб кетишда бўлади ҳаммаси, ҳозир нимага керак эркакларнинг олдида ноқулай-ку! – деди Вокиф.

Тўй эгалари билан хайр-хўшлашиб машинага ўтирар эканмиз, Вокиф қуш тартибини эълон қилди:

– Ҳозир бир жойга борамиз, сизга ўзим қурган нарсаларни кўрсатаман.

Шаҳардан чиқиб, кунботишга қараб йўл олдик. Ям-яшил далалар, пахтазор ва боғлар бошланди. Офтоб найзага келиб, бутун борлиқни киздиради. Заррин тўлқинларини сочиб, пишқириб оқаётган Зарафшон дарёси тарафдан эсаётган майин шабада юракни энтиктиради.

– Анави фермани кўряписизми, мен қурганман! – деди Вокиф ғурур билан сўл тарафимиздаги сайхонликда, даланинг ўртасида қорайиб турган иморатни кўрсатиб.

Йигирма дақиқалар юриб, очик кенглик бағрида тўхтадик. Далалар уфққа туташиб кетгудек бепоён. Ёнгинамизда ариқда тўлиб сув оқиб ётибди.

– Қаранг, бу молларни Белоруссиядан олиб келганман, икки юзта, ҳаммаси зотдор!

Қаршимизда девор билан ўралган, кўрғонча кўринишидаги кенг молхона пайдо бўлди. Майдоннинг уч жойида темирдан узун охурли бостирмалар қад кўтарган. Оппок, бўлик, тарғил сигирлар эринчоклик билан бостирмадан чиқиб, сим тўсик бўйлаб ўтказилган ариқчадан сув ичиб чанқоғини қондиради. Бостирмаларнинг орқа тарафида яшил рангдаги сув минораси кўриниб турибди.

– Бундай жазирама иссиқда, яна бетонланган ерда бу бечоралар кийналиб қолмайдими? – дедим молларга раҳмин келиб. – Хойнаҳой, Белоруссиянинг салқин, серёғин хавосини, ям-яшил ўрмонлари, ўтлоқзорларини қўмсаётган

бўлишса керак? Бу шароитга кўникишни осон бўлмайди-ёв!

– Эй, балоям урмайди, ўргангани – ўрганади, ўрганмаса, ўлади! – деди Воқиф. Кейин олдига югуриб келган ўттиз ёшлардаги йигитга керакли топишириқларни берди.

– Биладан, сизга бу қизик эмас, Юринг, бошқа нарсани кўрсатаман, – деди мен тарафга буришиб.

Машинамиз энди жануб тарафга қараб елиб кетди. Кўп ўтмасдан, узокдан Китобнинг сервикор тоғлари кўрина бошлади. Салкин шабада эсиб, жонга хузур бағишлайди. Не-не кишлоқлардан, дала ва сойлардан ўтдик. Охири бир учи тоғларга бориб қалаладиган водийга етдик. Жийда, юлғунлар ўсиб ётган овлоқроқ бир жойда тўхтадик.

– Сизам писател-ку¹, танисангиз керак, анави Алишер Навоий бор-ку, шунга ўхшаб катта китоб ёзган бир поэт² бор экан, шунга мана шу ерда бир нарса кўрдик.

– “Хамса” ёздим” деб юрган шоирни айтяпсизми?

– А, ана шу “Хамса” ёзган поэт шу ерда туғилган экан. Бизни хўжайинга келиб айтипти, Навоийдан сўгун мен шу ишни қилдим, деб. Ёрдам беринг, кишлоғимда площадь Хамса³ қилмоқчиман, ўлсам агар ўша жойга кўмадилар, дебди. Сейчас же, это – нима эди, анави духовности⁴ катта бўляпти. Шу учун хўжайин айтти, “Вагип, давай, ты возьмишь за это дело⁵, шуни қилайлик”, деди. Мен, “Хўп” дедим и мана шуни кўрдим.

Йўл чеккасида чоғроқкина майдон кўргонланиб, мўъжазгина кўшксимон гумбаз барпо этилган, унинг саҳни ва ташқарисига қошинлар ётқизилган, гир айлантириб дарахтлар экилган, ўриндиқлар ўрнатилган эди.

Шаҳарга қайтар эканмиз, Воқиф яна шу мавзуда сўз қотди:

– Давай, сизам ёзинг, қийин эмасми? Қолганини ўйламанг, хўжайинга ўзим айтаман, сизгаям, там, где вы родились⁶, площадь Хамса кураимиз. Проектини ўзим законный қиламан. Ўрус, армани, азарбайжан жўраларим бор, керак бўлса, Москвадан чоғираман, сиз кўркманг, хаммаси зўр бўлади.

– Э, кўйсангиз-чи, менга ким қўйибди “Хамса” битишни, мақолани эплаб ёзолмайман-ку! – дедим унинг соддалигидан қулиб.

– Ҳа, нима, қийинми бу? Мен гаплашдим у поэт билан и ничего особенного в нем не видел⁷. Оддий одам-ку! Нима, ундан кам жойингиз борми?

– У киши бизга устоз, кўп китоб ёзган, катта жойларда ишлаган, ўзининг ёзишча, авлод-аждодиди улуг шайхлар билан туташган жойлари бор экан, қариган чоғида ният қилган бўлса, майли, буюрсин!

– Конечно, буюрсин, сиз ўзингизиниям ўйланг, ана, одамлар нималар қиляпти! Бизнинг ташкилотда пул кўп, давай, шу бугундан ёзишни бошланг, зўр қилиб кураимиз! Мен ўйлаб қўйдим, ўртада фонтан бўлади, унинг олдида, коп-кора постаментда сизнинг памятнигингиз туради?

– Ҳайкалми? – дедим хайрон бўлиб. – Сиз шуни ўйлаб гапиряпсизми, жўра?

– Бўлмасам-чи, бир жойда подвалда Лениннинг бюстини кўрганман, жуда бақувват ишланган, ёмғирдаям, қордаям тураверади. Шуни онкеламиз, калласини озгина ўзгартирамиз, бўлди! Эй, сиз хўн денг, зўр чиқали! Мен кўрганман, одамлар шундай қилган. Ҳа, нима бўпти, болаларингиз, невараларингиз келиб гул қўяди...

¹ Адиб демоқчи.

² Шоир.

³ Хамса майдони.

⁴ Ҳозир маънавиятга катта аҳамият берилляпти.

⁵ Шу ишга кириш.

⁶ Сиз туғилган жойда.

⁷ Унда ҳеч қандай алоҳида бир фазилатни кўрмадим.

– Лениннинг хайкалигами?!!

– Энди у сизники бўлади-да! Айтдим-ку, калласини гипс билан ўзгартирамиз, деб!

– Вакти келиб гипс кўчиб кетса-чи?

– Кўчмайди! Кўчгандаям, нима, бобом шунча китоб ёзгани учун сочи тўкилиб кетган, деб кўяверади, қийинми бу! – Кейин бироз сукут сақлаб деди: – Позолоченный⁸ буквалар⁹ билан фамилиянгизни катта қилиб ёзиб қўямиз. Одамлар фамилияга қарайди, бошингизга қарамайди.

– Шармандалик-ку бу! – дедим хайратдан лол қотиб. Бейхтиёр Мавлоно Румийнинг сатри тилимга келди: – “Зиндаги бевандагий – шармандагий”.

– Нима дегани бу? – деди Вокиф тушунмасдан.

– Буюк шоирлардан бири шундай деган экан: “Бандаликни жойига қўймасанг, хаётинг хаёт эмас, шармандаликдир”.

– Эй, канақа шармандалик, замон ўзи шундай бўлкетган-ку, жўра! Нима, мени ҳеч нарсани тушунмайди, деб ўйлаяпсизми? Бизам тушунамиз кўп нарсани!..

– Аввало, яхши ният қилиб, Оллоҳдан умр сўрайлик. Вакти-соати етиб омонатини оладиган бўлса, бу дунёдан ёруғ юз билан, рози-ризочиликда кетиш насиб қилсин! Шу юртда яшаб турсак, бир парча ер топилар, ахир! Шунинг ўзи катта бахт, обрў эмасми? – дедим.

– Когда есть возможность¹⁰ фойдаланиш керак, эй, сиз канақа одамсиз ўзи?! – деди Вокиф чинакамига хафа бўлиб. – Бир парча ер дейсиз, бошқалар гектарлаб олиб ётибди-ку!

Адабиётдан йироқ одамга гап тушунтириш қийинлигини билиб, индамай кўяқолдим.

Вокиф йўл-йўлакай тинимсиз телефонда гаплашиб келди. Гоҳ русчалаб сўзнади, гоҳ ўзбекчалаб инсофга чакирган бўлади, гоҳ тожикчалаб муомалага ўтади. Катта чоррахалардан бирида йўл хавфсизлиги ходими кизил таёкчасини кўтариб, тўхташга ишора қилди. Вокиф ўтирган жойида ойнадан бақирди:

– Эй, ишлар қандай, зўрми? Мен қайтиб келаман, бирга ўтирамыз, ништяк¹¹ коньягим бор, бўғтимни, давай, оламыз кечқурун! – деди-ю тезликни оширди. – Мени яхши танийди. Билмасдан таёгини кўтариб қўйди-да, ўзи молодец бола! – деди сўнг менга қараб.

Шаҳарга яқинлашар эканмиз, қишлоғимга бормокчи эканимни айтдим.

– Какой қишлоқ? Э, мен қудамга обещать¹² қилганман, обязательно¹² бирга келамиз, деганман, тушундингиз! Сиз, нима, дарров қочмокчимисиз, ҳеч қандай. Аввал тўйга борамиз, кейин уйга келамиз, ўтирамыз, коньякнинг зўридан юзта-юзта оламыз. Энди шунча келиб бизникида ўтирмасдан кетасизми?

Келин шаҳарнинг биқинидаги қишлоққа тушаётгани учун тўй ҳам ўша ердаги икки қаватли баланд, мухташам ресторанда ўтаётган экан.

– Қудам намозхон, кўрдингиз-ку, боя уйидаям арак қўймади. Лекин куёв тараф, “Одамларнинг шунча арағини ичганман, агар қўймасам, булар мени уриб ўлдиради”, дебди. Қишлоғининг одамлари бўкиб, йиқилгунча ичади ўзиям, – деди Вокиф тўйхонага қирар эканмиз.

– Қудангиз ичмаса, яхши одам экан. Менам оғзимга олмайман, – дедим.

– Лекин бизникида ичасиз, боя айтдим-ку, зўр коньягим бор.

Ҳамманинг кайфияти яхши эди. Факат тўй оёқлаб қолганида озгина дилхиралик

⁸ Зарҳал харфлар.

⁹ Имконият бор пайтда.

¹⁰ Зўр демоқчи.

¹¹ Ваъда.

¹² Албатта.

бўлди. Биз ўтирган столга ёши қиркка яқинлашиб қолган, яғриндор, Вокифни яхши танийдиган одам келиб жойлашди. Исми Барнобой экан. Анави савилдан яхшигина олгани билиниб турарди.

– Меҳмон Тошкентдан экан, энди бирга оламиниз-да, – деб арақ тўла қалаҳни менга узата бошлади.

Ичмаслигимни айтдим.

Барнобой энди бошқача йўлга ўтди – ўрнидан туриб, чап қўлини кўксига қўйиб узатди.

– Бу кишлокда ҳали ҳеч ким менинг қўлимни қайтармаган, кани битта, бир марта олинг, жон дўстим, кейин, майли, узрингизни қабул қиламиз. Биттани Худоям кечиради.

– Ичсам, шу пайтгача ичардим-да, кўриб турибсиз-ку, ичмайдиган одамман, – дедим.

– Ҳей, ичмайдиган одам тўйга келмайди, бўптима, кани, кўп тараф қилмасдан олинг энди, жўра!

– Мен битта гапираман: ичмайман!

– Э, бу тошкентлик чаток экан-ку, ҳей, бу ер – Самарқанд, Самарқанд сайқали рўйи заминаст, Амир Темурнинг пойтахти, билдингизма?! Тошкентингизда қиласиз у гапларингизни, бу ерда найранг кетмайди! Бу ерда ҳестный¹³ бўлиш керак, ҳестный! Энг зўр ичувчилар шу ерда, кани, гапни айлантормасдан олинг!

– Оғайни, яхши одам экансиз, майли, бир уриштириб бераман, – деб унинг сазаси учун чўкиштириб, идишни яна столга қўйдим.

– Э-э-э, унақаси кетмайди, жигитти шери бундай қилмайди. Олинг, олинг-да энди, одамни роса хит қилиб юбордингиз-ку!

Сал нарида қараб турган Вокиф ахирги чидаёлмасдан бу можарога қўшилди:

– Эй, Барнобой, жўра, менга кара, меҳмон ичмайди, нима қиласан мажбурлаб. Ичкинг келса, қуй, мен ичаман!

– Сен аралашма, мен меҳмон билан гаплашяпман. Тепакишлокка келиб ҳали ҳеч ким ичмасдан кетмаган, билдингизма? Ҳеч ким менинг қўлимни қайтармаган. Сен билан кўп ичганмиз, менга меҳмон билан ичиш қизиқ. Меҳмон, Тошкентда юстиция вазирлигида жияним ишлайди, зўр жигит, бутилкаси билан кўтаради. Тошкентликлар ҳам ичишни котиради, демокчиман-да, билдингизма! Келинг энди, шунинг олинг!

Вокиф унинг қўлини силтаб ташлади ва бу гал қаттиқроқ бақирди:

– Мен сенга ўзбекча айтяпман: меҳмон ичмайди, деяпман! Бу сенинг жиянингмас, гадваре! Нима қиласан бошқаларни бу гапга аралаштириб!

– И-и-и-чади, де-е-димма, и-и-и-чади! – деди Барнобой борган сари кайфи ошиб.

– Ичмайди!

– Ичади!!!

– Ичмайди!

– Ичади!!!

– Мен сенга деяпман: ичмайди, тамом-вассалом! Сен ўзи кимсан, қўлингдан нима келади?

– Ҳей, эрони, сен аралашма, бу ерда мен хўжайин, билдинг-ма, и-и-и-чади де-дим-ма, и-и-и-чади!

– Ким эрони, аблах?! Чик бу ёкка!

Вокиф Барнобойнинг бўғзидан олиб, бир силтаган эди, ерга кулаб тушди. Тўйхона гангир-гунгир мусика, рақси само, ғала-ғовур ичида ўзи билан ўзи овора эди. Жанжални биров сезгани ҳам йўқ.

– Юр, ташқарига чиқиб, эркакча гаплашамиз! – деди Вокиф Барнобойни елкасидан силтаб тургизар экан.

¹³ Тўғри бўлиш керак демокчи.

– Жўра, илтимос, қўйинг, бировнинг тўйида маст одам билан пачакилашиб ўтирманг. Кудангизнинг обрўини қилинг, бечора катта умид билан киз узатяпти. Ўзи вақт ҳам бўлиб қолди, секин қайтамиз, – дедим Вокифни газабидан тушириш учун.

Барнобой яна столга ўтириб, қадахни қўлга олди.

– Меҳмон, кс-етманг, и-и-ичамиз! Мендан ўтган бўлса, у-у-у-зр-а, лекин!.. Жи-и-я-ним-минан таништириб қўймоқчий-ди-м, – деб бошини қуйи ташладино жим бўлиб қолди.

Йўлга чиқдик.

– Кўрдингизми, ҳозир одамлар шундай бўлиб кетган, культура¹⁴ деган нарсаяйўк, – деди Вокиф.

– Одамлар айбдор эмас, гап йиллар давомида улар учун тўйдан бўлак эрмак бўлмаганида. Ҳамма факат тўйда яйрагиси келарди-да! Шунинг учун мустақид бўлганимизга беҳисоб шукрлар дейишимиз керак! – дедим дўстимнинг кўнглини кўтариш учун.

Вокифнинг уйига келиб, коньякдан бир-икки қўл олганимиздан кейин, у яна “Хамса” ҳақида гап очди:

– У ўзи қанака китоб?

Мен Алишер Навоийнинг “Хамса” асари, Лайли ва Мажнун, Фарход ва Шириннинг севгиси, шоир дostonларидаги ҳикоятлар ҳақида гапириб бердим. Сўз шох Искандар ва унинг ўлими ҳақида кетганида, Вокиф хаяжонланиб ўрнидан туриб кетди.

– Эй, қандай қилиб шуларни билмай юрибмиз-а, бу – даҳшат-ку!

– Мана, кўрдингизми, сизнинг конингизда тарихга, адабиётга кизиқиш бор. Бекорга сизга Вокиф деб от қўйишмаган. Вокиф – буюк озарбайжон шоири, биласиз-а? Бу исми сизга ким қўйган?

– Бобомнинг оти – бу. Отам, “номи, хотираси унутилиб кетмасин”, деб менга шу исми қўйган экан.

– Бобонгиз ким бўлган?

– У киши анави бор-ку, в начале двадцатого века¹⁵ мактаблар очди, китоблар чиқарди... Нима дейди, ҳалиги?..

– Ҳа, жадидларми? Бобонгиз уларга алокадорми?

– Вот это же есть!¹⁶, – деб Вокиф яна чайналишни бошлади, – кўп тилларни билган, китоблар ёзган, болаларга дарс берган, сўғун Сибирга сургун қилинган...

– Сайидризо Ализодами?

– Ҳа, ана, ўша одамга жўра бўлган бобом. Кейин у кишиниям репрессия қилганлар, қабри қаерга – билмаймиз. Тоже восточный¹⁷ тиллардан дарс берган экан.

– Балки шеърлар ҳам ёзгандир? Кизиқиб кўрмадингизми? Зотдор молларни излаб Белоруссиягача борибсиз, лекин бобонгизнинг изини қидириш ҳаёлингизга ҳам келмабди-да, – дедим кайф устида жиндак кизишиб. – Ҳатто бобонгизнинг исминиям бузиб, “Вағип”га айлантриб олгансиз. “Вокиф” сўзи ҳамма нарсадан хабардор деган маънони билдиради. Улуг исм! Шунинг учун Вағип эмас, Вокиф бўлинг!

– Бу гапингиз тўғру, – деди Вокиф бўйинини эгиб. – Шу йил отпуска олсам, архивга бориб, бир қидириб кўраман, у-бу нарсалар сақланиб қолган бўлса керак.

– Биргалашиб излаймиз, албатта нимадир топилади.

¹⁴ Маданият демокчи.

¹⁵ Ўнгирманчи аср бошларида.

¹⁶ Анави бор-ку...

¹⁷ У кишиниям шарк тилларидан дарс берган, демокчи.

– Сиз Ализода биласизми? – деди Вокиф борган сари кизикишни ортиб.

– У киши ҳақида ўқиганман. Катта аллома бўлган.

Кейин унинг тақдир ҳақида қисқача гапириб бердим. Ўша манзаралар бир-бир кўз ўнгимдан ўта бошлади. Россиянинг Кемерово вилояти, Ўртасибирь ўлкасидаги овлоқ камокхона. Қаҳратон киши, одамнинг суя-суягидан ўтиб кетадиган даражада аёз забтига олган. Ўттиз ёшлардан ошган лагерь бошлиғи маҳбусларнинг шахсий хужжатлари билан танишиб ўтирибди. Кутилмаганда Сайидризо Ализоданинг НКВД жосуслари томонидан тўкиб-бичилган “номан аъмоли”ни кўлига олиб, биринчи саҳифадаги мазлумотларга – “Араб, форс, турк, инглиз, рус, француз, немис, иврит, хинд тилларини билади”, деган сўзларга кўзи тушади. Қаттиқ ҳаяжондан ўрнидан туриб кетади ва ўша жилдни яна кўлига олиб, “иврит” деган сўзга қайта-қайта нигоҳ ташлайди. Наҳотки ота-боболари тилини ўрганишдек ушалмас бўлиб туюлган бир умрлик орзусини амалга ошириш айнан мана шу камокхонада насиб этиб турган бўлса?

– Маҳбус Саидризо Ализода олиб келинглар! – деб буюради эшик ортида турган хизматчиларга.

Олтмиш ёшлар чамасидаги ўртабўй, истараси иссиқ, қотмагина Ализода остонада пайдо бўлади.

– Салом, марҳамат, киринг, ўтиринг! – дейди лагерь бошлиғи. Алюмин идишга чой куйиб, икки дона қанд ташлайди ва яхшилаб аралаштириб, домлага тутати. Кейин охиета сўз бошлайди: – Сиз иврит тилини билар экансиз, шу ростми?

– Ҳа, шундай, – дейди Ализода секингина.

– Мен жухуд фарзандиман, лекин шу пайтгача ота-боболарим тилини билмасдан келдим. Бу менинг бағримни эзадиган энг катта дардим, армоним эди. Агар менга устозлик қилсангиз, ўз она тилимни ўргансам, сиздан бир умр миннатдор бўлардим. Токи болаларим ҳам мендан бу тилни ўрганиб, келгусида ҳақиқий бани Исроил фарзандлари бўлиб яшасин, ўз тили, миллати билан фахрлансин. Бугундан бошлаб сиз менга устоз, мен эса сизга шогирдман. Сизга бу ерда қўлимдан келадиган нимаки ёрдам бўлса, қилишга ваъда бераман.

Ализода домла рози бўладилар. Шу тарика ҳар кун тунги пайт иврит тилидан дарс ўтадилар. Сабоклар давомида доимо она шаҳри Самарканд эсланади. Иврит тилидаги сўз ва ибораларни ўргатар экан, “Буни бизнинг тилимизда бундай дейдилар, улуг шoirимиз Алишер Навоий ушбу сўзни бундай ишлатганлар” ёки “Бизнинг юртимизда қадимдан яшаб келган бухорий жухудлар тилида бу сўз мана бундай шаклда сакланиб қолган” каби изоҳларни ҳам бериб кетади. Шу тарика лагерь бошлиғи иврит тилини ўрганиш билан бирга ўзбек халқини, Алишер Навоийдек буюк мутафаккир боболаримизни, Самарканд ва Бухоро шаҳарларини ҳам кўнглига яқин олиб, яхши кўриб қолади. “Замон кўтарса, ана шу улуг халқни, табаррук юртни бориб тавоф қилардим. Улар туфайли она тилим сакланиб қолибди ва мен уни ўргандим”, деб чин дилдан миннатдор бўлади.

– Сиз иврит тилини қандай ўргангансиз? – деб сўрайди “шогирд”

– Бизнинг динимизда ҳазрати пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом жаноблари томонидан қолдирилган кўрсатмалар, ибратли амаллар бор, биз уларни “ҳалис” ёки “суннат” деймиз. Ана шу ҳадисларда, “Хитойгача бориб бўлсаям илм ўрганинглар”, дейилади. Яъни, илм кимнинг қўлида экани, кимга хизмат қилаётганидан қатъи назар, мусулмон учун ўрганиш фарз қилинган амалдир. Бундан илм-маърифат Оллоҳ таолога тегишли, илоҳий неъмат, уни қанча кўп ўргансақ, Яратганга шунча яқин ва суюқли бўламиз, деган хулоса чиқади. Шунинг учун бизнинг улуг алломаларимиз дунёдаги барча билимларни ўрганиш, тўшлаш ва тадқиқ этишга жуда катта эътибор берганлар. Бизлар туғилиб-ўсган Мовароуннахр дёридан етишиб чиққан, асл исми Муҳаммад ибн Аҳмад бўлган Абу Райҳон Беруний дунё халқларининг тиллари, тарихи ва маданиятини чуқур ўрганиб,

махсус китоблар ёзган. Алломаларимиз меросида иврит тили ҳақидаги китоблар ҳам кўп. Мен уларни ўқиб, бу тилни ўргандим. Оллоҳ таоло вожиб қилган амални бажардим, холос. Ана шу омонатни энди сизга топширяпман, илойим, фақат яхшиликларга ишлатинг.

Домла дарсни тугатиб, ўзи учун белгиланган баракка қайтиб кетгач, лагерь бошлиғи она тилидаги сўз ва ибораларни такрор ва такрор қайтариб, уларнинг бағридаги қадимий оҳанг, ҳикмат ва маъноларга, товушлар жарангига маҳлиё бўлади, шундай буюк бойлиқни қалбида асраб-авайлаб келган туркистонлик маърифатпарвар олимга таҳсин ва тасаннолар айтади.

Лагерь бошлиғининг ёрдами билан Ўзбекистонлик аллома оиласи, фарзандлари билан хат-хабар алмашиб туради. Оғир касалликка чалиниб, вафот этганида ҳам, ул зотдан яхшилик кўрган инсонлар уни алоҳида қабрга иззат-икром билан дафн этадилар.

Ана шу ғамгин ҳикоядан сўнг Вокифга қараб дедим:

– Ким билади, балки сизнинг бобонгизнинг қабри ҳам қаердадир аниқ белгилаб қўйилгандир?..

– Қани эди шундай бўлса, – деди Вокиф секин “уф” тортиб.

Тошкентга келиб ўша давр тарихини биладиган олимлар, мутахассислардан сўраб кўрдим. Улар жадидчилик қатта ҳаракат экани, ўша пайтда унга эргашганлар кўп бўлгани, лекин барчаси ҳозиргача тўла-тўқис ўрганилмаганини айтишди. Вилоятнинг ўзидаги архивларни суриштириб кўриш зарурлиги ҳақида тавсия беришди.

Янги йил арафасида яна Самарқандга йўлим тушди. Шаҳарга яқинлашганимда Вокифга телефон қилдим.

– Келаверинг, гап бор, Мирзо Улуғбек ҳайкалининг олдида кутиб оламан, – деди.

Айтилган жойда кўришдик.

– Нима янгиликлар бор, Вагип? – дедим атайлаб жигига тегиш учун.

– Биринчидан, Вагип эмас, Вокифман, мана, паспортимда ҳам шундай деб ёздирдим, – деди у. – Иккинчидан, бобом ҳақида у-бу нарсаларни аниқладим, кетдик, кўрсатаман.

Шаҳардаги Саидризо Ализода маҳалласига бордик. Бу ерда аллома яшаган хонадонда уй-музей қилинган экан. Бир суратда Ализода сафдошлари, шогирдлари билан бирга турарди.

– Ана, кўряпсизми? – деди Вокиф. – Ўнг тарафда энг чеккада менинг бобом турибди. Ализодадан кейин бобомни ҳам олиб кетишган. Судсиз-сўроқсиз Россиянинг Кемерово вилоятидаги лагерга жўнатишган. Ўша ёқда сил касаллигидан ўлиб кетган экан. Лекин қабри ҳақида ҳеч қандай дом-дарак йўқ. Бу гаплар аниқ бўлганидан кейин қўй сўйиб, маҳалладан уч-тўртта оксоқолни чакириб, бобомнинг хотирасига ҳудойи қилиб юбордик.

Ташқарига чиққанимиздан сўнг Вокиф ғамгин ҳолда суҳбатни давом эттирди:

– Илгари ҳамма Вагип, Вагип, деб чағирарди, буни олдий ҳолдек қабул қилардим. Энди Вокиф дейишса, елкамдан қандайдир оғир юк босаётгандек, юрагим бошқача бўлиб кетади. Яқинда набиралик бўлдим, отини Вокиф қўйдим. Мен бир умр Вагип бўлиб яшадим, энди у ҳақиқий Вокиф бўлсин. Катта бобосининг ишнини давом эттириб, халққа илм-маърифат билан сидқидилдан хизмат қилсин!

Мен дўстимни бағримга босиб, табриқладим.

Vip-пакет сари

Қўшшабой одатдагидек уйига кириши билан хотинини сўради.

– Вой, дадаси, келдингизми, ассалому алайкум, мен шу ерданман! – деди Мастура

ичкари хонадан югуриб чикиб.

– Шунча гапирган билан бефойда сенга, қачон карама, шу лаънати телефонга

ёпишганинг-ёпишган, – деди Қўшшабой бироз асабийлашиб.

– Опа, куёвингиз келиб қолди, – деди Мастура қўлидаги телефонни оғзига

тутиб, сўнг эрига юзланди: – Дадаси, сизга салом айтяпти опам. Ўзи ҳозиргина бошладик, оғзина қолди, тугатамиз, сиз бемалол чойингизни ичиб туринг. – Кейин кизи Маржонага отанга кара, дегандек ишора қилди.

– Қанча бўлди гаплашаётганига? – деди Қўшшабой кизига.

– Ярим соатча бўлиб қолди.

– Хали “хайр” дегани йўқми?

– Йўқ.

– Хали минг марта “хайр” дейди, “хайр” деганидан кейин ҳам яна қанча гаплашади.

Ичкаридан Мастуранинг, “Хайр, опа, бўлмасам”, деган сўзлари эшитилди.

– Ана, айтди, – деди Маржона.

– Бу – хали давом эттирамин, дегани. О, Яратган Эгам, ўзинг сабр бер! – деди

Қўшшабой оғир “ух” тортиб, ювиниш хонасига кирар экан.

Мастуранинг овози янада баландроқ эшитила бошлади:

– Хай, опа, шошманг-да, анави Шоиранинг туғилган кунига бордиларингизми?

Каерда ўтказди, ресторандами? Икки қаватли ресторанми? Иккинчи қаватида ўтирдиларингизми? Одам кўп бўлдимми? Қанақа овқатлар бўлди? Салатлар ҳам кўп бўлгандир?.. Пишириқлар-чи? Катта торт дейсизми, неча килолик экан? Цехникими

ёки домашнийми? Артистлар ҳам келдимми? Неча киши келди? Тошкентдан ҳам келди, дейсизми, вой, кимлар борди? Озодбекнинг шогирди эканми? Ўинадиларингизми? Вой, қандай маза! Келинингизниям олиб бордингизми?

Совгага нима бердингиз? Турецкий сумкачами? Қимматдир? Ҳа, турецкийлар қиммат бўлади-ку! Эрининг ишга кирганини ҳам шунга қўшиб ювдимми? Ҳеч хал бўлмаяти, деб нолиб юрган экан-ку, қандай кирибди ишга? Йўлини қилгандир-да!

Қўкидан беш донагина берибдимми? Аввалдан шуни қилиб кўяжолса бўлмасмикан. Ҳозир шусиз иш битармиди?..

Хўп бўлмаса, хайр, ҳаммани сўранг, соғ бўлингизлар! Телевизорнинг овози келяптими, опа, нима бўляпти? Ҳа, “Мухташам юз йилими?” Мустафони хали ўлдирмадимми? Отаси ўлдирмадимми? Вой, қандай даҳшат, ўз боласини ўлдирса-я!

Тарихда ростданам шундай бўлганмикан ўзи? Вақтим бўлса, менам кўрардим. Ким йиғляпти, Мохидавроғимми? Ўғли билан бирга яшаяптими? Мустафо уйланыптими? Отасидан берухсат уйланыптими? Жуда кизик жойига келибди-да!

Шу ерга келганда Қўшшабой чидаб туrolмади:

– Ана, телевизор турибди-ку, номард, бошқадан сўраб ўтирмасдан, ўзинг кўрсанг ўласанми? – деб бақирди.

Мастура эрига бир караб, юзи бўзарди-да, яна суҳбатни давом эттирди:

– Ҳа, куёвингизнинг бироз жакли чикяпти, ишдан чарчаб келган-да. Майли бўлмасам, опа, мен у кишига қарайин, ҳаммага салом айтнинг, хайр! Зарбуви холаминиям сўранг. Ҳа, айтгандай, сиғири касал бўлган, деб эшитувдим, яхши бўлиб кетдимми? Бу касал ўзи нимадан бўлар экан? Товуқдан юкарканми? Нечта

товуғи бор холамининг? Вақтида сўйиб куритмаган экан-да! Сиздаям товук бор-ку, эҳтиёт бўлинг. Тухум қилиптими ўзи? Болаларга эрталабки нонуштага яхши-да! Ҳа, ўзингиздан чиққанига нима етсин. Ҳовлини тўзитиб ташламайдими, ишқилиб? Ҳа, катакда ётса, кўп тўзитмайди. Лекин шамоллатиб туриш керак-да! Ҳа, эрталабларини бир-бир чиқариб оласиз-да! Кўчангиз кенг-ку, нарғи тарафи дала, ўша ёққа қараб хайдасангиз ҳам бўлади. Майли, опа, сизам киёнгизни кўринг бўлмасам, хайр!

Ҳа, айтгандай, Хуррамнинг ролини бошқа артист ўйнаётганмиш, деб эшитдим. Марям Узрли зўр ўйнаётган эди-ку? Нимага кетиб қолган экан? Пул устида жанжал бўлибдими? Эри бор эканми ўзи? Қандай гўзал аёл-а? Юзини операция қилдирибдими? Ўзи табиий гўзал эди-ку! Пул кўп бўлганидан кейин ҳар нарса қилади-да! Ўзимизнинг артистлар ҳам бинойидек юзини операция қилдириб, бир балога ўхшаб юрибди-ку! Ҳа, Марям Узрли Германияда яшар эканми? Туркчани биларканми? Билмас эканми? Буниси қандай ўйнаяпти? Барибир Марямга етказолмайди-да! Поччам ҳам кўряптими? Эркалар унча қизиқмайди ўзи бунақа нарсаларга. Куёвингиз ҳам ишдан келганидан, “Ўчир ёки бошқасига ол”, дейди. Лекин бу ёғи жуда зўр бўлса керак-а?

Тақинчоқлариям жуда зўр-а, опа! Мохилавроннинг сирғасини қаранг! Сиздаям шунга ўхшашроғи бор эмасмиди? Ҳа, бувим совға қилган. Иморат қурганларингизда сотиб юбордингизми? Бекор қилган экансиз-да, шундай гўзал нарсани-я!

Бу орада Қўшшабой ошхонага ўтиб, болалари билан бирга тамадди қилишга тутинди. Девордаги катта телевизорда ўша тиннос – Хуррам. Бейхтиёр бошқа тугмачани босди, ҳамма ёқда телесериал. Одамзод коронавирусдан қутилиши мумкин, лекин телесериалдан халос бўлиши мушкул, деган ўй кечди кўнглидан.

– Ойингни чакир, шунча гаплашгани етар, – деди ўғли Бўронбойга. Кейин секин кўшиб қўйди: – Эй, шу телефонни чиқарганиям!..

Мастура телефонни қўлидан қўймасдан гапини давом эттирганича кириб келди:

– Майли, опа, қолган гапларни кейин гаплашамиз, ўзим телефон қиламан. Ҳа, айтганча, кейинги пайтда ошқозоним оғрийдиган бўлиб қолди. Нима дори ичсам бўлади? Пойтахт бўлганимнан врачларнинг ҳаммаси бир гўр, бу ердагилар кўп нарсани билмайди. Ҳай опа, “Ҳаммаси бир гўр”, деб сизни хафа қилиб қўймадимми, ишқилиб? Кечиринг, опа, билмасдан оғзимдан чиқиб кетди-я! Йўк, йўк, сизни сира хаёлимга келтирганим йўк. Шу ердаги ўзимизнинг шифокорларни айтмоқчи эдим-да, кўнглингизга олманг, хўпми! Хайр, опажон, билмай хафа қилиб қўйган бўлсам, кечиринг, ҳозирча хайр!

Сўнгра эрига қараб гина оҳангида деди:

– Битта-ю битта опам бор, шу билан ҳам гаплашгани қўймайсиз. Ана, билмасдан, у кишини хафа қилиб қўйдим. Энди нима қилдим-а, кўнгли жудаям нозик опамнинг.

– Шунинг учун кўп валдирамасдан камроқ гапириш керак. Тилнинг суяғи йўк, дейдилар, вайсайвергандан кейин бирда бўлмаса бирда кишининг кўнглига тегадиган номаъқул гап чиқиб кетади-да! Гаплаш, беш дақиқа гаплаш, майли, ўн дақиқа гаплаш, лекин инсоф билан-да, хотин, икки соатлаб ҳам гаплашадими одам? Бу телефон ўлғур ёрилиб, портлаб кетмаганига хайронман! – деди Қўшшабой зарда қилиб.

– Доим шунақа қиласиз, одамни гаплашгани қўймайсиз. Ахир, атайлаб VIP-пакетга уланиб олганман. Лимитим кўп, қанча гаплашсам ҳам пул кетмайди, шунча лимитни ишлатишим керак-ку, бўлмаса қуйиб кетади!

– Пул кетмайди, деб икки соат гаплашмайди-ку, одам! Лимитим қуймасин деб мени қуйдирасанми, аҳмоқ! Тугайди, VIP-пакет ҳам тугайди бир куни. Айни керак

пайтда узилиб қолса нима қиласан? Кейин бу матоҳни бунча узок кулоққа босиб туриш соғлиққа зарар-ку! Гаплашадиган бўлсанг, фойдали нарсалар ҳақида гаплаш! Мана, сув идораси, газ идораси, иссиқлик корхонаси, “Тез ёрдам”, фавкулудда вазиятлар деган нарсалар бор. Шуларнинг телефони борми VIP-пакетингда, йўк-ку! Уста керак бўлиб қолса, дарров ўриё кампирникига чопиб борасан, телефонини сўраб. Нега ўзинг ёзиб қўймайсан?! Аввало, сенинг фойданга, болаларингга хизмат қилса, у ҳақиқий VIP-пакет бўлади, тушундингми? Мана, мен бир ҳафтада бир марта ҳам кўлимга олмайман шу матоҳни, бир жойим камайиб қолгани йўк-ку!

– Бегона эмас, опам билан гаплашдим-ку, даласи! – деди яна Мастура бўш келмасдан.

– Илгари одамлар деворнинг ҳам кулоғи бор, деб бир сўз айтишга минг истиҳола қиларди. Энди кўзи, кулоғи бор нарсани кўрса, шунга ёпишадиган бўлиб қолди. Ор-номус, андиша деган нарса қолмади. Ота-онасига, яқинларига ишонмаган гапини телефонга, интернет деган балого ишонади. Оиладаги маҳрам гапларни ҳам бошқаларга дастурхон қилади.

– Битта телефонда гаплашганимга шунча ота гўри – қозихонами, даласи! Бўлди, энди гаплашмайман, кутулдимми?! Яхшиси, телевизорни кўйинг, анави Хуррам жодугарни кўрайлик.

Қўшшабой тугмачани босди, аксига олиб фильм ҳам тугаб, навбат рекламага келган экан.

– Ана, сизнинг дастингиздан кино ҳам кўролмайдим! – деди Мастура.

– Э, ана, саломатлик ҳақида кўрсатув бошланди, кел, бирга кўрамиз, бу – фойдали. Ҳар кун билим оғрийди, ошқозоним оғрийди, деб жаврайсан, шифокорларнинг фикрига ҳам бундай кулоқ солиш керак-да! – деди Қўшшабой.

Шу пайт Мастуранинг телефони жиринглаб қолди.

– Даласи, опам, мен бемалол гаплашиб олай, хўнми? Сиз мириқиб чой ичиб ўтиринг.

– Сенга кино кўришнинг нима кераги бор, опанг ҳаммасини айтиб беради, кара, сабри чидамасдан телефон қияпти. Кеча-ю кундуз маст бўлиб аллаклерларда санғиб юрадиган майпараст ўғли билан иши йўк, лекин шахзода Мустафо деса, ўзини томдан ташлайди.

Мастура, “Ҳа, опа, яхшимисиз, кинони кўриб бўлдингизми?” деганча яна ичкари хонага ўтиб кетди. У ёқдан баланд овозда гапиргани эшитилиб турарди:

– Нима бўлди, опа, Мустафо ҳали тирикми? Султон Сулаймон Хуррамни хайдаб юбордимми? Ўзи касал бўлиб ётибдимми? Ажаб бўпти! Энди саройда тинчлик бўлса керак-а? Моҳидаврон нима қилар экан? Ўзиям бўш аёл экан-да, илонинг бошини эртарок янчиб ташласа-ку, бундай қушлар йўк эди. Ҳа, тўғри айтасиз, унда кинонинг кизиги қолмас эди. Балки Мустафо тирик қолар? Барибир ўладими? Лаънати Хуррам қайтиб келадими? Султон Сулаймонга ҳам қойил қолмадим-да, битта хотиннинг макрига шунча алданиш мумкинми? Энг яқин дўсти Иброҳим ўлди – кўзи очилмади, онаси, сингиллари хийланнинг қурбони бўлди – кўзи очилмади, энди жонидан азиз ўғли Хуррамнинг тузоғига илиниб турса ҳам ҳеч нарсадан беҳабар, сўқир, қар бўлиб ўтирибди.

Телевизордаги гаплар ҳам ёқмади. Қўшшабой кўк чойдан кейин бўшашиб, диванга чўзилди.

Кизи Маржона охиштагина ёнига келиб тўхтаганини сезиб, бошини кўтарди:

– Ҳа, она кизим, гапинг бормиди?

– Поччам икки-уч кунга сафарга кетган экан. Шунга опам, “Бўронбой иккалангиз

келиб турсаларинг, кечаси кўнглим тинч бўлади”, деган эди. Майли, десангиз...

– Ўзи келақолмабди-да, – деди Қўшшабой.

– Уйиниям каровчисиз ташлаб кетгиси келмаяпти-да, “Биринчи кават, ҳар хил одам бор”, дейди.

– Унда, майли, юринглар, баҳонада мен ҳам тоза ҳавода айланиб келаман, – деди Қўшшабой.

Мастура хали ҳам опаси билан гапини давом эттирарди. Қўшшабой йўлакка чиқиб бакирди:

– Ҳой, бўлди, тугатақол энди! Эшикни ёпиб ол, мен болаларингни катта кўчанинг бўйидан кузатиб келаман.

Тўнғич қизи Салима кўшни мавзеда туради. Оралари бир чакиримдан сал кўпроқ. Қўшшабой болаларини катта кўчадан ўтказиб, хотиржам бўлди-да, секин уйига қайтди. Кўчада машиналар оқими анча пасайган, кўпкаватли уйлар олдида яккам-дуккам одамлар кўзга ташланиб қолади. Кўкда юлдузлар гужгон ўйнаб, хаёлни тортади. Бундай ҳавода сайр қилиб, кишининг баҳри дили очилади. Сўнгги пайтларда, ёши улғайиб бораётгани сабаблыми ёки таътилга чиқмасдан узлуксиз ишлаганлари таъсиримикан, кечга бориб боши зилдек оғрийдиган, қон босими кўтариладиган бўлиб қолган. Ишдан чарчаб келганидан кейин ҳеч нарса ёкмайди. Хотини бояқиш ҳам аччиқ-тиззиқ гапларини эшитавериб, безиллаб қолган. Нима қилсин, бошқа шаҳарда мусофирчиликда яшаганидан кейин қариндош-уруғини соғинади-да! Шундай пайтда анави VIP-пакети кунига ярайди. Унинг ҳам билгани-билган. Ана шундай ўй-хаёллар билан кўнглидаги ғашлик бироз аригандек бўлди.

Хотини яхши кайфият билан қарши олди.

– Дадаси, суяюнчи беринг, эртага меҳмон келяпти, Тошкентда яшайдиган жияним бор-ку, ўша оиласи билан бирга келяпти!

– Келсин, келсин, меҳмон – атоғи Худо, VIP-пакетнинг ҳам бироз дам олади, – деди Қўшшабой ҳазил аралаш.

– Йўқ, дам олаётгани йўқ, ҳалти... Танийсиз-ку, дугонам Мархабо билан гаплашяпман. Марха, ҳа, Қўшшабой ака келиб қолдилар, – деб ичкарида яна суҳбатини давом эттирди Мастура. – Каттамит шундоқ ёнимиздаги кварталда туради, турмуши яхши. Икки яшар қизчаси бор. Уч хонали квартирада туришади. Куёвми, прокуратурада ишлайди... Машинаси бор, мокрий асфальт рангида. Оралари яхши, хали бирон марта гап қочгани йўқ, Илойим, доим шундай бўлсин!..

“Бу нодон шахсий ҳаёти ҳақида бировга ҳисобот беришдан чарчамайди”, деди Қўшшабой яна кайфияти бузилиб:

– Ҳой, сендан биров кизингнинг ҳаёти ҳақида маъруза сўраяптими, нима қилсан гапни кўпайтириб? Айтадиган дардинг бўлса, шартта айт, қўй-да! Нима, шу гапларинг учун гонорар оласанми? – деди хотинига ёвқараш қилиб.

– Майли, дугон, мен бу кишига қарайин, кейин бафуржа гаплашармиз, а? Хафа бўлмайсиз-да, энди...

– Ана, хафа қилдингиз дугонамни! – деди сўнг эрига зарда билан.

– Хафа бўлса, ундан нарига! Мен ўз уйимда ўзим истагандек яшашни хоҳлайман. Телефонда қандай гаплашиш кераклигини билсин! Билмаса, ўргатиш керак. Аҳмоқка қўшилиб аҳмоқ бўлиб яшаш жонимга теккан!

Қўшшабой ювиниб, ётишга тайёрлана бошлади.

Бу орада Мастура қизи Салимага кўғирок қилиб, укалари қандай етиб борганини сўради, кечаси эшик-деразаларни беркитиб, хушёр бўлиб ётишларини тайинлади.

Тўшақда ётиб озгина китоб ўқишга чоғланган Қўшшабойнинг яна хаёли

бузилиб, кўнгли гашиланди. Хотини ёнига чўк тушиб, охиштагина сўради:

– Дадаси, сиз бемалол ётиб дам олаверинг, мен бирров интернетга кириб чикмокчиман. Халиги кинонинг давомини кўрсам, дегандим. Мустафони қандай ўлдиришларини жудаям билгим келяпти. Опам, “Бу ёғи ниҳоятда қизиқ бўлади, шуни кўрмасанг, сен канака одамсан ўзи”, деяпти. Султон Сулаймон ҳам оғир бетоб бўлиб, хушидан кетибди. Шунча давлати кимга қолар экан – бу ёғиям қизиқ-да!

– “Киношунос” опангнинг ўзи айтиб берақолмадимми? – деди Кўншабой ўсмокчилаб.

– Қизиксиз-а, дадаси, эшитган – бошқа, кўрган – бошқа-да! Кўп ўтирмайман, фақат энг қизиқ жойларини кўраман, холос, майлими?

– Шу билан шохинг чиқадиған бўлса, кўравер, – деди Кўншабой тескари ўгирилиб ётар экан. – Эрингнинг аҳволи билан ишинг йўқ, кинодаги одамлар сен учун муҳим.

Нимагадир ҳеч ухломлади. Вужуди таскин топмасдан, тинимсиз у ёқдан, бу ёққа ағдарилар, боши чўян киздириб босгандек лўккиллаб оғрир эди. Секин бошини кўтариб қаради: ошхона тарафдан бир тарам нур йўлакка қалалиб турар, афтидан хотини хали ҳам ухламаган эди.

– Хой, менга кара, аяси! – деди Кўншабой.

Ошхона тарафдан миқ этган садо бўлмади.

– Хой эшитяпсанми, менга кара, дедим сенга! – деди кейин овозини кўтариб.

– Ҳа, дадаси, нима бўлди? – деди Мастура югуриб келиб. – Вой-бўй, юзингиз бунча кизариб кетган, нима иссигингиз борми? Яна қон босимингиз кўтарилгандир-да!.. Мен сизга доим айтаман-а, кўп сиккиманг, соғлигингизни асранг, ишдаям ўзингизни ўтга-чўкка ураверманг, фақат сиз ишлайсизми, маош олиб, лўкка-лўкка ютиб юрганидан кейин бошқалар ҳам ишласин-да, деб. Ҳеч гапга қулоқ солмайсиз. Ҳозир опамга телефон қилиб сўрайман, нима қилиш кераклигини дарров айтади.

– Опанга бало борми шу пайтда, “Тез ёрдам”ни чакир, бўл тезроқ!

– Нима деяпсиз, билмайсизми, опам – олий маълумотли врач, бирор жойда тайинли ишламаган бўлсаям “от” и “до” ҳаммасини билади.

– Қон босими доимий кўтарилиб турса, дастакдан опасининг овози эшитилди. – бу сурункали чарчок, сурункали сиккилишдан. Бу билан ҳазиллашиб бўлмайди, дарров врачни чакиринглар, юракка нагрузка бериб қўямасин тагин...

Опасининг гапи узилиб қолди.

– Телефонимнинг ҳалиги... Пули тугабди, дадаси, худди атайлаб қилганда-я! – деди Мастура шашти пасайиб.

– VIP-пакет деб мактанаётган эдинг-ку, ана, керак пайтда панд бердим, боя нима дегандим сенга, техника барибир техника-да? – деди Кўншабой ишонқирамасдан.

– Иш кўп, таниш-билиш, қариндош кўп, бу ёқда болаларингиз билан ҳар қуни неча марта гаплашаман, тугайди-да!

– Ҳа, ётиб еганга тоғ ҳам чидамайди.

– Сизнинг телефонингиз қаерда?

– Мен икки ойдан буён қўлимга ҳам олмаганман, деб. Ҳа, ана, уй телефонида қишқоқ, моладан қолган бўлсаям қорингга яраса бўлди-да!

– Уйнинг телефонига олти ойдан буён пул тўламаймиз, АТЭсдан қарзларинг бор, деб узиб қўйишган. Бундай бўлишини ким билибди дейсиз! Аксига олиб болалар ҳам опасиникига кетиб қолганини қаранг! Йўқса, дарров анави “килик” деган садағанг кетайини пул ташлаб, ишга солиб берарди.

– Бўлмаса, қўяқол, анави дориларингдан берсанг ўтиб кетар...

– Йўк, дадаси, эшитдингиз-ку, опам нима деганини! Врач чакирмасаларини бўлмайти, деяпти.

– Унда бор, кўшни кампирникидан кўнгирак қилиб кел, бошқа илож йўк.

– Ўлгундек инжик хотин. Соат ҳам ўн иккига яқинлашибди, эшигини очмасаям керак. Ўзингиз яхшимисиз, ишқилиб? Вой-бўй ҳали ҳам ёниб ётибсиз-ку! Шошманг, деразани очайлик, уйга тоза ҳаво кирсин. Қон босимини туширадиган дори бераман ҳозир. Мана, ичиб олинг! Мен югуриб бориб “Тез ёрдам”ни чакира қолай.

Мастуранинг ташқарига чиқиб, кўшни эшик кўнгирагини босгани, кампир билан бир муддат гаплашгани эшитилди.

Бироздан сўнг хотинни бўшашиб қайтиб келди.

– Кампир ишонмади, уйингда шунча одамда телефон бўлатуриб ярим кечаси мени безовта қияпсан, ниятинг нима, деб эшигини ҳам очмади, яшшамагур! Борганимга пушаймонлар бўлдим.

– Бир ҳисобда унинг гапида ҳам жон бор, – деди Қўшшабой хомуш тортиб. – Бир уй тўла одамнинг бирортасида телефон ишламаса, бу ҳар қандай ақли солим кишининг кўнглига гулгула солади-да!

– Энди нима қилдик, дадаси, югуриб, кўзингизиникига бориб келайинми?

– Шу пайтда-я, қўйсанг-чи, хотин! Миямдаги оғрик пасайгандек, чамамда, берган доринг қор қилди шекилли, қараб тур-чи, балки ўтиб кетар...

– Сизга қулоқ солсам бўлар экан, опам билан ўн дақиқа камроқ гаплашсам, бундай машмаша йўк эди.

– Пушаймондан фойда йўк. Ўн дақиқа дейсан, бир дақикани айт, хотин, бир дақикани айт, ҳаётда баъзан бир лаҳза ҳам катта роль ўйнайди. Фақат ўша лаҳза қачон келишини сен билан биз қаёқдан билибмиз, гофил бандалармиз ахир!.. Билсак эдик, бор кучимизни ўша лаҳза учун асраб, муродимизга етиш учун жон-жаҳдимиз билан ҳаракат қилмасмидик.

– Кечиринг, дадаси, – деди Мастура кўзда ёши гилтиллаб.

– Ишқилиб, болалар телефон қилиб ётган бўлмасин! Жавоб бермаётганингга хайрон бўлишади, – деди Қўшшабой ўзининг аҳволини ҳам эсидан чиқариб.

– Болалар билан-ку, боя хайрлашиб, керакли гапларни айтганман, бундан хотиржам бўлинг. Лекин опам безовта бўлиб телефон қилиб ётган бўлса-чи! Бечора опаёнимни қаттиқ хавотирга солиб қўйдима-а, мен нодон! Нима қилсак экан, дадаси?

– Нима қилардик, тонг отишини кутамиз, бошқа илож йўк.

– Анави бешинчи қаватда турадиган “домком”имиз Маҳмуд аканикига чиқиб, беш дақиқага телефонини сўрасаммикан-а?

– Нокулай, хотин, келини, икки нафар набираси бор, кўнглига ҳар хил гап келиши мумкин.

– Учинчи қаватимиздаги анави Лена-чи, доим, “Компьютерда алламаҳалгача ишлаб ўтираман”, деб мактанганини эшитганман. Илтимос қилсам йўк, демас.

– Ҳозир бировдан телефон сўрагандан кўра машина сўраганинг яхши, ишонади. Ана, кўрдинг-ку, кампир кўшимиз ҳар хил хаёлга борди, буям шу-да, телефоним нима керак бўлиб қолди экан, деб шубҳаланади. Яна ярим кечада келди, бу ерда бир гап бор, деб хавотирга тушади, билдингми? Ўзингда йўк – оламда йўк, деганлар, энди тонг отишини кутасан, бошқа илож йўк, тамом-вассалом!

– Йигирма биринчи асрда шундай аҳволга тушиб ўтирсак-а, айтсангиз биров ишонмайди.

– Қайси замонда яшашидан катъи назар, инсон ҳамма нарсага тайёр бўлиши керак. Йигирма биринчи асрда яшаганинг сени кутилмаган синовлардан озол қилолмайди-ку! Қани, қайси кашфиёт одамларни бахтли ёки бахтсиз қила оляпти? Ҳаммаси тақдирга боғлиқ, пешонага нима битилган бўлса, шуни кўрасан, йигирма биринчи аср бўладими, қиркинчи аср бўладими, ҳеч қайси давр Яратганинг ҳукму иродасини ўзгартиролмайди.

Кейин бироз тин олиб қўшиб қўйди:

– Ишқилиб опанг болаларни безовта қилмасин-да!

– Нима қилсаям жигар, барибир кўнгли тинчимайди, ойингларга нима бўлди, телефони жавоб бермаяпти, деб барибир болалардан бирига кўнглироқ қилади, кўнглим сезиб турибди. Буни эшитиб, болаларингиз ҳам югуриб келиб қолмасайди... Эй Худойим-эй, нима қилдик-а энди?..

– Ҳа, кўнгли ҳамма нарсани сезиб туради, – деди Қўшшабой, – ўнг тарафига ағдарилиб. – Кўнглининг ўрнини ҳеч нарса босолмайди. Нима бўлгандаям бугун энди тонггача уйку йўкка ўхшайди. Қани, кўрайлик-чи, опанг нима қилар экан, тақдир шамоли бизни яна қай томонга бошлар экан?..

Шу пайт касрдадир яқин атрофда телефон жиринглади. Эр-хотин бир-бирига саволомуз термилиб қолишди.

– Тепамиздаги кўшиникидами, дадаси? – деди Мастура кулоқларига ишонмасдан.

– Йўк, шу ердан, кизингнинг хонасидан келяпти, телефонини эсидан чиқариб қолдириб кетдимикан, бор, тез кара!

Мастура югуриб кизининг хонасига кирди. У ердан овози кела бошлади:

– Опажон, ўзим ўргилай-да, сиздан! Кутилмаганда телефонимнинг пули тутаб қолса, денг! Сизниям роса хавотирга қўйдик-да, яхшиям Маржона телефонини қолдириб кетган экан. Мана, ҳозир билиб қолдик. Шу пайтгача эр-хотин нима қилишни билмасдан бошимиз қотиб ўтирган эдик. Сизниям ўйладик, безовта бўлаётгандир, деб. Роса овора бўлибсиз-да, қайта-қайта телефон қилиб. Бахтимизга шу телефон бор экан, бўлмаса эрталабгача сиз у ёқда, бизлар – бу ёқда алағда бўлиб ўтирардик. “Тез ёрдам” чақирайлик десак, шунча телефондан биронтаси ишламаса денг! Куёвингиз ҳозир анча яхши бўлиб қолди. “Таътилга чиқиб, обдон бир даволанмасам бўлмайди”, деяпти. Ҳа, тўғри айтасиз, чўзмаслик керак, иш ўлгур ҳеч қачон тугамайди. Чўзиб-чўзиб шу аҳволга келди. Бу ёнига энди маҳкам бўлади-да. Ўзиям сезиб турибди. Бўлди, бўлди, ҳаммасини тушунтириб айтаман, хўп хайр, соғ бўлинг, раҳмат, опажон!

– Маржона кизингиз яхшиям мана буни қолдириб кетган экан, опам хавотир олиб, охири шунга телефон қилибди. Кўнглим жойига тушди-ей! Куриблар кетсин, бир телефоннинг касрига шунча ташвиш? Ота-боболаримиз қандай яшаган экан?

Қўшшабой аллақачон ухлаб қолган экан, чурк этган жавоб бўлмади. Мастура ҳам қўлидаги телефонга қараб хотиржам тортди-да, чарчаганини ҳис этиб, жимгина эрининг ёнига чўзилди.

Абдусайд
КЎЧИМОВ

Туғдек кўтаргайлар ҳазрат сурурни

Тоғлар

Ургут тоғларига бормайин қачон,
Хаёлот шонида суза бошлайман.
Ичимда жўш урар самовий вулкон,
Ҳайрат осмонида кеза бошлайман.

Қанчалар сафдошу қандай қурдошлар,
Довул, бўронларда билмаслар ғамни.
Ўйлаб тополмайман, бу тилсиз тошлар,
Қайдан олган экан сўнгсиз чидамни.

Асло бир-бирига қилмаслар ўйин,
Туғдек кўтаргайлар ҳазрат сурурни.
Ҳаттоки, қуёшга эгмаслар бўйин,
Ким берган уларга бунча ғурурни.

Шамолдек юрт излаб, кезиб дарбадар,
Сукланмас дуч келган дашту боғларга,
Қуласа – туғилган жойида қулар,
Ватанфурушликлар ётдир тоғларга.

Ҳеч вақт бир-бирига ёғдирмас бўҳтон,
Билмаслар адоват ё хиёнатни.
Қайдан олган экан, бу улуг қарвон,
Ўзидек залворли, пок диёнатни.

Абдусайд КЎЧИМОВ – 1951 йилда туғилган. Нисомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ТошДПУ) ўзбек тили ва адабиёти факультетида ўқиган. Ижодкорнинг "Чанок", "Халқа", "Баланд тоғлар", "Муҳаббат боғлари", "Сайланма" ва бошқа қатор китоблари нашр этилган.

Фалакка санчилган чўккилардан то,
Ушқок заррагача бир тан, бир жондир.
Улар одамзотга кўзгудир якто,
Улар одамзотга ибрат макондир.

О, сарвар тоғларим, кўнглим чароғи,
Ҳар тошнингиз “Ҳамса” – мўъжиза лим-лим;
Сизнингдек мукаммал, мумтоз сабоқни,
Бизга ўргатолмас ҳеч бир муаллим.

Ургут тоғларига борсам ҳар сафар,
Ҳайрат осмонида кеза бошлайман...

Сенсиз

Борган сайин совуб борар кун,
Сўниб борар тунларнинг ранги.
Ингранади ҳасратли, узун –
Синаётган музлар жаранги.

Юлдузлар ҳам пишмаган тутдай,
Кўк тоқида йилтирар хира.
Сомон йўли ялтироқ кўртдай
Ўхшамайди ўзига сира.

Ойку, майли, гоҳ худ, гоҳ бухуд,
Ташлаб кетди ҳатто куёш ҳам.
Сенсиз, дунё дейилмиш, худуд,
Ғам тўлган жом экан, азизам.

Зулайхо

1

Бугун сени ногаҳон,
Кўриб қолдим, Зулайхо.
Кўрдим-у, ҳайкалсимон
Туриб қолдим, Зулайхо.

Йўл четида фаромуш,
Муштдайгина турибсан.
Совуқда қотган, хомуш
Қушдайгина турибсан.

Сочларинг паришонҳол,
Кўзларинг ожиза шам.
Юзларинг кузги шудгор –
Ташвишлар тарам-тарам.

Азоб берди сенга ким,
Ким туширди бу холга,
Айтгил, кайси мунажжим
Жавоб бергай саволга?

Нахот, шунчалар бебахт,
Хароб бўлдинг, Зулайхо?
Япрокдай кувраб, бевакт
Туроб бўлдинг, Зулайхо?

2

Айтишувди, бахтиёр,
Муродига етди, деб.
Сўнг, эшитдим, амалдор
Эри ташлаб кетди, деб.

Осонмас иш, ташвишлар,
Бутун рўзгор – елкада.
Чикди янги миш-мишлар
Кетди, деб, чет ўлкага.

Не бўлса ҳам ўйларим
Сайхон бўлди, Зулайхо.
Сени кўриб, юрагим,
Вайрон бўлди, Зулайхо.

Эсга тушди олисда,
Сўзон ютган унларим.
Изингда ожиз-хаста
Сарсон ўтган қушларим.

Ё, Раб! Сени кўрган чок
Титрардику ойлар ҳам.
Титрардику тортинчок,
Қашшоклар ҳам, бойлар ҳам.

Осмон тўла юлдузлар,
Бошинг узра парвона.
Ҳатто, париваш кизлар,
Рашк ўтида девона.

Чаманда-чамангуллар,
Таъзимга шайланарди.
Телбанамо булбуллар,
Мажнунга айланарди.

Сомон йўли шовуллаб,
Ухлолмасди тонггача.
Қуёш сассиз, ловуллаб,
Ёнар эди шомгача.

Одамзотга қўл етмас
Самовий хур куш эдинг.
Алшларга мовий ҳавас
Сароб эдинг, туш эдинг.

Қани нурли малоҳат,
Ул сумансо юз қани?
Тийра тунга тароват,
Қўрк бергувчи кўз қани?

Қани ул малак сиймо –
Улёларнинг сарбони?
Ҳилолсиз қолдимиз ё,
Сайёралар макони?

Қайда қолди сарвигул,
Қайда маъсум гул қомат?
Нега бугун сочиб қул,
Фарёд урар тул омад?

Наҳот, номард касларга,
Қарам бўлдинг, Зулайҳо?
Эзғиланган каслардай
Ярам бўлдинг, Зулайҳо?

3

Ё шунчалар мўлмиди,
Гуноҳларинг, қилмишинг.
Ё бошингда дўлмиди
Ошиқларинг қарғиши?

Ёшлик — кизғалдок барги,
“Ялт!” этиб сўнган чанок.
Чаппар уриб жаранги
Тинчигувчи калдирок.

Лаҳзалик шу рўёни,
Абадий, деб билдинг-а?
Ах! Ўзингча дунёни,
Масхаралаб, кулдинг-а?

Қанча масрур дилларнинг
Зори бўлдинг, Зулайҳо!
Кўксидаги парча муз —
Қори бўлдинг, Зулайҳо!

Бу оламда ҳар ненинг,
Адоғи бор, боши бор.
Ҳатто, парвона инин
Торозиси, тоши бор.

Фақат мухаббат сўкир —
Кўзлари кўр — кўзи йўқ.
Гоҳо тахир, гоҳо шўр,
Гоҳо нордон, тузи йўқ.

Шахло кўзинг шунчалар,
Кўрмиди-ей, Зулайҳо?
Тийнатиб довча қадар
Гўрмиди-ей, Зулайҳо?

4

Ҳаппак қилиб ўйнадинг,
Қанчаларни беадок.
Бугун тақдир кўлида
Ўзинг эрмак, ўйинчок.

Нега кўкдан тушмадинг,
Тик бокмадинг дунёга.
Нега файёз ўйларни
Айлантирдинг рўёга?

Ё, тақдир ўз ўчини
Олдимикан, Зулайҳо?
Бошингга шу кунларни
Солдимикан, Зулайҳо?

Биз ҳам хафа бўлганмиз,
Ўкинганмиз – ўкинсак.
Гоҳ ғазабга тўлганмиз,
Сўкинганмиз – сўкинсак.

Лекин қарғиш бизга ёт,
Мудҳиш ўйлар бегона.
Ниятимиз тонгдек пок,
Ўйларимиз мардона.

Бу мингларнинг оғриғи,
Саволими, Зулайҳо?
Ё куйган етим йиғи,
Уволими, Зулайҳо?

Аё, очун, чўнг очун,
Дунёларга тенг очун;
Наҳот шу ожизанга
Бўлмадинг кенг, очун?

Ахир бу не кўргулик.
Чидаш мушкул бу ҳолга.
Мурувват қил, шафкат қил,
Бу муштепар аёлга.

Эй, такдиру бенаво,
Эй, дунёю киёмат;
Бу қандай азоб, жафо,
Шуми инсоф, диёнат?

...Бугун сени ногаҳон,
Кўриб қолдим, Зулайҳо!
Кўрдиму, хайкалсимон,
Туриб қолдим, Зулайҳо!

Жумбок

Жумбокли дунёдир, бу кўҳна дунё,
Сиру синоатлар осмон қадар кенг.
Барча жумбоқларни йиғсанг ҳам, аммо,
Одам боласига келолмайди тенг.

Дўстбек
СУЛАЙМОНОВ

Зўраки “миллиардер”

Ҳикоя

- Пулни қачон қайтарасан?
- Айтдим-ку, бераман деб. Бунча ёпишиб олдинг менга?
- Бераман деганинг қачон эди, сен учун бировдан олиб бергандим.
- Ҳовликма, қочиб кетаётганим йўк-ку.
- Тўғри, сен қочмаяпсан, лекин сени деб мен кимлардан қочиб юрибман, номард, – Ақром Сардорнинг ёқасига ёпишди.
- Қўйвор, қўлингни торт-э! – Сардор силтаб ташлади. – Қаерданам сени йўлиқдим? Агар сен бўлмаганингда ҳеч нима бўлмасди.
- Яна мени айбдор қилаяпсанми? Яхшилиқни билмаган нокас экансан?
- Ўзинг ўшасан? Бўлмайдиган ишларни деб бошимга бир дунё галва орттириб олдим.
- Мен билмайман, қонимни кўп ташна қилма, пулни топиб бер! – бўғилиб бақирди Ақром. – Ҳе сендақа дўстнинг...
- У қўл силтаб, нари кетди.

Сардор интернетга кириб, электрон почтасига кўз ташлади. Эҳа, янги хатлар келибди-ку. Кимдан экан? Иккитаси танишларидан, биттаси номаълум манзилдан. Ном, манзили инглизчасига алламбало деб ёзилган. Очиб, ўқиган бўлди. Ажнабий тилда ёзилган хатда ҳеч нимага тушунмади. Факат “тўрт юз минг фунт стерлинг” деганини тушунгандек бўлди. “Бу нимаси бўлди? Лотореяга ўхшаган нарсамасмикин?”

Хатни қоғозга чиқариб, чет тиллар олий ўқув юртида ўқийдиган таниши Ақромга кўрсатди. Инглизчанинг хадисини олган талаба қисқача тушунтирди:

– Қисқаси, жўражон, сенга лоторея чиқибди. Англияда яшайдиган бир миллиардер вафот этибди. Ундан қолган маблағ меросхўрларга етказилиши керак экан. Қизғин...

– Бунча чайналдинг? Айтавермайсанми?

Дўстбек СУЛАЙМОНОВ – 1981 йида туғилган. Самарқанд давлат университетини тамамлаган. “Ҳўққиларга интилиб...” ҳикоялар тўплами чоп этилган.

– Ўша миллиардернинг меросхўрлари орасида сен ҳам бор эмишсан.

– Мен Лондонда нима қилиб юрибман?

– У ёғини билмадим, менимча, канакадир лотореяга ўхшаган нарсa. Ҳаракат қилиб кўриш керак, балки омадинг келиб, айтилган пулни ололсанг, сендан бой, сендан зўр одам бўлмайди.

Сўнг билагонлик қилиб ҳисоблай кетди:

– Хўш, тўрт юз минг фунт стерлингни долларга ўтказсак, саккиз юз минг доллар бўлади, у бизда икки миллиард сўмдан ошиб кетади-ёв. Янаям билмадим.

– ...

– Жўра, табриклайман, миллиардер олдимизда турган экану билмай юрган эканмиз.

– Ҳазиллашма, сени ҳозир аяб ўтирмайман.

– Қара, хатнинг давомини, агар, белгиланган кунгача анкетани тўлдириб юборсангиз, марра сизники деяпти.

– Очикроқ тушунтир.

– Юр, интернетга кирамиз.

Акром Сардорни судраб кетди. Интернетда сўралган бор маълумотни ёзиб юборишди.

– Жўра, хизматинг катта бўлаяпти, агар насиб қилиб, шу пулни ололсам, сенга биздан янги Нексия “подарка”, – Сардор ҳам ютук чикканига энди ишона бошлади.

– Ростданми? Қанзака ёрдам керак бўлса айтавер, тортинма.

– Бўпти, хатнинг жавобини кутайлик-чи.

Икки кундан сўнг яна ўша манзилдан хат келди. Акром пешонасини тириштириб таржима қилишга киришиб кетди:

– Айтаяптики, уларнинг адковати сенинг адвокатинг билан гаплашмоқчи экан. Пулни кўчириш масалаларини ҳал қилиш керак деяпти.

– Яна канака адвокат? Қаердан топаман адвокатни?

– Керак бўлса топасан, қолган гапни эшит. Эртага кундузи соат 11.00 да сенинг қўл телефонингга адвокат телефон қиларкан. Шу.

– Қизик-ку, қаердан топай энди уни.

– Шунгаям шунча ваҳимами? – Акром бидирлаб яна билагонлик қилди. – Телефон қилсин-чи олдин. Мен сенга адвокатлик қиламан. “Нексия”ни ҳалоллаб олишим керак.

– Бўпти, келишдик, эртага учинчи парага кирмаймиз. Шу масалани ҳал қилайлик.

Йигит хонасига келиб, жойига чўзилди. Ширин хаёллар суриб, ухлаб қолди. Тушда қандайдир ваҳимали хориж машинасида кетаётганмиш. Ёнида чамадон тўла пулмиш. Бўларкан-ку, “Пулни олибман-да”, деб кўярмиш у мамнун бўлиб.

Шодлигидан уйғониб кетди. Шу тушнинг хосияти бор деб ўйлади. Яна хаёлга берилди. “Икки миллиард сўм-а! Бирданига шунча пул. Қани ҳозир қўлимда бўлиб қолса. Биринчи ўринда Акром жўрамга машина олиб берардим, хизмати катта бўлаяпти. Дадамнинг “Жигули”сиям анча чарчади. “Нексия” совға қилсам ёмон бўлмайди. Анча кўнгли кўтариларди. Менинг ўқишимга тўлаган контракт пуллари бир йўла эсидан чиқиб кетарди. Акамга “Дамас” олиб берсам, укам ҳам курук қолмаслиги керак, унга битта “Матиз”чанинг қалитини ушлатсак... Хўш, энди ўзимизга битта яхшигина шаҳардан ҳовли олсак, бойвачча номи бўлгандан кейин машинаси камида “Лассетти” бўлиши керак. Яна қанча пул қолди ўзи?..”

Орзу яхши нарсa-да хоҳлаганча сеники, биров тартиб ололмайди.

Эрталаб Ақром билан учрашиб:

– Соат ўн бирда учрашиш эсдан чиқмасин-а? – деб қайта-қайта тайинлади.

– Гап бўлиши мумкин эмас, ҳаммаси “окей” бўлади, – деди Ақром кувноқлик билан бош бармоғини тепага кўтариб.

Келишилган вақтдан бироз олдин улар хиббонда учрашишди.

– Телефон бўлмадимиз? – деди тез юрганидан ҳансираб қолган Ақром.

– Йўқ, энди бўлиб қолар. Юр, анави скамейкада ўтириб турайлик.

Келишилган пайтда номасълум рақамдан қўнғирок бўлди.

– Алло, эшитаман, – деди Сардор, ҳеч нимага тушулмади, шекилли, Ақромга узатди. – Ма, гаплаш, инглизча гапираяпти.

Ақром чала-чулпа бўлсаям анча гаплашди. “Окей, окей, сенкю, сенкю”ни бир неча марта такрорлагач, суҳбат тугади.

– Нима деяпти, жаноб Смитнинг адвокати. Гапирсанг-чи?

– Ҳамма иш яхши кетаётганмиш. Яна хат келармиш. Шунга жавоб ёзарканмиш.

– Бўлади деяптими ўзи?

– Билмасам. Унинг айтишича, ҳаммаси жойида эмиш.

– Бўпти, кутамиз.

Эртасига яна хат келди. Ақром шоша-пиша таржима қилишга тутинди:

– Улар айтишаяптики, нотариус, яна қанақадир хизматлар учун пул тўлаш керак. Хўш, давоми, кўрсатилган ҳисоб рақамга олти юз доллар ташлаш керак экан.

– Нималар деяпсан, жўра, ўзи тирноғини кирини сўриб юрган бир талаба бўлсам, олти юз долларни қайдан топаман?

– Энди тушун-да сен ҳам, бурунчилар айтган: “Саксон сўм кетмаса тўксон сўм келмайди”. Сен атиги олти юз долларга миллиардер бўлиб қолаяпсан-ку.

– Хўш, нима қил дейсан? Сенинг калланг компьютер, ишлат, бекорга сенга “Нексия” олиб берадиган аҳмоқ йўқ.

– Шу “Нексия”ни бунча миннат қилавердинг. Мен ҳам қараб ўтирганим йўқ. Айтилган долларни топиб юбориш керак, шунда натижа бўлиши мумкин.

– Яхши, тушундим. Пулни кимдан олсак экан-а?

– Сен ҳам изла. Мен ҳам қараб турмайман.

Сардор таниган-билганларидан баридан қарз йиғиб чиқди. Ишқилиб ҳар ким қўлидан келганича қарашди. “Қора бозор”дан олти юз АҚШ доллари олиб банкка бориб, кўрсатилган ҳисоб рақамга юборишди.

Орадан кунлар, ойлар, йиллар ўтди. Аммо энди на хат, на хабар келди.

Ойдин тунлар сокин

Жумагул
СУВОНОВА

Ёғду

Ишонаман, энди ёришган
Осмонларим бокар жилмайиб,
Йўлим равон бўлини аник,
Нитохларим яшнайдим майин.

Юзим ювган шўх ирмоқчалар
Денгизларга етар, шубҳасиз.
Йўлим тўсиб чиқмас коп-кора
Четда пусиб турган ялмонғиз.

Новдаларнинг сочини силаб,
Сўнг изларим ўпар хаволар.
Менинг билан ёқалашишмас,
Дўстлашишга шошар дунёлар.

Бир кўлимдан куёш тутару,
Бир ёнимда бахт турар менинг.
Жаранглайдим ўтди сўзларим,
Юрагини ёритиб элнинг.

Бугун дейман, яна бир бора
Бугунимдан айрилиб, чўкиб.
Етаклайди мени келажак,
Эртанги кун кўшигини тўкиб.

Фақат олмас каби ялтираб,
Чакмок нурдан беради дарак.
Фақат икки бўлиниб кетар,
Ишкка мезбон бўлмаган юрак.

*Жумагул СУВОНОВА – 1961 йилда туғилган, Самарқанд давлат университетини
тамамлаган. Ижодкорнинг “Тиллақош”, “Мен сизмаган дунё”, “Оловли фасл”, “Тупроқ
иси”, “Жонимдаги из”, “Музаффар ёғдулар” номли шеърый ҳамда “Умр қарвони”, “Қирмиш
қизнинг қиссаси” каби насрий асарлари нашр этилган.*

Чорлайверар бағрига ошоқ,
Пушти, гулга кирган дарахтлар.
Мен инсоннинг юрагидаги
Сўзга ташна, очаман дафтар.

Йўл

Бу йўлнинг маржондек юмалаб
Чўғлар оқиб келар кўзидан.
Тиклаган девори дард-бино,
Балаandroк юксалар ўзидан.

Бу йўлнинг шу қадар ранги зард,
Тун ирмоқ тортади қошига.
Қип-кизил чечакла ясагиб,
Оқ рўмол ўратар бошига.

Уззукун меҳрла шивирлаб,
Қалбидан дардини қувяпман.
Мен ўзим юзини, кўзини,
Юрагим сувила ювяпман.

Осмондек гулдираб бу йўлнинг,
Булутлар юмалар кўзидан.
Кўнглини ҳеч кимса тополмас,
Ўзини ўткизар ўзидан.

Вақт қанотида

Қушлар сармаст сайрайверади,
Боғлар хушбуй таратар яна.
Денгизлар шод гупириб оқар,
Қирғоқларни кучар пўртана.

Тонг саҳардан йўлга чиқар кун,
Яна олам кучар қуёшни.
Манзилига етгунича то
Пойабзали тузиғиб тошни.

Толиб, қоши қораяр кеча,
Дардлашади хижронла тўйиб.
Оқ либосин тўғрилар оқшом,
Елкасини деворга қўйиб.

Яна шундай такрорланар кун,
Не бўлишини шаксиз биламиз.
Фақат сира бўлмаган каби
Бир кун келиб унутиламиз.

Бу ҳаётми ё у ҳаётда
Қўйиб ҳузур кўшикка қадам.
Топиларми вақт канотида
Шу сўзларни хотирлар одам.

Қушлар сармаст сайрайверади,
Боғлар хушбуй таратар яна...

Дарахт

Чорбоғимга гард тегмасин деб,
Зарбалардан бўлмайин карахт.
Ниҳолларин бўрон, довулдан
Пана килиб яшайди дарахт.

Юксалади тонглар чўккида,
Қуёш каби ялтираган шахд.
Аёзлардан, кордан чўчимас
Зафар кучиб гуллаган дарахт.

Қўл узатган яхши-ёмонга,
Ёкса ларзон мевасин тоти.
Япроклари япрокмас бургут,
Буталари бўлар ғироти.

Бир лашкардек тўпланади у,
Куз тўкилиб, кишда тўнмайди.
Ҳар бутаю шохи қўлласа,
Бу дарахтни енгиб бўлмайди.

Ҳаёт дарсу сабоғин бериб,
Юрагига туғиб улкан аҳд.
Шамолларга кўксини кериб,
Савлат тўкиб яшайди дарахт.

Балки

Эҳтимол, у ухлаётгандир
Ё кирмизи гул тераётган.
Қўлларини хавода силкиб,
Лабларига эрк бераётган.

Ё барини эслаб, соғиниб,
“Шашмаком”дан сўйлаётгандир.
Йўқ, йўқ!
Балки...
Жимжит ўтириб,
Мен ҳақимда ўйлаётгандир.

Шукрона

Ойдин тунлар сокин,
Тонглар дилафрўз.
Кумрилар булбулдек
Чакчақлар бугун.
Сўзласам, тилимдан
Тўкилур шаън сўз.
Онам ёлган нондай
Тилагим бутун.

Ризку рўз, шаънимиз
Юксалар баланд,
Шодумон кунларга
Етишдик ақлим.
Зафар қутлуг энди,
Офтобда чакнаб,
Пешона терини
Сидирган халким.

Кувонч қутлуг сизга,
Ойдайн тўлиб,
Ором осмонини
Уйғотган сойлар.
Аввал кучоғини
Қуёшга очиб,
Кейин ерни ўпиб
Ўсган буғдойлар.

Сизларга таъзимлар
Қиламиз бугун,
Қирларда порпираб
Ўйваган ҳадик.
Бобомнинг кафтидан,
Момом лабидан
Дуо бўлиб учган
Табаррук тинчлик!

Энг буюк мақсади,
Энг улуг аҳди,
Ҳалол меҳнатига
Йўғрилган гурур.
Ҳаёти, фарзанди
Хурмати ҳаққи,
Бугун ҳар ўзбекнинг
Тилида шукур!
Ойдин тунлар сокин,
Тонглар дилафрўз...

Сирли ўтмиш, шавкат ила шаън

Тошпўлат ЎРХУН

Самарқанд

Эски шаҳар.
Тарих.
Шон-шараф...
Ортаг ҳавас, гурур ҳам туйқус.
Равок, кошин, рангларга қараб
Меҳрим товланади, тин олади кўз.

Кимдир дейди:
— Ўтмиш гулдирак,
Ўтиб кетди, чаккандай чакин.
Бирок яшар юртсевар юрак,
Уйғотмоқда ҳамон у халқин.

Кимдир тирик, ким топган ором,
Англаг, қайси ростмана дунё.
Меҳмон, арбоб, ажнабийлар ҳам
Тарих туйнугига боқар маҳлиё.

Каромати меъмор, хаттотнинг
Мозий ярасига босмоқда малҳам.
Сурати шуми ё, ишк, ҳаёлотнинг
Ичи ёришибди хонакоҳнинг ҳам.

Ҳар кадамда довруқ ва бардош,
Зафар учун шимарилган енг.
Шунданмиқан, дoston айтар тош,
Лойи куйлар хунар элининг.

Тошпўлат ЎРХУН — Ўзбекистон Ёзувчилар уюмиси Самарқанд вилояти бўлими раҳбари. 1964 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек ва тўжик филологияси факультетини битирган. Ижодкорнинг “Мўъжада”, “Кечиккан жасоз” шеърлар тўплами ҳамда “Қаламни қадрлаб”, “Тонини чехралар”, “Улр зийнати”, “Қаҳрамонлар мангу яшайди” эссе ва бадний-публицистик лавҳалардан иборат китоблари чоп этилган.

Сўлим оқшом, енгил шаббода,
Суйкалади, жонни эркалаб.
Мендан узр, сиз ҳам мобода,
Юргандиреиз тунни елкалаб.

Сомон йўли тўзир, арш аҳли,
Гурунг истаб, чироклар ёқар.
Ерда калкиб туйгулар наҳри,
Ошиқ кезар кўчада пакар.

Юлдуз сачрар тун қайроғидан,
Ялтирар ой – бу не ишора?!
Бўса олмай киз дудоғидан,
Тунга сингар йигит бечора.

* * *

Тупроғидай қадим, доврукли,
Афросиёб салтанатида,
Тан, кўксида саклаб минг ўкни,
Мардлар ухлар мангу осуда.

Арки аъло, яшнаган гулшан,
Тепаликка айланган қалъа.
Сирли ўтмин, шавкат ила шаън,
Юрт тарихин асрайди, қара.

Ҳар қаричи ор, номус – Ваган,
Ҳар майсаси – сўзи сипоҳнинг.
Оғриқ сизар қалбдан даъфатан,
Янтоқларга тушса нигоҳинг.

Искандарнинг сархуш сўзлари,
Қутайбанинг қақроқ излари,
Чингизийлар найзасидан ўқ
Яралаган тупроқ музлади.

Ярим йўлдан қайтди карвонлар,
Ярим дунё чекди азият.
Сўғд бағрини тилиб армонлар,
Ғолиб келди, ёвуз, бадният.

Қасрларни қоплади зулмат,
Кўкка ўрлаб уруш тутуни.

О, босқинлар: саноқсиз, беҳад
Ўлқинлатди қасос ўтини.

Оташ қалбли, дили вайронлар,
От сурдилар кўргони учун.
Тинч ҳаёти, эрки, аёли,
Она кизи, ўғлони учун.

Куйган тупроқ шундан гапирар,
Ўнган девор шундан гапирар.
Харобага айланган шаҳар –
Оғир ўтмиш, хундан гапирар.

Археолог, тасаввуримда
Тиклар бутун қалъа, роботни.
Худди тушдай, аниқ ва лўнда,
Кезаман хуш, шаҳри ободни.

Эшитилар найнинг овози,
Ариқларда жилдирайди сув.
Билмадим, қай дарвозасидан
Карвон кирди, туя бир сурув.

Бозор қайнар, ноз-неъматга бой.
Ҳамма касби-кори билан банд.
Қилич ясар кимдир хойнаҳой,
Жўр бўлади унга ҳунарманд.

Қалъа сирти – яшнаган дала,
Дехқонлари боғига энар.
Бошланди, ҳей, тўйми, тантана,
Шамолларда овоза келар.

Хаёл қочар шу дам ва ноҳуш,
Оғимдан тутади юлғун:
– Бу салтанат муқаддас оғуш,
Тавоб айлаб, охиста юргин.

Кўрдим,
Бобо тарих мулкини,
Кўкси тигдан озурда тупроқ,
Сақлар жасоратин халқини
Бунда гулдан кўзёши кўпроқ...

Зухра БЕГИМ

Тилсимдай очилар дунёнинг сири

Соддадил энам

Эна, энажоним, соддадил энам,
Ёнингизда бўлсам, тушга ўхшайман.
Энди, кунингизга ярай деганда,
Бағрингиздан учган кушга ўхшайман.

Салқинган юзингиз меҳрга пайванд,
Ажинлар тақдирнинг чизган чизиги.
Сочингизга сингган кўнглингиз ранги,
Сизнинг борлигингиз жоним озинги.

Соғиниб бораман, кўзингиз ҳоргин,
Негаки, йўл караб, кутиб чарчаган.
Шошилганча яна ортга қайтаман,
Ҳар кадамда дуойингиз асраган.

Эна, энажоним, хокисор энам,
Нечун болам дея, кўзни ёшлайсиз?
Бизни ўйлайвериб умрингиз ўтди,
Ўзингиз учун сиз қачон яшайсиз?

Эсингдами

Ана, кўкни кучиб учмоқда кушлар,
Боғни беэаётир биз қутган баҳор.
Бир кучок кип-кизил тоғ лоласидан
Ҳадя этган эдинг, эсингдами, ёр?

Зухра БЕГИМ – 1975 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. Шoirанинг “Умид баҳори”, “Севғимга битилган навалар”, “Кўклам нафаси”, “Кўнглиз фасли”, “Юрасимга айланар Ватан” каби шеърли китоблари нашр этилган.

Эсингдами, илк бор учрашганимиз,
 Майдалаб оҳиста ёғарди ёмғир?
 Соябон остида ҳаяжон босиб,
 Уялиб турардик, бой бермасдан сир.

Эсингдами, ўша орзули онлар,
 Дилни аллалаган ишк, висол куйи?
 Оғушига олиб эркалаган тун,
 Тонгда қаршилаган райҳонлар бўйи.

Эсингдами, ёшлик шўхликларимиз,
 Муҳаббат қасрига етаклаган йўл?
 У кунлар ёдимдан чиқмайди зинҳор,
 Ҳали ҳам ҳаётдан умидларим мўл.

Менга ҳадя этган лолаларингни
 Юрагимдан сира ўчмайди ранги.
 Севгига йўғрилган дил сўзларингни
 Қулоғим остидан кетмас жаранги.

Эсингдами, жоним, бахтиёр дамлар?..

Янги тонг

Янги тонг отмоқда кўнглимдай сокин,
 Ширмой нон пиширар уфқ тандири.
 Бу ҳаёт саҳнида тириклик ҳоким,
 Тилсимдай очилар дунёнинг сири.

Тунда оймомадан эшитиб алла,
 Сахар киприк қоқиб шўх насим елар.
 Соф хислар юракни чулғаган палла,
 Муҳаббат боғидан гул иси келар.

Юлдуз ёритмоқни қилар васият,
 Осмон разм солар борлиққа зимдан.
 Ғафлатдан уйғотса дилни қатъият,
 Ғам-ғусса арийди сўнг ботинимдан.

Қаранг, тонг отмоқда нафис ва майин,
 Инсонга яшамоқ бахтини йўллаб.
 Мен тонгни олқишлаб қанча суймайин,
 Муштокман, тунларни тонгларга улаб.

Майсалар шудрингга юзини чайиб,
 Қушлар чуғурлашиб ураётир бонг.
 Оппок тилаклардан пояндоз ёйиб,
 Янги тонг отмоқда, оппоқ, тиник тонг...

Келдинг

Келдинг...

Қароғингдан ёғилиб ғамлар,
Ёлғизликнинг исканжасида,
Шоҳда ёлғиз етим қуш каби
Ҳижрон дилинг ўртаган дамлар.

Мен эса...

Аччиқ изтироблар уммонида боз,
Қайталаган ярамни босдим.
Ўксиб, унсиз йиғлади юрак.
Ёрилмаган каттиқ бошимни
Қизғалдоқлар дорига осдим.

Келдинг...

Пушаймонлик ҳиссини туйиб.
Икки ўтнинг ичида сарсон,
Кечайми ё кечирайми, деб
Аросатда пажмурда бу жон.

Келдинг...

Тиг урилган қалбим тирналди ...
Топмадингми, юраги мендек
Ситамларга бардошли гулни?
Билсанг эди, қанчалар оғир,
Кечирмоқлик озори дилни.

Келдинг...

Согинч тўла кучоғинг очиб.
Наҳот-ки...
Сўнгги умидимдан қолган бир куртак,
Ғунча ёзиб гуллай бошлади.
Барчасини бир зум унутиб,
Кучоғингга ўзимни отдим.
Тушунолмай ишқнинг сирига
Билмам, яна нени йўқотдим?

Келдинг...

Йўқотганим – мажруҳ бахтимни,
Қайғу деган дунёдан топдим...

Энг буюк мусиқа тоғлар навоси

Исматилло
ЙЎЛДОШЕВ

Ургут тоғлари

Сукланиб термилдим баҳор чоғлари,
Қор каби эриди юрак доғлари.
Бунчалар сулуводир сўлу соғлари,
О, Ургут тоғлари, Ургут тоғлари!

Бир четда ўроқчи чалғи қайрайди,
Қумрилар жуфтини қувлаб ўйнайди,
Қафасни билмаган каклик сайрайди,
О, Ургут тоғлари, Ургут тоғлари!

Бағрингдан ошпақлар қувлашиб ўтган,
Гоҳ чакнаб, гоҳ тўйиб, сувлашиб ўтган,
Арилар бол излаб ғувлашиб ўтган,
О, Ургут тоғлари, Ургут тоғлари!

Сочимни сийпалар юртим ҳавоси,
Шарбатдек сувлари дарднинг давоси.
Энг буюк мусиқа тоғлар навоси,
О, Ургут тоғлари, Ургут тоғлари!

Қанча берсанг ҳамки, қолғонларинг кўп,
Бўйингга муносиб ўғлонларинг кўп,
Йўлларин тўрт тараф солғонларинг кўп,
О, Ургут тоғлари, Ургут тоғлари!

Мен ҳам битта боланг – адашганингман,
Нигоҳин осмонга қадашганингман,
Нурингдан кўзлари камашганингман,
О, Ургут тоғлари, Ургут тоғлари!

Исматилло ЙЎЛДОШЕВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист. 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ҳуқуқшунослик факультетини тугатган. Ўттиздан зиёд асарлар муаллифи.

* * *

Кеча кулар эдик нур каби шоён,
Бугун ғам беади лабларимизни.
Бундай зўр кайғунинг сабаби аён —
Севги ташлаб кетган қалбларимизни.

Кеча қўшиқ куйлар эдик беармон,
Бу кун беороммиз қошонамизда.
Бундай зўр кулфатнинг сабаби аён —
Дўстлар оёқ узган остонамиздан.

Кеча меҳримизга тан берган офтоб,
Бугун таъна билан боқар мастона.
Рухимиз безовта, қалбимиз бетоб,
Биз сизни эсламай қўйдик-ку, она!

Устозлар ўғитин унутдик, дўстим,
Ҳаром лукмалардан безиллар қорин.
Вужудимиз хаста, сиражин пўстим,
Соғиниб яшаймиз падар дийдорин.

Дўппи тор келганда эслаймиз, ҳолос,
Қабул бўлармикан нолаларимиз.
Бизни гуноҳлардан айлагин ҳалос —
Боши омон бўлсин болаларимиз!

* * *

Сендан юз ўгириб боғларга бордим,
Боғлар нимагадир маънос турарди.
Сендан юз ўгириб тоғларга бордим,
Тоғлар сен томонга гўё юрарди.

Сендан юз ўгириб дарёга бордим,
Дарё сен томонга жўшиб оқарди.
Менга, эй, девона, хато қилдинг деб,
Баликлар кўзда ёш сенга боқарди.

Сендан юз ўгириб чўлларни кездим,
Чўллар шамол бўлиб қувлади мени.
Ҳолбуки, самода ҳар битта юлдуз,
Мендан сўрар эди қайда деб, сени.

Сендан юз ўгириб, кўзларимда ёш,
Юрагимда ҳасрат қоришиб кетган.
Мен томонда зулмат, зарра қувонч йўқ,
Сен томонда олам ёришиб кетган.

Амир Темур ва темурийлар давлати пойтахти

Амридин
БЕРДИМУРодОВ

Буюк Ипак йўли ва Самарқанд

Устига турли-туман анвойи матолар, жавохиру олтинлар, акидалар ва ғоялар, китоблару дostonларни юклаган савдо-карвонлари узок Хитойдан йўлга чиқишиб, Буюк Туроннинг бепоён кенгликлари, дарёлари, шаҳар ва кишлокларини ортда қолдириб Хиндистон, Рим ва Араб мамлакатларига етиб борган. Бу йўлнинг тарихий чорраҳасида, энг гавжум, серкатнов қисмида жойлашган Самарқанд Буюк Ипак йўлининг ривожига катта ҳисса қўшган. Буни яна шундан ҳам билса бўладикки, суғд тили Ипак йўлида халқаро тил вазифасини бажарган. Шарқ ва ғарблик савдогарлар, карвонбошилар, тижоратчилар суғд тили орқали бир-бирлари билан мулоқот қилганлар. Шу сабабли, Самарқандда савдо-сотикқа, тижоратга катта эътибор берилар эди. Эрамизнинг VII асрларида Самарқандга ташриф буюрган Хитой элчиси Вэй Цзе бу шаҳарликлар хақида: “Қан (Самарқанд) подшолигининг халқи мохир савдогардирлар. Ойлада ўғил туғилиб беш ёшга етганида унга хат-савод ўргатадилар, у саводли бўлгач, савдо-сотикни ўрганишга жалб этадилар, савдодан фойда олиш ажойиб қобилият ҳисобланади”, деб ёзган эди. Бошқа бир тарихчининг ёзишича, Самарқандда ойлада ўғил туғилса, унинг кафтига олтин танга ёпиштириб, асал ялатиш одати бор экан. Бу билан ёш гўдакка, тилинг асалдек ширин бўлиб, қўлингдан ҳеч қачон пул аримасин, дея тилак тиланар экан. Бу фактлар Самарқандда савдогарчилик ва тижоратчилик юксак даражада қадрланганлигини кўрсатиб турибди.

Суғд савдогарлари ватанларидан узокларда, яъни, Егитсув, Шарқий Туркистон ва Хитойда жуда кўплаб кичик савдо шаҳарлари курган. Бу шаҳарчаларнинг аҳолиси савдо-сотикни ҳамда суғд маданиятини чекка мамлакатларга тарқалишига катта ҳисса қўшган.

Қўшни давлатлар билан савдо алоқалари яхши йўлга қўйилганлиги учун Самарқанд қадимда дунёнинг энг бой шаҳарларидан бирига айланган эди. Бу шаҳарнинг ҳазиналари, саройлари ва ибодатхоналари олтин, қумушу зарларга тўла эди...

Амридин БЕРДИМУРодОВ – Ўзбекистон Республикасининг “Дўстлик” ордени билан мукофотланган, Франция Республикасининг “Академик наъма” ордени соҳиби, 1954 йилда туғилган, Самарқанд давлат университетининг тарих факультетини битирган. Унинг “Амур Темур мақбараси”, “Самарқанд тарихидан томилар”, “Ватан ҳақида муножот” каби китоблари нашр этилган.

Самарқандда сомонийлар, қорахонийлар ва хоразмшоҳлар даврида ҳам савдо-сотик тез суръатлар билан ривожланди. Бу даврларда самарқандлик савдогарлар ўз молларини дунёнинг йирик шаҳарларига элтиб сотганлар.

Амир Темур ва темурийлар даврига келиб эса самарқандлик савдогарларнинг Буюк Ипак йўлидаги фаолиятлари янада кучайиб кетди. Давлатнинг қудрати ва фаровонлигини оширишда савдо-сотикнинг аҳамияти катта эканлигини яхши англаган Амир Темур Буюк Ипак йўлининг тараққиётига катта эътибор берди. Соҳибқирон савдо йўлида текинхўрлик қилаётган ўғри-қароқчиларни батамом қириб ташлади, қарвон йўлларининг ёқасида янги-янги қарвонсаройлар, сардобалар, дарёлар устига кўприклар қурдирди. Йирик шаҳарларда шинам бозорлар ва тимлар қурдирди. Шу сабабли, Амир Темур даврида Самарқанд бозорларида дунёнинг турли тилларида сўзлашувчи, ҳар хил динларга сиғинувчи савдогарларни кўриш мумкин эди.

Шу ўринда Самарқанд Буюк Ипак йўлига нималар берган? – деган савол туғилиши мумкин. Бу борада тадқиқотлар олиб борган олимларнинг аниқлашича, қадим даврлардан бошлаб Самарқанд ҳунармандлари қимматбаҳо металллардан ясалган идиш-товоқ, қурол-ярғ, қийим-кечак, эгар-жабдук, теридан тикилган қийим, ўтовлар, қимматбаҳо тошлардан ясалган турли-туман безаклар, тақинчоқлар тайёрлашган ва улар дунё бозорларида харидоргир эди. Айниқса, Самарқанднинг нафис ва пишиқ қоғозлари, болдек ширин мева-чеваларининг таърифи дунёнинг бурчак-бурчакларига тарқалган эди. Дастлаб, ипак етиштириш фақатгина хитойликларнинг қўлида бўлган эди, тез орада самарқандликлар ипакнинг сирини топишиб, бу соҳанинг хўжайинларига айландилар. Энди Самарқанднинг ипак матолари жаҳон бозорида бемалол Хитой ипаги билан рақобатлашадиган бўлди. Ипакдан ташқари, Самарқанд машшоқлари, бастакор-хонандалари ва раққосаларининг шону-шуҳратлари хорижий ўлкаларда жуда баланд эди. Хитой императорлари ўз саройларида самарқандлик санъаткорларни сақлаш учун ҳар қандай катта маблағни аямас эдилар... VI–VIII асрларда Хитойнинг машҳур шоирлари самарқандлик раққоса ва хонандаларга бағишлаб мадҳиялар ёзган, ҳайкалтарошлар эса уларнинг ҳайкалларини ясаган. Самарқандда ясалган қўшлаб чолғу асбоблари Хитой ва Кореяга тез тарқалиб кетганлиги ва вақтлар ўтиб уларнинг миллий мусиқа асбобларига айланганлиги маълумдир. Булардан ташқари, самарқандлик савдогарлар дунё бозорларига ҳар хил бўёқлар, дори-дармонлар, отлар, туялар, нафис гиламларини ҳам етказиб берардилар...

Шу тариқа, Самарқанд ташқи дунёни ўз маҳсулотлари билан таъминлар ва ўзи ҳам ажнабий молу матоҳлардан баҳраманд бўлар эди.

Аммо, XVI–XVII асрларга келиб, Буюк Ипак йўлининг тақдирида ҳам ўзгаришлар юз берди. Бу даврга келиб, Буюк Ипак йўлининг океан ва денгизлар орқали ўтувчи йўналишлари ривожлана бошлади. Чунки, сув орқали мулоқот қилиш анча арзон, тез ва хатарсиз эди. Лекин, ўз майдонида денгиз йўллари йўқ бўлган давлатлар учун Буюк Ипак йўлининг қуруқликдан ўтувчи йўналишлари ҳамон катта маънаега эга эди. Самарқанд орқали ўтувчи бу савдо-қарвон йўли то 1868 йилларгача гавжум бўлиб турди. 1868 йили Бухоро амирлиги Россия империяси томонидан мағлуб этилгач, амир Музаффархон амирлик учун ғоятда шармандали шартнома тузишга мажбур бўлди. Ушбу шартномага мувофиқ, Бухоро амирлиги хорижий давлатлар билан мустақил алоқалар қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлди. Шундан сўнг, Ипак йўлининг Мовароуннаҳр, жумладан, Самарқанд орқали ўтадиган қисми батамом тўхтаб қолди. Қадимги қарвонлар изини шамоллар учуриб кетди, сардоба ва қудуқлар ҳам қўмилиб қолди.

Орадан бир асрдан зиёд вақт ўтиб, 1991 йили Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Буюк Ипак йўли ҳам секинлик билан тиклана бошланди. Бугунги кунда Самарқанд Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жануб билан тарихий алоқаларини тиклади. Ҳозирда Самарқандда турли хил ажнабий давлатларнинг фирмалари, қўшма корхоналари фаолият кўрсатмоқда.

Буюк Ипак йўлидаги мусиқа

“Марказий Осиёнинг юраги” деб аталувчи қадимги Сугд ўлкасининг маркази Самарқанд Шарқнинг энг қўшна маданият ўчоқларидан бири сифатида, ўзининг 2750 йилдан ортиқроқ тарихи жараёнида қадимий Шарқ мусиқа санъатининг ҳам асосий марказларидан бири бўлиб келди. Шунинг учун мухтарам Биринчи Президентимизнинг таклифига қўра, “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивалининг айнан мана шу шаҳарда ўтказилиши бир неча минг йиллик тарихий ҳақиқатнинг юзага чиқиши, Самарқанддаги қадимий буюқ анъаналарнинг қайта жонланиши ва уларнинг юксак чўққиларга кўтарилиши бўлди.

Инсоният тафаккурининг буюк кашфиётларидан бири бўлган мусиқа санъати бизнинг юртимизда ҳам шонли ва қадимий тарихга эга.

Юртимизда мусиқа маданиятининг айнан қайси даврда шаклланганлиги тўла аниқ эмас. Мусиқа маданияти тўғрисида шохидлик берувчи топилмаларнинг энг қадимгиси ҳозирча милоддан аввалги XIII асрга бориб тақалади. Бу топилма Самарқанд вилояти Ургут тумани Мўминобод қишлоғидаги бронза даврига оид қабрдан топилган, ҳайвон суягидан ясалган мўъжазгина сивизги – найдир. Унинг сакланиб қолган узунлиги 4,2 см бўлиб, ташқи томони ҳафсала билан силлиқланган, икки томони қўндалангига кесилган, ўртасида ромб шаклида тешик бор.

Шу хилдаги бошқа топилмалар эса Самарқанднинг қадимий ўрни бўлган Афросиёбдан топилган, милоддан аввалги I асрларга оид бир нечта уд чалаётган аёл акс эттирилган терракота-хайкалчаларидир. Бу шаҳар харобаларида очиб ўрганилган саройлар, хонадонларнинг деворларида кўпплаб мусикачилар тасвирлари мавжуд.

Улардан бирида арфа чалаётган, ғоятда башанг кийинган аёлзода аёл тасвирланган бўлса, бошқа бир суратда мусикачилар гуруҳи ўз аксини топган. Бу деворий суратлар ниҳоятда жонли, ҳаққоний тарзда берилганлиги, улар ўз даврининг машҳур мусаввирлари томонидан чизилганлигидан далолат беради.

Буюк Ипак йўли орқали сугдийларнинг ҳунармандчилик буюмлари, турли-туман савдо маҳсулотлари, маданияти ва шу билан бирга мусиқа маданияти ҳам Шарқий Туркистон, Хитой, Корея ва ҳатто Япониягача етиб борган. Хитойлик олим Сун Сяннинг ёзишича, V асрдан X асргача самарқандлик сугдийларнинг кўшиклари, рақслари ва мусиқа асбоблари доимий равишда Хитой императорларининг саройлари, шаҳар ва қишлоқлари кўчалари бўйлаб таралиб турган.

Император ва юқори мансабдорларнинг саройларида Трансоксиана (Марказий Осиё) ва Шарқий Туркистондан келган мусикачиларга юксак санъатлари боис юқори даражада ҳурмат кўрсатилган. Япониялик олим Кисибэ Тан империяси саройида фаолият кўрсатган ғарблик, яъни Марказий Осиё ва Шарқий туркистонлик ўттиз битта мусикачининг номини аниқлаган.

Тан империяси даврида 727 йилда Кешдан, 729 йилда Маймурғдан, 713 ва 727 йилларда Самарқанддан Хитойга ёш йигит ва киз раққосалар боргандлар. Улар қирмизи кўйлак, кизил замшдан ковуш кийишиб рақс ижро этгандлар. Раққосаларнинг чиқишлари маҳсуе сахналаштирилган ва рақслар асосан икки

турга бўлинган – биринчи тур рақслар шоирона нозик, гавда ва қўл бармоқларига алоҳида эътибор бериладиган ҳаракатлар орқали нафис ижро этилса, иккинчи тур рақслар эса шўх-шодон, шиддатли ва акробатик усулларда ижро этилган. Уларнинг рақслари тўғрисида хитойлик шоирлар Бо Цзюй ва Юань Чженлар “Шамолдек чарх ураётган ғарблик кизлар” деган шеър ҳам битганлар. Бу кизлардан хитойлик маликалар Ян ва Рокшанлар сугдий рақсларнинг бир неча ижро усулларини ўрганганлар.

Хитой йилномаларида келтирилган бундай маълумотларнинг тўғрилигини бу ўлкада олиб борилган археологик тадқиқотлар ҳам тасдиқлайди. Шимолий Хитойда олиб борилган археологик қазилмалар даврида VI–VII асрларга оид бадавлат сугдий аслзоданинг қабри топилган бўлиб, бу қабрдан чиққан мармар тоштахтанинг юқори қисмида сугдий аслзода ва унинг хотини хизматкорлари қуршовида базм уюштираётганлиги саҳнаси, пастки саҳнада эса Хитойга бориб ўзларининг санъатларини намойиш этаётган сугдлар мусика ансамбли тасвирланган. Ансамблда ўнтача машшоқ иштирок этган. Улардан бир нечтаси уд, иккитаси най, иккитаси бир қўли билан ушлаб иккинчи қўли билан уриб чалинадиган ногорасимон асбоб ушлаб олган. Битта созанда эса арфа чалаяпти. Созандаларнинг ўртасида эса раққос тасвирланган. Раққоснинг ҳаракатидан, аниқроғи қўлларининг тепага каратиб тик ҳолатда ушлаб туришидан унинг силтаниб рақсга тушаётганлигини англаш мумкин. Бундай рақсга тушиниш кўпроқ эркаклар учун ҳосилгини ҳисобга олсак, бу ерда эркак раққос тасвирланганлиги ҳақиқатга яқинроқдир.

Шаркий Туркистон, Хитой, Узоқ Шарққа ўзининг ноёб мусика маданиятини доимий равишда “экспорт” қилиб бу мамлакатларнинг мусика, кўшиқчилик ва рақс санъатининг ривожига катта таъсир кўрсатган Сугдиёна, Бактрия-Тохаристон, Чоч, Уструшона, Хоразм ва Фарғонада ҳам антик ва илк ўрта асрларда мусика маданияти юқори даражада бўлганлигини бу воҳаларда олиб борилган археологик тадқиқотлар тобора кенгрок ва чуқуррок намоён этмоқда.

VIII асрда Марказий Осиёнинг араблар томонидан истило қилиниши бу ўлка халқларининг, айниқса, сугдийларнинг асрлар давомида яратилган оламшумул маданиятига, бадний ва амалий санъатига ва шу жумладан мусика санъатига ҳам бироз зарар етди. Асосан, сиёсий ҳукмронликка даъво қилган араблар, оддий халқ ичида кенг тарқалган мусика маданиятини тамоман йўқ қила олмадилар. Иккинчи томондан Марказий Осиё халқларининг арабларга қарши олиб борган ва қарийб юз йил давом этган курашлари нҳоя топиб, бу ўлкада бошланган тинчлик шароитида, умумий давлатлар ва ягона дин остида бирлашган Марказий Осиё, Эрон ва Олд Осиё халқларининг мусика маданиятлари бир-бирларига яқинлашди. Мисол тариқасида, қадимдан Марказий Осиё ва Эрон ўлкалари учун хос бўлган уд чолғу асбоби Олд Осиё, Шимолий Африка ва ҳатто Испания (Андалузия) гача тарқалганини келтириш мумкин.

Мовароуннаҳрда IX–XI асрларни камраб олган ва оламшумул чўккига чиққан Ренессанс даври фан ва маданиятнинг кўплаб соҳаларини камраб олгани ҳолда инсоний маданиятнинг катта бир жабҳаси – мусика маданиятини ҳам четлаб ўтмаган. Мусика маданиятининг илмий муаммолари билан Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Фаробий, ал Хоразмий каби буюк комусий олимлар ҳам жиддий шуғулланганлар ва бу маданиятнинг алоҳида фан сифатидаги илмий, фалсафий, умуминсоний хусусиятларини, Мовароуннаҳр халқларининг минглаб йиллик бой мусикий меросини таҳлил қилганлар.

Шуниси эътиборга лойикки, Абу Наср Фаробий ўзининг “Катта мусика китоби”

(Китаб ал-мусики ал-кабир) асарининг кириш қисмида антик давр юнон мусика назариясида кўплаб ноаниқликлар мавжудлиги, муаммоларнинг тўлиқ ечилмаганлиги унинг мана шу йирик илмий асарини ёзишига сабаб бўлганлигини айтади. Айрим шарқшунос олимларнинг эътирофи эътишларича, Фаробий мусика асбоблари тўғрисидаги фаннинг асосчиси дир. Чунки, унинг “Катта мусика китоби”дан кейинги асари “Мусика асбоблари тўғрисида” деб номланган. Китобнинг бундай номланишининг ўзиёқ, Фаробий яшаган даврда ўнлаб хилдаги мусика асбоблари мавжуд бўлганлигини кўрсатади.

Фаробийнинг ушбу фундаментал асарлари фақатгина бу улуг дахонинг юксак ижодий-илмий тафаккури махсули бўлиб қолмасдан, бу асарларнинг замирида Марказий Осиё ва Ўрта Шарқ халқлари орасида минг йилдан ортқроқ вақт давомида тўпланган мусикий маданият, мусикий билим, амалиёт ва ранг-баранг ижро усуллари ётади.

Юқорида тилга олинган кадимий ва илк ўрта асрларга оид археологик осори-атқаларни яна бир марта ёдга олганимизда улар орасида уд чолғу асбобига кенгрок ўрин берилганлигини кузатамиз. Фаробий яшаган даврдан минг йиллар мукаддам пайдо бўлган ва бу пайтга келиб мукаммаллик даражасига етган уд чолғусига бу калар эътибор беришларига сабаб шуки, Фаробий ҳам, бошқа мусика назарийчилари ҳам мусика назариясининг асосларини яратишда асосан удга, унинг имкони-ятларига, товушларига, уд ҳамроҳлигида ижро этиладиган қўшиқларга суянганлар.

Уд тўғрисида кенг ва батафсил таърифни илк марта бобокалонимиз Абу Наср Фаробий ўзининг “Катта мусика китоби” (Китаб ал-мусики ал-кабир) асарининг махсус бобида берган. Файласуф ушбу асбобнинг жуда кенг тарқалганлиги тўғрисида тўхталиб, унинг тузилиши, товушлар каторини таҳлил қилган. Лекин, Фаробий таърифлаган уд чолғусининг суратлари бизнинг кунларгача етиб келма-ни. Бу даврда уд ноқсимон қоринли, калта бўйинли, орқага хиёла кайрилган томони-да торларни тортилиши учун икки катор қозикчалар бўлган. Аввал улар тўрт торли бўлган. Чунки, Афросиёдан топилган терракота хайкалчаларнинг қўлларида ҳам тўрт торли уд тасвирланган. Ал-Киндийнинг маълумотига қараганда, IX асрдан бошлаб удга бешинчи тор тортилган. Уд торлари аввал ипакдан, IX асрдан бош-лаб эса хайвон ичагидан тайёрланган. Бизгача, Бағдодда XIII асрда яшаган мусика назарийчиси Сафи ал-Диннинг “Ритмик доиралар тўғрисида китоб” (Китоб ал-илвар) асарида берилган уд тасвири етиб келган. Ундан ташқари, Берлин музейида сақланаётган X асрга оид кумуш медальонда уд чалаётган Бағдод халифаси тасви-ри бор. Худди шу музейда XI асрга оид кумуш ликопча ҳам сақланади ва унда ҳам уд чалаётган шахзода тасвири туширилган. Бу тасвирларда акс эттирилган удлар ўзларининг кўринишлари ва тузилишлари билан ҳозирги замон удларидан деярли фарқ қилмайдилар.

Фаробийнинг “Мусика асбоблари тўғрисида” деб номланган китобидан маълум-ю, Марказий Осиёда кадимданок ўнлаб турдаги мусика асбобларидан фойдала-нишган. Бу мусика асбоблари жўрлигида ансамбль ижроси амалга оширилган ва ан-самбль ижросида ҳам бошловчилик ролини уд бажарган. Фаробий танбур, рубоб ва арфани уд жўрлигига қандай солаш кераклиги тўғрисида ҳам кўрсатмалар берган. Чолғу асбобларининг турлари, ансамбль ижроси тўғрисидаги тарихий фактларни археологик топилмалар ҳам тасдиқлайди. Ўрта асрлар мусика маданияти ва илми 1219–1220 йилларда Осиёнинг катта қисми Чингизхон бошчилигидаги мўғуллар томонидан истило қилиниши билан таназзулга учраганлиги шубҳасиздир. Бу йоришда Мовароуннахрнинг бир неча ўнлаб йирик шаҳарлари, юзлаб катта-кичик

кишлоклари тамоман вайронага айланди, аҳолининг катта қисми кириб юборилди, минг йиллар давомида шакланган маданият тамоман инкирозга юз тутди. Лекин Чингизхоннинг авлодлари бўлган хонлар ва аслзодаларнинг саройларида мусика албатта, давом этган, улар ҳам ўзларининг ғалабаларини турлича базмлар уюштириб, созандалар иштирокида нишонлаганлар. Бироқ, бу даврнинг мусика фаолияти яхлит маданият даражасига кўтарила олмаган.

Мусика маданиятининг кейинги қайта жонланиши, қадимий анъаналарнинг рўёбга чиқиши Соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар сулоласи билан боғлиқдир. Турлича тиллар, турлича анъаналар ва маданиятларнинг умумий давлат чегарасида жамланиши уларнинг ривожланишига, бир-бирларини тўлдириши ва бойитишига замин яратди. Мусика санъати Амир Темурнинг пойтахти Самарқандда, Шохрух, Улуғбек, Ҳусайн Бойқаро, Бобур подшоҳликлари даврида Ҳирот, Балх, Қобул каби йирик шаҳарларда айниқса ривож топди, мусика мактаблари шаклланди. Амир Темур саройида машҳур мусикачи Хожа Абдулқодир Мароғий (1340–1435) яшаган ва ижод қилган. Мароғий Амир Темурнинг таклифи билан Бағдоддан Самарқандга кўчиб келган. Самарқандда унга мусика илми билан чуқур шугулланишга барча шароит ва имкониятлар яратиб берилган. Шу бонс бу истеъдодли мусикачи ва мусикашунос олим узок йиллар давомида аввал Амир Темур, кейинроқ эса Мирзо Улуғбек ва Шохрух саройларида хизмат қилган ва 200 дан ортиқ асарлар яратган. Бу асарлар жумласига “Чаҳор зарб”, “Зарб ал-фатҳ”, “Майатайн”, “Тасниф-и Хожа Абдулқодир”, “Амал-и Тарона”, “Амал-и Гулистон”, “Амал-и Бўстон”, “Амал-и Хористон” қабиларни киритиш мумкин. Хожа Абдулқодир Мароғийнинг мусика назариясига оид “Гина ва алҳон”, “Мақосид ал-алҳон”, “Жавомеъ ал-алҳон”, “Шарҳ ал-алҳон” каби кўплаб фундаменталь илмий асарлари маълум.

Амир Темурнинг набиралари Мирзо Улуғбек, Бойсунгур Мирзо, кейинроқ эса темурийлардан Ҳусайн Бойқаро даврларида илм-фан, адабиёт, миниатюра санъати, китобатлик, ҳаттотлик санъати ва бошқа соҳаларга қилинган алоҳида ғамхўрлик нафис мусика санъатини ҳам четлаб ўтмади. Мана шу даврда яшаган ва ижод қилган буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий илм-фан, адабиёт ва санъатнинг барча йўналишларининг ривожига улкан таъсир кўрсатди. Замондошларининг ёзишларича, Навоийнинг ўзи ҳам музикий асарлар яратган.

Мана шу даврда яратилган миниатюра санъати намуналари ҳам мусика асбоблари тўғрисидаги тасаввурларимизни бойитишга хизмат қилади. Миниатюраларда мусика асбобларидан ҳатто жангу жадалларда ҳам фойдаланилганлигини кўрсатувчи тасвирлар бор. Буюк мусаввир Камолiddин Бехзод томонидан темурийлар даври тарихчиси Шарафiddин Али Яздийнинг машҳур “Зафарнома” асарига чизилган бир қатор миниатюраларда жанг сахналари тасвирланган. Уларда жанг майдонида қарнай чалаётган қарнайчилар тасвирлари бор. Расмларда уч хил қарнай тасвирланган: биринчиси кенг оғизли тўғри трубаcимон қарнай, иккинчиси нисбатан торроқ оғизли тўғри трубаcимон қарнай, учинчиси эса “S” шаклдаги торроқ оғизли қарнай. Шубҳасиз, ушбу турли шаклдаги қарнайлар турлича овоз чиқарадилар ва ҳар бир турдаги қарнайнинг ўзини ҳам бир неча хил оҳангларда чалиш мумкин. Бу қарнайларни жанг майдонларида қай мақсадда ишлатганлар? Агар жанг сахнаси тасвирланган бир қатор миниатюраларга эътибор қаратсак, улардаги қарнайчилар, албатта, байроқ кўтарган аловбардор ёнида тасвирланганлар. Демак, улар жангларнинг марказий бошқарув нуқтасида, яъни қўмондонлар ёнида турганлар. Бизнинг фикримизча, бу қарнайлар воситасида қўшиннинг ҳаракати бошқарилган. Масалан, кенг оғизли қарнай чалинганда отлик қўшин жангга кирган.

торрок огизли карнай чалинганда эса пиёдалар хужумга ўтганлар, “S” шаклдаги карнай эса камондан ўқ узишга даъват этган ва ҳоказо.

Камолиддин Беҳзоднинг яна бир миниатюрасида шохона базм тасвирланган бўлиб унда бир нечта созандани кўриш мумкин. Бошқа бир миниатюрада эса дутор чалаётган нихоятда гўзал, канотли пари тасвирланган.

Амир Темур ва темурийлар даврида машхур “Шошмаком” ва “Дувоздахмаком” каби йирик мусиқий туркумларнинг шаклланиши жараёни бошланди ва бу туркумлар кейинчалик макомнинг Фарғона – Тошкент, Самарқанд ва Хоразм йўллариининг шаклланишига замин яратди. Шу аснода дунёга келган маком йўллари мана қарийб олти юз йилдирки, мумтоз ўзбек қўшиқчилиги ва мусиқа санъатининг шох асарлари сифатида қадрланиб ижро этилмоқда. Мана шу даврда яшаган Зайнулобиддин Хусайний “Қонун-и илми ва амали мусиқи” асарини ёзган ва илк маротаба мана шу асарда дутор тўғрисида кенг маълумот берилган.

Темурийлардан кейин Мовароуннаҳрда сиёсий ҳокимиятни эгаллаган Шайбонийлар даврида ҳам мусиқа маданияти ривожланишдан тўхтамади, айниқса, Убайдуллаҳон ва ундан кейинги подшолар даврида бу санъат жуда тараққий қилди. Бу даврда йирик мусикашунос олим Нажмиддин Кавкабий яшаган ва ижод қилган. Унинг “Рисолайи мусиқи” ва “Рисолайи дар баёни Дувоздахмаком” каби мусиқа илмига оид асарлари бизгача етиб келган. XVI–XVII асрлар чегарасида яна бир йирик мусикашунос олим Дарвеш Али Чангий яшаган. Унинг “Рисолайи мусиқи” ва “Тухфатус – сурур” асарларида Ўрта Осиёда яшаган ва ижод қилган 350 дан ортиқ мусиқачи, бастакор, созанда ва қўшиқчилар тўғрисида қимматли маълумотлар келтирилган.

Бизга XVI–XVIII асрларда яшаган ва ижод қилган Жаъфар Қонуний, Али Дўст Найий, Ҳофиз Маҳмуд, Ҳофиз Мирак каби ўнлаб мусиқачиларнинг номлари ва ўзбек мусиқа санъатининг ривожига қўшган бекиёс ҳиссалари маълумдир.

Самарқанд қоғозининг шуҳрати

Шарқ ва Ғарб мамлакатларини бир-бирларига боғлаб турган, китъалараро ўтувчи савдо-қарвон йўли – Буюк Ипак йўлининг тарихий чорраҳасида жойлашган 2750 ёшли Самарқандда қадимларданок жуда кўплаб ғоя, тафаккур, кашфиётлар туғилганлиги тарихий манбаларда ҳам қайд қилингандир.

Бундан 2700 йиллар илгари ўн минг қорамол терисига олтин харфлар билан битилган оташпарастларнинг муқаддас китоби “Авесто” ҳам айнан шу шаҳарда яратилган эди. Инсоният тараққиётига бекиёс ҳисса қўшган, Шарқ ва Ғарб мамлакатлари ўртасидаги илмий, маданий ҳамда иқтисодий-сиёсий алоқаларга асос солган – Буюк Ипак йўлининг асосий ҳаракатлантирувчилари самарқандликлар бўлганлиги ҳам тан олингандир.

Бугунги кунда Осиё ва Европа халқларининг мусиқа санъатига катта ҳисса қўшаётган кўпгина мусиқа асбобларининг ватани Сўғд – Самарқанд эканлиги ҳам жаҳон олимлари томонидан эътироф қилингандир.

Самарқанд – Соҳибкирон Амир Темур давлатининг пойтахти бўлган даврда бу шаҳарда меъморчиликка оид яна бир кашфиёт қилинган эди. Бу кашфиёт сўнгра Осиёнинг турли томонларига тарқалиб кетганди. Бу кашфиёт ҳозиргача барчани ўзига ром қилиб келаётган мовий кошинлардир. Самарқанд осмонидан андоза олган мовий кошинлардан бунёд қилинган гумбазлар узок-узоклардан ҳам жилваланиб туради. Вақт ўтиб мовий кошинлар Эрон, Хуросон ва Ҳиндистонга ҳам етиб

борган эди.

Илк ўрта асрларда Самарқандда қилинган яна бир кашфиёт борки, бу кашфиёт олдинги кашфиётлардан тубдан фарқ қилади. Бу кашфиёт жаҳон илм-фани ва маданиятини янада жадал ривожланишига катта ҳисса қўшган – Самарқанд қоғозидир. Самарқанд қоғозининг кашф қилиниши, қиммат ва фойдаланиш учун анча ноқулай бўлган Миср папируси ҳамда пергаментини сиқиб чиқарилишига сабаб бўлган эди.

Самарқанд қоғозининг кашф этилиш даври ҳақида олимлар ўртасида ҳам бир хил фикр йўқ. Айрим тарихчилар масалан, Абу Мансур ас-Съолибий самарқандликларга қоғоз яратиш сирини Талас водийсидаги жангда асир тушган хитойликлар ўргатишган, деб ёзган эди. Маълумки, 751 йилнинг ёзида сўгдлик ва чочлик аждодларимиз араб лашкарбошиси Зиёд ибн Солих билан ҳамкорликда хитойликларга қарши жангга киришиб хитой лашкарбошиси Гао Сяньчжи қўшинларини тор-мор қилишиб, кўплаб хитойликларни асирга олишган эди. Бошқа олимлар эса самарқандликлар қоғоз яратиш сирини Талас жангидан анча илгари кашф қилганликларини ёзганлар. Тарихчи Сайид Муҳаммад ал-Ханжий араблар эрамининг 650 йиллари Самарқандга келганларида бу ерда қоғоз ишлаб чиқаришга мослашган устахоналарни кўрганликларини ёзган. Юқоридаги маълумотларга асосланиб шунини айтишимиз лозимки, Самарқандда бундан бир минг беш юз йиллар илгари юксак навли қоғозлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

Дунёда илм-маърифатнинг ривожига катта ҳисса қўшган самарқанд қоғозининг тарихи, яратилиш усуллари ҳаминша тадқиқотчиларнинг диққатида бўлиб келган. Шу сабабли, бу борада ўрта асрлар тарихчилари Абу Мансур ас-Съолибий, Сайид Муҳаммад ал-Ханжий, Ибн Холдуларнинг ва XIX–XX асрларда ижод қилган А. Семёнов, Г. Григорьев, Р. Мукминова, Н. Ҳабибуллаев каби олимларнинг тадқиқотлари муҳим аҳамиятга эгадир. Тарихий манбалардан маълум бўлишича, Самарқанд қоғози ўз нафислиги, пишиқлиги билан кўплаб улуғ инсонларнинг таҳсинига сазовор бўлган.

Эронда нашр этилган Девони Манучехр номли манбада айтилишича, XI асрда жуда кўплаб эронлик шоирлар Самарқанд қоғозига бағишлаб шеърлар битганлар. Улуғ шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур: “Дунёда энг яхши қоғоз Самарқандда тайёрланади, қоғоз тегирмонлари учун сув Кониғилдан келади. Кониғил Сибъарининг қирғоғида жойлашган. Бу ариқни Оби Раҳмат деб ҳам атайдилар”, деб ёзган эди.

XVI асрда яшаган машҳур хаттот Султон Али Машҳадий ўз рисоласида: “Самарқанд қоғози қандай ажойиб. Агарда сен ақлли инсон бўлсанг унга бефарқ бўлма. Унга ёзилган хат раво ва чиройли чиқади, аммо у тоза ва оппоқ бўлмоғи лозим. Бу ҳоҳ оддий, ҳоҳ Султоний қоғоз бўлсин яхшисини олишга ҳаракат қилгин”, деб ёзган эди.

Ҳиндистонда ёзилган “Бурҳони котий” номли форс тилидаги лугатда: “Самарқанддан ажойиб қоғоз келтирилади”, деб ёзилган.

Юқорида келтирилган мисоллардан кўриниб турибдики Самарқанд қоғози ўз сифати билан Шарқ ва Ғарб мамлакатларида жуда машҳур бўлган эди. Бу фикрни швецариялик шарқшунос Адам Мешнинг қуйидаги фикрлари ҳам яна бир қарра исботлаб турибди. Европалик олим ўзининг машҳур “Муслмон Ренессанси” номли асарида: “Самарқанд қоғозининг кашф қилиниши буюк ўзгаришларни бошлаб берди”, дея ёзган эди (Меш, 19...).

Самарқанд қоғози кашф қилинганидан бошлаб ҳукмдорларнинг диққатини ўзига тортганлиги маълум. 1933 йили Тожикистон республикасининг Панжикент

районида қадимги Муғ қалъасидан VIII асрда арабларга қарши курашган Панжикент ҳукмдори Деваштичнинг шахсий архиви топилган эди. Бу ҳужжатлар орасидаги коғозга ёзилган ҳужжатлар текшириб кўрилганида бу коғозлар Самарқандда тайёрланганлиги исботланган.

Шу сабабли, Муғ қалъасидан топилган коғозлар ҳозирча энг қадимги Самарқанд коғози ҳисобланади. Араб тарихчиси Қутнинг ёзишича, Миср вазири Абул Фадл ибн ал-Фурат ҳар йили ўз кутубхонаси учун катта миқдорда Самарқанд коғозини сотиб олган. Манбаларда Шероз ҳукмдорининг кутубхоначиси кутубхона учун Самарқанд ва Хитой коғозини тўплаганлиги қайд қилинган.

Самарқанд араб халифалиги таркибига киритилгач, Самарқанд коғози X–XI асрлардан сўнг Қоҳира, Дамашқ, Бағдод, Тивернада, Триполи шаҳарларида ҳам ишлаб чиқарила бошлаган. Аммо бу ишларнинг бошида самарқандлик усталар турганлиги манбаларда ҳам қайд қилинган. Шунга қарамай Самарқанд коғоз ишлаб чиқариш бўйича этакчилиكنи ўз қўлида сақлаб қолаверган. XIII асрда юз берган муғуллар босқини бошқа хунарамандчиликлар қатори коғоз ишлаб чиқаришга ҳам катта зиён етказганлиги маълум. Аммо, Амир Темур ва Мирзо Улуғбеклар даврига келиб Самарқанд коғози, нафакат ўз шон-шухратини тиклади, балки янада янги чўккиларга кўтарилди. Амир Темур асос солган кутубхонадаги китоблар айнан Самарқанд коғозига ёзилганлиги учун ҳам беэиён асрлардан-асрларга ўтиб келган эди.

Амир Темур ва Мирзо Улуғбеклар давридаги кутубхоналар, нафакат китоблар сақлайдиган жой бўлган, балки бу китобхоналар айни вақтда нашриёт ва босма-хона вазифасини ҳам бажаргандир. Бу ерда мохир хаттотлар ноёб китобларни Самарқанд коғозига кўчирганлар. Сўнгра саҳифаловчилар ёзилган варақларга безак берганлар. Тайёр бўлган саҳифалар эса пишиқ муковалар билан қопланган. Моҳир мусаввирлар чизган сураатлар қўлёзмаларни янада бойитган. Шу тахлитда, ноёб илмий, диний ва бадний китоблар яратилган.

Мовароуннаҳр тахти темурийлардан сўнг шайбонийларга ўтгач ҳам Самарқанд коғозининг шон-шухрати пасаймади, аксинча бу маҳсулотга талаб янада ошади. Шайбоний ҳукмдорлар илм-фан, маданият ва маърифатга катта эътибор берганликлари туфайли Самарқандга ва умуман Мовароуннаҳрга Мирзо Улуғбек давридаги илмий ҳамда маданий муҳит қайтганлигига гувоҳ бўламиз. Тарихий манбаларда XVI асрнинг биринчи ярмида Самарқандда Мир Иброҳим номли коғозгар уста яшаб ижод қилганлиги маълум. Бу уста яратган коғоз, “Мир Иброҳим коғози”, деган ном билан машҳур бўлган. Бу устанинг ок халка кўринишидаги ўз маркаси сув белгиси ҳам бўлган. Мир Иброҳим яратган коғоз ўз сифати ва нафислиги, силликлги билан жуда харидоргир бўлгандир.

Шарқшунос А. Семёновнинг аниқлашича, XVI асрда Самарқандда учта “Мир” исмли усталар ҳамкорликда меҳнат қилганлар. Мир Убайд мохир хаттот бўлган, Мир Шариф ажойиб саҳифаловчи бўлган, у олтин ва бошқа ранг-баранг бўёқлар билан саҳифаларни беаган, Мир Иброҳим эса сифатли, ялтироқ ва силлик коғозларни тайёрлагандир. Ўз соҳаларининг мохир усталари бўлган учала ижодкорларнинг ҳамкорлигидан чинакам, бетакрор санъат асарлари дунёга келган. Бу учала устанинг ҳамкорлигида яратилган бир неча Қуръон сақланган бўлиб, бу мукаддас китоблар қўлёзма санъатининг энг юксак чўккиси сифатида баҳоланган.

Самарқанд коғози Мовароуннаҳр аштархонийлар ва манғитлар қўлида бўлган даврларда ҳам ўзининг юксак чўккиларидан унчалик пастга тушмаган эди. Аштархонийлар сулоласининг Абдулазизхон ва Субҳонкулихон каби вакиллари илм-фан

ва маданиятга ҳомийлик қилганликлари сабали Самарканд, Бухорода фан, маданият анча тараққий этганлигига гувоҳ бўламиз. Тарихий манбаларда, айниқса Абдулазизхон даврида Самарканд коғозининг қадри янада ошганлиги қайд этилган. Бу хоннинг буюртмаси билан машҳур хаттот Хўжа Ёдгор ноёб асарларни Самарканд коғозига кўчирган эди. Хон машҳур хаттот Хўжа Ёдгорнинг меҳнатини юксак қадрлаган. Мен Узоқ Шарқда қирқ йил мобайнида битта чинни коса тайёрлашларини, Бағдодда эса бир кунда юзлаб коса ясашларини эшитганман. Албатта, бу косаларнинг нархи қандай бўлишини ўзинг тасаввур қила оласан. Санъатда ҳам худди шундай. “Сен бизнинг хаттотимизсан, шу сабабли ушбу китобни кўчириб ёзишга буйруқ бердик. Агарда бир кунда ўн қатор ёзаётган бўлсанг бу хусниҳатнинг қанчалик гўзал чиқаётганлигини тасаввур қилиш мумкин. Агарда сабринг чидаса бир кунда икки қатор ёз, бўлмаса бир кунда бир қатор ёзсанг ҳам бўлади”, – деган экан Абдулазизхон. Юқоридаги мисолдан кўриниб турибдики мовароуннаҳрлик ҳукмдорлар чинакам ноёб китоблар яратиш учун ҳар қандай маблағни аямаганлар. Кейинчалик Хўжа Ёдгор кўчирган Ҳофизнинг ушбу китоби Эрон сафавийлари саройига келиб тушган ва бу ноёб асар жуда юксак баҳоланган эди.

Самарканд коғози вақт ўтиши билан Бухоро, Қўқон, Тошкент ва Ҳирот шаҳарларида ҳам ишлаб чиқилган. Аммо бу шаҳарларда яратилган коғозлар ўз сифати, нафислиги билан самарканд коғозидан кейинда турган.

Шу ўринда, самарканд коғози қандай хом ашёлардан қай усулда тайёрланган? Бу коғознинг машҳурлик сири нимада? – деган саволлар пайдо бўлади.

Авваламбор, шунини айтиш лозимки, самарканд коғозини ишлаб чиқаришда табиий хом ашёлардан яъни тут пўстлоғи, зиғир ва каноп толаси, пахта ва ипакдан ажратилган момик, жун ва ипак иплардан, латта-путталардан, ёш тутнинг илдизларидан фойдаланилган. Шунингдек, коғознинг сифатини ошириш ва хушбўй қилиш учун маккажўхори попути, атиргул ҳамда атиргул суви ҳам қўшилган.

Тарихий манбаларда самарканд коғозининг уч хил тилга олинган бўлиб, улар тайёрланган хом ашёсига қараб бир-бирларидан фарқланган. Биринчи хил Самарканд коғози фақат ипак момигидан тайёрланган бўлиб, бу коғоз ўз қалинлиги, силлиқлиги ва ялтироклиги билан ажралиб турган. Бу коғоз “ипак коғози”, деб ҳам номланган. Иккинчи нав коғоз эса ипак момига каноп ёки зиғир толаси қўшилган орқали тайёрланган. Бу коғоз ҳам ўзининг пишқиллиги, силлиқ ва ялтироклиги билан ажралиб турган. Учинчи нав коғоз эса, латта-путталардан тайёрланган. Бу коғоз анча арзон бўлса-да, сифати яхши бўлган.

Коғоз тайёрлашда сув тегирмони ва оқар сув зарур бўлганлигидан самарканд коғозгарлари ўз устахоналарини Сиеб ариғи ёқасида барпо қилганлар. Тарихий манбаларда бу ариқ ёқасида қадимда кўплаб сув тегирмонлари ишлаб турганлиги айтилган.

Самарканд коғози тайёрлашнинг отадан-болага ўтиб келган ўз сирлари бўлган, албатта. Манбаларда ёзилишича, дастлаб коғоз тайёрлаш учун мўлжалланган хом ашё тозаланиб, сўнгра оҳақли сувга бўктириб қўйилган. Эртаси қуни бўктирилган хом ашё сувда ювилиб офтобда қуритилган ва яна оҳақли сувга бўктирилган. Сўнгра хом ашё яна офтобда қуритилгач, майдаланиб тегирмонда роса туйилган. Хом ашё атала ҳолатига келгач, унга ҳар хил елимлар, ранг берувчи моддалар аралаштирилган ва тайёр бўлган атала маҳсус идишга қуйилган. Сўнгра маҳсус рамкаларга атала қуйилиб ундан коғоз ясалган. Албатта, коғозга ранг бериш, силлиқлаш ва ялтиратиш учун яна бир неча хил жараёнлар амалга оширилган. Бу ишларни мукаммал бажариш учун юксак малака ва маҳорат лозим бўлган.

Мана шундай машаққатли ишлардан кейин Самарқанд қоғози пайдо бўлган. Қоғозгарлар ўз қоғозларига ҳар хил табиий бўёқлар воситасида сарик, кизил, сарик-яшил, сомон ва фил суяги рангларини беришган.

Шарқда қабул қилинган ахлоқ-одоб қоидаларига мувофиқ, турли рангдаги қоғозлардан турли ҳолатларда фойдаланиш урф бўлган. Одатда мусибат ёки бирор-бир кишининг ўлими ҳақидаги хабар кўкрангли қоғозга ёзилган. Қизилрангли қоғозга эса хушхабар, табриклар, яхши тилаклар битилган. Фил суяги рангли қоғозга эса кўтаринки, тантанавор оҳангдаги матилар битилгандир.

Ҳа, самарқанд қоғозининг инсоният олдидаги хизматлари бекиёсдир. Бу қоғоз орқали улуг аллома Абу Али ибн Синонинг асарлари, Абулқосим Фирдавсийнинг "Шохнома"си, Шарафиддин Али Яздийнинг "Зафарнома"си, Умар Хайём, Ҳофиз Шерозийларнинг шеърлари, Бобурнинг "Бобурнома"си, Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг "Саҳих ҳадис"лари, Ҳофиз Таниш Бухорийнинг, Фазлуллоҳ бин Рузбехоннинг, Ҳусайн ибн Али ал-Воиз ал-Қошифийнинг, Мирзо Улуғбекнинг ва кини бир неча минглаб илмий, бадий, диний асарлар бизнинг кутубларимизга етиб келган.

Шарқшунос олима Р. Мукминованинг ёзишича, машҳур хаттот Султон Али Маҳмадийнинг машҳур мусаввир Камолиддин Бехзод билан ҳамкорликда Алишер Навоий ва Абдурахмон Жомийларнинг асарларини самарқанд қоғозига кўчирган. Ҳозирда дунёнинг турли кутубхоналарида сақланаётган бу асарлар хаттотлик ва мусаввирлик санъатининг бебаҳо намуналари сифатида кадрланади.

Тарихий манбалардан англашилишича, самарқанд қоғози то XVIII асрнинг охиригача ишлаб чиқарилган. Аммо XIX асрдан бошлаб бу соҳада ҳам тушкунлик юз бера бошлайди. Мовароуннаҳрда юз берган тушкунлик туфайли илм-фан ва маданият таназзулга учрайди. XIX асрнинг иккинчи ярмида юз берган Россия империясининг Туркистонга босқинидан сўнг Самарқанд қоғозини ишлаб чиқиш бутунлай тўхтайди.

Ўзбекистон Мустақиллигидан сўнг кўп соҳалар қаторида ҳунармандчилик соҳасида ҳам катта ўзгаришлар содир бўлган. Самарқандлик ҳунарманд З. Мухтаров узок ўрганишлардан сўнг, самарқанд қоғозини қайта яратишга эришди. У Снеб ариғининг бўйида қадимги тегирмоннинг ўрнида қоғоз ишлаб чиқаришга мўлжалланган тегирмонни яратиб ишга туширди.

Айрим маълумотларга қараганда, Японияда ҳам Самарқанд қоғозини ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Биз бир гуруҳ ўзбек олимлари 1996 йили Парижда илмий сафарда бўлганимизда франциялик ҳамкасбларимиз бизга улуг аجدодимиз Алишер Навоийнинг ўзбек ва француз тилларида ёзилган ғазаллари битилган самарқанд қоғозини совға қилган эдилар. Бу биз учун қутилмаган ва энг қимматли совға бўлган эди, ўшанда.

Худоса қилиб шунини айтишимиз лозимки, аجدодларимиз томонидан бундан бир минг беш юз йиллар илгари кашф қилинган самарқанд қоғози Буюк Ипак йўли орқали дунёнинг турли томонларига тарқалиб, жаҳонда илм-фан, маърифатнинг тараккий этишига бекиёс хизмат қилган.

Шарқнинг улуг алломалари, шоирлари ва мусаввирларининг яратган асарлари айнан Самарқанд қоғозига битилгани туфайли асрлардан-асарларга ўтиб, бизгача етиб келган.

Исмаи САНАЕВ

“Равзаи асрор” — пок муҳаббат қиссаси

Ислом ва Қуръони Карим мавзуларининг ўзбек адабиётига сингиб, унда ўз ифодасини топиши буюк аҳамият касб этди: улкан кашфиётлар амалга оширилди, шох асарлар яратилди. Аждодлар қолдирган ана шу буюк маданий меросдан баҳраманд бўлиш маънавиятимизни бойитиш учун янада салмоқли ҳисса қўшади. Яна муҳим томони шундаки, “Қуръоний мавзуларнинг жаҳон ва алаҳхусус ўзбек адабиётига сингиб ўтиши фақат диний нуқтаи назардангина иборат бўлиб қолмай, балки Шарқ адабиётининг биз учун мавҳум қирраларини ойдинлаштириб, турли адабий мавзуларнинг сарчашмаларини очган ва ҳозирги замон ўзбек адабиётининг ислом адабиёти билан шажаравий, мезийдан узилмас алоқаларини тиклашга ҳам мадад берган бўларди”¹.

Олим Девона “Равзаи асрор” асарини Юсуф ва Зулайхо қиссаси асосида ёзганлиги туфайли унинг манбалари ҳақида мухтасар маълумот бериш маъқул кўринди.

Қуръони Каримдаги “Қиссаларнинг энг гўзали”² бўлмиш “Юсуф” сураси 111 оятдан иборат. Алоуддин Мансур ёзганидек, “Суранинг назму услубида ўзгача латофат, айрича жозиба мавжудки, Ислом оламидаги энг буюк калам аҳллари ундан мутассир бўлиб шеър устодлар битганлар, уламолар эса бу сура ҳусусида жилд-жилд китоблар тасниф этганлар. Шундай асарлардан бирида: “Юсуф” сураси жаннат аҳллари жаннатда ҳам роҳат билан тиловат қилиб юрадиган суралардандир”, дейилган бўлса, яна бирида, “ҳар қандай ғам-ташвишга ботган маҳзун киши Юсуф сурасини эшитиши билан ором-осойиш топув³, дейилади.

Юсуф ҳақидаги қиссанинг тарихи узун бўлиб, муқаддас китоблар орқали бутун ер юзига тарқалиб кетган. Бу мавзу Таврот⁴да ҳам ўз ифодасини тошган. Юсуф

1 Кароматов Х. Қуръон ва ўзбек адабиёти. — Тошкент: Фан, 1993, 5-б.

2 Қуръони Карим мавзуларининг таржима ва тафсири. — Тошкент: 1992, 153-б.

3 Алоуддин Мансур. Юсуф ва Нур сураларининг тафсири. — Тошкент: Фан, 1991, 3—4-бет.

4 Муқаддас китоб Инжил. Тавротдан Мусо пайғамбарнинг биринчи китоби, Ибтидо. — Стокгольм: Библияни таржима қилиш институти. 1992, 61—100-бетлар.

Исмаи САНАЕВ — 1942 йилда туғилган. Самарқанд давлат университети филология факультетини битирган. “Армонли дунё”, “Қанот қоққан ошпоқ орзулар”, “Тоғ гули”, “Зиёвуддин тарихи”, “Бу кўкна дунё”, “Нодим Зиёвуддиний”, “Мирзо Салимий” каби бодий, илмий-тарихий асарлари эълон қилинган.

қиссаси унда кенг баён қилинган. Шунингдек, Инжил⁵да ҳам, Забур⁶да ҳам бу борада маълумотлар берилган.

Форс-тожик адабиёти тарихида бу мавзуда яратилган энг кадимги бадиий асарлардан бири Фирдавсийнинг “Юсуф ва Зулайхо” достонидир. Маълумотларга кўра, Фирдавсийгача Абдулмуайяд Балхий ва Бахтиёрӣ ҳам шу мавзуда достон ёзган. Бундан ташқари, форс-тожик тилида Юсуф ва Зулайхо мавзуида яратилган ана бир насрий қисса мавжуд бўлиб, бу ягона қўлёзма Лондонда сақланмоқда.

XIV асрда яҳудий шоири Шохин Шерозӣ, XV аср бошларида бухоролик шоир Шаҳобиддин Амъак⁷, XII асрда Абдурахмон Жомӣ “Юсуф ва Зулайхо”⁸ достонини ёзган. XVII асрда Нозим Ҳиравӣ, XVIII асрда бухоролик шоир Салоҳӣ⁹ “Юсуф ва Зулайхо” достонини яратган. XIX асрда Ширин, Абдусамат Бухорӣ¹⁰, Жунайдулло Ҳозик, Нодим Зиёвуддинӣ¹¹лар Юсуф мавзуида достон битишган.

XVIII асрда ўзбек ва туркман тилларида ижод этган Нурмуҳаммад Андалиб¹², ўзбек ёзувчиси Мулло Юсуф Ёркандӣ¹³ “Юсуф ва Зулайхо” достонларини ёзган.

Ўзбек адабиётида Юсуф мавзуида илк бор ёзилиб, олам юзини кўрган асар 1233 йилда шоир Али томонидан туркий (ўғуз) тилида битилган “Қисаси Юсуф” достонидир.

Рабғузӣ 1309–1310 йилларда ёзган “Қисаси Рабғузӣ”¹⁴ китобига “Қисаси Юсуф сиддиқ алайҳиссалом” номли қиссасини киритган. Юсуф қиссасининг “аҳсан ул-қисас” (гўзал қисса) деб улуғланиши юзасидан Носируддин Бурҳонуддин Рабғузӣ “Аҳсан” темада ҳикмат не эрди?” дея савол бериб, саккиз марта жавоб тайтариб, тўққизинчисида шундай дейди: “Расул алайҳиссалом ёрликади, ким эрса бу турлук балога илинса, ўн сурани ўкусун; ким эрса навсибослиқ мандин кетсун теса, “Алҳамду” сурасин ўкусун; ким эрса ўғрилардек қуртулайин теса, “Сурат ул-бақара”ни ўкусун; ким эрса чиғойлиқдин қуртулайин теса, “Ол имрон”ни ўкусун; ким эрса қазғу кўнглумдин чиксун теса, “сурат ул-анъом”ни ўкусун; ким эрса нифок кўнглумдин чиксун теса “Сурат ул-анфол”ни ўкусун; ким эрса ўфкам ўчсун теса, “Сурат ул-аср”ни ўкусун; ким эрса қазғу манга харом бўлсун теса, “Алам нашрах”ни ўкусун; ким эрса куфр ва ширк мандин кетсун теса, “Сурат ул-ахлос”ни ўкусун; ким эрса жодлукдин омон тиласа, “Сурат ул-муъаввизатайн”ни ўкусун; ким эрса бу ўн турлук қазғу мандин кетсун теса, “Юсуф” сурасин ўкусун. Анинг учун камут балолар Юсуф қиссасинда бор”¹⁵.

Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” достонидида ҳам Юсуф тилга олинган.

5. Ўша манба. 2–128-бетлар.

6. Ўша манба. 209–211-бетлар.

7. Мағлаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Биринчи юзтоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965, 327-бет.

8. Абдурахмон Жомӣ. Сайланма. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 12-бет.

9. Валиҷоҳоев Б. Ўзбек эпик поэзияси тарихидан. – Тошкент: Фан, 1974, 134-б.

10. Ўша манба. 137–38-бетлар.

11. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1964, 126-бет.

12. Таҳиров Қ. Халқ қиссаси “Юсуф ва Зулайхо”нинг матни ва талқини. – Самарканд: СамДУ, 2001, 140-бет.

13. Мағлаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965, 342-бет.

14. Рабғузӣ, Носируддин Бурҳонуддин. Қисаси Рабғузӣ. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990, 99–167-бетлар.

15. Ўша манба. 100–101-бетлар.

Алишер Навоий ўзининг “Тарихи анбиё ва ҳукамо”¹⁶ асарида Юсуф алайҳиссалом қиссасини насрий баён қилган.

XIX аср ўзбек адабиётининг атоқли намояндаси Муҳаммадризо Огаҳий буёқ мутафаккир Абдурахмон Жомийнинг “Юсуф ва Зулайхо” дostonини илк бор ўзбек тилига таржима қилган¹⁷.

Олим Девонанинг “Равзан асрор” қиссасини 1338-рақамли қўлёзмаси ҳажман анча катта бўлиб, 4538 байт (9077 мисра)дан таркиб топган. Асар мукаддима ҳамд, наът ҳамда воқеалар тизмасидан таркиб топган 57 бобдан иборат. Ҳар бир боб насрий сарлавҳага эга бўлиб, у қиссанинг моҳиятини очиб бериш учун хизмат қилади. Боблар ўзаро узвий боғланган. Муаллиф ҳар боб сўнггида соқийга ё мутрибга мурожаат асносида қиссадаги воқеа ривожига ўз муносабатини билдиради: Достон арузнинг сариъ баҳрида ёзилган. Матн яратган Парвардигорға шукроналик, ҳамду сано, набилар сарварига дуруди саловатлар билан бошланади. Саҳобалар мадҳ этилади, устозлар улуғланади.

Ғоявий жиҳатдан юксак, бадий жиҳатдан пишик, ҳажм жиҳатидан анча йирик бўлган “Равзан асрор” дostonини адабиётшунослик ҳамда манбашунослик нуқтан назаридан ўрганиш, дoston матнини илмий истифодага киритиш муҳим аҳамиятга эга. Шу боис Олим Девона қаламига мансуб “Равзан асрор” дostonининг иккала нусхасини матн жиҳатдан муқояса қилиб ўрганганимизда бир қанча ўзгаришлар борлиги аниқланди. Ана шу қўлёзма манбаларга таяниб илмий ҳулоса чиқаришга асосланганди. 1799-рақамли қўлёзма 58 сарлавҳа остидаги 4527 байт (9054 мисра)дан иборат.

Мазкур қўлёзма қайта таҳрир қилинган: сарлавҳалар қискартирилиб, оддийлаштирилган ва ихчамлаштирилган. Қўлёзманинг 72 а саҳифасидаги “Азизи музмаҳил Тенгри ҳукми била мутанаббих бўлмоғи ва ани била Зулайхони сулуки” 75 а саҳифасидаги “Ҳикояти бар сунбули тамсил” сарлавҳалари қискартирилиб, ва қисман ўзгартирилиб, қўшилган ҳолда 1338-рақамли қўлёзмада “Азизи музмаҳил Тенгри ҳукми била мутанаббих бўлмоғи ва Зулайхони ани била сулуки” шаклида берилган.

Иккала нусханинг бошланиши ва хотима қисмларида шаҳарлар ва шоирлар номини қўлашда бир-биридан фарқ қиладиган сўзлар мавжуд:

Биринчи нусхада бўлган Хиромийнинг номи иккинчи нусхада ўзгартирилиб Низомий ҳолида берилган:

*Нўзи эътибон мисли Хиромий бўлай,
Муттабеи Хусраву Жомий бўлай. (1799, 13-а)*

*Нўзи эътибон тоқи Низомий бўлай,
Муттабеи Хусраву Жомий бўлай. (1338, 13-а)*

1799-рақамли нусхадаги Кеш – Шаҳрисабз шаҳрининг таърифи берилган бобда матн ва унинг “Кеши дилкаш жаннатваши васфида сафҳанинг зийнат ва оройиши” аталмиш сарлавҳасининг номи бирмунча ўзгартирилиб, 1338-рақамли нусхада сарлавҳа “Шаҳри Самарқанднинг сиймо монанд ва кимё мустамандлигини сўз сўзламак” шаклида қўлланган ҳамда Самарқанд шаҳри таърифи берилган. Матн даги айрим сўзларнинг ўзи ҳам, ўрни ҳам ўзгартирилган, Кеш – Шаҳрисабз ўрнига Самарқанд қўлланган:

16. Алишер Навоий. Асрлар 20 жылдик. XVI ж. Тарихи анбиё ва ҳукамо. – Тошкент: Фан, 1997. 122–129-бетлар.

17. Мазнас Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965, 342-бет.

*Дашт ила сахроси эрур ани сабъ,
Онинг учун оти эрур Шаҳрисабъ. (1799, 13-б)*

*Дашт ила сахроси анинг қанд эрур,
Онинг учун оти Самарқанд эрур. (1338, 13-б)*

Бу ўзгаришлар асарни таҳрир қилган шоирнинг фикрига асосан иккинчи нусхани китоб ҳолига келтиришда амалга оширилган бўлиши мумкин.

1799-ракамли қўлёзмада айрим сўз, ибора ва байтлар ўзгартирилган ва уларни бадал қилиш натижасида 1338-ракамли қўлёзмада 23 мисра қўпайган.

Матндаги айрим сўз, ибора мисралар ўзгартирилиб, уларнинг ўрнига янги нусхада бошқа сўз ибора ва мисра қўлланган:

*Силли уруб орази дилжўсига,
Бу бошига мушт ул абрусига. (1799, 84-а, 8-б)*

*Силли уруб орази дилжўсига
Йўл бошига мушт ул абрусига. (1338, 84-б, 8-б)*

Матндаги вазн сакталиги ва қофия қусурига барҳам бериш мақсадида байтдаги сўз, ибора, мисралар қайта таҳрир қилиниб, кейинги нусхада янги сўз, ибора, мисра қўлланган ва матний нуксонлар тузатилган:

*Ваҳ, не дейин нечан нозик адо,
Ким қуюбон ҳасратидин мағзи чин. (1799, 54-а, 7-б)*

*Ваҳ, не дейин мушк ила анбар сўзин,
Ким қуюбон ҳасратидин мағзи чин. (1338, 54-б, 10-б)*

Ёки:

*Тенгри эрур олими асрори ғайб,
Йўқ манга қочмоғлигидин. (1799, 169-б, 3-б)*

*Тенгри эрур олими асрори ғайб,
Ким манга қасд йўқ эрур ушбу айб. (1338, 170-а, 6-б)*

Биринчи нусха – мусаввадада матндаги сўзлар таҳлил қилиниб, хошияда тузатишлар берилган. Аммо янги нусхани ёзишда ўша мати яна қайта таҳрир қилиниб, сўзлар, байтлар, ҳатто мисралар яна ўзгартирилган:

Биринчи нусхада:

*Анда суруш қўлогин деди: эй наҳри роз,
Бўлдимۇ ўтдин суу қондин шарор?*

Хошияда:

Бўлдимۇ қондин суу ўтдин шарор. (1799, 199-а, 11-б)

Янги нусхада:

*Анда суруш деди: эй баҳри нур,
Бўлдимۇ қондин суу ғамдин сурур? (1338, 167-а, 1-б)*

Фард мисраларидаги ҳарфлар шакл жиҳатидан дoston матнидаги ҳарфлардан мутлақо фарқ қилмайди, айнан ўхшаш. Шу боис бу фард китобни кўчиришни охирига етказишга муяссар бўлган муаллиф томонидан битилган, дейишга асос бор. Чунки мисралардаги шеърӣ услуб ҳам, мазкур фард ҳам китобхон дуосига умид боғлаган Олим Девона каламига мансуб эканлигини ҳар жиҳатдан исботлайди. 1338-рақамли қўлёзмани кўчирган котиб (ёки муаллиф) ўша фардни тушириб қолдирган ва китобни кўчирилиш тарихи ҳақида фикр юритиб, асар хижрий 1322 йилнинг раби-ул-аввал ойининг ўн бешинчисида якшанба куни китоб ҳолига келтирилганлигини ёзган.

Биринчи нусха – 1799-рақамли қўлёзмада асосий матида тушиб қолган ёки нотўғри, чалқаш ёзилган сўз, ибора, мисраларни бадал қилиш учун ҳoшиядаги ишора тарзида берилган сўзлар ёзилиш шакли жиҳатидан матнга жуда ўхшаш. Бу эса китоб кўчирилган 1861 йилда таҳрир ишларни амалга оширилганлигидан далолат беради. Бундан ташқари, таҳлил ва таҳрир ишлари котиб томонидан эмас, балки муаллиф томонидан мазмун ва шаклга мутаносиб тарзда бажарилган, деган хулосага келишга имкон беради. Чунки сарлавҳаларни қисқартириш, сўз ибора мисра, ҳатто байтларни таҳрир қилиб бир неча марта ўзгартиришларнинг котиб томонидан бажарилиши ҳақиқатга тўғри келмайди. Шунинг учун, қўлёзма муаллифининг ўзи томонидан кўчирилган ва таҳрир қилинган бўлиб, мазкур нусха Олим Девонанинг мусаввадаси, деган хулосага келишга имкон яратади.

Орадан 62–63-йил ўтгандан кейин, 1904 йил 29 май якшанба куни чиройли қилиб кўчирилган иккинчи нусха – 1338-рақамли қўлёзма хатолари бартараф этилган биринчи нусха – 1799-рақамли қўлёзманинг тўлдирилиб, қайта ишланган янги нусхадаги шаклидир.

1338-рақамли қўлёзмада 1799-рақамли қўлёзма нусхасида бўлганидек тузатиш, ўзгартиришлар учрамайди. Аммо мазкур нусханинг 83-а саҳифаси ўнинчи байтининг

Ўйла ғизон айлади ул нури айн, (1338, 83-а)

сўзларидан таркиб топган биринчи мисрасидан кейин ёзилиш лозим бўлган иккинчи мисраси котиб томонидан номатълум сабабларга кўра ёзилмай, матн учун бир сатр жой очиқ қолдирилган ва асарнинг матни яна давом эттирилган. Ана шу ноаниқликка ойдинлик киритиш мақсадида мазкур байтнинг ёзилмаган, аммо 1799-рақамли қўлёзмада мавжуд бўлган иккинчи мисраси ҳамда ундан кейинги бир байтни кўчириб қўшиб, 1338-рақамли қўлёзма нусхада мавжуд бўлган кемтикни бут қилишни мақсадга мувофиқ билдик:

Титради кўк, ларзага тушти замин.

Лек алар бўлмади соҳиб асар,

Қилдилар авваги газабдин батар. (1799, 82-б; 1338, 83-а)

Асар устида бу қадар синчковлик ва қунт билан ишлаш ўз дostonини ҳар жиҳатдан етук ва мукамал бўлишини истаган тафаккур камрови кенг, илоҳий илмидан хабардор заҳматқаш шоирнинг машаққатли меҳнатлари самарасидир.

Одлоҳга бўлган муҳаббатни қомил инсон тимсоли бўлиши Юсуф ва бутпарастликни тарк этиб ислом йўлига кирган садокатли ошиқ Зулайхо тимсолида талқин этиш ниятида бўлган Олим Девона улуғ ишга қўл ургандини ва ўзининг бандан ожизлигини ифодалаб Одлоҳ номи билан қиссани шундай бошлайди:

*Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим,
Борча саҳаф бошидадур мустақим. (1338, 1- б)*

Пайгамбаримиз саллаллоҳу алайҳи вассалламнинг муборак ҳадислари бор: “Эътиборли ҳар бир иш “Бисмиллоҳ” билан бошланмас экан, унинг охири кесикдир”.

Бундан ташқари яна “Пайгамбар алайҳиссалом айтибдурларки: – Ҳар банда агар ихлос бирла бир мартаба “Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим” деса, ул бандаға етти юз йиллик ибодатни[нг] савобини ато килурман”¹⁸.

“Юсуф” сурасининг биринчи ояти шундай бошланган: “1 Алиф, Лом, Ро”.

Қуръони Каримда изоҳланишича, “бир неча сура мана шундай ёлғиз-ёлғиз ҳарфлар билан бошланади. Кўпчилик Ислом уламолари наздида мазкур ҳарфлар “Хуруфи муқаттаот”, яъни маънодан узилган ҳарфлар саналиб, уларнинг маъноси ягона Оллоҳагина маълум”.

Шоир “хуруфи хижо” санъати асосида қуйидаги сатрларни битган:

*Ҳарфлари ҳар бири ганжи ниҳон,
Билгай анинг комили бисёрдон.*

Қиссанинг навбатдаги бобида шоир оламнинг пайдо булиши юзасидан фикр юртади.

*Эрди мало баҳри хало ичра ғарқ,
Қулзуми ваҳдат аро йўқ эрди фарқ.
“Коф” ила “нун” чашмасидин муддао,
Қайнамогон қулзуми сунъи Худо. (1338, 3-а)*

Ҳазрат Юсуф (а.с) даъвати нафаси баракотидан Миср аҳлининг ислом шарафига муяссар бўлмоқларига бағишланган бобда эса Олим Девона бутпарастликни қоралайди:

*Манга ажабдурки, бўлуб ақл ёр:
Бутни Худо деб қиласен эътибор... (1338, 182-а)
Сурат ила бор эса заргар Худо.
Бўлса керак ўрнига заргар Худо. (1338, 182-б)*

Оллоҳнинг сифатлари беадад: “У Аввал, Охир, Зоҳир ва Ботиндир. У барча нарсани билувчидир” (“Ҳадид” сураси, 3-оят). Оламлар Парвардигори Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг муборак исмлари, фазилатлари ва сифатларини юксак маҳорат билан таърифлаб, шоир Яратганга ҳамду санолар айтади:

*Қудрат ила зоҳиру тинҳон ўзи,
Олами одамга ниғаҳбон ўзи.
Парда аро шоҳиду машҳуд ўзи,
Маъбад аро обиду маъбуд ўзи...
Дин ўзи, ислом ила имон ўзи.
Тан ўзи-ю, жисм ичида жон ўзи.*

¹⁸ *Манбаъ ул-маориф* (Сўзбоши муаллифи, араб имлосидан кирилл ёзувига ўтирувчи С. Абдукаримов). – Тошкент: Ёзувчи, 10-фасл, 11-бет.

*Раҳмат ўзи, Раҳиму Раҳмон ўзи,
Жаннат ўзи, раъзаи ризвон ўзи.*

*Қудратини ҳад била поёни йўқ,
Санъатининг шарҳини имкони йўқ. (1338, 183-а)*

Асарнинг навбатдаги бобида “Пайғамбарнинг ноиблари” ҳисобланган чорёрлар – “хулафо ар-рошидин” “тўғри йўлдан борган халифалар” ҳукмронлик қилган исломнинг олтин даври ҳақида фикр юритилиб, улар мадҳ этилади.

*Етти садо анга будур пояси,
Нури Муҳаммадни эрур сояси.*

*Шоҳи расул хожаи икки саро,
Аҳмади мухтору ҳабиби худо. (1338, 3-б)*

Нури Муҳаммадия назариясига кўра, Муҳаммад алайҳиссалом ҳақиқати жиҳатидан барча пайғамбарлардан олдин, моддий борлиги жиҳатидан уларнинг ҳаммасдан кейин яратилган. Ҳазрати Одамдан Муҳаммад алайҳиссаломгача келган пайғамбарлар Ҳақиқати Муҳаммадия нубувватининг бир кўринишидир. У пайғамбарлар мухридир. Муҳаммад алайҳиссалом ҳам набийлик, ҳам рассуллик, ҳам валийлик сифатларига эга бўлиб, валийлик жиҳатидан ҳақиқат илмининг намоёнш этади.

“Ҳазрати сарвари коннот ва зубдан мавжудот (с.я.в.) меърожларининг баёни”га бағишланган бобда ҳеч кимга насиб бўлмаган улугъ неъмат – Ҳақ субҳонаху ва таолони кўриш неъматини азиз пайғамбаримиз Муҳаммад мустафо саллаллоху алайҳи васалламга насиб этганлигини шоир илҳоми жўш уриб таърифу тасниф этади.

Бу борада “...ривоят қилиб Оишаи Сиддика разияллоху анҳодинки айдилар: “Ман заъамна анна Муҳаммадан алайҳиссалоту вассаламу рао раббаҳу бияйни раъсиҳи факад аъзамал фиръята”. Яъни ҳар кимарса заъм била (тасдиқлаб) айтсаки, албатта, он ҳазрат алайҳиссалоту вассалам Парвардигорини бош кўзлари ила кўргондурлар. Бас, ул кимса улугъ ялғонни пайдо этибдур. Кўз ила кўрмадилар, балки муборақ баданларини фарқи саридин то кадамларигача ҳар зарраси кўз бўлгон эрдилар. Ҳаман аъзолари ила мушоҳада қилдилар”.

Тассавуф йўлига кириб, риёзатлар чекиб махсус кийинчиликлар босқичини босиб ўтган – тўрт марта қирқ кундан, жами 160 кун бир дарахтнинг устида чилла ўтирган буюк инсон, шайх Низомийга Олим Девона юксак ҳурмат билан қарайди, муҳаббати беғубор:

*Нуктаи дийдорга йўқтур ҳадим,
Кўрди ва ё кўрмади ман билмадим.
Лек Низомий шаҳи мулки яқин,
Ўтқарибон сўз аро қирқ арбаин,
Қулзуми ваҳдат аро гаввос эди,
Нуктаи дийдорни мундоғ деди:
“Ояти нуре, ки заволаш набуд,
Дид ба чашиме, ки хаёлаш набуд.
Мутлақ аз он чо ки писандиданист,
Дид Худорову Худо дид нест.
Дидани аз диди набояд нуҳуфт,
Кўрини он кас, ки надиду бигуфт.*

Дидани ӯ беаразучавҳараст,
К-аз арату чавҳар аз он сутар аст.
Дид Муҳаммад на ба чашими дигар,
Балки ба он чаими сар ин чаимсар” (1338, 9-б).

Таржимаси:

Бир ояти нурки, завол билмағай,
Кўрди, бу назарни ҳаёл билмағай.
Ўшал мутлақ жойда кўрди Яқтони,
Кўриш мумкин эмас бўлган Худони.
Кўрсанг, кўрганлардан тутмағил тинҳон,

Кўрмай кўрдим деса, кўр, дегил шу он.
Зоҳиран беқиёс у жавҳар эди,
Ботинан ҳеч тенги йўқ гавҳар эди.
Кўз солиб ботинан Муҳаммад сарвар.
Ваҳй ҳукми билан айлади назар.

Эътикодсизлик – иллат, чунки гумон имондан айиради. Бу ўта нозик масала эканлигини англаган шоир ёзади:

Бўлсанг агар мўмину покиза дин,
Қизма хилоф ила бу сўзни яқин.
Ул кишиким шеваси инкордур,
Дема мусулмон ани, куффордур.
Сохла тилинг, Олими Девонасен,
Мунда агар тойса тилинг ёнасен. (1338, 10-а)

Бутун олам Ҳақнинг кўринишидир. Инсон бирининг ўрнини бири босадиган нусха бўлиб, бири-бирига кўзгудир. Шундай экан ҳар бир

Банда Худовандга оинадур. (1338, 71-а)

Кўзланган ғояни ифодалаш учун шоир асарнинг композицион тузилишига алоҳида эътибор берган. Асарда саргузаштлар воқеалар тизмасини ташкил этади.

Олим Девона “ўзбек, тожик ва озарбайжон адабиётидаги эпик поэзияда мавжуд бўлган маснавий ичида ғазаллар келтириш”¹⁹ анъанасига содиқ ҳолда ўз достонида Зулайхонинг Юсуфга нисбатан жўшқин муҳаббатини ифодалаган етти байтлик ғазални ҳам киритган.

Олим Девона қиссани ёзиш сабабларига тўхталиб, замондош дўстлари унга бир қисса ёзиш юзасидан маслаҳат берганлигини шундай ифодалайди:

Манга талаттуф била сўз қоттилар,
Роҳу равии йўлини ўргаттилар.
Дедилар: Олам чу эрур бевафо,
Мунда не шаҳ қолғусидир, на гадо.

19. Валихўҷев Б. Ўзбек эпик поэзияси тарихидан. – Тошкент: Фан, 1974, 144-бет.

*Умр биноси чу эмас пойдор,
Яхши эрур қолса бир иш ёдгор.*

Шоирнинг дўстлари ҳазрати Юсуф ҳақида кўп ва хўб ёзилганлигини, (Зарафшон водийсида) туркий тилда бу мавзуда асар ёзилмаганлигини айтиб, гарчи эл айтмаган сўз, юрмаган йўл қолмаган бўлса ҳам Юсуф ҳақида дoston ёзишнинг маслаҳат беришган:

*Демаки, бу қисса мукаррар дурур,
Турки десанг ғайри мукаррар эрур.
Нуктаки, эл демадилар борму?
Йўлки, анга юрмадилар борму?..
Сўзлари мен хастага чун панд эди,
Зор кўнгул дардига гулқанд эди. (1338, 15-б, – 16-а)*

Дўстлар маслаҳатларидан қалби тўлқинланган Олим Девона эзгу ният йўлида мардона бел боғлаб, ишонч тоғига суяниб, умид куёшининг нурлари остида қаноатланган илҳом тулпориди ижоднинг машаққатли сўқмоқларида мақсад чўққиси сари интилади.

Бу сафарда Низомий, Жалолиддин Румий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби алломалар суянч бўлади, унга мамат беради. Шу боис шоир мумтоз адабиётнинг намояндалари бўлмиш устозларини юксак эҳтиром билан ёдга олиб, “сўз шаҳрери шавкатни” удуғлаш учун уларга алоҳида боб ажратади. Достонда уларнинг номини тез-тез тилга олади:

*Ақлу хирад мулкани шаҳаншаҳи,
Ишқу муҳаббат сиррини оғаҳи,
Эрди Навоий лақаб изохорда,
Бўйла демши “Ҳайрат ул-аброр”да. (1338, 2-а)*

Устозлар маънавий хазинасидан баҳрамандлик шоирнинг кўнглида юксак камолот чўққилари сари парвоз ҳиссини уйғотади:

*Соқий, манга бер қадаҳи дилтазир,
Қабз ила даст илкида бормен асир.
Нўш этайин токи Низомий бўлай,
Муттабеи Хусраву Жомий бўлай.*

Олим Девона ислом оламида кенг тарқалган кодирия тариқатининг асосчиси Абдулқодир (Жилоний) Гилонийни ўзининг пири деб билади. Абдулқодир Гилоний (1160 й. вафот этган) “ғавсул аззам”, “ғавсул сақалайн” каби сифатлари билан оламга танилган авлиё, шариат билан тариқатни муштарак татбиқ этган машҳур олим.

Иброҳим Ҳаққул ёзганидек, ўзбек адабиёти ривожига маълум улуш қўшган кодирия тариқати Туркистонга икки йўл билан кириб келган: илк даъфа араб тужжорлари воситаси билан, XII асрларнинг охириларидан эътиборан Боғдоддан Волгадаги Булғор қироллиги ила Фарғона водийси шаҳарларига, кейин Туркистонга тарқалган. XIX асрнинг охириларигача ижодкорлар орасида ўз вакилларига эга бўлган. Шоир Ҳазинийнинг

*Сулукум – қодирин, раҳбаримдир пиру пируним,
Саҳарлар зикри Оллоҳни одат қилмасам бўлмас²⁰,*

деган эътирофи мазкур фикрларни тасдиқловчи қимматли бир далилдир. Тарикатнинг анъанасига кўра, бир шайхга боғланиб, унга қўл бермагунча солиқ ҳар қандай бир мусулмон Ҳаққа восил бўлолмайди. Боязид Бистомийга онд шайхисиз одамнинг шайхи шайтондир²¹ деган машҳур сўз тарикатлар орасида кенг тарқалгандир. Олим Девона ўз муваффақиятларининг боисини пиридан деб билади:

*Бу иш эмас хийлаву тадбирдин,
Менга бу давлат етибон пирдин.
Улки вали хайлига султон эрур,
"Ғавси жаҳон" Хусрави Жилон эрур.*

*Андин эрур ҳар нақи манзурдур,
Йўқса, бу қўл сўз аро маъзурдур. (1338, 12-б)*

Шоир ўз достонини Куръони Каримдаги "аҳсан ул-қисас"нинг янги шарҳи жиҳозлигини айтади ва назмда ўзига ҳос янги бир қисса яратганлигидан қалбида фахр туйғуси жўш уради:

*Тангри каломига дегил шарҳ эрур,
Назм низомига янги тарҳ эрур. (1338, 209-б)*

Демак, Олим Девона ўзининг "Равзаи асрор" асарини ҳижрий 1277 (милодий 1860–61) йилда бошлаб, ҳижрий 1278 (1861–1862) йилда ёзиб тамомлаган.

Достонда шаҳарни тавсифлаш адабиёт тарихида шоирларга ҳос хусусият. Ана шу анъанага кўра, Дурбек ўз достонида Балх камалини тасвирлаган²². Олим Девона ўз достонида "сиймо монанд ва кимё мустаманд" Самарқанд таърифига алоҳида боб ажратиб, она юртининг кўрки бўлган шаҳарни шундай таърифлайди:

*Қалъа анга нарғиси фаттон киби,
Қунгураси ҳам сари мижгон киби.
Садди Сикандардек ўлуб пояси,
Кўкка тушуб қунгурининг сояси.
Данит ила саҳроси анинг қанд эрур,
Онинг учун оти Самарқанд²³ эрур. (1338, 13-б)*

Олим Девонанинг оят калимасига мос равишда тасвирлашча, Мисрда овозаси тарқалган Юсуфни Миср азизининг хотини Зулайхо эрига айтиб қўл бозоридан сотиб олдирган.

Хўш, Зулайхо ким?

20. Ҳаққул И. Тасаввуф сабоқлари. – Бухоро: Бухоро давлат университети, 2000, 17-бет.

21. Усмои Турар. Тасаввуф тарихи. – Тошкент: Истиқлол, 1999, 67–68-бетлар.

22. Уч булбул гулини. Дурбек. Юсуф ва Зулайхо. – Тошкент: Адабий ва санъат, 1986, 7–9-бетлар.

23. Одатда "Самарқанд" сўзи арабий имлода "син" ҳарфи билан ёзилади. Олим Девона эса "се" ҳарфи билан ёзиб, халқона таъбир "меваси қанд"га асосланган кўринади.

Курыони Каримда Миср азизининг хотининг исми зикр этилмаган, аммо ривоятларга кўра унинг исми Зулайхо бўлган. Ибн Исхок уни Роила деб атаган. Фирдавсийдан бошлаб Зулайхо дейилади. И.Ю.Крачковский маълумотига кўра, “Бу исм 1004 йили вафот этган араб шоири Ибн ал-Халлож шеърларида ҳам учрайди”²⁴.

Мағрибдаги мамлакат ҳукмдори Таймуснинг қизи Зулайхо бенихоя гўзал инсон.

Туш кўриб муҳаббат дардига гирифтор бўлади. Тушида мафтун этган йигит ишида ўртанади. Зулайхо соҳибжамол ва билимдон киз. Аммо муҳаббат уни ўз ҳолига қўймайди.

Беором қалбнинг безовталиги уни ҳар қўйга солади. Тушида кўнгил қўйган йигитнинг дийдорига талпинади. Мисрда Азиз билан учрашади. Шоир айтганидай:

*Жон тан аро қилмади ҳамвора жуфт,
Бўлди Зулайхо анга ночор жуфт. (1338, 67-а)*

Олим Девона шеърят қондаларини мукаммал, Шарк тарихи, Шарк адабиёти тарихини яхши билган, билим доираси анча кенг бўлган истеъдодли санъаткор.

Юсуф яшаган даврининг тарихи бирмунча қадимий. Улар ибрий тилида сўзлашганлигини ҳам шоир эслатиб ўтган:

*Айладилар борчаси Юсуфга зуд,
Ибри тили бирла бу дoston суруд. (1338, 93-а)*

“Равзаи асрор” қиссасида Канъон, Миср, Самарканд сингари географик номлар қайд этилган. Асарда арабча ва форсча сўзлар қўлланган, аммо бу китобхонни чалғитмайди.

Минг-минг йиллар давомида шоирлар томонидан гоҳ назмда, гоҳ насрда муфассал сўйланган, жўшиб қуйланган қадимий мавзуда қалам тебратган Олим Девона Курыони Карим низомига содиқ ҳолда ўзига хос услубда ажойиб асар яратган. Олим Девонанинг достони салафларининг Юсуф ва Зулайхо мавзусида ёзган асарларидан ўз фазилатлари билан фарк қилади.

Олим Девонанинг “Равзаи асрор” асари XIX аср ўзбек дostonчилигида муҳим аҳамиятга эга бўлган ажойиб назмий қиссадир.

24 Кароматов Х. Курыон ва ўзбек адабиёти. – Тошкент: Фан, 1993, 79-бет.

Гўзал яқун топар янги эртақлар

Мархабо
ШОДМОНОВА

Шаҳинага

Бугун сочларимни эркалаган қор
қабртошим юзин ўпар эртага...
Ўзидек бир ҳуркак қаҳрамони бор
Қизимнинг ҳар битта янги эртагин.

Таровати мандан буткул бегона
Бир вужуд – руҳимдан берилган андоз!
У – ҳокисор фарзанд, мен – бедил она...
Бир жилмайиш билан кўнгли сарафроз.

Кимдир соғинтириб йиғлатар тушда...
Жиемидан улканроқ берилган бардон.
Яшайман макони бузилган қушдай...
Оримни кўзгатар бир жуфт томчи ёш.

Мен жоҳил эмасман, қизим, тақдир шу,
Азоб чекаётган ёлғиз сен эмас.
Беором тунларим – балки тазарру,
Балки надоматдир, чекилган бесас...

Ягона тилаги – мен бўлсам тирик,
Эриш туюлади бошқа истақлар.
Эскирмас манглайга битилган битик,
Гўзал яқун топар янги эртақлар...

Мархабо ШОДМОНОВА – 1984 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг филология факультетини таъсис олган. Шеърлари вилоят ва республика вақтли матбуотида чоп қилинган.

Соғинч йўли

Соғинч йўлга бошлар,
Имкон йўл бермас,
Фурсат етмас доим меҳрин туйгани.
Отам дуо килар,
Маломат килмас,
Балки, шудир мени Худо суйгани.

Дуолар қўлайди ҳар бир кадамда,
Сабримни сўроққа тутар соғинчим.
Югурар кишлокнинг кўчаларида
Ҳаловат тополмай йўқолган тинчим.

Баъзан кўзимга тор кўринар дунё,
Баъзан адо бўлмас гавғолар тинар.
Барча ташвишларга қўл силтаб гоҳо
Йўлга ошикаман... отам суюнар.

Отам...
Йўлга қараб ўтмоқда умри,
Одам бўлишимни ўйлайди холос.
Бўйимга қўшилиб ўсган ғурури
Бахтимга қўшилиб чўкканлиги рост.

Отам...
Ғам уйига айланган кўзи,
Ҳануз адоғи йўқ хавотирларин.
Тигдай ўткир унинг ҳар бир рост сўзи,
Яширса ҳам, факат, яширар дардин.

Отам...
Ҳакни суяр,
Мени суяйди,
Нур ёғар меҳрининг дарчаларидан.
Қизига кошона куриб қўйибди
Синик юрагининг парчаларидан.

Мен бир кулман, ўзимнинг кулим.
Ўзлим бор ўзимдан катта,
Ёлғон дунё пошшолари кўп,
Ҳақиқати, ҳақлиги – битта!

Эргашсам гар нафсим итига,
Мени сўнгсиз ўтга қоради.
Ундан чиққан барча йўллар бир –
Фақат Унга олиб боради.

Аллоҳ дейман – тилим қалтирар,
Аллоҳ дейман – дилим ёнади.
Уни излаб йўқотсам ўзим,
Тангрим Ўзи топиб олади.

Дунё ғафлат, руҳим, бўл серғак,
Бундан ғолиб кетмоғинг учун.
Ўзимдан воз кечмоғим керак
Мен ўзимга етмоғим учун...

Йўлимни боғлашган эски доғларим,
Кўнглим кўксимдаги ойдан панада.
Чарчадим ҳар тонгда чарчаб уйғониб,
Тунлар ҳаёлингдан қочиб яшашдан.
Букилган нафасим бўғзимда қотган,
Буткул умидларим тугамасдан кел.
Сени топмасидан ўзин йўқотган,
Келсанг, Худойимдан мени сўраб кел.
Кел, хомуш нигоҳим нурга етишсин,
Кел, баттар бўлсада кўксимда ярам.
Кел, олис бўлдику мендан кетишинг,
Руҳимнинг тиззаси букулган қара.
Келгин, севишимни айтаман сента,
Келгин, ошқора айт кераклигимни.
Кел, ҳолимга бок, англаггин менга,
Ҳали ўлмаганим, тириклигимни...

Шаҳбоз ТЎРАЕВ

Шаҳбоз ТЎРАЕВ – 1998 йилида туғилган. Самарқанд Иқтисодиёт ва сервис институти талабаси. Шеърлари вилоят ва республика матбуотида чоп этилган.

**Мавлуда
БОЙЧАЕВА**

Қорачини торайган сукут
Ўйлолмайди айни дам онтин.
Тўлиб борар вақтнинг урчуғи,
Дил оралаб қулоқ ёзар кин.
Рух қулбаси бетартиб, бефайз,
Умид – мева, боғида увол...
Кизғалдоқранг исёнининг кўзи,
Дир-дир титрар кўркувдан ҳаёл...
Ҳамон бўм-бўш кутиш тўрваси,
Нарҳи баланд дийдорнинг ҳамон.
Гўё яқин келган интиҳо,
Ғимирлаган гўё интиқом.
О, қадами зил-замбил иқдор,
О, уст-боши моғор босган онг.
Ўх... нифокчи ҳақиқат эмас,
Менда сенсиз отаётган тонг...

Сенда менсиз отаётган тонг!

Менга жуда таниш...
Манов – кимсасиз, факир дунё,
Манов – қизганчиқ, хира осмон.
Манов – сукунат уфурган уй.
Манов – елкаси оғир виждон...

Менга жуда таниш...
“Қовоғидан қор ётган тоғлар”,
Юзи қалин тош – чакир адир.
“Жигаридан лат еган кўнгил”
Ва болалиги бўлмаган умр...

Менга жуда таниш...
Бисотини сел олган кўприк,
Туғаб қолган қок ярмида йўл.
Мудом туши чап келган сабр,
Сўлиб қолган сой лабида гул...

Менга жуда таниш...
Пуч ҳаёлга бой берилган вақт.
Қум сочишни хуш кўрган шамол,
О, кўзлари мунг тўла толе –
Товоғидан тош чиққан аёл...

Мавлуда БОЙЧАЕВА – 1989 йилда туғилган. Нуробод тумани маҳаллий хизмат касб-хунар коллежсида ўқиган. Шеърлари вилоят ва республика матбуотида чоп этилган.

Тун сочини ювди зим-зиё,
 Сув сачраган чўғлар ҳам ўчди.
 Энди бахтим, шу бахти қаро,
 Шамчироклар чекига тушди.
 Хар томонга учар сукунат,
 Хар лахзанинг кўр бўлган кўзи.
 Кимдир мени кутади илҳак,
 Лойикманми бу бахтга ўзи.
 Асролмайди гунохидан вақт,
 Жаҳаннамга буюрар Худо.
 Бу дунёдан кетишим-ку нақд,
 Бу тунларда яшашим хато.
 Исён этиб ёнар шамчирок,
 Бағри куйиб, куйиб очуни.
 Кўдларимга тутқазиб тарок,
 Тун ўтирар ёйиб сочини.

**Лочинбек
ХАСАНОВ**

* * *

Ёмғир ёккан шахрингизда юрибман,
 Ёмғир ёгмас юраклардан тониб ман.
 Автобусни кутиб ёлқиз турибман,
 Трамвайлар юрмас менинг кўчамдан.
 Томи кўчиб кетган кекса уй қаби,
 Ўксик сочларимдан тўкилар томчи.
 Ҳеч ким хайрон бўлмас бунга, сабаби
 Мен бир соябонсиз битта йўловчи.
 Менга раҳми келмас, ачимас, илло,
 Кўзларимга қараб тураверар йўл.
 Фонус ёғдулари бўлиб беҳаё,
 Дардларинг олай деб чўзаверар қўл.
 Шармисор нурларнинг бағрини кучиб,
 Кўчалар яшириб еб ётибди из.
 Сизни бермасликка қасамлар ичиб,
 Автобусин ҳам қизқонар шахрингиз.
 Ёмғир ёккан шахрингиздан кетаман,
 Ёмғир ёкмас юракларга юкиниб.
 Автобусни дуоибад этаман,
 Трамвайлар сими кетсин узилиб!

Лочинбек ХАСАНОВ – 1984 йилда туғилган. Самарқанд давлат университети талабаси. Шеърлари вилоят ва республика матбуотида чоп этилган.

Гулҳаё АНОРОВА

* * *

Асло севмаганиман жўшган эҳтирос
 Мавжида адашган бир хас сингари.
 Фақат йўлларингга кўз тутдим ҳолос,
 Олисга қадалган умид лангарим.
 Сочларинг тўзғитган ўйноки шамол
 Халқоблар юзига солмоқда ажин.
 Балки соғинчларим элтди сен томон
 Қишчоғи хотирин йўқотган замин.
 Мени қуршаётир рутубатли тун,
 Дарахтлар эгнидан ёгилар соя.
 Боғларда мусаффо ёлғизлик бугун
 На ишқни, қўнғилни қилмас химоя.
 Енгилдим қадахда чайқалган руҳга
 Ва шамнинг ёғдуси титрайди енгил.
 Шу кеча қалбимиз тўлсин шуқуҳга,
 Азизим, сўнг бора қулбамга келгил.

Асло севмагандим жўшган эҳтирос
 Мавжида адашган бир хас сингари...

* * *

Чирик ҳазонларнинг остидан боқар
 Ниш отмиш чечакнинг зангор шарпаси.
 Нигоҳим симирган гуноҳдай туннинг
 Бир висол истайди ҳарир кўрпаси.
 Отам қўлларидек сажий заминнинг
 Кафтида каварди тоғлар, қоялар.
 Бодом шохларида аргимчоқ учсам,
 Бошимга тўкилди оппоқ соялар.
 Мен асрай олмадим, ота, кечиргин,
 Кўзимнинг бепоён, пок даштларини.
 Райингга қаролмай ўтган йилларнинг
 Ким бутлай олади шикастларини?
 Қишловдан қайтмаган қушдай бадарман,
 Соғинч тўқдим дарахт ўйиқларига.
 Қачондир қайтаман бу олис йўлни
 Беркитиб товоним ёриқларига.

Чирик ҳазонларнинг остидан боқар
 Ниш отмиш чечакнинг зангор шарпаси...

*Гулҳаё АНОРОВА – 1998 йида тугилган. «Ўзбекистон баҳори» – II ижодий фестивали
 ғолиби. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Золин семинари қатнашчиси. Ҳозирда Тошкент
 давлат Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети талабаси.*

* * *

Неларни йўқотдик, неларга етдик,
Чўғ бўлиб ёнмоқда беозор кўнглим.
Майлига қанотсиз учамиз, кетдик,
Осмонлар бизники, жонажон дўстим.

Дунё сафсаталар сотаётган дам,
Биз кўкда баралла қўшиқ айтамиз.
Бир зумга унутиб ўша кизни ҳам,
Ёрқин юлдузларни кучиб қайтамиз.

Телба деб ўйласа, ўйласин майли,
Одамлар гапириб охир толади.
Ёниб учмоқликдир кўнглининг майли,
Оловли юраклар уча олади.

Кўнглимиз яқиндир, учамиз бирга,
Булутлар кўйнида сламиз, дўстим.
Қаноти қайрилган бечора ерга
Осмонни елкалаб келамиз, дўстим!

* * *

Ҳар бир нафасимда яшайсан ўзинг,
Юрагим номингни айтиб уради.
Сени топарман деб интизор кўзим
Гавжум кўчаларда тентиб юради.
Ҳушимда ҳам сенсан, тушимда ҳам сен,
Занжирини узган хаёлларимда.
Баҳоримда ҳам сен, кишимда ҳам сен,
Ҳаттоки жавобсиз саволларимда.
Тунлари бедорсан сен ҳам, эҳтимол,
Аёвсиз куйдирар бир ўт жисмингни.
Ўшал дам лабларинг балки бемажол
Пичирлаб такрорлар менинг исминни.
Унда, қайдан бунча гурбату ўраик,
Кимдан кизғонамиз дил сиримизни?
Ўртада овора муҳаббат шўрлик,
Нега тушунмаймиз бир-биримизни?

**Ҳумоюн
ҚУВОНДИҚОВ**

Ҳумоюн ҚУВОНДИҚОВ – 1998 йилда туғилган. “Юлдузлар илғири” номли шеъррий китоби нашр этилган. Ҳозирда Тошкент давлат Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети талабаси.

**Исомиддин
ПЎЛАТОВ**

Хавотиринг билан...

Мендан хавотир олма,
Ўйламагин
Менга отилувчи ўқларни,
Юрагингга гулгула солма,
Қўвиб солгин
Бор андухларни...
Зирҳланганман,
Кор қилмагай бундай зарбалар.
Қулфланганман,
Нишонсизман, кетган дарбадар.
Фитналарга,
Хужумларга,
Чидаб бераман.
Мен уфқ сари дадил борётган,
Чўкмас кемаман!
Мени Асрагувчи асраса етар,
Дуо қилгин,
Унутмасин У!
Йўлларимдан ювилиб кетар,
Жами гурбат,
Жамики қутку!
Жоним, хавотир олма...
Сени авайлагум,
Мудом бурчлиман!
Борлигингни ҳис этсам бўлди,
Хавотиринг билан кучлиман!..

Таҳрир қил

Юрагингни таҳрир қил, эркам,
Буяб ташла ҳаммаёгини...
Майли ўчир, йирт варақларин,
Унутсанг бас, дил кийноғини.

Юрагингга ағдарма айбни,
Инжиқ дема, ҳаёсиз дема...
Таҳрирталаб битта шеър деб бил,
Қоралайвер, бошқа ғам ема.

Ўчир менга онд бобини,
Мен сўнётган, тутаётган шам.
Кўзларингни шартта юмгину...
Юрагингни таҳрир қил, эркам!

Исомиддин ПЎЛАТОВ – 1985 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг филология факультетини тамамлаган. “Йигитнинг ори бўлсин” номли публицистик китоби чоп этилган.

Соғинчга айланган дунё

Усмон АЗИМ

Шавкат Раҳмон билан қачон танишганим эсимда йўқ.

Аммо биринчи шеърларини ўқиганим шундоқ ёдимда.

Ўша пайтлар Шавкат Масковдаги Адабиёт институтининг талабаси – Москвага бориб келган адабиётшуносимиз Умарали Норматов унинг шеърларини, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида мактов сўзлар ила чоп эттирган эди.

Рости, шеърлар менда айтарли таассурот қолдиргани йўқ – одатдаги шеърлардай қабул қилганман ва Эркин Аъзам билан суҳбатимизда негадир Шавкатни Рауф Парфи йўлида ёзадиган шоирлар каторига қўйганман. Нима учун? Ҳозир бу фикримнинг мантигини ўйлаб тополмадим...

Адабиётда шоирларнинг йўли турфа.

Рауф Парфи шеърингга бирдан улкан шоир сифатида кириб келган. Ва у бутун ижодий йўли давомида мана шундай юқори савияни маҳкам ушлаб турди. Унинг ижодий йўли менга негадир тўғри чизикни эслатади.

Шавкат Раҳмон эса кўпчилик катори шоирдан буюк шоирликкача йўлни кўз олдимизда босиб ўтди. У ижодий имкониятини борган сари ўстириб борди ва ўзбек шеъринининг энг юксак чўққиларидан бирини забт этди. Шоирнинг маъзи тўқ, пойдор, ниҳоятда пишиқ, сертомир, кўзга “лов” этиб ташланавермайдиган алангали шеърини – Шавкатнинг руху юрагидан ўсиб, фалак сари интилаётгани шундоқ кўриниб туради. У шеърдан-шеърга, китобдан-китобга юксалиб борди. Бундай юксалиш – юрагидаги дардни борган сари коғозга мукамалроқ тарзда тушира билиш; тобора илҳом канотида дунёнинг ва ўзининг оғриқларини ўзлаштира бориш; руҳнинг янги кенгликларига, янги қатламларига йўл топа олиш; қалбнинг ҳар ҳолатига мос оҳангни ва сўзларни илғамоклик; ўзининг мастана тийрак дардига борган сари бировларни шерик этмоклик ҳамма ижодкорнинг ҳам қўлидан келавермайди.

Шавкат бу ишни удда қилди.

Унинг ижодий йўли қуйидан юксакка ўрлаб борган чизикка менгзайди.

Мен ҳар бир ёш истеъдодга бошқаларнинг эмас, Шавкат Раҳмоннинг изланиш

Усмон АЗИМ – Ўзбекистон халқ шоири. 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамамлаган. “Инсонни тушуниш”, “Ҳолат”, “Бахшиёна”, “Уйғонган азоби” каби қатор шеърый тўпламлари, “Жоду” номли насрий китоби, “Адибнинг умри” драматик асари чоп этилган. “Алишер Навоий” киноқиссаси, “Севги” ва “Алтами” фильмлари сценарийлари муаллифи.

услубини тавсия этган бўлардим. Чунки унинг шеърятини изланишнинг, меҳнатнинг, сабру тоқатнинг мевасидир (Ўзи бошқача йўл ҳам йўқ.) Шавкат изланган сари барқ уриб кўкарган шоир. Шавкатнинг маҳорати, жайдарича айтсам, бетиним равишда гишт устига гишт кўйишдан иборатдир. Кўрибсизки, йигирма беш йилда Шавкат Раҳмон деган мухташам шеърят саройи адабиётимиз оламида савлат тўкиб турибди. Карасанг, бошинг айланади.

Худо интиланганга беради.

Шавкатга ҳам Парвардигор берди.

* * *

Шавкат Раҳмон – ниҳоятда иродаси кучли одам эди.

Хаётда ҳам, ёзишда ҳам кўзланган максатга етмагунча, тиришқоқлик билан, тинмай ҳаракат қилар эди.

Бир ўтиришда бир китоблик шеър ёзиб кўярди.

Унинг ишлаш тартибини аввалига кўпчилик тушунмади. “Не, шу ҳам шоирликми? – деб озгина гаши келди атрофдагиларнинг. – Шеърни ҳам шунақа ёзадими? Илҳом дегани “ёзаман” десанг, келаверар экан-да!”

Шавкат шоирлиқнинг муҳим бир сир-асрорини янги адабиётда биринчилардан бўлиб англаган эди.

Шеър ҳам, адабиётнинг бошқа соҳаларида бўлганидек, муаллифдан ўзини тамоман бахш этишни талаб қилади. У дам-дам бўлиниб ишлаганини хуш кўрмайди. Охир-окибат, рад ҳам этади.

Тақдир такозоси билан, ўзбекнинг янги адабиётида шу кунгача узлуксиз ишлашни удда қилишнинг ҳеч иложи бўлмагани маълум. Биринчидан, уйда ишлаб, фақат адабиётнинг корини бажарган одам, казо-казоларнинг назарида, ижтимоий фаолиятдан четда қолади ва унинг ёзганлари расмий доираларда кадр топмайди; иккинчидан эса, ҳамманинг оиласи бор. Тирикчилик қандай ўтади? Одамларга ўхшаб яшайман десанг, бирор-бир ишхонада хизмат этишдан бошқа иложинг йўқ. Чунки кўчадагиларни кўйинг, уйдагиларнинг назарида ҳам, фақат адабиётни касбу қорим деб билган одам, жуда юмшоқ қилиб айтсак, афандидай туюлади. Чунки Ўзбекияда уйда эрта-ю кеч ёзиб ўтирадиган одамни ҳеч ким кўрмаган. Шу сабабданми, адабиёт одамлари кун ўтказиш учун ҳам атрофдагиларнинг босимини кўтаролмаганликлари туфайли ҳам – нашриётда, газета-журнал муҳарриятида – ҳуллас, ёзиш-чизиш билан боғлиқ бирор жойда хизматда бўлганлар.

Аммо ёзиш... нима бўлади?

Начора, адабиётга хизмат қилиш ягона бўш вақтга – тунга кўчади. Бундай ишлаш тартибининг эса ўзига яраша азоби бор: қундузи тирикчилик, кечаси кўнгил ишига хизмат этган адиб тез орада соғлиғидан ажралади. Улуғ ақл эгаси Асқал Мухтор ўзидан кейин келаётган шогирдларига бекорга кечаси ишламаслиқни васият қилгани йўқ.

Бунинг устига, бор қучини ёзишга сарф қилолмаслиқ битилган матннинг сифатига таъсир ўтказади. Эртаси тамоман ўзга юмушлар билан банд бўлган ижодкор, албатта, чалғийди. Ақлу ҳушини чуллаган фикрнинг охори йўқолади. Фикр қизғинлигини йўқотади.

Асосан, иккинчи “смена”да яратилган асарлар, шу сабабдан ҳам, бир қадар бўшашади...

Узлуксиз ишлашнинг хосияти кўп. “Нега асарларингиз яхши?” деган саволга бир машхур адиб “Мен улар ҳақида бошқалардан кўра кўпроқ ўйлайман”, деб жавоб берган экан.

Бу гапда ҳар бир ёзувчи учун дарс бўладиган катта ҳақиқат бор.

Ўзбек адабиётида узлуксиз ишлаш маъносини уккан ёзувчилар, албатта, бўлган. Абдулла Қодирий боғу роғ ишларига яқун ясагандан кейин, киш бўйи романларини ёзишни ўзига расм этган эди. Абдулҳамид Чўлпон Масковдаги ёлғизлигида “Кеча ва кундуз”ни ёзиш имкониятига эга бўлди. У душманларидан олисда фикрини тинитди, бировларнинг ҳасаду коммунистча “фош этиш”ларидан йироқда Ватанга бўлган муҳаббатини қоғозга тушира олди. Аммо улар носирлар...

Менимча, Шавкат Раҳмон билганим шоирлардан биринчи бўлиб, бу ҳикматнинг маъносини чақди. Тўғрироғи, ноилложлик исканжасида ягона йўлни танлади.

Шавкат таътилга чиққач, дам олишни йиғиштириб қўйиб, шеър ёзишга ўтирди. Ёзди ҳам. Бирданига “кўп ва ҳўб” шеърлар дунёга келди.

Хўш, у илҳомни қаердан топди?

Рухнинг кизгин ҳаракатидан.

Юракнинг шоир ўзи ҳам сезмайдиган чегараларидан.

Ўзини босиқ ирода ва кайноқ рух билан шеърга бахш этганидан.

Бу манзиллар кўпчилик учун жуда узок.

Шавкат эса бир зарб билан унга етиб борди ва шеърлар устига шеърлар яратаверди. Қандай гўзал – катта шеърлар! У аллақандай ўжар ирода билан йилида бир бор инъом этиладиган таътил ойини – шеър фаслига айлантирди. Унинг атрофидаги ғашланишлар эса, тез орада шоирнинг шеърларидан ҳайратланишга дўнди.

Бу шеърлар билан илк бор танишувимдаги лаззатларни ҳозир ҳам туяман.

Одамнинг кимлиги сафарда билинади.

Ўттизимизнинг нари-берисида ўзбекнинг саккиз ёш шоири Москвада сафарда бўлдик.

Дўстона – мастона – девона юришлар! Қанчалар завқ! Қанчалар шеър сурурга қоришган лаҳзалар!

Бир кизгин даврамиз эсимда.

Бошимиздан кечаётган кизгин дамлар шиддатидан бу мажлис олаговур – самимият, ҳазил-хузул осмон қадар эди. Гуё ҳаммамиз истеъдодлимиз! Бир шахд қилсак, бу асов дунё “лаббай” деб қўл қовуштириб турадигандай. Майда-чуйда гаплар унутилган, ташвишлардан фориғ – бевази кўнгиллар даврада фариштадай учиб юрибди...

Ўша даврада Шавкатнинг очилиб ўтиришлари! У баҳордай яшнаб кетган! Қўзларида қувонч шуъласи порлайди. Гоҳ ёнидаги биродарининг елкасидан қучади, гоҳ бошқа бировини бағрига босади!

– Мен дўстларимни билмас эканман! – дейди у менга самовий бир ҳаяжонда. – Қандай яхши дўстларим бор экан!

Шавкатнинг бировларни иззат-ҳурмат қилишида аллақандай ўжар садокат бор эди. У бу даврадаги дўстларимизга умрининг охиригача меҳру садокат кўргазди.

Шавкат ҳақида ёзганларимда шоирга нисбат бериб айтганим, “иродали” сўзи кўп жаранглайди.

Бу бежиз эмас.

Мана, бир воқеа.

Шоир – якин дўстимиз машина олди. Яп-янги.

Дўстимиз учун Шавкат иккаламиз ниҳоятда қувондик. Дўстимизнинг ҳам биринчи бор мошинли бўлиши: гарчи билдирмаётган бўлса ҳам, ичидан-ичидан хурсандлигини сезиб турибмиз. Машинанинг оёқ олишини синаб кўргани, у ёқ-бу ёқда айланган бўлдик. Дўстимиз машина бошқаришни ҳали ўрганмагани учун рулда – Шавкат. У машина ҳайдашни жуда ёқтиради – ўзиникими, бизникими – фарқи йўқ, бошқармаса бўлмайди.

Алкисса, янги машина шавкида водийга жўнадик. Шўроларнинг машинаси янги олинганда, “обкатка”дан чиқарилар, яъни тобига келтирилар – маълум тезликдан зинҳор-базинҳор оширмай, авайлаб ҳайдаш тавсия этилар эди.

Ана, энди тавсияларни бўйнимизга тумор қилиб олдик ва учаламиз водийга отландик. Машинани зўриқтирмаслик учун йўналишимизни пухта ўйладик: Қамчиқ довори орқали эмас, текисгина Хўжанд орқали юришга қарор қилдик. Аммо Тошкентдан чикканданок, Шавкат бояги масъулиятни тамом эсдан чиқариб, шодон бир кайфиятда машинани шариллатиб учуриб кетди. Бизнинг ҳам кайфиятимиз кўтарилган – машинани авайлашни аллақачон унутганмиз. Ахир, сафарга ташвишларни ҳалос бўлайлик деб чикканмиз-ку? “Обкатка”га бало борми?

Боришда ҳаммаси ўйлаганимиздай кечди. Кузнинг очик кунлари. Қуёш чараклайди. Танга ёқар ҳаво. Ўйнаб-кулиб водийни айландик, дўстлар билан дийдорлашдик, шеърхонликлар бўлди.

Сафаримиз қариб, Тошкентга жўнаганимизда ҳам, қуёш чараклаб турарди. Аммо тоғлар губорланиб, тепаларида булутлар айлана бошлаган... Бойсунлик эмасманми, тоғнинг обу ҳавоси бирпасда айнаиб қоладиган одати борлигини аниқ биламан. Шу сабабдан, тоғларга хавотирда қараб-қараб кўйиб, келяпман.

Кўкон – Тошкент йўлида, довоonga эндигина кўтариладиган жойда чорраха бор. Бир томони довоonga кўтариладиган йўл, бир томони Хўжандга бурилади.

Шу чоррахага етган сари “ҳайдовчи”миз Шавкат Раҳмон негадир бизларга ўқтин-ўқтин сирли жилмайиб қарайверди.

– Шавкати Раҳмон нега хурсандлар? – дедим мен.

– Қасрдан кетамиз? – деди шоир ҳамон жилмайиб.

– Келишганмиз-ку!.. Хўжанддан...

Бу пайт машина чоррахага етиб келган эди.

Шавкат шодон бир кайфиятда, рулни хўжанд йўлига бура-бура... илкис Қамчиқ тарафга ўзгартирди. Сафарга борилаётганда, бўлажак таассуротлар шавқини туюбми, завку шавқ жуда баланд бўлади. Йўлнинг қисқа-узунлиги билинмайди. Сафар қаригач эса, қисқа йўл ҳам узун кўринади. Бунинг устига, уйнинг соғинчи... Шу сабабданми, Шавкат келишувни тамоман бузиб, қисқа йўлни танлади, шекилли... Биз “хай-хай” деганча, қолиб кетдик ва бирпасдан сўнг чиройли манзаралар атрофимизда айланавергач, кайфиятимиз ҳам кўтарилди.

У пайтлар довоон йўли ҳозиргидай равон эмас, эгри-бугри, узлуксиз ўрдан иборат. Яп-янги машинагина ингиллаганича, йўлнинг танобини тортишга ҳаракат қилади.

Атроф қанча чиройли бўлмасин, машина эгасининг кайфияти бузила бошлайди. Шавкат билан мен унга тасалли берган бўламиз. Дўстимиз пўнғиллайди. Биз машинага бало ҳам урмаслигини тушунтирамыз.

Хуллас, довоига етганимизда қоронғи тушади.

Довондан ўтганимиздан сўнг, яралганидан бундай машаққатли азобга дуч келмаган машина арелоннинг оғзидан қутулган куёндай шувуллаб пастга шўнғийди. Шавкат иккаламиз енгил нафас оламиз. Аммо бирдан булутлар қуюклашиб, майда ёмғир ёға бошлайди. Аллакаёқдан келган туман, машинанинг “кўз”ини кўр қилиб ташлайди. Туман машина деразасига ёпишиб келган, зиндон ичида кетаётгандай йўл босамиз. Ҳайдовчининг зўри, машинанинг шўри – Шавкат Раҳмон энди нисбатан секинлаб, бизнинг кўзимиз илғамаган, аммо фақат у аллақандай ички сезгиси билан туяётган ҳар муюлишу ҳар бир буримда чаққону ишончли ҳаракатлар билан рулни бошқаради. Назаримизда, неча замонлар юриб, довои тугагандаги чойхонага етиб келамиз.

Ҳаммамиз чарчаганмиз. Иштаҳа ҳам қарнай – “бир нарса бермасаларинг, очдан ўламиз”, деган хитоблар мияга урилиб турибди.

Чойхонада чой ичамиз ва яхшиларнинг, “тан олмоқ марднинг иши”, деган доно фикрига амал этиб, Шавкат яхши ҳайдовчи экани ҳақида суюбгина гапирамиз. “Ҳайдовчи” мийиғида қулиб, гапимиз мойдай ёққанини билдириб туради.

Яна йўлга тушамиз. Дара туманга, тўғрироғи, оғирлигини қўтаролмаган булутга тўла. Ёмғир майдалаб уряпти. Аммо бизга барибир! Шавкат Раҳмондай ҳайдовчимиз бор – нима ғамимиз бор!

Ҳалиги аснода – машина ўмгани билан туманини суриб, икки чақиримча йўл босамиз ва... бирдан машинанинг чироклари ўчади. Зимистон бир зумда деразалардан кириб, машинанинг ичини эгаллайди. Ҳатто қимирлаш мумкин эмасдай туюлади.

– Оббо! – дейди машинанинг инжиқ нарса эканини тушида ҳам кўрмаган машина эгаси.

– Сақлагичини отиб юборди! – дейман мен билағонлик қилиб.

Чунки менинг машинамнинг ҳам шундай касали бор – сақлагичини (передохранителни) тез-тез “отиб” юбораверар ва озгина “тилла қоғоз” ёки илгичка сим ўраб қайта жойига қўйилса, машинанинг кўр “кўз”и ногоҳ “очиблиб”, чараклаб кетар эди.

– Айтганингиз, дўсим, – дейди Шавкат сурхондарёликларга таклид қилиб.

Шавкат иккаламизнинг машинамиз бир хил русумли – халиги мосламалар ҳайдовчининг қўли етадиган жойда ўрнашган. Тўхтаймиз. Шавкат мосламага қўл чўзади.

– Не, – дейди у.

– Ҳа! – дейман негадир хавотир олиб, – Тинчликми?

Шавкат жавоб бермайди. Қоронғида ниманидир пайпаслайди.

– Йўк, – дейди Шавкат, – передохранителлар йўк.

– Яхшилаб қаранг, – дейман Шавкатнинг гапига чиндан ишонмай, – Қасрга кетади?

– Гутурт ёқинлар!

Машинанинг эгаси аччиғи чиққанидан қимир этмайди. Мен гутурт ёқаман.

– Йўк, – дейди Шавкат роса пайпаслаб кўргач ва бош қўтариб менга қарайди. Юз-кўзида бу мосламанинг бундай сирли суратда ғойиб бўлганидан саросима.

– Э, шошманг!

Энди мен чўзилиб, мослама туриши керак бўлган жойни пайпаслайман. Бўм-бўш. Ҳеч вако йўк. Ишонмай, машинадан тушаман-да, хайдовчи эшигини очиб, энгашганча, қўл чўзиб, текшириб кўраман.

– Топдиларингми? – дейди машина эгаси бесабр норозилик анқиган овозда.

– Йўк!

Шавкат иккаламиз яна излашга тушамиз.

Дўстимиз эса бизнинг хайдовчилик шаънимизга каттик ботадиган оғир гапларни айтяпти. Иккаламиз эса гоҳ у ерга, бу ерга қўл уриб, мосламани излаймиз. У эса мушукдан қочган сичқондай аллақайга ўзини урган – ҳеч тутқич бермайди. Дўстимиз техниканинг “те”сини ҳам билмаслигимизни юзимизга солиб, бўлмагур гаплар билан ўшқирмоқда:

– Колхозлар! Шофёр эмиш!

Биз ҳам энди бўш келмаймиз. Аллақаердаги машинани сотиб олгани, унинг ҳатто оддийгина мосламаси ҳам йўк эканини баралла айтамыз. Аммо тортишмоқ билан иш битмаслиги, нимадир қилиб бўлса ҳам, уйга етиб олишимиз кераклигини тушуниб турамыз.

– Кетдик! – дейди Шавкат ногоҳ.

Овозидаги жарангдан унинг қарори қатъий эканини анлайман.

Шавкат рулга бардам ўтиради. Атроф зимистон – бизга қўшиб, машинамызга ҳам ютиб юборган. Аммо Шавкат тап тортмай бизга команда бера бошлайди. Унинг айтганига сўзсиз бўйсуниб, дўстимиз хайдовчининг ёнидаги ўриндикка ўтириб олади, мен эса орқа ўриндикнинг чап томонига жойлашиб оламан. Электр йўқлигидан дераза тозалагичлар ҳам ишламаётгани учун рўпарадаги дераза тамом деворга айланган, бироқ Шавкат унга тикилганча, ҳушёр ўтирибди. У ўйлаган режа бўйича, мен машина йўлдан чапга чиқиб кетаётганидан, дўстимиз эса ўнгга огишиб кетаётганидан, хайдовчини хабардор қилиб туришимиз керак. Биз ёнимиздаги эшикларнинг ойнасини туширамыз. Шавкат эса гўё кўзи боғланган одамдай машинани бошқарди. Ҳа, бошқаради! Ўзи айтиб турибди!

– Кетдик!

Машина ўридан қўзғалади.

Майда ёмғир совуқ туманга ва зулматга қўшилиб, юзимизга уради.

Йўлдан чиқиб кетаётганимызга кўрамыз, тўғрироғи фаҳмлаймиз бакирамыз:

– Чапга!..

– Ўнгга!..

– Озрок ўнгга олинг!

– Чапга, деярман!.. Чапга! Бўлди!..

Фақат Шавкат “мик” этмайди, қоронғида унинг қўлкаси ажабтовур бир ишона таратиб туради. Машинани бир маромда – ўттиз-қиркда хайдаб кетяпти! Бизнинг бақирқ қандашларни аниқ бажаради. Зулмат оралаб қанча йўл юрганимызга билмаймиз. Машина паст тезликда – “мени қай азобларга дучор этдиларинг”, дегандай инграниб ҳаракатланади. Шавкат овоз чиқармайди.

Узок юрамыз.

Совуқ шамолу майда ёмғир юзимга тинмай уради. Бетим қаришиб қолганини ҳис қиламан.

– Ўнгга! – дейди дўстимиз.

– Чапга! – дейман мен.

Охири дарадаги сув омборининг тугашига етиб келганимызга биламан. Ўша пайтларда йўл сув омбори тўғони бўйлаб пастга шўнғир, сўнг тепаликка кўтарилиб,

Ангренга рўбарў бўлар эди. Шавкат ҳам қаерга келганимизни фаҳмлайди. Тушиб машинанинг деразасига ёпишган “туман”ни артиб ташлайди. Аммо мен олдинда барибир ҳеч нарса кўрмайман. Шавкат қайтиб рулга ўтиради. Мен унинг кайфияти кўтарилгани, жилмайганини туяман. У машинани тўғон тагидан ўтадиган йўлга буради. Машина биз анчадан буён унутганимиз катта тезлик олиб, пастга шунғийди. Шамол юзимга ёмғирни уради. Ўзимни ичкарига олиб, деразани ёпаман. Дўстимиз ҳам шошиб қолади.

– Секин! Секин! – дейди у хавотирда.

Машина тумансиз, куп-курук йўлда кетаётгандай шовуллаб борапти.

– Шавкат! Шавкат... – дейман. – Секинрок хайданг, ўв!..

Шавкат кулимсираб борапти. Машина эса тезликни туширмай, тепаликка кўтарилаётганини сезаман.

Биз тепаликка етганимиз, сўнг бурилганимизни машинанинг овозидан ҳис қиламиз...

...ҳис қиламизу бирдан туман ичидан калкиб, ёруғликка чиққанимизни ҳам кўраемиз.

Қаршимизда чироклари чарақлаб, Ангрен кўриниб турибди! Осмон юлдузларга тўла!

Қийқириб умумшодлигимизни изҳор этамиз.

Шавкат қоронғиликнинг чегарасига етганимизни қаердан билди? Назаримда, у сўнги чақиримларни – кўриб-билиб юрган йўлини – тасаввур этиб хайдаган эди.

Аммо шу заҳотиёқ ниҳоят чарчаганимизни ҳам англаймиз. Тумандан кутулган бўлсак ҳам, машинанинг чироклари ҳали ҳам ёнгани йўқ. Бироқ энди тумансиз йўл бизга аэропортнинг прожектор билан ёритилаётган қўнш йўлкасини эслатади. Шавкат машинани вариллатиб хайдайди. Лекин шўрлик машинани тузатиш керак. Сўраб-суриштириб, кечаси ўн иккиларда бир автобазани топамиз. Шўроларнинг катта машина саройи! Йўналишларда югуравериш чарчаган бўм-бўш автобуслар тунги хорлик чиқаргани темир дарвозали уйларига қайтиб келяпти.

Бизга электрик керак.

Икки шоирнинг кўзгалишга қурби етмайди.

– Сиз боринг энди, – дейди машинанинг эгаси менга. Бундай пайтларда, албатта, Усмон керак бўлишини билганимдан ичкари кириб, ярим тунда ҳам “ишим бошимдан ошиб ётибди” деган жигибийрон бир татар электрикни топиб чиқаман.

– Нима бўлди? – дейди йўл-йўлакай

Мен аҳволни тушунтирган бўламан.

Икковлашиб ичига қоронғиликни ютиб турган машинанинг олдида келамиз. Иккала дўстим машинада шалвираб ўтиришибди.

– Капотни очинглар, – дейди жигибийрон.

– Капотни очиб нима қиламиз? – дейман мен энсам қотиброк.

Ахир, передохранителлар капотнинг тагида нима қилсин?

– Капотни очинглар! – дейди жажл аралаш оҳангда.

– Капотни очинглар деяпти, – деб бақираман Шавкатга.

Шавкат эшикни очади:

– Капотни нега очамиз?

– Мана, оч деяпти-ку! – аччиғим чиқади.

Шавкат ҳафсаласизлик билан капотни очади-да, ўрнидан кўзгалиб, бизнинг олдимизга келади. Учаламиз, биргаликда капот тагига энгашамиз ва...

...шунда мўъжиза рўй беради. Электрик нимагадир қўл теккизади. Машинанинг

ҳамма чироклари бирдан яраклаб ёниб кетади. Биз анграйиб, электрикка қараймиз. “Ёруғ тун”лар келишидан тамоман умидини узган дўстимиз ҳам машинадан чиқиб келади. Барчамиз зулматга гўё абадий асир бўлган кўнглимизда куёш ёнгандай хурсандмиз.

– Нима қилдингиз? – дейман мен сеҳрлар татар йигитга.

– Передохранители сал жойидан қўзгалган экан, шунини...

– Капот тагида передохранитель нима қилади?

– Янги чиқаётган машиналарники ўша ерида бўлади.

Мен унинг қўлига пул тутказаман. У кетади.

Машинамизнинг ҳамма панеллари нур таратяпти. Эшик ланг очик бўлгани учун салон ҳам зиёга лик тўла. Шавкат чирокларни ҳам ёқади. Машинамиздан оламга ёғду таралади. Ура!...

Учаламиз Берлинни забот аскарлардай қувонамиз.

Бу орада машинанинг эгаси бизни техникадан беҳабар надонлар эканимизни айтиб, роса пўнғиллаб ҳам олади. Аммо унинг гапига ҳозир ким ҳам қулоқ тутар эди! Қолаверса, унинг сўкиши ҳам номига эканини сезиб турибмиз. Машина кинотта учадиган кемадай нур сочиб гувуллаб турганда, унинг кўнглидаги ғубор кунпаякун бўлиб кетгани аниқ.

Жўнаймиз!

Тантанавор, ичимиз байрамга тўлиб жиламиз.

Йўл-йўлақай билган-билмаган қўшиқларни варанглатиб айтамиз. Кулаамиз. Қийқирамиз. Хурсанд бўлаамиз.

Машина қанот чиқариб учади. Шавкатнинг юзида бесас табассум.

– Қалай? – дейди у тезликдан завқланиб.

– Зўр! – деймиз! – Зўр!

Тошкентга келганимиздан кейин биз тобига етказган машина сотилиб кетди.

Дўстимизнинг техникани тушунадиган бир яқини:

– Оббо, машинанинг расвосини чиқарибсизлар, – дебди бош чайқаб. – Буни энди сиз минолмайсиз-ов! Менга сотақолнинг. Буни мен тузатиб, эплаб юрарман...

Машина сотилди.

Машина эгаси билан эса дўстлигимиз (пўнғиллашлари жўрлигида) давом этаверди. Ўша саёҳатдан гап очилганда сотилиб кетган шўрлик машинадан кўра, Шавкатнинг ҳайдовчиликдаги маҳоратини шавқ ва ҳайрат билан эслаб юрдик.

Шавкат бировни яхши кўрса – охиригача яхши кўрар эди. Иззат-ҳурматини жойига қўяр, унинг учун қўлидан келганича хизмат қилишга ҳам тайёр турар эди.

Сарвар Азимов Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига раис бўлиб келгач, Шавкатни ўзига ёрдамчи қилиб олди.

Маълумки, ёрдамчи деганлари ярим хизматчи, ярим мулозим, ярим тансоқчи, ярим югурдак ва ҳоказо. Хуллас, минг тешикка бир тикин.

Аммо Сарвар ака билан Шавкат ўртасидаги муносабат раҳбар ва ходим муносабатидан кўра жуда юксак бир мақомга – биродарлик, ака-укалик мақомига кўтарилди.

Сарвар Азимовнинг ишлаш пиринциплари – истеъдодларни кадрлаши; умумўзбек маданияти ва санъатини ҳис қила билиш даражаси; унинг истикболини кўтаришга ҳаракат қилиши; юртимиз ва унинг адабиёти обрўсини юксалтириш

йўлидаги саъй-ҳаракати; ҳар бир ёзувчига адолат кўзи билан қараши, яъни меҳнати ва салоҳиятига қараб баҳо бериши — Шавкатни ҳайратда қолдирди. Бунинг устига, бу улуг одам Адабиётга хизмат юзасидан қарамас, балки унинг учун хизмат қилишни шараф деб билар эди.

Шавкат шу сабабдан тажрибали, Шарқу Ғарбда донг таратган бу одамни ниҳоятда ҳурмат қилди.

Сарвар ака ҳам Шавкатда бегубор бир инсонни, суянса бўладиган ука-биродарни кўрди. Шавкат ишчан эди. У идора ишини жуда тез ўзлаштирди. Икки тилни билиши ва идора тилида қойилмақом ёза олиши, адабиётга тоза қараши, тўғрисиўзлиги ва ҳалоллиги туфайли ўзига сафдош деб билди, кадрлади.

Шавкат раҳбарларга ҳушомадни пасткашлик деб биладиган шоир эди. Ғурури ва ор-номуси даражасини шоирнинг шеърлари билан таниш муҳлис жуда яхши биларди. Ана шундай ғурурли одам Сарвар Азимов машинага чиқаётганда, унинг хизмат машинаси эшигини очиб турганига гувоҳ бўлганман. Шавкат бу хизматни жуда муҳим ва муқаддас бир ишни бажараётгандай ихлос билан бажарган.

Зеро, у Сарвар акага ихлос қўйган эди. Адабиёт ва адабиёт одамлари учун жонқуярликни қундалик ишига айлантирган бу одам, унинг учун пир даражасига кўтарилганди.

Шу сабаб, бу одамга бўлган ҳурматининг ҳар қандай кўринишидан ҳеч ҳам уялмасди.

Шавкатнинг Сарвар акага бўлган бу ҳурмат-иззатида “бировлар нима дер экан?” деган ёлғонсиз самимият барқ уриб турарди.

Раҳматли Шавкат!

Ҳамма вақт — кўнгил йўлидан юрган Шавкат!

Шавкат ҳурриятни соғиниб яшади.

Ўртаниб шеърлар ёзди.

Ҳуррият, мустақиллик, унинг назарида, ҳақиқат бор бўйича барқарор бўладиган — алақандай байрамга ўхшашроқми-ей — тоза, нузли нарса эди.

Мустақиллик келгач эса, шоир уни танимади.

Шўроларга астойдил хизмат қилганлар, мустақилликка қарши қурашганлар; халқининг қамситилаётгани парвосига ҳам келмаганлар; “шу тупроқ менинг ҳам Ватаним” деб бир мартагина ўйламаганлар; халқининг тили, дини ва маданияти йўқолишига рози маҳдудлар — идораларни тўлдириб ўтирар, гўё ҳеч нарса ўзгармагандай эди.

Бунинг устига, алақайларда писиб ётган тубанлик, пасткашлик ва беҳаёлик бирдан юзага қалқиб чиқди.

Кўчалардан машиналарни ўғирлаб кетиш бошланди. Машинани бир зум қаровсиз қолдирсанг бас, уловингдан айрилсан. Бировнинг нарсасига ола қарашни ўзига эи билмаган элда қароқчилигу ўғрилик авжга чиқди. Нашафурушларнинг даврони келди. Улар деярли очикдан-очик ҳаракат қилишди. Хотин-кўзлар кўчага тақинчок тақиб чиқолмай қолдилар. Тақинчокларни юлиб қочадиган болалар изғиб қолди. Бу ҳаром-ҳарини ишларга эса кингирликларга қарши қурашадиган идораларнинг нопок ходимлари бошчилик қилгани ҳақида гаплар юриб қолди.

Дунё бир зумда бозорга айланди. Товламачилар “ишбилармон” деган никоьда халқни талашга астойдил киришди. Йирик ўғрилар ва кимиьрбозлар ногоҳ ҳурматли

одамларга айланди ва партия-ҳукуматидан айрилиб қолган беимонлар уларга юкиниб бора бошлади. Порахўрлик ва “давлат мулки” аталмиш эгасиз бойликни ўғирлашга одатий ишдай қараша бошлади.

Тубанлик беҳаёларча кўчага чикиб, ифлос оёқлари билан ҳалолликни бемалол босиб ўта бошлади.

Халқ учун куйиб-ёнганлар, меҳнат қилганлар эса, иқтисодий бўҳрон оқибатида, ноиложликда мўлтираб қолдилар.

Хуллас, Озодлик Шавкат шоирона тасаввур этган озодликка ҳеч ҳам ўхшамаёз эди. Шоир қарахтланиб қолди.

Нима қилиш керак?

У яхши кўрган одамларга нима бўлди?..

Шоирни аллақандай тубсиз қарахтлик ва ҳасрат қамраб олди.

У ёзолмай қолди.

Менимча, ёзишга ихлосини ҳам йўқотди.

Ёзган билан дунё ўзгармаяпти-ку, ахир!

Ватан мана шу қаллобларга қолгандай туюлди унга.

Бунинг устига Ўш воқеалари юз берди.

Бу дунёда бировнинг тинчлигини кўролмайдиганлар бор. Улар, дейлик, ака-укани уриштириб, маза қилади. Маза қиладигина эмас, ақовлар англамаган аллақандай мақсадларини кейинчалик бемалол амалга оширади. Билдирмай хўжайинлик қилишни бошлайди. Бозорни қўлга олади. Жарақ-жарақ пул уларнинг чўнтагига оқади. Сени аввалига сийлаган бўлади. Сўнг – қарзингни бўйинингга қўйишгач – унга муте бўлиб тураверасан. Уларнинг бу сурбет сиёсати фақат кучни қудратинигина тан олади. Агар бўшашсанг.. минг бир балога дуч келасан. Крилов бобо, “Дарахтнинг бўшини қурт ейди доим”, деган-ку!

Мен баъзан Ўзбекистоннинг ўша пайтдаги қаттиққўл сиёсатини тўғри эканини тушунгандай бўламан. Ахир, рангли инқилобларнинг талотўмидан фақат бизнинг мамлакатимиз омон қолди, фақат бизда ҳарҳолда тинчгина ривожланиш имконияти яратилди...

Бўшашган Қирғизистонда эса бузғунчи қора кучлар эмин-эркин ҳаракат қилдилар. Улар учун бу мамлакатда мудом парокандалик юз бериб туриши айни муддао эди. Қанча ранго-ранг найранглари хиралаша бошлагач, охир-оқибат, янги “лойиха” – қирғизларни ўзбекларга қарши қўйиш режасини туздилар. Бу машғум ишни амалга оширишни удаладилар ҳам. Озми-кўпми тadbиркорлик қўлидан келадиган ўзбекларнинг бу соҳадаги ютуқлари қирғизларга, “мамлакатни ўзбеклар эгаллаб олди”, деб кўрсатилди. Натижада, икки халқ ўртасидаги азалий тотувликка раҳна солинди... Кўчага оломон чиқди. Ўзбекларни ўлдириш, молу мулкни талаш, уйларини ёндириш бошланди. Эҳ-хушини йўқотган, ташқаридан бетўхтов киздириб туриладиган оломон селдай гап. Бу сел ўзбекларнинг устига беомон бостириб келди.

Албатта, тўполоннинг моҳиятини англаган икки халқнинг кўзи очик – дунёда нималар кечаётганини тушунадиган фарзандлари у фожиянинг олдини олишга ҳаракат қилди. Телбаликдан тўлғониб турган оломон қаршисига кўркмай чикиб, дилидагини бежамай, рўй-рост айтган Чингиз Айтматовнинг хайкириги қулоғим тагида ҳануз янграйди.

Эси борнинг ҳаммаси бу мудҳиш ишдан қарахтланган. Ўша маҳал мен ҳам апила-тапил бир шеър ёзиб, газетада чоп эттирганман. Мана, ўша шеър:

*Қўлларим бошимга муштлади ҳаргиз.
Аламдан тарихнинг афти буришди.
Бир қўлим ўзбекдир,
Бир қўлим қирғиз –
Менинг икки қўлим
Нега уришдинг?*

*Иккала қўлимда икки ёвуқ ҳис –
Наҳотки, тескари айланди дунё?
Бир қўлим ўзбекдир,
Бир қўлим қирғиз –
Менинг икки қўлим, нега уришдинг?*

*Қай бирингизни айтсам зирқарайди жон.
Менинг икки жоним бекор суршишдинг...
Икковинг суйганинг, ахир, Туркистон,
Менинг битта халқим,
Нега уришдинг?*

Бу шеърдан мени ўша пайт қандай аҳволга тушганимни англаган бўлсангиз керак. Энди Ўшда – киндик кони тўкилган она тупроқда – Шавкатнинг кўнглидан нималар ўтганини тасаввур қилинг!

Аммо у қайгуриб, уйда мўлтираб ўтирар эдимиз?

Шоир шоша-пиша – негадир болаларини ҳам олиб – Ўшга жўнайди. Эна юртда эса тўс-тўполон!.. Шавкат тўрт томонга югуради. Қурбон берганларга тасалли беради, ғазаб отига минганларни шаштидан туширишга ҳаракат қилади. Қўлидан иш келадиган қирғизларнинг ҳам олдига боради. Бу қирғиннинг олдини олишга ҳаракат қилаётганлар билан ҳам, оловга ўтин қалаётганлар билан ҳам учрашади. Чингиз Айтматов билан ҳам кўришади. Қаерда бир қатра нажот кўринса, излаб боради – ҳамфикр кидиради. Тинмай қон тўкилишининг олдини олиш талоригини кўради. Уйқусизликдан кўзлари киргайиб, гуссадан юзлари қорайиб кетади. Бироқ бир зум ҳаловат билмай, эл-юрт тинчлигини кўзлаётган одамларни бирлаштирмоқ йўлларини кидиради. Бунга қисман эришади ҳам. Бироқ ақлдан озганлар мўл – қон хидидан маст бу ёвузларга қарши туриш осон эмас эди.

Жон куйдириб, олиб юрган шоирнинг элпарастлиги уларга ёқмайди. Қонхўрлар энди Шавкатнинг ўзини мўлжалга ола бошлайди. Бундан хабардор бўлган дўстлар машғум режадан Шавкатни хабардор этиб, Қирғизистондан чиқиб кетишни маслаҳат беришади. Шавкат кўнар эдимиз? Ўшда киёмат кўпиб турган-да, жонини аяб қочиб қолсинми? Йўқ-йўқ! Ҳеч ёққа кетмайди! Ҳеч ёққа! Шавкат маслаҳатни рад этади. Ҳамма ҳайратда – қўлидан келгандар жонларини асраб, Ўшдан қочиб қалаётган-да, тинчгина Тошкентдан келган бу одам нега ўзини ўтга ташлаб юрибди? Улар шоирларнинг жони азалдан сабил қолганини билмайди-да. Ҳақиқат, эл-юрт, ор-номус учун кураш шоирларнинг қисмати эканидан хабарлари йўқ!

Шавкат, албатта, ўша кунлар бу қисмат ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган. У юраги бузурган – Парвардигор кўнглига солган ишни қияпти. Ўзининг халқи учун, адолат учун куйиб-пишяпти!

Яна хабар келади: тезроқ чиқиб кетиш керак. “Уларнинг” режалари жиддий.

Шавкат яна кетолмаслигини айтади. Қандай қилиб кетсин! Фарёд уриб турган Ўшини ташлаб кетаверадими? Фарзандларингиз бор, дейишади унга.

Фарзандлар!.. Шавкат болаларини бир зум ҳам унутгани йўқ. Ана, мўлтирабгина турган қизлари, норисида ўғли; бошларида айланаётган хатарни ҳис қилиб турса-да, бор кучи билан Шавкатни қўллаб турган Манзурахон... Уларга нима бўлади?

Шавкат кетишга қўнади.

Болаларини “Жигули”сига жойлаб, жўнайди. Кўнгли вайрон – боласини сахрога ташлаб кетаётган аёлдай ортига карагани-караган.

Аммо кетишга куч қайда? Аранг, Андижонга етиб келади.

Бир дўстиникига қўнадилар.

Бу кеча ҳам уйку йўқ. Сухбат факат Ўшдан... Ўш! Ўш! Ўш... Ўшга нима бўлади?

Шавкат эртаси машинага бола-чакасини жойлайди-да, ортига – Ўшга – изиллаб турган Ўшга қайтиб жўнайди.

Яна ўша югур-югур! Неча-неча таҳдидлар остида бу дунёда инсоф борлигини одамларга уқтириш.

Ҳеч нарса беиз кетмайди.

Шавкатнинг бедаво касалга йўлиқиши, менимча, ана шу ҳасратларнинг оқибатидир, деб ўйлайман.

Саратон касали нимадан пайдо бўлишини ҳеч ким билмайди.

Аммо мен инсон бедаво ҳасратга дучор бўлмоғи оқибатида бу машъум касал юзага чиқади деб, ишонаман. Назаримда, ҳасрат инсон танидаги жами ҳимоя кўргонларини қушқун қилади ва унинг ўрнига мана шу машъум “ажрик” ўсиб чиқади.

Бунинг устига, шоирларни хуш кўрмайдиган замон келаётганини Шавкат қандайдир бир онгорти туйғу билан ҳис қилган бўлса керак. Натижада, ҳасрат енгиб бўлмас даражада куч олган.

Шавкат Раҳмон ҳеч қачон ёлғиз қолгани йўқ.

Дўстлар унга баҳоли қудрат ёрдам қўлини чўзди.

Мурод Муҳаммад Дўст ўзи бош идорада Ташки алоқалар шўъбасини очиб, унга дўстини мудир қилиб қўйди. Аммо Шавкат бу ишга кўнгил қўёлмади. У хақиқий-халки учун эрта-ю кеч бош кўтармай ишлайдиган хизматни истар эди.

Аслида шоирга Ватаннинг шеър ёзишдан бошқа қандай хизмати бўлиши мумкин?

Шеър ёзишдан совиган Шавкат учун ўзини ҳар тарафга уриш бошланди. У Муроднинг ишхонасидан кетди.

Аммо кун кўриш керак: Шавкатнинг рўзғори катта, эшиги дўстлару қариндошларга очик, фарзандлари катта бўлиб қолган...

Нимадир қилиш лозим?

Мен мамлакатнинг энг катта раҳбарларидан бирини Шавкат фаолият кўрсатиши учун кенг йўл очадиган бир ишга таклиф этишга кўндирдим. У одам, расмига кўра. Шавкат билан юзма-юз гаплашиб, сўнг ишига “оқ йўл” тиламоқчи бўлди.

Ҳаммамиз хурсандмиз. Ниҳоят, Шавкат ўзига келади!

Албатта, бир-икки кун аввал Шавкатга кўнглироқ қилиб, унга “тадбирнинг аҳамиятини” тушунтирган бўлдим.

Тайинланган кун вазифасига кўра бу ишлар билан шуғулланадиган казо-

казолар, менга, ўртоғимни соат фалонча пайт – кечикмай! – етиб келишини айтиб, огохлантиришди. Мен, ўз навбатида, Шавкат билан гаплашдим: “Шоир, эсан чиқмасин-а!”

Дўстим неча алвон ваъдалар бериб, зинҳор-базинҳор хавотир олмаслигимни – вақтида етиб келишига мени ишонтирди.

Бандасига нима буюрилганини фақат Оллоҳ билади дейишади-ку! Шу гап хаки рост экан!

Одатда, Раҳбарнинг қабулига кирадиган одамлар анча олдин таклиф қилинадн. Катта даргоҳ! “Атрофга кўз ташлаб, шаронгга кўникишсин”, дейишади. Кўпни кўрган хизмат ходимлари озрок фойдали маслаҳатлар ҳам беришади.

Ана, айтилган вақтда тайинланган одамлар ҳозир у нозир бўлади. Барчаси ҳаяжонланган, бетокат... Уларнинг кўпчилиги пасту баландни кўрган одамлар. Улар бир неча соатдан кейин тақдирларида қай йўсин ўзгаришлар бўлишини аниқ сезиб турибдилар.

Хуллас, ҳамма етиб келган. Фақат...

...Шавкат қани?

Бу жараёни бошқариб турадиган хизматда ўша йилларда адабиётни қадрлайдиган, шоиру адибларни номма-ном танийдиган ходимлар ҳам кўп эди. Баъзилари шоирлар кутилмаган ҳар қандай ишга қодирлигини тасаввур ҳам қилар эдилар. Аммо бу синчков одамлар бу тақдиромал соатларнинг юришини шоир ҳам бўзолмайди, деб ўйлаган бўлишлари эҳтимол.

Шу сабабданми, улардан бири ҳар эҳтимолга қарши менга қувноқ овозда қўнғирок қилди:

– Шоирингиз йўқ-ку!

Оббо!.. Мен негадир хавотирга тушдим. Дарҳол Шавкатнинг уйи билан боғландим.

– Шавкатбек “ашетга бораман”, деб чиқиб кетганларига анча вақт бўлди, – деди Манзураҳон.

– Қачон?

– Анча бўлди! Бориб қолгандир...

– Бирор жойга кириб чиқаман, демаганмиди?

– Йўқ...

Телефон дастагини кўйдим. Аммо хавотирим кучайди. Ҳалиги масъул ходимларга эса бепарво оҳангда қўнғирок қилдим:

– Йўлда экан. Ҳали замон келиб қолади.

Рўпарамдаги соатга қараб-қараб қўяман.

Ярим соат ўтди.

Яна қўнғирок.

– Келдими?

– Йўқ-да!

Энди масъуллар хавотирга тушдилар.

Бу хавотирда жон бор – ахир, бу идора хизматида етганлар бор, етмаганлар бор. Кўпчилиكنинг назарида, дейлик, бир шаҳар одамнинг орасидан бир кишинигина тақдир сўйиб, бу идора хизматида олиб келади. Ахир, бир шоирни деб, обрўсига доғ тушса, ёхуд – Худо кўрсатмасин! – ишдан хайдалиб кетса... нима бўлади?

Соат қургур чиқиллайди. Қабул вақти беомон яқинлашиб келяпти. Шоир эса йўқ.

Безовталиқ ва хавотир аста-аста бутун бинони қамрайди. Бинонинг шифтларидан

ўрмалаб чикиб, шаҳар бўйлаб таралаётганини деразадан кўриб тураман. Аммо буни фақат Шавкат Раҳмон сезмайди, холос.

Энди масъулларнинг каттaroғи эшигимда пайдо бўлади. У терлаб кетган. Ўзини идора қилолмаслик останаида турибди.

— Ака, — дейди у, гарчи мендан ёши катта бўлса ҳам. Бировга бу тарзда мурожаат бу идорада мустиқиллик туфайли пайдо бўлган. Катта-кичик бир-бирига “ака”лайверади: — Шоир йўк.

Мен яна телефонга ёпишаман.

— Вой, бормадимми? — дейди ташвишлиниб Манзурахон ва “Шавкатбек ашкетта бораман” деб, чикиб кетганини хаяжонланиб, яна такрорлайди.

Энди унга мен тасалли бераман:

— Хавотир олманг, келиб қолар.

Масъулларнинг каттaroғи асабийлашади:

— Балoга қоламиз!

Мен бепарво бўлишга уринаман. Масъулга тасалли бераман:

— Келиб қолади.

Аммо Шавкат келмайди.

Масъулларнинг каттaroғи “уф” тортиганча, чикиб кетади.

Соат чиқиллагани-чиқиллаган.

Бироздан сўнг яна қўнғирок:

— Келмадимми?

Қўнғироклардан безор бўлиб, масъул вазифаларга даъвогарлар йиғилган хонага мен ҳам бораман.

— Ака, нима бўлди? — дейди халиги масъул афтода бир ҳолда.

— Билмадим... Келмаяпти.

Айланмай ўлгур соат миллари шафқатсизларча тайинланган вақтга яқинлашиб келяпти.

— Бунингиз келмайди, ака! — дейди масъулларнинг каттaroғи тақдирга тан бериб.

Унинг руҳи тушиб кетган. Ахир, бу тадбирга жавобгар шу мардум-да! Бир лахзада оёғи осмондан келиши ҳеч гап эмас.

Унга раҳмим келиб қарайман. Ўзини тутиб тургани билан юраги қон бўлиб кетган бечоранинг.

Соат миллари тайинлаган вақтга етиб келади.

Аммо Шавкатдан дарак йўк.

Мен ичимда афсусланаман: Шавкатни биламан-ку, ахир? Ўзим бориб, олиб келмайманми?

— Келмади, — дейди масъул ва дунёда илк бор дучор бўлганим энг оғир — сўзсиз таъна билан менга қарайди.

Кўзимни олиб қочаман.

— Тайёр бўлиб туринглар, — дейди масъул даъвогарларга ва қабулхонага йўл олади.

— Бу маросимда ана шу дақиқалар энг нозик ва асабий тарзда кечади. Жуда оғир сукуват чўқади. У раҳбарнинг суҳбатига таклиф этиладиган даъвогарларни босиб, эзиб таштайди. Бечораларнинг гапиришга ҳам мажоллари қолмайди. Вақт қийналиб тўхтади. Унинг таранг тортилиб чўзилаётганини, лахзалар чидаб беролмай, “чирс” этиб узилаётганини — негадир бирдан жониворлардай сезгир бўлиб қолган даъвогарлар эшитиб туради. Кимдир токат қилолмай ўрнидан туради. Кимдир сигаретни қўлга олади. Аммо чекишга журъат қилолмайди.

Менга уларнинг бу азоби негадир кулгили туюлади. Аммо ўзимни жиддий тутиб, қабулхонага йўл оламан.

Қабулхонада канча раҳбарларни кўрган қари ёрдамчи мени кулиб қаршилайди:

– Қани? – дейман масъулни кўзда тутиб.

– Ичкарида, – дейди сирли жилмайиб ва негадир хурсанд бўлиб такрорлайди: –

Қолиб кетдилар, ака, қолиб кетдилар...

У менга чой узатади.

Бу ўрис чол жуда ажойиб. Бу ернинг ҳавосини роса ўзлаштирган. Ўрисча ҳам, ўзбекча ҳам, тожикча ҳам сайрайверади. Ким билан нима бўлишини аввалдан аниқ аниқлайди. Одамларга раҳбарнинг муносабатига қараб, муомала қилади. Ҳамма нарсани билади.

Мен илиқ чойни олиб, бир кўтаришда ичаман.

Ичкаридан кизариб масъул одам чиқиб келади. У мени кўрмай, ташқарига отилади.

– Ёмон бўлди, ака! – дейди чол. – Шоир келмагани ёмон бўлди!

Ташқаридан масъул одамнинг овози эшитилади:

– Сизларга жавоб! Раҳбар бошқа кун қабул қиладиган бўлдилар! Ўзимиз хабар берамиз!

Мен коридордан даъвогарлар ва масъул ғойиб бўлгунча қабулхонада ўтираман.

Сўнг бирпас хаяллаб, масъулнинг хонасига қираман.

– Нима бўлди?

– Расво бўлди! – дейди алам билан масъул. – Аввал Шавкатни чақир, шоир билан суҳбатлашайлик десалар бўладими? Мен қасалланиб қолганини айтдим. Бирдан аччиқлари чиқиб кетди...

– Нима деди?

“У қанака одам? Раҳбар таклиф қилса ҳам келмайдими”, деб уришиб берди. “Бошқаларни қабул қилмайман”, деди.

Ҳақиқатан ҳам, ўша даъвогарларни бу коридорларда, ҳатто ундан пастроқ идора коридорлари-ю кабинетларида ҳам яна қайтиб кўрмадим.

Эртаси Шавкатнинг ўзи кўнгирок қилиб қолди.

Уни жон-жаҳдим билан қойишга тушиб кетдим. Шавкат менга нималардир тушунтирмоқчи бўлар, менинг аччиғим чиққан – унинг гапини эшитишни ҳам истамай, тутаяқ эдим. Ховримдан тушгач, иккаламиз учрашадиган бўлдик.

Бирпасда ишхонага келди.

Кулишга ҳаракат этиб турса-да, анчадан буён уриниб юрган режамиз чиппаққа чиққанини аниқ туюб турарди. Назаримда, уйдан ҳам гап эшитган.

– Нима жин урди сизни? Биз шунча ҳаракат қилсагу, сиз эса... Эсингиз жойидами? Нега келмадингиз?

– Шу, Усмонжон... бошқа иш топилиб қолди...

Алқисса, Шавкатбой уйдан жуда эрта чиқади.

Бир ҳофиз дўстининг уйига кириб, сўнг айтилган пайтда қабулга етиб келмоқчи бўлади.

Ҳофиз эса Шавкатни суҳбатга қорлаган Раҳбарнинг америкалик қариндошиникига меҳмонга чақирган – зиёфат авжида бўлади. Суҳбат давомида Шавкат америкалик қариндошга ёқиб қолади. Қариндош катта бир ташкилот тузгани, иш юритиш учун унга Шавкатдай саводхон одам керак эканини айтади.

– Мана, Шавкатнинг ўзини ола қолинг, – дейди ҳофиз.

Шавкат – содда одам. Бунинг устига ингичка узилиб, йўгон чўзилиб турган пайт,

Рўзгор тебратишининг ўзи бўлаётгани йўк. У Америкадаги ишхоналар ходимларига канча маош беришини билади. Шу сабабданми, қариндошини яхши билмаса ҳам, бир-икки кистовдан кейин рози бўлади.

Аммо... суҳбатга бориши керак-ку!

– Нима киласиз бориб, – дейди катта кетиб қариндош. – Ўзим айтиб қўяман!

Ҳофиз ҳам унинг гапини бош қимирлатиб тасдиқлайди.

“Одамнинг омади келса, бирдан келар экан”, деб ўйлайди Шавкат ва унинг ҳамма муаммоларини бир тумда ечган бу сеҳргар одамларга меҳру мухаббат билан қарайди.

Аммо уйига боргач, шубҳага туша бошлайди.

Мен орадан бироз вақт ўтгач, Раҳбарга Шавкатнинг бошидан ўтган бу савдони гапириб бердим.

У киши кулиб қўяқолди.

Ўн беш кундан кейин Шавкат кўнгирок килди. Овози жуда ташвишли эди.

– Э, бу жой менга бўлмас экан.

У тахминан уч ойдан сўнг ишдан бўшади.

Барибир Шавкатнинг мамлакат микёсидаги бундайроқ бир идорага ўринбосар этиб тайинланишига эришдик. Аммо у жойда ҳам Шавкат истаган – жонини жабборга бериш йўк эди. Шавкат эса кўпчилик қаби кун ўтиши учун хизмат қилишни тасаввур ҳам қилолмас эди.

Бу ишдан ҳам кетди.

Мен Шавкатга бу дунёда шоир учун иш йўқлигини айтолмадим. Етти қават осмондан тушадиган мўъжизани – шеърни одамларга инъом этадиган зот қайси ишдан ҳаловат олади? Фақат ижоддан! Ўзининг йўриғида юрадиган иш эса ижодни писанд қилмайди. Кўнгилда беҳаловат норозилик пайдо бўлади. Қани эди, фақат ижод қилишнинг иложи бўлса!..

Шавкат, канча шеърларимиз ичимизда ўлиб кетди!

Раҳбар барибир Шавкатга илик муносабатини саклаб қолди. Қасалхонада ётганида унга унвон берилди. Ўша пайтда топиладиган дори-дармонлар топиб келинди. Ҳатто Мурод Муҳаммад Дўст орқали моддий ёрдам ҳам берилганидан хабардорман.

Шавкат саратон касалига йўлиқди.

Аввалига йўталиб юрди.

Ўзи ҳам, уйдагилари ҳам, дўстлари ҳам, “шамоллаган бўлса керак, ўтиб кетади”, деб ўйлади. Ўтиб кетавермагач, дўхтирга борди.

Бир кун каттакон идорада ишлайдиган шоир биродаримиз кўнгирок қилиб қолди. “Шавкат шунақа-шунақа... дардга йўлиқибди”.

Биз у пайтлар ҳарҳолда ёш эдик. Аллақандай тўлиб тошганча, алаңгаланган ёнишда яшардик: гайрату шижоат билан ўзимиз ҳақиқат билган адолатни ҳимоя қилардик, юрт озодлиги йўлида – ҳеч нарса қўзимизга қўринмай, ҳеч нарсадан қайтмай – жон қуйдириб, ўзимизни ҳар томон урардик, қарсиллатиб шеърлар ёзардик.

Ўша – кечган замон қушларининг руҳини ҳис қилиш жуда осон. Бунинг учун Шавкат ва унинг тенгдошлари истиқлол арафасида ёзган шеърларни кўздан кечириш кифоя.

Ҳа, ўша йиллар адабиёт – ҳақиқий Ватан адабиёти экани; мустамлакачилар

йўқ қилган, ҳибсга солган, хўрлаган ватанпарварларнинг чинакам вориси эканини исбот этган эди. Табиатига кўра бирлашмайдиган (шахслар-да, шахслар! Оломон эмас...) адабиёт аҳли ўшанда илк бор бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилган ва бутун Ўзбекистон қад кўтариб, уларнинг ортидан эргашган эди...

Хуллас, шахсан мен ўлимни ҳеч қачон унутиб яшамаган бўлсам ҳам, гарчанд бу улугвор фожиа шеърларимга кўлкасини ташлаётган эрса-да (ўша пайтлар "Тазарру боғлари" шеърини туркумлар гулдастаси ва "Ғусса" китобларим чош этилган), ўлим бус-бутун дахшати билан менга бу қадар яқин келмаган эди.

Ўзим ҳам, яқинларим ҳам, дўсту биродарларим ҳам соғ-саломат... Баъзан гуриллаб, баъзан кулиб-ўйнаб, баъзан ғусса-ю андух қуршовида яшаб юрибмиз. Мухими шу, яшаб юрибмиз! Аммо бу нимаси?

Шавкат? Йўт-е... Қандай қилиб?..

Ҳа, Шавкат... Шунақа дейишяпти. Кўкрак жарроҳлиги шифохонасига ўтказишибди.

Борамизми?

Ҳа!..

Мен шошиб кийинарканман, бу гапга барибир ишонмайман. Ахир, қандай қилиб, Шавкат?.. Дўстим кўз олдимга келади: гавдаси пишиқ, вужудидан соғлиқ уфуриб турадиган одам...

Бирпасда шифохонага етиб борамиз. Назаримда, агар Шавкат ҳақиқатан ҳам халиғидақа касаллик билан оғриган бўлса, бу жойлар қайғуни кўтаролмай, мотамсара бир тарзда туриши лозимдай эди. Аммо ҳамма жой тинч, оқ халатли одамлар у ёқ, бу ёққа олатдагидай кулишиб, гаплашиб, ишнинг нуқси урган жиддиятда ўтиб туришибди.

Шифохонада "ором соати" экан. Катта идорада ишлайдиган дўстимиз хужжатини кўрсатади. Тезлик билан қайсидир қаватга кўтарилиб, шифохонанинг бош шифокори хузурига кирамиз.

Ёши ўтган жиккаккина киши бизни қабул қилади.

Биз Шавкатни суриштираемиз.

– Шавкат... Раҳмоновми? Ҳа, у киши бизда ётибдилар... – дейди бош шифокор совуққон бир жиддиятда. Оҳангида на бир хаяжон бор, на бир ҳамдардлик. Олатда, бундай оҳангда, шу атрофдаги дўкон қасрдалигини сўраган одамга, "хўв, ана", деб жавоб берилади-да, ўтиб кетилаверади.

– Унга нима бўлди ўзи? – дейман иложи борица енгил гапиришга ҳаракат қилиб. Агар шундай гапирсам, бош шифокор, "э, арзимаган бир нарса" деб юборадигандай.

– Шу... – дейди бош шифокор, катта идорада ишлайдиган дўстимизга ишора этиб. – Бу кишига боя кўнгирок қилиб, айтган эдим...

– Ўзи... – дейман умидвор бўлиб, – Яхшилаб текширдиларингми? Эҳтимол... бирор жойда янглиш бўлгандир?

Бош шифокор оҳангини ўзгартирмайди. Менга бир қараб олади-да, кўзини стол устидаги кўлларига тикади:

– Биз янглишмаймиз.

– Шунчаликми?

– Ўтказиб юборилган. Охирги босқич.

Жимлик чўқади. Мен барибир мантиска кўра берилиши лозим бўлган сўнгги – оғир саволни бераман:

– Қанча умри қолди?

– Кўпи билан... Икки ой.

Тамом. Нукта. Бошқа саволга ўрин йўк. Бейлож сукунат.

Шавкатни кўрсак бўладими?

– Албатта. Факат... Эҳтиёт бўлиб гаплашасизлар...

Мен бу гапга барибир ич-ичимдан ишонмайман.

Биз Шавкат ётган палатага кирамиз. Ва бирдан кўрмаганим бир муддат орасида Шавкатнинг ўзгарганини ҳис қиламан. Ориқлаган, кўзлари ичига тортиб, аллақандай узоқлардан қараётгандай...

Шавкат билан, ҳамишадагидай, ҳазил-ҳузил йўсинда гаплашишга ҳаракат қиламан. Чапанирок одам ролига кириб:

– Э, бундай чўзилиб олибдилар? Ҳа, ётаверасизми? Туринг-э!.. – деб ёнига бораман.

Дўстларим билан муомалам ҳар хил. “Сен-сен”лайдиганларим бор, негадир муомаламиз “сиз”да қолиб кетганлари ҳам мўл. Нега бундай бўлган – билмайман, аммо шундай... Шавкат менинг “сиз”лаб гаплашадиган азиз биродарим! Мен Шавкат Раҳмон ва Хуршид Давронга “сиз”лаб, эъозлаб дўстлик қилганман.

Шавкат бизни кўриб, жилмаяди. Ўрнидан кўзгаллади. Аммо ҳаракатида шиддат йўк. Биз унга ўрнидан кўзгалмаслигини таъкидлаб, шошиб бориб кўришамиз. Шавкат кўришаётиб, ичидан бостириб келган йўтални қайтармоқчи бўлади. Зўрикади. Тесқари қараб, йўталиб олади.

– Ҳа, нима бўлди? – дейман, қувнок овозда гапиришни ўзимча ўринлатиб.

– Шу... Бир йўтал теккан. Ҳеч кетмаяпти...

Шавкат, ҳақиқатан ҳам, дўхтир бизга айтган ташхисдан беҳабар эканини тушунаман.

Биримиз қўйиб, биримиз йўтални ўтиб кетадиган касал эканини, бу шифохонанинг дўхтирлари зўрлигини, Шавкатнинг кўриниши бинойидай эканини айтишга тушамиз...

Қайтарканмиз, барибир Шавкатнинг бундай мудҳиш ҳасталикка дучор бўлганига ишонмаётганимни туюман. Борлигидан ҳаёт ва шеър уфуриб турадиган; меҳри ҳам, қаҳри ҳам ажиб бир ўжарликда собит; шу билан бирга, ниҳоятда содда Шавкат Раҳмонга – азиз дўст, бебаҳо шоир, юраги Ватану Адолат оловида лангиллаган инсонга, назаримда, Парвардигор бундай касалликни раво кўрмаслиги керак эди. У ёш эди-да, ахир!

Ҳозир ўйласам, бу ҳаёлларимда бир бандасининг дўстига меҳридан пайдо бўлган ўжарлик борга ўхшайди. Бирок икки инсоннинг бир-бирига бўлган меҳри туфайли Оллоҳ бандасининг бундай хатоларини кечирса керак деб ўйлайман. Чунки Шавкат Раҳмондай йилит шафқатга, меҳрга, ачинишга арзимаса, ким арзийди? Эҳтимол, Тангри унинг умрини шеърларига боқий этиб бергандир?..

Шавкат иродали одам эди.

Шавкат машғум ҳасталикни ҳам мана шундай ирода билан қарши олди. У яшаш учун жасорат билан курашди. Аллақандай тоқату сабр, сокин ирода, дарҳол кўзга ташланмайдиган матонат уни ҳеч қачон тарқ этмади.

У ўлмасликка уринди.

Натижада, ўлим ҳам маълум бир масофада ҳурмат билан тўхтагандай бўлди. “Икки ой” деб қаромат қилинган даҳшатли арафа бир йилу беш ойга чўзилди. Бу кунларнинг кийноғи фақат Шавкатга-ю Парвадигорга маълум. Албатта.

Парвардигорга маълум! Бўлмаса, бир йилу уч ойлик умрни унга яна торттик этган бўлар эдимиз?

Шавкат! Оғайни! Қандай яхши яшадинг! Ҳалол, ҳаётни кўзига тик караб, шеърнинг шавкида мастона тўлғониб...

Бу сатрларни эса, ўлим билан мардона курашинг ҳам бошқаларнинг хотирасида қолсин деб ёзганман.

Ҳеч ким ўлим нималигини билмайди.

Ҳеч ким ўлиб кўрмаган.

Эҳтимол, ўлим умрининг қисқалигини, ҳаётни кадрлаш лозимлигини инсониятнинг эсига боз-боз солиб турмоқ учун Парвардигор юборган кескин бир оғохлантиришдир? Одамлар гафлат уйқусидан уйғониб, яшашнинг қатқат маъносини теран англаш учун уринмоғи лозимлигига даъватдир? Ўзларини, Оллоҳни ва Оллоҳ яратган дунёни кашф этиш йўлида ҳалол ва тийракнафас ҳаёт кечирмоқ учун ҳаракат қилишлари кераклигини уларга уқтирмоқчидир? Одамлар хушёр тортсин, ўз ҳаёт тарзига, қай тарика умргузаронлик қилётганига бир назар солсин, деб – фақат Ўзигагина маълум улкан Сирининг машъум бу дебочаси орқали уларга ишора этаётгандир балки?

Ҳа, шундай! Фожей дамларда инсон дафъатан бу оғохлантиришни юраклари оғриб ҳис қилади. “Э, нималар қилиб юрибман ўзи?” қабилида бироз ўйланиб ҳам қолади. Аммо йўқотиш фожиясининг хавоси юмшагач, яна ўша-ўша – ўзи билганича яшаб кетаверади. “Тангри нега мени яратди? Эҳтимол, мени Парвардигор бу ҳаётнинг бир каму кўстини бут қилиш учун дунёга келтиргандир?” каби саволлар унинг кўнглидан ҳатто дурустгина шаклланимай, шу сабабдан, қалбу руҳга таъсир ҳам этмай – шарпадай ўтиб кетаверади.

Ўлим билан юзма-юз қолган одам эса, назаримда, бу дунёнинг гўзаллигини, мукаммаллигини қайта кашф этишга тушади. Борлиқнинг ҳар бир қатраси уни мўъжиза каби ҳайратлантиради.

Мўъжизалар эса ёнимизда. Ҳар қадамда. Бу ёруғ дунё фақат мўъжизалардан иборат... Ана, деразадан кўринган дарахт, япроқлар, уларни титратиб турган шамол, новдаларнинг соялари орасидан ерга сочилган қуёш нуруларни, дарахтнинг тагидан – соядан қочинқираб ўсган майсалар...

Руху кўнгил кўзи билан қарасанг, бари мўъжиза.

Менимча, теваратимиздаги Парвардигор қудрати ила бунёд бўлган ҳар бир яралмишнинг муфассаллиги ва мукаммаллиги бу мўъжизани ҳис этган одамга дарс беради. Оллоҳнинг қудратини англатади. Унга кўнгилларни яқин қилади. Чунки бу дунё аслида Оллоҳ томонидан бандаларига мукофот тарзида берилганким, бу мукофотнинг нақадар олиёлиғи ва улканлигини ҳис қилиш – унинг мукаммаллигидан завқланган, ҳайратланган, гуссага чўккан – инжа туйғулар туйиб энтиккан кишигагина насиб этади. Фақат шу энтикишда яшаган одамгина дунёнинг кўқаришидан, гуллашидан, ҳазон бўлишидан сеҳрли маъно уқади. Оллоҳни тушуниш, Оллоҳнинг васлига ёниқ юрак билан бориш – у яратган тирикликнинг қаршида ҳайратдан бошланади деб ўйлайман.

Аммо бу ҳолга етмоқ учун одам ичидаги энг теран бепоёнликларга етиб бормоғи, жону жаҳони бир нуктага йиғилмоғи, руҳ кўзи ниҳоят ўткирлашмоғи лозим бўлади.

Назаримда, инсон умри қисқалигини аксар ҳолда Ҳаёт ва Ўлимнинг – аслида бу ягона Бирликнинг – бир-бирига қарама-қарши, аммо мантикий тугаллик касб этган машъум чегарасидагина яққол сезади.

Кўйидаги воқеани сергак ва синчков Мирзо Кенжабек гапириб берган эди.

Шавкат Дўрмонда – Ёзувчилар боғидаги бир чорбоғчада бир дам яшади. Турли-туман оғир муолажалардан толган танига бироз дам берган бўлди.

Сентябрь. Адибларнинг қатор тизилган чорбоғларидаги иморатлар – ҳаракатдан тўхтаган қарвон каби ҳолсизланиб тўхтаган. Шавкат, улардан бирининг айвонида, креслода – хотини Манзураҳон авайлаб ёпиб қўйган одялга ўранибгина ўтирибди.

Кўлида олма.

Қирмизлиги нимкизилга, заъфарон ранглари нимсарғишга тарам-тарам ўтган олма. Ранглари ажабтовур уйғунликда товланади. Хиди ҳам ажабтовур – димоғингга урмайди: майин назокатда таралади. У жону жаҳонингги сентябрнинг мана шу беозор ёғдулари билан тўлган куни каби эркалайди. Авайлаб эркалайди. Сен олмага термилиб, ютокиб қарайсан. Тўймайсан. Бу олмани қандай қилиб тасвирлаш мумкин? Гўё тирикликнинг бори мана шу олмага жамлангандай!

Шавкат олмани кўлидан қўймай томоша қилади. Узоқ томоша қилади. Нотаниш оламга дуч келиб қолгандай унга қарайди.

– Қаранг, – дейди ниҳоят Мирзога. – Худойим бу олмани бунчалар мукамал яратган!

Воҳ, Шавкат!

Мана ҳозир ҳам ўша олмани қандай теран ва инжа туйғуларда томоша қилганингни кўриб-билиб турибман! Сен бу дам биргина олма қаршисидаги хайратинг билан Яратганга сажда қиляпсан, оғажоним! Айтадилар-ку, “ғўзалликдан хайратга тушмоқ ҳам ибодатдир”, деб. Сен Тангрим яратган бу дунёнинг мўъжизалигини биттагина олмада тасаввур этяпсан. Парвардигорнинг қудрати чексизлигини, улканлигини ва нозиклигини сезиб турибсан. Сен шу олма орқали Парвардигори оламнинг қудратини тасаввур этяпсан...

Шавкат, ортик ёзолмайман. Йиғлагим келди.

Сен ҳақингда хотира ёзиш тушимга кирган эдим?

Шу савдо ҳам бошимга тушди.

Тақдир, биродарим, тақдир...

Шавкат беморлигида ҳол сўрагани бир борганим эсимда. Бу боришим, кейинчалик маълум бўлишича, шоирнинг умрига нукта қўядиган даҳшатли дамдан тахминан бир ойларча аввал экан.

Шифохона ҳовлисида Набижон Боқийни учратдим. Набижон яхшиларга беминнат укалик қилоладиган одамлардан. У Шавкатнинг бошида ҳеч кимга навбат бермайдиган узлуксиз навбатчи эди.

Ундан беморнинг аҳволини суриштирган бўлдим. Набижон, “Ёмон эмас... Яхши...” қабилда нималардир дер экан, овози титраниб, кўзларида ёш милтиллади. Мен ҳам йиғлокиман. Шу сабаб, Набижоннинг аҳволини сезмаган каби тезгина бурилдим-да, Шавкат ётган палатага бир аҳволда йўналдим.

Палатага кирсам, Шавкат қаравотда ним ётиб, “Ўзбекистоннинг дам олиш масканлари”, деган суратли китобни кўтаринки бир руҳда варақлаб турган экан.

– Усмон, – дейди у худди хирки, аммо сошпа-соғ пайтларни эсга соладиган ўктам оҳангда, – қаранг, Ўзбекистоннинг қандай чиройли жойлари бор экан-а? Кўрмаган

эканмиз-эй!.. Худо хоҳласа, яхши бўлиб кетсам, буларни бир айланиб томоша қилмаймизми?

Бирдан томоғимга зим этиб, йиғи тикилади.

– Борамиз! – дейман иродамининг борини сафарбар этиб, ўзимни ушлаб турар эканман. – Борамиз! Бутун Ўзбекистоннинг чиройли жойларини томоша қиламиз! “Шавкат Раҳмон тузалиб кетди!” деб доврук солиб борамиз!

“Доврук солиб” борамиз? Бу жумла қаердан тилимга келди? Ҳа... Ўша пайт эндигина “Алпомишнинг қайтиши” драмасини ёзиб битказган эдим. Бу жумла ўшандан эмасми? Худди шундай! Зиндондан озод бўлиб, юртининг дийдорига шошаётган Алпомишга йўлда учраган Қултой Қўнгиротта доврук солиб боришни таклиф қилмайдими? Демак, мен онгортти бир мантиқда Шавкатни Алпомишга қиёс этган эканман-да!

Чиндан ҳам юртини, халқини севишда, ёниб шеър ёзишда, ўлим билан матонат ила курашишда Шавкат Алпомишга қиёс этгулик эди.

Анча йиллардан сўнг – бир далли юришда – Эркин Аъзам билан Жалолободга бориб қолдик.

Бу шаҳарга Эркин ҳам, мен ҳам иккинчи келишимиз. Илгари дўстимиз Ёқубжон Хўжабердиев эллика тўлганда – дўстлари қатори – чегаралар оша – келганмиз. Мана, яна бу масканин қайта кўришни Парвардиғор насиб этиб турибди! Бошқа қачон келишимиз эса энди фақат Ўзига аён. Чунки ўртада чегара, аллақимлар ўртага ташлаган ғашлик... Шу сабабданми, дилимизда ўзга мақсад бор: замона зайли билан хорижга айланиб қолган Ўшга боргимиз келади. Ўшда дўстимиз Шавкатнинг – улуг шоир Шавкат Раҳмоннинг ота ҳовлисини зиёрат қилишни, бу уйнинг чироғини ёкиб ўтирган укаси билан суҳбатлашишни, фарзандининг доғини кўтаролмай, ўғлининг ортидан дорилбакога рихлат қилган аямизнинг хотирасига дуои фотиҳа ўқишни ният этганмиз. Бу фикрга мезбонлар қатори бизни кутиб олган Ёқубжон ҳам кўшилди.

Эртаси Ўшга – Шавкатнинг юртига жўнаймиз.

Йўқотиш хиссидан юрагимиз ачишиб, тақдири азалнинг қилмишидан ўртаниб йўлга чиқамиз.

Мана, Ўш!

Мен Шавкат билан бу шаҳарга кўп келганман.

Бизнинг биргаликда сайру саёхатларимиз кўп бўлган. Йўл-йўлакай дунёдан завланиб, ҳаёту адабиётдан баҳсу мунозара айлаб юришларимиз ҳеч эсимдан чиқмайди. Саёхатларимизнинг энг кизгинлари эса Ўшу Бойсунга бориш эди.

Шавкатнинг уйига кирдик.

Ҳовли жуда ўзгарибди. Ниҳоятда, кўркем. Шавкат бу ҳовлини таъмирлаш ниятида ташвишланиб юришларини эсладик. Шавкатнинг аясини ёдладик. Аянинг фарзандини йўқотган дамларидаги хириллаб йиғлаганлари – аччиқ фарёдлари кўз олдимдан ўтди. “Шоир болам!” деб нола этаётган онанинг фиғонига ўлимдан бошқа, ҳеч ким чидаш бермаган – ҳамма кўшилиб йиғлаган эди. Мен Шавкатнинг нега шоир бўлганини ўшанда тушунганман. Ая шундай қуйма шеърини сатрлар айтиб, боласини йўқлар эдики, бу сатрлар юрагимдан ўтиб миямни зиркиратар, ўзимни идора қилолмай, ўкириб йиғлардим. Жойи бўлмаса ҳам, “Шавкатга шеър онасидан ўтган экан”, деб ўйлаган эдим ўшанда.

Она боласини Ўшга – ўзининг Ўшига, Шавкатнинг Ўшига олиб кетмокчи эди. Аммо тақдир: Шавкат Тошкентда, ая Ўшда...

Ўш жуда ўзгариб кетибди.

Илгари менга тинчу сокин, аллакандай латиф кўринган бу шаҳар энди кўзимга катта бозордай туюлди. Бунинг устига, Ўшга Шавкатсиз келишимда аллакандай ғариблик, етимлик бордай эди. Мен шаҳарга бегонасираб қараётганимни; у ҳам менга бепарво эканини шундоқ ҳис қилдим. Бу шаҳар нега мени илгари кадрдонларча, меҳр билан кутиб олишини ҳам тушундим. Шавкат туфайли... Эҳтимол, менинг ёнимда ҳозир Шавкатни кўрмай, Ўш ғамгин тортгандир? Эҳтимол, бу бегонасираш эмас, балки орамиздаги мудҳиш йўқотишдан хатлаб ўтишга журъат тополмаганимиздан – бир-биримизнинг елкамизга бош қўйиб, хўнграб юборишдан чўчиганимиз туфайли рўй бергандир? Шаҳарнинг ҳам елкасига бош қўйиб бўладими? Бўлади! Мен аниқ биламан, бўлади! Ахир, бу шаҳарда Шавкат билан келганимизда канчалар меҳру шавк бор эди! Энди-чи? Энди...

Энди Шавкатсиз бу шаҳардан кўксимга совук бир нафас урилгандек бўлди. Тезроқ кетишни истаб қолдим...

Мен вужудим билан ҳис қилиб турганим бу ҳасратларни Эркинга ҳам, Ёкубжонга ҳам сездирмадим.

Кўнглингдан нима ўтаётганини баъзан фақат ўзинг тушунасан.

Шавкатнинг “Келинг, иш бор” деб кўнглироқ қилиб қолишлари бор эди.

“Нима иш?” деб суриштиришларимга тайинли жавоб бермас – “Ҳа, келинг-чи”, деб гапни якунлаб қўяколарди.

Ишхонасига борсам, мени кўриб юзи ёришар, “ҳозир”, дерди-да, ишларини битиргач, ажиб бир хушбахтликда эшик томонга имо қиларди:

– Кетдик!

Иккаламиз ҳазил-хузил билан суҳбат куриб, кўчага чиқардик. Энди бирпас тўхтаб, ичимизда тўпланиб қолган жиддий гаплардан гаплашардик. Сўнг тўхтовсиз суҳбатлашганча, ошхонага бурилардик. Ошхонада ҳам, дунё ташвишлари фақат бизга қолгандай, нималардандир баҳсу мунозара эта-эта тамадди қилар эдик. Сўнг “Нима иш бор эди?” деб суриштирмасдан, у билан хайрлашганча, ишхонага кетар эдим.

Чунки Шавкат шу дийдорлашувни – суҳбатимизни соғинганини шундоқ англаб етган бўлар эдим.

Шу соғинишлар ҳозир ҳам кўнглимда қолган.

Назаримда, дунё улкан Соғинчга айланиб борапти.

“Рӯё ёхуд Гулистонга сафар” романининг услуги ва жанри

Биби РОБИАЪ

Ўтган асримизнинг 70–80 йилларида адабиётимизга Тоғай Мурод, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзам, Хайриддин Султонов каби ёзувчиларнинг янги авлоди кириб келди. Буларнинг ичида санокларда кўпда тилга олинмай ўтиладиган, аммо ўзига хос бадий тасвир услубига эга Аҳмад Аъзам ҳам бор эди. Унинг ижодий фаолияти ҳақидаги маълумотномаларда ўқиймиз: “Ойнинг гардиши”, “Бу куннинг давоми”, “Аскартоғ томонларда”, “Соясини йўқотган одам”, “Ҳали ҳаёт бор” деган насрий асарлар, “Масъул сўз” деган адабий-танкидий мақолалар гўламлари, “Ўзи уйланмаган совчи”, “Рӯё ёхуд Гулистонга сафар” романлари чоп этилган”.

Аҳмад Аъзам “Рӯё”нинг бошламасида “...канака асар бўлиб чиқишидан қатъи назар, қисса дейманми, рўмонми ё кузатувларми, балки сафар таассуротларидир, ўқиб чиксангиз, ундаги воқеалардан воқиф бўлсангиз кифоя”, деб асар жанрини хоҳлаганидай белгилаб олишни ўқувчининг ўзига ҳавола қилади. Гарчи биз асардан юқорида тилга олинган жанрларнинг кўпгина хусусиятлари синтезини кузатсак-да, унинг бадий кўлами, шахс ва жамият муносабатларининг вақт нуктаи назаридан катта бир даврини камраб олганлиги ва ниҳоят гоёвий-фалсафий юқи жиҳатидан роман деб қабул қиламиз.

Матндаги тасвир услуги, бадий воситаларнинг хилма-хиллиги, воқеалар, деталлар, диалогларнинг тағмаёнолари, муаллифнинг ҳам ровий, ҳам қаҳрамон сифатидаги иштироки бу асар романинг қайси турига киради, қайси услубда берилган деган саволларга ҳам жавоб бериб кўришга мажбур қилади.

Адабиётшуносликда мактаб, йўналиш, ҳатто жанр деб турли хил номланадиган романтизм, реализм, модернизм, постмодернизм, детектив, фантастика каби услублар каторида утопик ва антиутопик услублар ҳам мавжудлиги маълум. Утопик асарларда шахс ва жамият манфаатлари бирлашиб кетган, шахс орзу умидлари, рухий озодлиги, интилишлари билан қомил жамиятнинг тутуми, мақсадлари ягона бўлган ҳаёдий мамлакатни кўради. Бундай асарлар инсонни ўз-ўзини, яшаб турган

Биби РОБИАЪ – 1991 йилда туғилган. Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт университети докторанти. “Парвоз”, “Қақсу овози” номли насрий ҳамда “Ақл ва рух баҳси” номли адабий-танкидий китоблар муаллифи.

мухитини тафтиш қилишга, фикрлашга, одам ва олам комиллигига эришишга ундайди.

Антиутопик асарларда эса шахс ва жамият манфаатлари айро, шахснинг орзу-умидлари бўйсунмиш ва хато қилмасликдан иборат, рухий озодлик ёки шахсий фикр деган тушунчалардан мосуво, мустабил жамият ва унинг тутумларини бахт деб қабул қилишга кўниктирилган. Қизиғи шундаки, утопик йўналишга пародия сифатида юзага келган антиутопик асарлар ҳам инсонни ўздан, яшаётган мухитидан огоҳ қилади, кўрқувни енгилшга, комил шахс ва жамият ҳақида тафаккур қилишга ўргатади.

Уйғониш давридан бошлаб Кампанелланнинг “Қуёш шаҳри”, Френсис Бэконнинг “Янги Атлантида”си билан адабий йўналиш сифатида шаклланган утопия жанрида ҳозирга қадар яратилган мингдан ортиқ асарлар ҳақида ҳам, XX асрда Евгений Замятиннинг “Биз” романи билан бошланган антиутопик услубдаги Жорж Оруэллнинг “1984”, Рэй Бредберининг “Фаренгейт бўйича 451 даража”, Олдос Хакслининг “Ғаройиб янги дунё”си сингари юзлаб романлар ҳақида ҳам шу гапни айтиш мумкин.

Шарқда эса утопик асар элементларини одил шох, доно вазир ҳақидаги эртақ ва афсоналарда кўрамиз. Утопик йўналишдаги шох асар Абу Наср Фаробийнинг “Фозил одамлар шаҳри” китоби ҳисобланади. Ўзбек адабиётида шахс ва жамият масаласи реалистик, детектив, тарихий, саргузашт асарларда қайбир даражада аке этган бўлса-да, аммо XXI асрга қадар соф антиутопик услубда қаламга олинмаган. Аҳмад Аъзамнинг “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” романига қадар фақат Эркин Аъзамнинг “Чапақлар ёки чалпақлар мамлакати” киёссасида антиутопик услубнинг баъзи хусусиятлари мавжуд эди. Анти-утопия услуби ҳақидаги назарий ва амалий тадқиқотлар асосида бу икки асарни жаҳон адабиёти тажрибаси билан, айниқса, Евгений Замятиннинг “Биз” романи билан киёслаб ўрганиш зарурати бор деб ўйлайман.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чикиб “Рўё”ни жузъий тафловутларини ҳисобга олган ҳолда антиутопик услубда ёзилган асар дейиш мумкин. Романда ровий-қахрамон ўтиб қолган, ғайрининсоний қонун-қоидалар билан яшаётган, ўзи борми-йўқлиги номаълум дохий бошқарадиган, фукароси ўзларига тақилган занжирни бахт деб биладиган, ҳамма кузатиладиган ва таъқиб қилинадиган, фақат ўрнатилган қоидалар билангина яшайдиган, бошқа дунё ҳам борлигини тасаввур қилмайдиган жамият ва унинг таназзули тасвирланади.

Гарчи асар “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” деб номланса-да, романдаги воқеалар жараёни тушда содир бўлса-да, қахрамон тилидан муаллиф “Ҳаётнинг асли билан у ҳақдаги тасаввурларим ўртасида адашиб юргандек бўламан. Ғулистонга ҳам шундай бориб қолдиммикин” деса-ди, (28 б.) муаллиф сифатида китобнинг “Қириш” қисмида асл ҳақиқатни айтади: “Ёзувчи – ўз мамлакатига ўзи биладиган одамлар ва, энг асосийси, ўзи билган ҳаёт ичида ёзувчи, унинг ҳаёли тасаввурга бойлиги ўз юртида иш беради, яъни у асарларига материални шу ҳаётнинг ўзидан олади, ҳатто ҳаёлий асарлар яратса ҳам, ҳаёли шу ҳаётга таянади” (6 б.). Фикрининг давоми сифатида эса “Лекин мен кўрган Ғулистон шундай мамлакат эдики, унинг ўзи ҳаёл, у ерда ёзувчи одамнинг оғзини очиб томоша қилишдан бошқа ҳеч иш қўлидан келмайди” деб аввалги қарашларини инкор этади. Яна бир ўринда “...сизга

таништирганим ғулийлар ҳам тўқима бадний образлар эмас, балки, танқидчилар ибораси билан айтганда, образга прототип, яъни жонли одамлар” (4 б.) дейди. Китоб эпиграфи билан эса ёзувчи ўқувчини яна юқоридаги жумлаларнинг тағмаъносини қайта-қайта мушоҳада қилишга ундайди: “Еттинчи жавоб: бу қиссамизнинг аввали ҳам туш, ўртаси ҳам туш, охири ҳам тушдир”.

Назаримда, маҳорат билан битилган асарларда чиқиш йўллари бир нечта бўлган маъно лабиринтлари мавжуд бўлади. Ундан тўғри йўлни топиб чиқиб кета олиш китобхоннинг ўзига ҳавола этилади. “Манзил”га элтадигандек туюладиган йўллар ҳам кўп. Уларда адашмаслик, чалғимаслик ўқувчидан ўзига яраша эстетик тафаккурни, дидни талаб қилади. Юқорида келтирганимиз муаллиф айтган асар моҳиятига боғлиқ фикрлар ҳилма-хиллигида ҳам бизга лабиринт тақдим этилаётганини ҳис қилишимиз мумкин. Аҳмад Аъзам нафақат бу романи, балки бошқа кўплаб асарлари орқали китобхонни лабиринтлар майдонига ташлайди.

Китобнинг “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” номланишидан ҳам, асар қаҳрамони пили билан айтганда ҳам – романдаги барча воқеалар ривожини тушда содир бўлар экан, биз унинг маъноларини таъбирлашга ҳаракат қиламиз. Авваламбор эпиграф ҳақида. Маълумки Юсуф алайҳиссаломнинг юлдузлар тимсолида кўрган туши ўнгидан келади. Яъни туш ва ҳаёт бир хил. Икки марта юз берган битта воқеа – бири рамзий, бири асли. Аҳмад Аъзам ҳам романдаги воқеаларни ҳам, кўрганларни, ўй-мушоҳаларни, изтиробларни, роман ичида келтирган ёшлиги, ота-онаси, акаси, ҳамкасблари билан юз берган воқеаларни ҳам барисини тушлигига ишора қилмоқда. Бу билан ўнг ҳам – ҳаёт ҳам лаҳзалик туш демокчи. “Қиссамизнинг аввали” яъни қаҳрамоннинг Тошкентдан Жиззахга йўлга тушгани – агар Тошкентдан Жиззахгача йўлни умр деб қабул қилсак – тугилгани ҳам тушдир. “Ўртаси ҳам туш” – яъни Ғулистонга сафар ҳам туш. “Охири ҳам тушдир” – Жиззахга етиб боргани, яъни умр охири ҳам тушдир. Энди “Ҳаётнинг асли билан у ҳақдаги тасаввурларим ўртасида адашиб юргандек бўламан. Ғулистонга ҳам шундай бориб қолдиммикан”, деганда ёзувчи туш кўрилаяётган “Ҳаётнинг асли” деганда нимани, қаерни назарда тутаяпти, поклик ва софликдан иборат руҳ макони бўлган оламними ёки залолатга ботган, инсоннинг ҳайвоний, шайтоний сифатлари ғалабасига қурилган Ғулистоними. Ёки Ғулистон – “тасаввурларим”ми?

Унда “Лекин мен кўрган Ғулистон шундай мамлакат эдики, унинг ўзи ҳаёл, у ерда ёзувчи одамнинг оғзини очиб томоша қилишдан бошқа ҳеч иш қўлидан келмайди”, деган жумласига эътибор қаратишимизга тўғри келади. Романда тасвирланган Ғулистондаги ҳаёт инсон эркининг, руҳининг дўзахи, ҳатто у ҳаёл бўлса ҳам на уни, на фуқароларини ўзгартириб бўлмайди. Ёзувчининг, яъни бу дунёни қабул қилолмаётган, ғайриинсоний эканлигини кўриб турган, “ҳаётнинг асли” нима эканлигини уларга уқтиролмаётган, фикрлаяётган инсоннинг “томоша қилишдан бошқа ҳеч иш қўлидан келмас”лиги орқали муаллиф инсон тийнатидаги аҳволга ҳам ишора қилади. Бу “ҳаёл” – Ғулистон орқали учта ишорани тасаввур қилиш мумкин: биричиси собиқ шўро мамлакати – яқка инсон қарши чиқишин маҳол, иккинчиси инсоннинг ботини – руҳидаги қуллиқни, нафсни енгилга ожизлик, учинчиси асарда роман қаҳрамони тушиб қолган мамлакат.

Асар сюжетини ҳаракатлантирувчи, қаҳрамонлар психологиясини очиб берувчи, ровийнинг фикр ва мулоҳазалар оқимини йўналтириб турувчи, умуман романдаги воқеалар тизимини бор-бирга боғлаб турувчи асосий рамз бу – занжир. Қаҳрамон

Жиззах йўлидан бурилиб бориб қолган мамлакат тасвири ҳам, фуқаролари тасвири ҳам занжир-гул билан бошланади. “Амалдори ҳам, ҳайдовчиси ҳам, кўриклаб юрган катта-ю кичик аскарлари ҳам, ҳуллас ҳаммаси занжирга чулганган... Шу қадар кўникиб кетганларки, усиз юрмайдилар, юрмаганлар ҳам, юришни тасаввурларига ҳам келтирмайдилар. Шунда ҳаёлимга бир фикр келди-да: “Сизлар кимсизлар?” деб сўрадим. Холдори менга ажабсизиниб қаради-да “Ғулиймиз!”, деди. Тушда кечаётган бу асирлик даврида қаҳрамон ғулийларнинг қароргоҳида яшаб уларнинг ҳаёт тарзи, бошқарув тизими, қонунилари, адабиёти, санъати, тарихи ҳамма-ҳаммаси занжирга топинишга қурилганини, фуқароларга занжирсиз юртларда яшаётганлар ёввойи, ҳайвон қатори махлуқлар эканлигини уқитишларини, одамларнинг нафакат ҳар бир қадами, ҳатто нигоҳлари ҳам занжир манфаати учун назорат қилинишини, ҳатто олма етиштиришдан мақсадлари организмда темирни кўпайтириб алалоқибат болаларни ҳам занжир билан тугиладиган бўлишига эришиш эканлигини батафсил тасвирлайди. Бу қудлик салтанатини бошқариб турувчи кўринмайди, аммо унга ва занжирга Худога топингандай топинадилар. Ниҳоят унинг нима мақсадда келганлигини аниқлаш учун машинасидан топиб олинган китобини ўқиб кўришади ва занжирсиз яшаш мумкинлиги ҳақида тасаввур пайдо бўлиб эътиқодларига путур етади. Фуқаро – тарафдорлар ва қаршиларга бўлинади. Ҳатто давлат топшириғи билан ровий-қаҳрамонни севиб қолган ғулия қиз ҳам бош назоратчиға “Энди қайтмайман, дастурни бажариш баробарида мен кўнглимдек кўнгил топдим”, дейишгача боради. Китобни ўқиганлар Тозалаш сабоғидан ўтказила бошлайди. Ғулистон раҳбарияти ровий-қаҳрамонга ишора билан қайтиб кетишига изн беришади. У Жиззахга – манзилига етиб келганда машина йўл ўлчагичи ҳам, орадан ўтган вақт ҳам унинг Ғулистонда бўлганлигини, неча ойлаб қолиб кетганлигини тасдиқламайди. Шу ўринда Евгений Замятиннинг антиутопик романи “Биз”нинг сюжети билан ҳамоханг жиҳатларга эътибор қаратмай иложимиз йўқ:

“Биз”да воқеалар узок XXVI асрда Ягона Давлат деган утопик мамлакатда содир бўлади. Уларнинг мақсади бутун сайёраларни забт этиб, ёввойиларча озодликда яшаётганларни беҳато математик бахтга мажбуран эриштириш. Шунинг учун “Интеграл” номли космик кема яшаш билан машғул. Асар Д-503 номли инженернинг қундалиқ тарзидаги ҳикояларига тузилган. Фуқаролар шу даражада шахсидан маҳрум қилинганки, уларнинг исмлари йўқ, рақам билан белгиланган, рақамлари зарб қилинган қўқрак нишони тақиб юришади. Улар “Сакловчилар” деб аталадиган сиёсий полиция доимий равишда кузатиб туриши учун ишга уйларда яшашади. Ягона Давлатнинг ҳукмдори Марҳаматли Зот ҳар йили бир марта бир овоздан қайта сайланади. Ҳамфикрилиқ қуни деб аталадиган ягона байрам ҳам шу (Шестаков В.П. *Утопия и антиутопия XX века*. – М.: Прогресс, 1990, – 720 с.). Оила қуриш таъқиқланган, фақат танланган соғлом одамларга фарзанд кўришга руҳсат берилади. Одамларнинг вақти соатма-соат тақсимланиб жадвалга солинган, бир вақтда уйғонишади, бир вақтда овқаланишади, бир вақтда ишлашади. Тартиб-қоидаларга амал қилишни “Сакловчилар” Бюроси назорат қилади. Фуқароларнинг соғлиғига Медицина Бюроси жавоб беради, нисонда руҳ, юрак, илҳом мавжудлиги, санъат, адабиёт, илм-фан, муҳаббат ва озодлик ҳақида тасаввурларнинг бўлиши тутканок сингари қасаллик ҳисобланади. Бунинг ўрнига Ягона Давлат Фани, механик мусиқа ва Давлат поэзияси жорий қилинган. Шахсий характер, шахсий

фикр бўлиши ёвузлик деб баҳоланади ва қаттиқ жазоланади. Бунга Олий ҳукмдор ҳақида “нотўғри” шеър ёзган шоирнинг қатл қилинишини мисол келтириш мумкин. Шеърят битта-ю битта давлат шоирига ишониб топширилган. Ҳаммага бир хил кийим жорий қилинган, бир-бирларига рақамларини айтиб мурожаат қилишади. Сунъий таом билан овқатланишади, дам олиш соатларида Мусикали завод карнайларидан янграган Ягона Давлат марши садолари остида бир қаторда тўрттадан сафланиб юришади. Бу ҳаётни ҳақиқий бахт деб билишади. Бу давлат ўзга оламдан Яшил Девор билан ихоталанган. “Девор ортида тартиб-қондан илмайидиган цивилизациядан маҳрум “ёввойи” одамлар яшайди”, деб уқтирилади фуқароларга.

Роман қаҳрамони Д-503 нинг ҳаётида 1-330 номли киз пайдо бўлади. Киз Яшил деворни бузиб бутун инсониятни бирлаштириш учун “Интеграл”дан фойдаланмоқчи бўлган “фитначи”лардан бири. Д-503 “севги туйғуси”ни ҳис қилади ва Қадимий Уйда яшовчи кизни кўчиб ўтади. “Интеграл” тайёр бўлиб парвоз қилганда инженернинг ҳамкасбларидан бири сотқинлик қилади. Ва тугилган исёнчилар қатори инженерни ҳам Буюк Операция – (Х-нурлар билан миядаги тасаввур маркази аталмиш томирчани уч марта қўйдириш) орқали тасаввурдан маҳрум қилишади. Сўнгра у ҳамма нарсани айтиб беради ва собиқ севгилисини 1-330ни Газ хонасида кийноққа солишларини бефарқ кузатади. Роман инсон руҳи деган касалликдан даволаниб яна “бахт” ато қилинган инженернинг “Мен ишонаман – биз ғалабага эришамиз. Чунки ақл ғалаба қилиши керак”, деган сўзлари билан яқунланади (*Замятин Е.И. Мы. – М.: Азбука, 2006. – 224 с. <http://SamoLit.com/>*). Талқинотчилар романи социалистик жамият келажагининг башорти деб баҳоланган. Дарҳақиқат, шўролар даврида шахс – “Мен” романига номи берилган “Биз”га, тўдага, қиёфасиз оломонга айланттирилди. Марҳаматли Зот родини кетма-кет алмашган шўро диктаторлари бажаришди. “Сакловчилар” Бюросида НКВД, КГБ қиёфасини таниш қийин эмас. Марҳаматли Зот сайлови фақат яккахуқмрон партияси бўлган давлатдаги демократик сайловлар ўйини билан, пиша уйлар – камокхона казармалари, рақамланган фуқаролар – ГУЛАГ маҳбуслари билан, Яшил девор – шўро фуқароларини ташқи дунёдан ажратиб турган “Темир парда” билан икки томчи сувдек ўхшаш. (Роман-антиутопия в русской литературе <http://www.platonov.org.ru>.)

Аҳмад Аъзам романидаги ҳар бир воқеа, образ, мамлакат тасвирларини ҳам худди шундай қиёсалар билан шарҳлаш, тушунтириб бериш мумкин. А.Аъзам асарида бир-бирини тўлдириб турувчи воқеалар, руҳий ҳолатлар, онг оқимиға ўхшаш фикрлаш вақт ва макон нуктаи назаридан параллел равишда уч ўлчамда кечади: Ғулистонда, болалигида, шўро даврида. Бундан ташқари воқеа ичидаги воқеалар, кўрган тушлари ва реаллик ўртасидаги мантикий боғлиқликлар таҳлил қилинса юқорида айтиб ўтилганидек рамзий ва фалсафий маъно қатламлари аён бўлиб бораверади. Хулоса қилиб айтганда ушбу рамзий воқеаларга, диалогларга, кўпмаъноли тасвирларга бой асар структуралистик ва постструктуралистик таҳлил учун янгича манба бўла олади.

Феруза
ХАЙРУЛЛАЕВА

Юртнинг бир бўлагимиз

Мен бобомнинг хотиралари билан катта бўлганман. Урушни, ундан кейинги очарчилик даврларини кўрган, “тўқчилик” пайтларидаги кўшиб ёздилар сабаб неча жонлар жувонмарг бўлган замоннинг қурбонига айланган бобом телевизорда бериладиган мустақиллик ҳақидаги кино, кўрсатувларни жимгина томоша қилар, газеталардаги мақолаларни ўкиб “ух” тортар, сўнг нимадир эсига тушгандек жидмайиб кўярди. “Тинчлик замониға, озод одамнинг шукронасига ҳеч не етмайди. Ўз тилингда гапиришиниға, ўз гапини айта олишиниға, ўзиниғ учун ишлашиниғ, орттирганинғ боланиға қолишиниға ҳеч нима етмайди”, дерди бобом. Бола онгим билан истиқлолнинг яхши эканиға, яхшиям мустақил бўлганимизға суюнардим.

Шунгами, ўқишға кирганимда, жамият ҳаётидаги воқеликларға қуюнчақлик билан билдирилган фикрлар, танкидларни гуруҳнинг деярли ярми жимгина эшитишини кўриб хайрон қолар, кийналардим бундан. Ҳолбуки, мен жамиятнинг овози бўлиш керак бўлган соҳа вакилларини тайёрлайдиган даргоҳ – журналистика факультетида ўқирдим... Ўшанда илк бор фикрсизлик, фикр эркисизлиги ичида қолиш қанчалар кийин эканини ҳис қилган бўлсам керак. Аммо шунда ҳам, ҳаммамиз озод одамлармиз, деган тушунчамда собит эдим. Кейинроқ Республиканинғ энг номдор газетасида амалиёт ўтай бошладим. Қуналарнинг бирида газетада мақола эълон қилинди. Ҳозир мазмун эсимда йўқ, лекин шу кун муҳаррир унча-мунчага жорингламайдиган қора рангли телефонда ким биландир гаплашиб, юзида ташвишли табассум билан бундан кейин эҳтиётроқ бўлишимизни айтганиға қараганда яхши мақола эди. Ўшанда илк бор мустақил газетамизнинг мустақил экани ҳақидаги фикримға дарз етганди, балки. Шундан кейин дабдабали тўйларнинг зарари, ашуалардаги бемаъни сўзлар, мустақиллик шарофати билан қурилган намунали уй ва коллежлар ҳақидаги материаллар тайёрлайдиган бўлдик. Газетада ҳам шу мавзу, кўчада одамлар оғзидаям кимнингдир ҳашамдор тўй-у қайсидир артистнинг кийими ҳақидаги муҳокамалар тинмасди. Гўё ўзбекнинг ташвишли фақат тўй-у тантанадек...

Феруза ХАЙРУЛЛАЕВА – 1993 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультети магистранти.

Ҳар йили сентябрь арафасида озодлигимиз, мустақиллигимиз ҳақидаги мақолалар, кўшиқлар, фильмлар кўпаяди. Телевизор, радио, матбуот тинимсиз шу мазмундаги чиқишлар билан тўлдиради эфир ва саҳифаларни. Уларни ўқиганимда, кўрганимда негадир бобомдек жилмая олмайман. Эсимга устозимнинг ташвиш-ди табассумда айтган, “эҳтиётроқ бўлишимиз керак”, деганлари тушаверади... Ва кўрсатқичларимни ҳаёлан кечираман, тушунгандай бўламан уларни. Уларга мендан аввалроқ кимдир “дарс” берганига ёки ҳеч йўқ ота-онаси, “Ҳар нарсага аралашаверма, болам, тинчлик керак”, дейишганига ишонаман. Улар учун кимлардир фикрлашга ишонишларига ишонаман. Бунинг акси ўлароқ бутун атрофимиздаги одамларнинг юриш-туриши, фикрлаши, турмуш-тарзи ҳамон кимларгадир боғлиқ, кимларгадир суянган, кимларнингдир ишорасини кутаётгандек туюлаверади менга. Йўқ, ҳамма ҳам эмас.

Масалан, ҳозир ҳам худди минг йиллар аввалгидек, деҳқонларимиз, бугунги тил билан айтганда, фермерларимиз ижарага олган ерига кузда, баҳорда экин экиш учун кимнингдир имосини кутишмайди: “ер келганини” билишлари билан донни экишади, боғбонларимиз ҳам шундай, пайванд вақтида дарахт пайвандлашади, вақти келса сугоришади, ҳосил йиғишади. Чўпонлар ҳам эрта билан подасини дадага ҳайдайди. Улар ўз ишларини билиб қилишади. Бироқ, орамизда шундайлар бёр, қилиши керак бўлган ишининг на вақтини, на тобини билишади. Юқоридан топшириқ кутиб қол ўтказишади. Бу менга ҳу-ув собиқ тузум вақтидаги Москва-нинг руҳсатсиз пахта теролмайдиган, чигит ҳам қадолмайдиган, ҳатто газетани нашр қилолмайдиган мустақиллиги бўлмаган шўрпешона ўзбек халқини эслатади. Бундайлар билан яшаш осонмас, улар учун ҳам сен фикрлашинг, доим олдга тушиб сен югуришинг керак. Энг муҳим паллаларда атрофингдагилардан фикр қутасан, аммо улар сенинг оғзингни пойлашади.

Шуларни ўйларканман, бундай одамлари бисёр юртнинг пешвосига осон эмаслигини ҳис қиламан. Бир ўзи ҳам меъмор, ҳам механик, ҳам қурувчи, ҳам бизнесмен, ҳам ўқитувчи бўлиб фикрлаши керак. Машиналарнинг орқа ойнаси қорайтирилиши у қадар ҳавфлимаслиги ҳақида ҳам, қаерга қайси бино қурилиши ҳақида ҳам, ўқитувчиларга бериладиган ойлик қамлиғи ҳақида ҳам биргина ўзи ўйлаши керак. Юртбошининг ҳар соҳани тушуниши муваффақиятли, албатта, аммо асли шу соҳага маъсул бўлгандар-чи?! Улар нима қилишади, нимани ўйлашади, нега у жойда ишлашади?! Афсуски, уларнинг кўпчилиги мустақиллик бу – фақат юртнинг тинчлиги, уруш бўлмаслиги, қорин тўқлиги деб билишади. Биргина янги фикр тараққиётни юз йил олдга суриши мумкинлигини ўйлашмас ҳам балки. Аммо унинг соҳасида бирор фикр билдирсанг, елкангдан босиб қўйишни билишади, бетгачопарлик яхшимаслигини, тинчликнинг қадрига етиш кераклигини айтишади. Қолбуки, фикрсиз элат билан узўкка бориб бўлмаслигини тарих жуда кўп бор исботлаган... Ундайларга қараб биз озодмиз, ҳеч ким биз учун ишламаслиги, қайғурмаслигини айтгинг, биз ўзимизни-ўзимиз шакллантиришимиз керак, дегинг келади!

Мустақиллик асли – ўзингни билдира олишинг, юртнинг бир бўлаги сен эканинга ишонишинг, шунинг учун тинимсиз изланишинг, фақат ўзинг тўғрингда эмас, атрофингдагилар ҳақида ҳам ўйлашинг, фикрлашинг эканини айтгинг келади. Айтасан ҳам, аммо, ўн марта лаб овозингга жавоб фақат акс-садо бўлавергач,

жим бўласан. Жим бўласану, аммо юрагинг ачишиб тураверади.

Бир вақтлар ўқигандим, циркда филларни болалигидан қўлга ўргатишаркан. Албатта, ўрмонда эркин юрган хайвоннинг қўлга ўрганиши кийин, улар доимо қочинишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ўргатувчилар фил болаларининг оёғидан калин аркон билан боғлаб қўйишади. Филчалар аввал бошида қочинишга кўп ҳаракат қилади, аммо калин арконларга кучи етмайди. Бора-бора улар кутулиб кетолмаслигига ишониб, қочинишга ҳаракат қилмай қўяди. Кейинчалик улғайиб кучга тўлиб, арконни уза оладиган бўлганларида эса ўша болаликдаги қочолмасликларига бўлган ишонч сабаб, арконни узмайди. Ва бир умр эрксизликда қолишади. Бугун аллақачон озод бўлган юртда ҳамон юқоридан топшириқ кутадиган, қуйидагиларнинг фикрини бўғадиганлар худди шу филлар каби туюлади менга. Шу филлардек, бир жойда айланаверадиган, кенгликларни унутган, ўз кучини билмайдиган ва фақат қорин тўйишини кутиб яшайдиганлар...

Бобомнинг бир оёғи йўқ эди. Бирор жойга бормокчи бўлсак, уларнинг юришларига қараб, мен ҳам секин қадам ташлардим. Ёуни сезган бобом менга, "Мен бир оёғимни сенинг чопкиллаб юришинг учун ташлаб келганман, қани югур!" дерди. Мен уларнинг бир оёқлари йўқ, бироқ забардаст жуассасига қарардим, сўнг шамолдек елиб кетардим! Мен улардан биз учун қилинган қурбонликлар беиз кетмаслиги кераклигини ўргандим. Оёғимиздаги тушовлар тўксонинчи йиллардаёқ ечилган, олға юришимиз учун ўзимизга-ўзимиз ва биздан кейингиларга тушов бўлишни тўхтатишимиз керак, холос.

Адабиётимизнинг тасвир объекти - халқимиз турмуши. У ўз тараққиётида халқ ҳаётини, курашини, оғзу-афсоналарини, хис-туйғуларини, фикр-хаёлларини янги жаҳмиёт кураши йўлидаги ғасмиятини бадиий акс эттириб ривожланти. Бениҳоя ютуқларни қўлга киритди.

ОЙБЕК

СИРЛИ ТУЙГУ

(дугонамга мактуб)

Мадина
НОРЧАЕВА

Дугонам Садокат, эсингдами, кишлоғимизда ваҳимали мин-мин таркаганда, биз энди учинчи ё тўртинчи синфда ўқирдик. “Кўшни мактабни тамомлаган киз Тошкентга кочиб кетибди. Мактабда ўқитувчиси сен яхши расм чизсан, отангга айт ўқишга киритсин, деган экан шунга кочиб кетганимиз... Автобусда фалончи савдогар кўрибди, бир дунё китоб-дафтар кўтариб олганимиз”, каби гапларнинг кети узилмас эди. Ўшандан бошлаб даштда мол-қўй боқиб юрган болалар катта йўлдан кунда икки бор ўтадиган, ойнасига боришда “Тошкент”, қайтишда “Термиз” деб ёзилган автобусга бошқача қарай бошлагандик. Унда нимадир бор эди. Баҳор ойлари ҳамма ёк турфа гуллар билан бурканганда сайёҳларни олиб юрадиган автобуслар эса биз учун мўъжизадек кўринар эди. Бир гал автобус тўхтаб ундаги одамлар пастга тушиб атрофини томоша қила бошлади. Биз бир тўда қорақура болалар улар томонга югурдик, яқин бораолмай сал наридан уларга ажабланиб тикилар эканмиз, улар бизни имо-ишора билар чақириб қолишди. Бир ёш аёлнинг оппоқ сочлари мени хайратга солади. Одам қаримасдан туриб ҳам сочи оқариб кетар эканда! Аёл бизга бир нималар дея қўлимизга конфет ва печенье тутказди. Кейин қолганлари ҳам. Улар биз билан суришга тушишди, фотоаппаратлари худди кинолардагидек, расмга олган захоти кичкина қоғозга чиқариб беришарди. Биз учун ўша кун туш каби ўтди. Буни уйда ҳам, мактабда ҳам анча вақт гапириб юрдик. Бу воқеани эшитган тарих ўқитувчимиз: “Энди ундай қилманглар, улар расмларни олиб кетишади. Ватанларига бориб, мустақил бўлган Ўзбекистоннинг аҳволи шу, болалари мана шундай юрибди, деб кўрсатишади. Ватанини уятга қўйманглар, мустақиллигини уятга қўйманглар”, деди. Кейин буни кўп ўйладим. Устоз бизнинг йиртилган ва қир уст-бошимизни, ширинликларига сукланган кўзларимизни уларга кўрсатгиси келмаган эди. Биз уларнинг нимасига ҳавасланган эдик. Қайсиимиздир пуштиранг кўзойнакларига, турфа хил шляпаларига... Сен эса шундай дегандинг: “Буларнинг болалари йўқми-а? Бўлса, уларни кимга ташлаб қелишди экан?!” Уларнинг болаларини ўйлашим билан кўз олдимга “Гарри Поттер” киносидагидек айрича қобилиятли болалар келарди. Демак, биз ундай эмасмиз. Биз жуда оддий болалармиз, мактабимизу синфхоналаримиз ҳам оддий. Лекин Ватанимиз оддий эмас, мана қелиб – кўриб юришибди-ку, деб ҳаёл қилар эдим. Шундан кейин

Мадина НОРЧАЕВА – Зулфия мукофоти соҳибдори. 1995 йили туғилган. Қамалиддин Бехзод نامидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти талабаси.

биз ўзимизни мустақиллик ҳимоячиларидай ҳис қила бошладик. Сайёҳларнинг автобуслари қирларимизда тўхтаганда ҳам уларнинг ёнига бормайдиган бўлдик, узоқдан уларни кизиқиб, шу билан бирга Ўзбекистонни ҳимоя қилаётганимиздан гурурланиб кузатардик...

Мактабни тамомладик. Садокат, сен билан коллежга ҳам бирга катнадик. Ҳамманинг орзуси осмон пайтлар эди. Гўёки биз асарнинг мукаддасида эдик ва уни тезроқ ўқиб тугатишни истардик. Кейинчалик ҳамма ўз асарининг қаҳрамонига айланди. Коллежни битириб ўқишга ҳужжат топширдим. Сенга руҳсат беришмади... Ана шунда мустақилликнинг яна бир маъноси борлигини англагандай бўлдик – орзулар мустақиллиги, фикр мустақиллиги, инсон мустақиллиги. Уни ҳам ҳимоя қилиш кераклигини анладик, уни ҳам Ватандай севиш кераклигини анладик... Мен кириш синовларидан ўтолмадим. Сен ўз бахтингни кутардинг. Мен келгуси йил яна “йиқилдим”. “Тамом, дейишди акаларим, бошқа ўқишни ўйламасин!” Мен бу ҳукмни қабул қилолмадим. Ичимдаги овознинг таскинларига овуниб юравердим, унинг айтишича, ҳар биримиз битта япроқ эмас, алоҳида дарахтлар эканмиз, дарахтнинг эса ўз туپроғи ва қулоч ёзарга майдони бўлади. Баъзан овоз алдаётгандек туюлса, руҳимнинг эркинлигига ишондим, у мени олиб кетишига ишондим. Сен эса менинг талаба бўлишимни мендек кутдинг. Ниятимиз ижобат бўлди. Сени эса барибир ўқишга қўйишмади. Қиримиздаги йўлдан ўтадиган транспортларнинг саноги бўлмаса ҳам ҳамон ойнасида боришда “Тошкент”, қайтишда “Термиз” ёзуви бор автобус сен учун сирлилигича қолди. Болаликдаги мустақиллик туйғумизнинг сирлилигича...

Садокат, бу туйғунинг сирлилиги ҳамон мени ҳам тарк этгани йўқ. Акамни биласан. У қариндошларимиз билан чет мамлакатда ишлар эди. Табиатан вазмин, меҳнатқаш, умуман ёлгон гапиришни эплолмайдиган акам уйга ҳам кам хат ёзарди. Дадам таниш-билишлардан доим уни суриштириб юрар эди. Бора-бора хатлар сийрақлашгани етмагандек акамдан мутлақо хабар келмай қўйди. Кўрдим, дегани ҳам бир олти ой илгари қаердадир учратганини айтарди. Дадам икки марта бориб келди. Жамики аввал ишлаган жойлари, ҳамкасбларидан сўраб тайинли гап ололмай уйга қайтарди. Аям йиғлаганини бизга сездирмас, “Ўзинг бергансан, Ўзинг асра”, дея дуо қилар эди. Аммо, акамнинг расмини бузилган соатнинг гардишига солиб деворга илиб қўйган, гоҳида унга қараб, “болажоним, Баҳромжоним”, дея гапириб ўтирганини кўрардим. Ишга кетганига олтинчи, бедараклигининг иккинчи йили куз тонглариининг бирида акам уйга кириб келди. Озиб кетган, аввалгидан ҳам камгап эди. Дадам ва аямга айғиб бераётганда эшитдим: “Финландияга бориб ишламоқчи эдик, чегарани бузишда айболоб суд қилишди. Товон пули катта экан, барибир тўлолмаймиз, деб сизларга айтмадим. Бир йил ушлаб туришди. Кетишимиздан олдин икки марта кимлардир олдимга келди, Ўзбекистонни, мустақилликдан кейинги шароитни ёмонлаб қайсидир радиога интервью беришимни сўрашди, эвазига Финландия фуқаролиги, иш, уй билан таъминлаймиз, дейишди, қўймадим...”

Ўшанда сеvindим. Акам дадани, аямни шунча куттирса ҳам Ватанини уятга қўймабди. Уни алмашмабди! Бугун ўша сўз тарих устозимиз овозида қулоқларимда жаранглайди: “Мустақилликни уятга қўйманглар, Ватанини уятга қўйманглар!” Туристларнинг конфет ва печениеларини олиб, сўнг ана шу сўзларни эшитганлар орасида акам ҳам бор эди, сен ҳам бор эдинг...

Даврон
СУЛТОНОВ

Афсонавий кўзгу сири

Саргузашт-детектив қисса¹

Яқинбани Ҳаркер қизи билан ўтказишни режалаштирган эди. Унга ойда икки бор куни билан руҳсат бериларди. Қолган вақтлари у бир ўғил ва қизчани муҳофаза этарди. Хафтада олти кун уларни ўз қизи билан мактабга олиб бориб, ўзи олиб қелар, бошқа ерларга боришга ҳам ўзи бош бўларди. Болалар унга шундай ўрганиб қолишгандики, бўш вақтларида у билан ўйнашарди.

Ҳаркер жуда эрта туриб соқолини олди. Онланинг эхтироми туфайли унга кўпгина имтиёзлар берилган эди. У болалар учун ажратилган фойтунни отга қўшиб, қизи билан шаҳар марказига йўл олди. Газета сотувчи болалар ўтган окшомдаги ўлим ҳақида жар солиб, қўлларидаги газеталарни жуда тез сотишарди. Ҳаркер энг машҳур уч газетадан олди. Бирок отни бошқараётгани учун уларни ўқимай, фойтунга ташлаб қўйди. Қизи Люссини аввал қаҳвахонага олиб кириб, ширин қулча билан сийлади. Сўнг кўғирчоқ театрига боришди. Соат бирда ресторанда тушлик қилишди. Ҳар ерда одамлар газетани қўлига олиб, кўзгу ҳақида гапирарди. Бирок Ҳаркер қизи билан андармон бўлишни ўйларди. Тушдан сўнг циркка киришди. Қизча булардан жуда хурсанд эди. Қизининг севинчидан Ҳаркер ҳам хурсанд бўларди. Бирок юрагидаги бир тош уни биروز босиб турарди. У бахтли ҳаётини ўзи барбод этганди. Ўшанда ҳушёр бўлганида, эҳтимол, ҳозир ёнида рафикаси ҳам бўлармиди? Энди қанча хоҳламасин, вақтни ортга қайтара олмайди.

Шу тариха шом маҳал уйга қайтишди. Йўл-йўлакай одамлар оғзидан янги хабарни эшитди. Эрик Брэдлининг жасади топилган эди. Одамлар рўзномаларга асалари гулга ёпишгандек ёпишарди. Ҳаркер ҳам ур-тўполонда янги газеталардан сотиб олди. Сўнг уйга келиб, қизи билан кечки овқатни иштаҳа билан туширди-да, қизининг пешонасидан ўпиб, ўрнига ётқизгач, ўз хонасига кириб, рўзномаларни ўқий бошлади. Мутолаа вақти озрок ичмоқчи бўлди-ю, ўқиганларидан хулоса чиқаришда мияси сусткашлик қилмаслиги учун, қаҳва ичиш билан чекланди.

Журналистлар муболаға қилишлари рост, аммо улар барча далиллар ҳақида, ҳатто баъзи изқуварларнинг фикрлари ҳақида ёзинган эди. Ҳаркер ишончли маълумотларни сохталаридан айириб олишда ортикча қийналмади. Барча мақолаларни ўқиб чиққанида соат кечки тўққиз бўлганди. Шундан сўнг у камин ёнидаги тебранма курсида трубка тутатганча кўзини юмиб, ўқиганлари ҳақида фикр юрита бошлади. Соат ўнга яқин оксоч уни безовта қилди.

– Тинчликми, Эмили?

– Деразангиздан чироқни кўриб, ухламаётгандир, деб ўйладим. Дауглиш хоним ҳозиргина зиёфатдан қайтдилар. Сиз билан суҳбатлашмоқчи.

Ҳаркер бўлажак суҳбат мавзусини тахмин қилди. Аёллар орасида ваҳимали миш-мишлар яна ҳам кучлироқ талқин этилади. Бека ёноғи қизил, кўзлари сузилиб туришидан ширакайфлиги ҳамда толиққани сезилиб турарди. Қўлида эса бир талай рўзномалар бор эди.

– Сизни безовта қилмасдим, жаноб Ҳаркер, агарда мана бу воқеалар бўлмаганида. Одамлар саросимада, ҳамма шу ҳақда гапирмоқда.

¹ Даврон. Бошланғич ўтаси соҳабда.

– Кўпдан газета ўқимай кўйганман. Журналистлар уйдирмадан четга ўтишмайди. Газеталарга ишонишни бошлаган одам, куни келиб олтин балиқ борлигига ҳам ишониб қолади.

– Бирок гап олтин балиқ ҳақида кетмаяпти. Наҳотки, одамларнинг гаплари кулоғингизга чалинмаган бўлса?

– Кунни кизим билан ўтказдим. Бировнинг гапини эшитишга эса тоби-токатим йўқ.

– Ҳаркер, биз кўп ҳам тил топиша бермаймиз. Сиз асосан эрим билан калинсиз. Менинг шаддодлигимни эса енгилтақлик, деб ҳисоблайсиз...

– Аслида ҳам, енгилтақсиз, хоним, – унинг сўзини бўлди Ҳаркер. – Шаънингизга доғ туширувчи иш қилмаслигингизни биламан, бироқ ёш боладек ўйинкароксиз.

– Нима бўлганда ҳам, бекангиз эканлигини унутманг. Мени калака қилишингизни истамайман.

– Хоним, сизни калака қилган одамнинг охирати куйиб кетади.

– Бас!... Сизни бир вақтлар мамлакатнинг энг яхши инспекторларидан бири бўлганингиз учун чорлаган эдим. Мен онаман ва бўлаётган ишлар менга ёқмаяпти. Кўпчилик оналар болаларини мактабга юбормасликни ўйламоқда. Мен сиздан маслаҳат сўрамоқчиман. Балки, шаҳарни тарқ этишимиз лозимдир? Бу иш ҳақида оиламиз хавфсизлиги юзасидан қандай маслаҳат бера оласиз?

– Болалар мактабга бораверишсин. Мен доимо ёиларида бўламан. Ўша кўзгута келсак, менга ишона беринг, хоним, ҳеч ким кўзгу ёрдамида бировнинг умрини сўриб ололмайди. Афсонада айтилган кўзгунинг соҳиби бировнинг умри ва киёфасини ўзлаштириб ололар экан, нега олдинроқ бундай маш-машаларни бошламаган? Нега уч аср сабр қилиб ётди экан? Кўзгу исталган еридан ғойиб бўлиб, бошқа ерда пайдо бўлар экан, нега шайхнинг қасрида узок вақт сақланиб келди? Менимча, шуларнинг ўзи мантикий фикрлашга етарли озука бўлади.

– Аммо бўлаётган ишлар-чи? Кўзгу ҳақиқатдан ҳам маҳкамда ғойиб бўлипти. Худди ўз қурбонлари сингари қулга айланипти. Эҳтимол, ўша шайхнинг аждоди кўзгуни яширганида унинг ёвузликларини ҳам ертўласига қамаб қўйиш йўлини топгандир? Эрик Бродли эса, ундаги ёвузликни чиқариб юборган.

– Бу хурофотдан бўлак ҳеч нарса эмас. Бир вақтлар Африкада шунга ўхшаш жумбоққа дуч келганман. Натижа эса, кўтаришган ваҳимачалик бўлмади.

– Ҳа-а, турмуш ўртоғим бу ҳақда нималарнидир айтиб берган эди. Сиз ўша махфий қуролни барчадан, Натландия ҳукуматидан ҳам яширган экансиз.

– Бу ҳақда ортиқ гапирмоқчи эмасман. Маслаҳатимни бердим, деб ўйлайман. Энди қарши бўлмасангиз, бориб ухламоқчиман.

– Тўғриси, сиздан кўпроқ нарсани кутган эдим. Илгари одамларни қийнаётган муаммони, уларни қўрқитаётган хавфни бартараф этардингиз. Ҳозир бутун шаҳар аҳлини қўрқув босган. Бу иш борасида четдан эркин иш бошлайсиз, жумбоқни ечиш учун кўпроқ эркинлик беришимни сўрайсиз, деб ўйлаган эдим.

– Қачонлардир мени шаҳарнинг ҳимоячиси, қаҳрамони сифатида қўқларга қўтаришарди. Ҳозир кўчага чиқсам, бирон ит қайрилиб бокмайди. Одамлар яхшиликни қадрлашларига ишонмай қўйганман. Аччиқ қисматим энг катта тажриба бўлди.

– Одамлар сизни унутишмаган. Сиз уларнинг хотирасида яшайсиз. Факат, ўзингиз панага ўтиб олдингиз. Керак вақтда мағлубиятни кўтара олмагансиз. Сиз улкан иқтидор соҳибисиз, бироқ иродангиз бўш. Бир бор йиқилсангиз, туриш ҳақида ўйламайсиз.

Айтилган аччиқ ҳақиқат Ҳаркерни эсанкиратиб қўйди. Айниқса, аёл кишидан буларни эшитиш... Ҳаркернинг бўғзига нимадир тикилди, кўзида аччиқ ёш қалқди. Ҳеч нарса демай, ортига ўгирилди-ю хонадан чиқиб кетди. Дауглини хоним ортидан пушаймон бўлиб туриб қолди.

– Жаноб Ҳаркер!..

Аммо кеч бўлганди. Тиг яраси тез битар, аммо тил яраси битиши кийин. Дауглиш хоним ҳалдидан ошиб кетгани учун ўзини қойиди. Бир вақтлар Ҳаркер унга болаларини топиб бериб, жуда улкан ёрдам қилганди. Ўша яхшилик туфайли ҳам жим туриши лозимми?

Ҳаркер хонасига кира солиб эшигини беркитиб олди. Қони кайнаб ҳамма ерни остин-устун қилгиси келди-ю, ўзини тийди. Бу иши билан навбатдаги аҳмоқликка қўл урган бўларди, холос. У эса олдин иродасиз бўлган бўлиши мумкин, ҳозир ўзини жиловлашни билади. У чуқур нафас олиб, жойига ётди ва буларни унутмоқчи бўлди. Кўзига ҳадеганда уйку келмади. Кўзгу ҳақида ўйлай бошлади. Сўнгги иши кўз олдига келди. У ҳақиқатни талаб этди, аммо судья унинг ўзини қамокка олди. Ички ишлар вазири уни ўша куниёқ қўйиб юборди. Бир неча кун аламинини ичкиликдан олди. Тунларнинг бирида рафикаси билан театрдан уйига қайтаётганида унга хужум қилишди. Учасига бас кела олди. Тўртинчи одам эса ортидан бошига нима биландир урди. Ҳушидан айрилаётганида уни тепалашарди. Факат, рафикаси чинкириги ёдида. Ўшанда ҳам маст эди. Агар хушёр бўлганида, бари бошқача бўлармиди?.. Кўзини шифохонада очди. Оғримаётган жойи йўқ эди. Бирок оғрикни ўйламай, рафикаси ҳақида сўради. Сўнг... Сўнг шундай азоб чекдики, танасини шундай олов ўз тафтида қовурдики, Ҳаркер душманларига ҳам бундай азобни тиламасди.

Кечкурун оғрикдан тўлғониб ётганида ўша жинойтчининг отаси, лордлар палатасининг аъзоси лорд Седрик келди. Агар қасос олишни ният қилгудек бўлса ҳам, кизини қийма-қийма қилишнинг, жим юриб, буларни унутиши ўзига ва кизига фойда келтиришини таъкидлади. Ҳаркер унга жавоб бермади. Нафрат тўла кўзи билан тикилиб тура берди. Сўнг эртасига жаноб Дауглиш келиб, унга ёрдам беришини айтди. Жавоб берилгач, тўғри ўз уйига олиб келди. Шундан буён Ҳаркер шу уйда яшаб келмоқда. Оталик масъулиятини яна ҳам яхши ҳис этиши уни бостириб қўйди. Қасос олишга шошилмади. Бунга тайёр бўлганида эса, қотил бўла олмаслигини тушунди. Вақт ўтиши билан эски дардлар босилди. У энди ўзини бахтиёр бўлган ҳисобларди, зеро, ахвол бундан ҳам баттар бўлиши мумкин эди. Иши ҳам, маоши ҳам яхши. Қизига етарлича ғамхўрлик қила олади. Ахир, дунёда фарзанд бахтидан ортиқроқ нарса бормикан? Ҳаркер ўзи ва кизининг келажаги ҳақида бош қотириб, уйига кетди.

Эшикнинг каттик тақиллаши уни уйғотиб юборди. Ўрнидан туриб, “Ҳозир”, деди-ю кийимларини эгнига ташлади. Остонада эса қутилмаган учрашув кутиб турарди. Нигоҳлар бир дам тўқнашди. Уч киши эски давларни ёдга олиб жим қотган бўлса, Хиггенс уни биринчи бор учратганидан сукут сакларди. Ҳаркер ўрта бўйли, кенг елкали, келишган, Робсон сингари ўттиз беш-қирк ёшлар орасидаги одам эди. Сукунатни жаноб вазир бузди. Юзига табассум югуриб, қўлларини ёзди.

– О, Ҳаркер, бормисиз, бу оламда?

– Ие, жаноб вазир, ўзингизмисиз? Суратингизни қайсидир бетайин остонамга ҳам илиб кетиптими, деб ўйлабман.

– Ҳазил қилипсизми? Демак, кайфиятингиз яхши. Очиғи, мендан ранжигансиз, деб юрардим.

– Араз болаларга хос. Робс, кўришмаганимизга ҳам минг йил бўлди-ёв, – Ҳаркер уларга озроқ тикилиб турди-да, эшикни кенгроқ очиб, йўл бўшатди. – Марҳамат!

– Жаноб Ҳаркер, сиз билан танишиш мен учун шараф, – деди Хиггенс ичкарига киришгач, унга қўл чўзиб. – Мен жаноб вазирнинг ёрдамчиси Хиггенс бўламан.

Ҳаркер унга бош ирғаб қўйди. Меҳмонлар хонани кўздан кечиришди. Каравот,

шкаф, камин ёнидаги кичик стол ва унинг атрофидаги икки стул. Рўзномалар стол устида устма-уст бўлиб ётар, Ҳаркер баъзи саҳифаларни қўлда йиртиб, полга ёйиб қўйганди. Хона ҳар куни тозаланса-да, Ҳаркер кийимларини тўғри келган ерда қолдирганлиги унинг батартиб инсон эмаслигини кўрсатарди. Ҳаркер тебранма курсига, вазир ва инспектор студларга ўтиришди. Жой етмаган Хиггенс тик туриб қолди. Ҳаркер унга стол устига ўтириш мумкинлигини айтди, Хиггенс кўпинча тик туришини вақ қилиб, аввалги жойида қолди.

— Вазирликда курсилар етишмаслиги менга аён, — деди Ҳаркер. — Сизни тўғри тушунаман, жаноб Хиггенс. Хўш, жаноблар, хўроз қўноқдан тушмай, мени йўқлашларингиз боиси нима?

— Эҳтимол, эшитмагандирсиз, шаҳримизда жуда хунук ишлар бўлмоқда, — деди жаноб вазир мулоиймлик билан.

— Ё, Худойим, нима бўлипти?

— Наҳот, ҳеч нима эшитмаган бўлсангиз?

— Ўлимдан хабарим бору...

— Ҳатто рўзномаларга ҳам боқмадим, денг.

— Мен бошлангич мактабни ҳам тугатмаганимни ўзингиз биласиз-ку, жаноб вазир. Ахир, харф танимасам.

— У ҳолда мана бу нима? — вазир кўзгу сурати туширилган мақолани олиб, унга узатди.

— Ҳа-а, каминга ўт ёқиш учун қоғоз керак бўлиб қолади. Баъзан бир нечта шундай сурати бор қоғозлардан олиб келаман. Анчага етади.

— Уларнинг бари кеча босиб чиқарилган. Демак, қоғоз захирангиз шанба куни тугаб, кеча бошқатдан ғамлаб олипсиз-да?

— Зеҳнингизга қойилман, жаноб вазир. Бу кўзгу аукционда сотиляптимикан? Сотиб олиш учун маслаҳат олгани келган бўлсангиз, икки пулга киммат нарсага ўхшаяпти. Яхшиси, пулингизни тўғри ишларда сарфлашни ўрганинг. Мисол учун оёғимда икки ҳафта туриб, учта оғиз очган пайпоғимни олайлик. Уй ортидаги ахлат уюмидан топсангиз бўлади. Фақат, корни казишга тўғри келади. Эски дамларимиз хақи, уни сизга текинга бериб юбораман.

— Назаримда, — ўрнидан турди вазир, — бу ерга адашиб келиб қолдик.

Робсон вазирга тинчланишини ишора қилиб, Ҳаркернинг тўғрисиغا келди, — Ҳаркер, сиз юзимизга тупуришингиз мумкин, аммо одамларга ёрдамнингиз керак. Илтимос, майнавозчиликни йиғиштиринг!

Ҳаркер озгина жим тургач, тилга кирди:

— Кеча кечкурун келмагандларингизга қараганда, тунда яна нимадир бўлган.

— Компаниянинг раҳбарларидан бири жаноб Остин ўз уйида вафот этди, — енгил тортиб сўзлади Робсон. Вазир ҳам ўрнига қайтди. — Кўзгу ҳамон ўша ерда. Бу хабар одамлар орасидаги ваҳимани баттар алангалатди.

— Демак, кўзгу ҳақидаги афсона бандлари бирин-кетин бўй кўрсатмоқда. Бирок бу ерда мўъжиза борлигига амин эмасман. Агар найранг бўлса, буни фош этиш осон кечмайди. Рақиб ёки рақибларингиз хатога йўл қўйишини кутишга мажбурсизлар... Менга ундай қараманглар. Хизматдаги одамман. Дауглишлар юзига оёқ қўйиб кета олмайман.

— Дауглиш хоним сизга биз билан ишлашингиз учун розилик берди, ҳатто буйруқ берди, аҳоли тинчлигини таъминлашда бор иқтидорингизни кўрсатишингиз учун. Ўрнингизни икки полисмен эгаллайди. Рақибимиз хатосига эса, назаримда, дуч келганман. Мен буни аниқ исботлай олмайман. Воқеа ҳозиргидек чигал бўлганди.

— Хўш, бизга ёрдам берасизми, Ҳаркер? — сўради вазир.

— Нима ҳам дердим. Биз кичкина одаммиз. Биздақаларни керак пайт қўлга олиб эркалашади, ишлари битгач, ерга ташлаб, топташади ёки балчикқа ботириб туплашади... Яхши, Робс, нималарни билсангиз, менга барчасини бир бошдан

сўзлаб беринг. Бироқ терговга мен бош бўлишим лозим.

Вазир бунга тезда рухсат бера олмасди. У Робсонга тикилди. Инспектор уни хурсанд қилиб, ўзи розилик берди.

– Бунда муаммо бўлиши мумкин эмас, Ҳаркер. Мен сизга ёрдамчи бўламан. Жаноб вазир берган барча ваколат сизга ўтади. Энди ҳикоямни бошласам.

Робсон ўтган йили юз берган жаноб Шерман Хилберт ўлимини текширганида нимага аниқлаганини: уй хайвонларининг йўқолиши, мархумнинг Эрик Брэдли билан жанжаллашгани, Андерсоннинг кўрсатмалари ҳамда Пейнкрофтнинг дорга осилганини бирма-бир сўзлаб берди. Бу йилги машмашаларга тўхталди. Зиёфатдаги фожиа, Эрик Брэдлининг йўқолиши, унинг уйига бориб топган қўлэмаси, Брэдлининг кемадан топишган жасади ва жаноб Остиннинг ўлими ҳақида барча билганларини гапириб берди. Ҳаркер инспекторнинг ҳар бир гапини диққат билан тинглади. Эрик Брэдлининг уйидан топишган мархум Скот Брэдлига тегишли бўлган қўлэмани Робсондан олиб, ўқиб чиқди, сўнг заррабин билан қоғозни синчиклаб текширди. Яхшилаб ўйлаб, тилга кирганида кун ёришиб қолганди.

– Жаноблар, бу қўлэзма асло ўн ёки йигирма йиллик эмас.

– Бўлиши мумкин эмас, – эътироз билдирди Робсон. – Унда акс эттирилган воқеалар анча олдин бўлган. Мархум вафотига кўп бўлган. Қоғоз ҳам эскирган.

– Қоғозни олдин маълум муддат салқин зах жойга қўйилади, – охишта жавоб қилди Ҳаркер, – қарапизки, унинг сифати бузилади. Сўнг куёш тушиб турадиган ерга қўйилса, ранги сарғаяди. Эскирган қоғозга перонинг учигина сиёҳга ботирилиб, ишлов берилади. Қўлэзмага боқиб, энг кичик сўзларда ҳам бир неча узилиш борлигини билса бўлади. Ёзув эскидек кўриниши учун перо учида номига сиёҳ бўлади, натижада бир сўзни ёзиш учун перони сиёҳдонга қайта-қайта тикишга тўғри келади. Охирида қоғоз яна маълум муддат салқин ерда ва куёш тушиб турган ерда сакланади. Кейин китоб орасига солиб қўйилади. Кўриб туришсизки, бир йиллик қўлэзма ўн йилликдек кўринади.

Робсон қўлэмани қайтариб олиб, уни синчиклаб текширди ва Ҳаркер айтгандек, ҳар бир сўзда бир неча узилиш борлигини сизди. Олдин буни қўлэзма эскириб, ёзув ўчаётганлигига йўйганди.

– Яхши, – деди кайфияти кўтарилган вазир, – бироқ кўзгу кўрсатаётган мўъжизаларга нима дейсиз?

– Бу ишда бир қанча тахмин пайдо бўлади. Биринчидан, барча фожияларда гайритабиий кучлар мужассам. Бироқ мен кўзгуда бирон қудрат борлигига ишонмайман. Бу бизнинг мағлубиятимиз бўларди. Кўзгу шунчалар қудратга эга экан, нега олдинроқ бундай воқеалар бўлмади, деган тахмин пайдо бўлади. Ўша алкимёгар ростдан ҳам тарихда бўлганида, ҳозир бутун дунёга ҳукмрон бўлмасмиди? Йўқ, бу тахмин ўзини окламайди. Қолаверса, бизга ёрдам бермайди.

Иккинчидан, Эрик Брэдли барча ишларни режалаштирган ва ташки кучлар иттифоклигида мамлакатимизни инкирозга учратмоқчи.

– Ахир, у ўлган-ку, – деди вазир шошиб, – Жасади маҳкамада ётипти.

– Шошилманг, жаноб вазир, мен буни изоҳлайман. Кимдир Эрик Брэдлининг жасадини топгандир, мурда ёнидан унинг хужжати чиққандир, бироқ бу ерда сеҳр-жоду йўқ, деб ҳисобласак, у олдин бундай котилликка қўл урган ва уни тахминий ўлимидан кейин зиёфатда бир қанча одам кўрган. Биз, факатгина, жаноб Норманнинг ўлимини ҳақиқий, деб ҳисоблашимиз мумкин. Қолган икки ҳолда гувоҳлар бўлмаган. Жаноб Остиннинг хизматкори ҳам ўлимга тўлиқ шохид бўлмаган ва хўжайини ўзига ўхшамаганлигини айтган. Бу ўлимни ҳам шубҳа остига олишимиз мумкин. Доктор Бэнкс жасадларнинг янглигини устухонига қараб аниқлашти. Биз ўтган йилги жасадни ҳам текширтиришимиз мумкин эди-ю, қабр олдин бир бор казиб, тобут бўшатилган экан, иккинчи бор казилиб, жасадлар

алмаштириб қўйилганига ишонсак ҳам бўла беради.

Хўш, яна иккинчи тахминга қайтамиз. Эрик Брэдли режанинг муаллифи бўлиши ҳақиқатга анча яқин, негаки, олдин ҳам бундай ишни удда қилган. Сафар чоғи ташқи душманларимиз унга мўмай пул ваъда қилишди, дейлик. У ҳолда ўзига оз бўлса ҳам шубҳа тушшини билиб, оиласини олдинроқ бирон ерга яшириб қўймасмиди? Ахир, у оиласини яхши кўришини Робсондан эшитдик. У уй фарзанди. Бундайлар оиласи олдида ўзини бурчли, деб билади. Бедаъво дардга йўлиққан (эхтимол, у хасталигига даво топгандир, оиласига вафодор эмасдир, бироқ буни ҳам четлаб турамыз, зеро, бу тахминлар ҳам тўғри бўлса, бизга жуда қийин бўлади), ўлимидан сўнг онаси ва синглиси бошига қийинчиликлар тушишини ўйлаган одамнинг сўнгги иши бу – оиласи ҳақида вафоти олдида ғамхўрлик қилиш! Йўк, бу тахмин ҳам ўзини окламайди.

Ва ўз-ўзидан оиласи учинчи тахминини келтириб чиқаради. Брэдлининг шериклари борлиги аниқ ва улар Брэдлига ишонишмайди.

– Айтмоқчисизки, онаси ва синглиси гаровда туришини? – сўради Робсон.

– Худди шундай. У ҳолда шерикларини шу ерликлар, дейишимиз мумкин. Брэдлини ҳисобга олмаганда ва жаноб Остинни ҳақиқатда ўлди дейдиган бўлсак, фақатгина, бир компания раҳбарлари ўлаётгани эътиборимизни тортади. Брэдлининг жасади, шунчаки, чалғитувчи босқич. Мен аминманки, жаноб Остин ўлими ҳақида рўзномалар хабар тарқатгач, мазкур компания акциялари маълум кўрсаткичда тушиб кетади. Мамлакатнинг энг катта компанияси инкирози бошқа кичик компаниялар ривожига йўл очади.

– Ўз ҳомийларини ўлдириши шундан, деб ўйлайсизми?

– Зиёфатда Брэдли ғойиб бўлган. Иссиқ қийимини ташлаб, совукда қаергача бориши мумкин бўларди? Қалин соқол-мўйловли бегона официант пайдо бўлиб, сўнг у ҳам топилмади. Булар, албатта, менинг фаразларим. Бу ерда мўъжиза юз берган бўлиб, биринчи тахмин тўғри бўлиши ёхуд Брэдлини оиласи қизиқтирмай, иккинчи тахминим ҳам тўғри бўлиши мумкин. Учала тахминим ҳам нотўғри бўлиб, воқеа аслида буткул бошқача бўлиши ҳам мумкин. Бироқ Брэдлининг оиласи атрофида тузук қўйишимиз мақсадга мувофиқ бўлиб чиқиши мумкин. Режа тўлиқ амалга ошиб, Брэдли мажбуриятини тўла адо этгач, оиласи хавфсизлигини таъминлашга мажбур бўлади. Иттифокчилари унга ишонмагандек, у ҳам шерикларига ишона олмайди.

– Ҳа-а, бу ерга келиб адашмабмиз, – деди жаноб вазир. – Аслида, кечанинг ўзида келишимиз лозим эди. Сиз жаноб Остиннинг уйини ҳам кўздан кечиришингиз лозим. Биз пайкамаган ниманидир пайкашингиз мумкин, – вазир ҳамён чикарди. – Бу харажатлар учун.

Ҳаркер пулни олиб, ўрнидан турди.

– Жаноблар, ишга киришдик бўлмаса... Фақат, мени кўчада озроқ кутиб туринглар, ахир, ювинганим ҳам йўк.

Ҳаркер ўн дақиқада чикди. Дауглиш хоним меҳмонлар учун нонушта тайёрлатган эди. Ҳаркер ҳам стол атрофига қўшилди. Сўнг вазир бошқа ерга, учовлон жаноб Остин уйига йўл олишди.

Кўзгунинг навбатдаги каромати

Уйда бир гуруҳ полициячилар билан жаноб Остиннинг ўғли бор эди. У курсида бош эгиб ўтирарди. Робсонни кўриши билан ўдағайлади:

– Инспектор, бу нимаси? Шундай оғир дамда одамларингиз мени отамнинг жасади ёнига қўйишмаяпти. Ўзларингизни ким деб ўйлаяпсизлар?

– Робс, муаммойингизни хал этгач, етиб оларсиз, – дея Ҳаркер юқорига чикиб кетди. Бу ёш меросхўрни баттар жигибийрон қилди.

– Қандайдир чувринди отамнинг ёнига киролса-ю, унинг хотирасини тахқирласа-ю, мен киролмасам. Инспектор, ишимдан айрилдим, деб ҳисоблайверинг.

– Ҳозироқ чакагингни юм! – қатъий тикилди Робсон. – Ҳаммани оксоч қизнинг номусини топтаб, кетига тепиб юборганимдек эзгилай оламан, деб ўйлаяпсанми?

Ёш Остин тутилиб қолди. – Афтидан, кўлостимдаги хизматкорларимни бўшатишимга тўғри келади?

– Ахмоқ, икки одамнингдан бошқа ҳеч ким қолмади. Журналистлар бундай воқеаларни яхши кўришади. Одамлар асл башарангни кўргач, уйингда ким ишларкан, кўрамин.

– Бу окбиллакнинг гаплари, – қазабдан қизарди ёш Остин.

Робсон баттар аччиқланди. Қаршисидаги шалвираган бетайиннинг бўғзидан қисди.

– Мамлакат тинчи бузилиб турганида, ўзим ҳам ҳайронман, нега сен билан пачакилашяпман. Ишонавер, мухбирларга ўзим хабар бераман. Матбуот ҳам, одамлар ҳам озрок чалғишади. – Робсон уни силтаб юборди.

Кичик Остин ортга тисарилиб, томоғини силади.

– Яхши, инспектор. Мен ҳам қўл қовуштириб ўтирмайман. Сиз журналистлардан отам ўлимни яшираётган экансиз, мен ҳам журналистларга бу ҳақда жар соламан.

Робсон ортқ валдираб ўтирмади. Ёнидаги соқчиларга буюрди:

– Хонасига қамаб қўйинглар! Ўлиб қолмаслиги учун, овқат бериб туринглар. Қачон қўйиб юборишни ўзим айтаман.

– Ҳақингиз йўк, – икки полисменнинг қўлидан чиқишга беҳуда уринарди кичик Остин. – Айбловингиз йўк.

– Аҳоли орасига ваҳима ёйишга уринганинг учун ҳибсга олиндинг.

Робсон секин юқорига кўтарилди. Унга қадар Ҳаркер жаноб Остиннинг ишхонасини ҳам, хобхонасини ҳам кўздан кечириб чиқди. Жаноб Остиннинг пйёниста эмаслиги, ўтган кун ўзини ғалати тутгани, оксоч хонани тозалаб, бош хизматкор унинг буйруғи билан графинни тўлдириб вино олиб келиши, сўнг хонадан унинг ўзи охириги бўлиб чиқиб, ҳеч кимса у ерга кирмаслигини тайинлаши, шу билан тунги бирдан ўтиб хонасига ўзи биринчи бўлиб кириши, кийимини ечмай винога ёпишиши, уни тезда бўшатиб, кўп ўтмай вафот этиши жуда шубҳали эди. Ҳаркер кўзгу ва жасадни назардан ўтказгач, Хиггенсни ҳайрон қолдириб хобхонага кирди ва шкафни кўриб мамнуун бўлди. Эшикларини очиб, ҳар бир бўлмани текшириб чиқди ва табассум билан ҳаммаси яхши кетаётганлигини айтди. Робсон кичик Остинни хонасига қамаб, марҳум хонасига кирганида улар курсида ўтиришарди.

– Хўш, текширув ўтказдингизми?

Ҳаркер ўрнига Хиггенс жавоб берди. Шкафни текшириб хурсанд бўлиши сабабини тушунтирмаганлигини кўшимча қилди.

– Биз жаноб Ҳаркерга бўйсунамиз, Хиггенс. Унга савол беришимиз керак эмас.

– Робсдан ўрнак олинг, – деди Ҳаркер ва Робсонга юзланди. – Маст кучерингиз қаерда? Уни сўрок қилишимиз лозим.

– У жуда маст. Яхшиси, шу ерга олиб келамиз. Мурдани кўриб, уйкуси тезрок очилади.

– Агар манзара уни чўчитиб, кекса хизматкорга ўхшаб қолса-чи?

– Жуда унчаликка бормас. Чол ёлғиз бўлган. Бу ерда шунча одам бор. Мабодо, аҳволи оғирлашиб қолса, докторни чақирармиз.

Робсон икки одамига кучер Уильямни шу ерга олиб келишини айтди. Уни келтирмасларидан хонага доктор Бэнкс кириб келди.

– Авлиё бўлиб кетинг, доктор, – деди Робсон. – Ҳозиргина сизни эслаб тургандик.

– Вино, графин ҳамда қадахдан ҳеч нима топилмади. Чол эса ўйлаганимдек, оғир аҳволга тушиб вафот этди... Не, тушимми ё ўнгимми? Омонмисиз, Ҳаркер?

- Хайрли кун, доктор. Роса вақтида келдингиз. Бир пиёнистани ҳушига келтириш керак бўлиб қолди.
- Ўзим ҳам ўшандан бирон маълумот чиқариш учун келгандим.
- Уни ҳозир олиб келишади, – Робсон сўзини тугатмасидан тўрт полисмен кучерни кўтариб кирди.
- Чўчкадек сасияпти, – деди полисменлардан бири. – Оғирлигини айтмайсизми?
- Пиёнистани кўрсатилган ерда қолдириб чиқиб кетишди, негаки, полисменларга кўзгу ёнида туриш малол келаётганди. Доктор Бэнке саъй-ҳаракатлари билан Уильям кўзини очди. Аммо боши оғриётгани учун, тилга киришига ва берилаётган саволларнинг маъзини чақа олишига ўн дақиқалар кетди.
- Кеча нималар бўлди? – сўради Ҳаркер. – Бирон нима ёдингда қолганми?
- Барда тўйиб ичганим эсимда, – оғриётган бошини ушлаб жавоб қилди Уильям. Бирдан кўзи ердаги жасадга тушди-ю типирчилаб қолди. – Ё, Худойим, бу нима!?
- Хўжайиннинг жаноб Остиннинг жасади, – кучернинг елкасидан босиб, жойига ўтказди Ҳаркер. – Менга қара, меров, шўрнинг қуриб қолди. Хўжайиннинг қандай ўлганини билмаймиз, бироқ у кеча сен билан бўлгани учун, асосий гумондор ҳисобланасан. Жонинг омон қолишини истасанг, билганларингни тезда сўзлаб бер.
- Нима!? Менинг ҳеч бир айбим йўқ. Мен уни Қ... мавзесига олиб бориб қўйдим. Кейин одатдагидек мени барда қолдириб, ўзи пиёда кетди. Ҳар доимгидек томюк ҳўллашим учун саҳийлик қилиб, пул берди. Мен уч соатча ўтирдим. Кейин бир пиёниста билан келди. Бемалол ичаверишимни айтди. Ҳали кўп ичмаган эдим. Бирдан бошим айланиб, кўз олдим хиралашиб кетди. Кейин ўзимни йўқотиб қўйдим, шекилли. Хоҳолаб тинмай кўшиқ айтаётганимда мени фойтунга чиқариб қўйишгани ёдимда.
- Одатдагидек, дегин? Қачондан у ерга борар эдинглар?
- Бир ойдан ошди. Ҳафтада икки ёки уч маротаба. Хўжайиннинг бўш вақт топишига қараб.
- У ерда нима қиларди?
- Билмайман. Менга ичишим учун пул бериб, бир ерга яёв кетарди-да, кейинроқ ўзи ҳам сал қизариб қайтарди. Одатда бир-бир ярим соатда келарди. Кеча узоқ қолиб кетди. Мен одатдагидан кўпроқ ичиб қўйдим. Аммо ҳушим жойида эди. Жаноб Остин келганида таъзиришни беради, деб ўйлагандим. Бироқ аксинча бўлиб чиқди. Ўзи ичимлик олиб келиб, қўйиб берди. Бор йўғи икки қадах ичган эдим. Ҳали кўп ича олардим. Аммо савил жуда ўткир экан.
- У ерга неччида борган эдинглар? Бар манзилини ҳам айт!
- Эрталаб жаноб Коннордан хабар олди, сўнг жаноб Норман оиласидан ҳам. Кейин соат иккиларда Қ... мавзесигаги Т... кўчасининг ўттиз бешинчи уйига, яъни барга бордик. Хўжайин соат бешда бир пиёниста билан кириб келди.
- Ёнидаги пиёниста қандай эди? Олдин ҳам етаклаб келармиди?
- Уни олдин кўрмаганман. Хўжайин одам етаклаб келмасди. Пиёниста озода, сочлари қалталанган, ёши ва бўйи, юзи тахминан, жаноб Остинники билан ўхшаш эди. Аммо сарғайиб кетган юзидаги саноқсиз ажинлар уни жуда қари кўрсатарди. У лапанглаб кириб келди ва асосий белгиси ўнг кўли қалтирарди.
- Ўҳ-хў, шунақа, дегин, – полдаги жасадга бирров боқиб қўйди Ҳаркер. – Устида қандай кийим бор эди?
- Қўлда тўқилган иссик кийим, аммо ўзиники бўлмаса керак, ўнғайсизланиб, ҳадеб қашинарди. Назаримда, ойлар давомида кечагина чўмилиб, сартарошга учрашган эди. Негаки, оғзидан қўланса ҳид келарди. Сочи яқиндагина текисланганга ўхшарди. Сартарошлар ишлатадиган мой ҳам ҳали ҳид таратиб турарди. Пальто ёки плаши борлигини кўрмадим. Бироқ кўча совуқ эди ва яна нимасидир бўлгани аниқ. У қунишиб турмасди, ваҳоланки, кўчадан шундайича кириб келганида, кўлига қўшилиб жағи ҳам қалтираши керак эди.

– Ҳа, синчковлигини яхши. Бу бизга қўл келади. Этигига кўзини тушмадимми?
– Йўқ. Ахир, ҳамма нарсани кўздан кечириб чиқа олмайман-ку. Факат, кўзим тушганлари ёдимда қолган.

– Яна нимани кўшимча қила оласан?

– Бошқа ҳеч нарса.

Ҳаркер кулиб унинг ёнига ўтди-да, елкасига қўлини охишта қўйди.

– Биласанми, Уильям, сен менга жуда ёкиб қолдинг. Менга ишона бер, мана бу шерикларимнинг юзига тупуришга тўғри келса ҳам, сени озод қилиб юбораман. Негаки, жуда самимий сўзладинг. Бирок энди сўзларинг ҳақиқатга қанчалар яқинлигини текшириш қолди. Унгача қамоқда бир-икки кун ётиб турасан-да, оғайни.

– Нима учун? Менинг айбим йўқ, – Уильямнинг кўркувдан юрак уриши тезлашиб, нафаси тикилиб қолаётди. – Мен... сизга бир нарсани айтиб бераман, инс... пектор.

– Қудоғим сенда, Уильям. Худо ҳақи, онамнинг болалигимда айтиб берган эртақлари ҳам сенинг гапларингчалик қизиқарли эмасди.

– Ўша куни... Жаноб Норман ўлган куни биз зиёфат олдида уникига бордик. Хўжайиним уни зиёфатга ўзи олиб боришини айтганди. Шу баҳона Янги йил совғасини ҳам топширмакчи эди. У совға билан кириб кетди. Кўп ўтмай жаноб Норман иккиси қайтиб чиқишди. Иккисининг ҳам кайфияти кўтаринки эди, бироқ йўлда жаноб Норманнинг жаҳл билан бақирганини эшитдим. Тушундимки, улар қанчаллашиб қолди.

– Санъатингга тасанно, Уильям. Энг қизик ерига келганимда гапни айлантиришни бошлар экансан. Сендаги сўзлаш иктидори менда бўлганидами, ҳозир Африкадаги мустамлакаларимизни мен бошқараётган бўлардим... Тезроқ гапирсанг-чи, – ўшқирди Ҳаркер, – у нима деди?

– У “Жин урсин ўша лаънати тузни!” деди.

– Бўлдими?

– Бошқа гапни эшита олмадим. Жаноб Норман, факат, шу сўзларни бақириб айтгани учун ҳам, факат, шуларни эшитиб қолдим.

– Ёзиб олдингизми, Робс?... Нега лалаясиз? Ахир, “олтинга тенг” маълумот айтилди. Жиноятчилар энди қангалимизда, деяверинг.

– Сиз буни тушунмадингиз, инспектор, – шопилганча изох берди Уильям. – Мен эса тезда тушундим. Бир ойдан ошди, хўжайиним жаноб Норманга ювиниш тузини совға қилганди. Уни жуда шифобахш хусусиятларга эга, деганди. Тўғри, бу қатта маълумот эмас, бироқ шундан сўнг бош бинога етиб борганимизча икки дўст гаплашганимиз.

Ҳаркер озрок ўйлашиб турди-да, кўрсатмалар бера бошлади:

– Робс, бир одамингизни Норманлар хонадонига юборинг. Ўша тузни топиб, маҳкама лабораториясига элтсин. Қ.. мавзеини ва унинг атрофидаги ерларга одам юбориб, кеча ғойиб бўлган пиёнистанинг кимлигини аниқланг. Унинг асосий белгиси ўнг қўли қалтирайди. Сартарошлардан ҳам сўраб кўришсин, у кеча сочини қалталатган. – Ҳаркер ўрнидан турди.

– Нега пиёнистани ғойиб бўлган, деб ўйлаясиз? – Кўзларини синчков қисди Робсон.

– Тўғри тушундингиз, Робс. Буни текшириб кўриш керак. Уильямнинг ўзи ҳам маст бўлган. Тўлиқ ишона олмаймиз.

– Мен-чи? – титроқ овозда сўради Уильям. – Кета берайинми?

– Маҳкамада ўтириб туришингга тўғри келади, ошна.

– Ахир, сэр...

– Ўчир овозингни!

– Ҳаркер, – норози оҳангда унга яқинлашди доктор Бэнкс, – биламан, бу менинг ишим эмас. Аммо узок вақт тергов ишидан четда бўлиб, баъзи қоидаларни унутиб

кўйибсиз. Гувоҳлардан маълумот олишингиз ёқмаяпти. Сиз уларни кўрkitяпсиз. Бундан нотўғри маълумотларга ҳам эга бўлиб қолишингиз мумкин. Қамокда тушишини ўйлаган одам, жон аччиғида ҳар балони сўзлайверади.

– Тугадими?... Доктор, қариб отамга ўхшаган насихаттўй бўлиб қолибсиз. Яна бир яхшилик қилиб, унинг ортидан нариги дунёга кета олмайсизми?

– Доктор, илтимос, унинг жигиға тегманг, – деди Робсон. – Бу ерга зўрға олиб келдик.

Доктор индамай Уильямга яқинлашди-да, унинг кўз қорачиғини текшириб кўрди.

– Ҳушингдан кетгач, жаннатда жононлар билан сайр қилмадингми?... Ҳа, дегин... Гап бундай, Робс, йигитчага афюн ёки шунга ўхшаш нарса берилган, катта миқдорда. У қаерда бўлганини ҳам билмаган.

– Унинг айби йўқлиғи маълум, – деди остонага етган Ҳаркер, – бироқ шунчаки кўйиб юбориб бўлмайди.

Шу пайт ичкарига лейтенант Уотфорд югуриб кирди. Ҳаркернинг олдида ўтди-ю хонага кира сола Робсонга гапира кетди:

– Уни кўришингиз, инспектор!...

– Кимни, Уотфорд?

– Иблисни!...

Ҳаркер секин ортига ўтирилди. Уотфорднинг янгилиги қолганларни ҳам қизиқтириб қўйган эди. Уотфорд озгина тин олди-да, давом этди:

– Сэр, у Натландия миллий банкига, дастлаб, жаноб Остин киёфасида кирган (албатта, одамлар ҳали жаноб Остин ўлганидан беҳабар, шу тариқа ундан чўчишмаган), сўнг Эрик Брэдли киёфасида қайтиб чиққан. У киёфасини ўзгартирган, бироқ кийими ўша-ўша қолган. Саросимада мижозлар тутул, ҳатто банк ходимлари ҳам бинодан чиқиб кетишган.

– Қачон, Уотфорд? – хонадан шошилиб чиқаркан сўради Робсон.

– Саккизу ўн бешда.

Учовлон ховлига ошиқшди. Икки полициячи Уильямни кишанлаб ташқарига олиб чиқди. Доктор Бэнкс Уотфорд билан жасад билан кўзгуни олиб маҳкамага йўл олди. Улар кўзгуни катта қутига жойлашган эди. Маҳкамага етишгач, қути ва жасадни лабораторияга олиб киришди. Жасадни жойлашгач, қути оғзини очишди. Уотфорд кўркувдан чинкириб юборди. Доктор Бэнкс ҳам титраб орқага тисарилди. Қути қопқоғи қўлларида тушиб, қути оғзи ярим ёпилиб қолди. Бироқ очик ердан кул уюми кўриниб турарди. Кўзгу эса кўринмасди. Уотфорд ўзи билмаган ҳолда гапириб юборди:

– Доктор, кўзгу яна ғойиб бўлибти!

Иблиснинг намоён бўлиши

Бўлиб ўтган воқеа ҳаммани қарахт қилиб қўйди. Журналистлар янги тайёрлаётган мақолаларида жаноб Остин киёфасидаги алкимёгар Миллий банкка кириб, “Коннорлар савдо бирлашмаси” компаниясига қарашли ўттиз беш миллион натални Италиядаги қандайдир компания акцияларини сотиб олиш учун ишлатганлигини ёзишмоқда эди. Қизиғи, ўша акцияси сотиб олинган компания ҳақида ҳеч ким билмас экан. Бу олди-сотидан Жейсон Коннорнинг ҳам, бошқа раҳбарларнинг ҳам хабари йўқлиғи маълум бўлгач, жолугар мамлакатнинг энг йирик компаниясини хонавайрон қилгани маълум бўлганди. Бу ишда жаноб Остиннинг ўлимининг аҳолидан сир тутган маҳкама ходимларининг ҳам айби катта эканлиғи қўшимча қилинмоқда эди.

Компаниянинг хонавайрон бўлгани Робсонни ҳам оғир аҳволга солиб қўйди. Негаки, журналистларни жаноб Остин вафотидан вокиф этмаслик гоёси ундан чиққанди. У кийин аҳволдан чиқиш ҳақида тинимсиз ўйлар, энди Ички ишлар вазирининг ҳам боши балога қолиши маълум бўлиб қолганди. Компаниянинг инкирози мамлакат иктисодига путур етказиши турган гап эди. Энди “Коннорлар савдо бирлашмаси” компанияси акционерлари акцияларини сотишни бошлашган, бироқ уларнинг нархи кескин тушиб кетиб, олишни истовчи одам топилмади. Робсон шериклари билан биринчилардан бўлиб Миллий банкка борди. У ердаги ходимлар ҳам довдираб қолишган эди. Жаноб Остин қиёфасидаги алкимёгарни кутиб олган ходим Робсоннинг нишониغا айланди. У жуда ҳам кўрқиб кетганди.

– Сэр, Худо ҳақи, бундан мен ҳам таажжубландим. Жаноб Остин ғалати кўринарди. У ҳамма ҳужжатларни расмийлаштириб бўлганди. Ҳужжатда керакли одамларнинг барчаси, хатто жаноб Коннор имзоси бор эди. Мен ва банкчимиз раҳбари имзо қўйиб, муҳр босишга мажбур бўлдик. Ундан нима учун компания мутасаддилари бундай қарорга келганини сўраганимизда шундай кулдики, умрим охиригача буни унута олмасам керак. У, “Ворисим учун, шундай қиялман”, деди. Мен ўша акциялари сотиб олинган Италия компаниясини билмайман, ваҳоланки, кўплаб йирик компанияларни биламан. Бироқ одамлар уни ҳақиқий жаноб Остин эмас, дейишмоқда. Мен ҳали ҳам кўрқялман, сэр. Ахир, ўша жодугар билан қўл бериб кўришдим. Назаримда, у компания пулларини ўз авлодларидан бири номига ўтказиб юборди.

– Буни бекор қилишнинг имкони борми? – сўради Ҳаркер.

– Муҳр босилган керакли қоғозлар Италияга етиб борса бўлди. Сўнг Италия банкларидан бири биздан пулни олиб кетади.

– Мен ҳозирок Италияга жўнайман, – деди Хитгенс.

– Бундан фойда йўқ, – бошини чангаллади Робсон. – Соат ўн бўлди. Қоғозлар соат тўққиздаги кема билан мамлакатни тарк этган бўлса керак.

– Ҳозир нима қилишимни аниқ билмайман, бироқ ўша ерга бораман. Балки, бирон нима чиқиб қолар.

– Нима қилишингизни мен айтаман, Хитгенс, – деди курсида беғам ўтирган Ҳаркер. – Сиз ўша компаниянинг эгаси ва унинг атрофидаги одамларни текширинг. Бир учи биз кидираётган одамларга келиб уланса, билингки, бахтимиз. Йўқса, мен ҳам адашганимни, бу ишларнинг ортида ростдан ҳам сеҳр-жоду турганлигини тан олишимизга тўғри келади.

Хитгенс югуриб чиқиб кетди. Робсон Ҳаркерга юзланди.

– Беғам ўтиришингизни қаранг, Ҳаркер. Ахир, энди кўпчилиكنинг шўри қуриydi. Биринчилардан бўлиб менинг.

– Нима қилай? Иккиюзламачилик қилиб, мамлакатимиз иктисодига путур кетгани учун кўзёш тўкайми? Бундан нима фойда? Шунчаки, ўйлаш керак. Менда баъзи шубҳалар бор, уларни йўл-йўлакай сўзлаб...

Улар ўтирган каватга Ички ишлар вазири, Жейсон Коннор, Жонсон ҳамда Рожерслар чиқиб келиб, Ҳаркер сўзини тугата олмай қолди.

– Биз мамлакатни шарманда қилдик, Робс, – қизариб кетган вазир қўлидаги янги рўзномани Робсонга улоқтирди. – Агар одамлар жаноб Остиннинг ўлиmidан вақтида вокиф бўлганларида эди, банк ходимлари унга керакли ҳужжатларни расмийлаштириб бермаган бўларди.

– Жентльменлар, мен хонавайрон бўлдим! – нафаси тикилиб қолган Жейсон Коннор кўксини гижимлаб, энгашиб қолди. Уни курсига ўтказиб, сув беришди. Жаноб Жонсон дарҳол ёнидан тинчлантирувчи дори чикариб, унга берди. Сал ўтиб жаноб Коннорнинг аҳволи яхшиланди. Жаноб вазир беғам ўтирган Ҳаркерга юзланди:

– Ҳаркер, бу иш билан жиддий шуғулланасиз, деб ўйлаган, сизга ишонган эдим.

Эрталаб...

– Жаноб вазир, – маъноли боқиб унинг сўзини тўхтатди Харкер. – Эрталаб ишни олаётганимда сиздан кўп нарса билмасдим. Гайритабиий кучлар катнашган ишда менинг ақлим ҳам ожиз қолади. Истаган одамни ўлдириб, унинг киёфасида юрувчи жодугарни тутиб бўладими?

– Наҳот, сиз ҳам ожиз қолган бўлсангиз, жаноб Харкер? – деди Жонсон. – Сиз ҳақингизда илгари кўп эшитган эдим. Умуман олганда, ўша жодугар Рожере иккимизнинг ҳисобимиздаги пулларни ҳам бўшатиб кетишти. Эҳтимол, Бойл хоним ҳамда мархум дўстимиз Норманнинг ҳам ҳисоби бўшаб қолгандир?

– Эҳтимолдан ҳоли эмас. Ахир, жодугарнинг тинчини сизлар буздинглар. У фақат сизларга хужум қилмоқда.

– Бирок у чучварани хом санапти. Биз компанияни асраб қоламиз. Ишни тушиб кетган акцияларни сотиб олишдан бошлаймиз. Мен бу компания учун ярим умримни сарфладим. Қолган-қутган мол-мулкимизни сотиб бўлса ҳам, компания ишларини йўлга соламиз.

– Ғоят таъсирли, – деди Харкер ўрнидан туриб. – Энди сизлар билан шу ерда ҳайрлашсак. Жаноб вазир ҳамда инспектор Робс билан маҳкамага бориб, жаноб Остин жасади таҳлилин кўздан кечиришимиз керак.

Харкер шерикларига имо қилиб қўйди. Улар кўчага чиқишди. Жаноб вазирнинг сабри қолмаган эди. Отлар тезлашиши билан тилга кирди:

– Харкер, ниманидир аниқладингизми?

– Бир неча тахмин бор. Биринчидан, фақат, Эрик Брэдли ва жаноб Остин пайдо бўлган. Жаноб Норман иштирокисиз. Тўғри, компания иш юритувчиси жаноб Остин. Барча расмий ҳужжатларни у тузади. Шериклари ҳисобида қанча пул борлиги ҳам, уларни қаердан олишни ҳам у билади, негаки, уларни ўзи назорат қилади. Дейлик, ўша алкимёгар жаноб Остин киёфасида унинг хотираларига ҳам эга бўлиб, компания пулларини Италиядаги бир авлоди номига найранг билан ўтказиб юборди. Бирок Эрик Брэдлининг Миллий банкдаги “Коннорлар савдо бирлашмаси” компаниясига тегишли бўлган ҳисоб рақамларидан хабари йўқ эди. Яъни иш усиз ҳам битарди. У шунчаки, оламон юрагига кўркув солишни кўзлаган. Атайин соқчи ёнидан ўтаётганида унга хунук жилмайган. Хўш, алкимёгар нега жаноб Норман киёфасига ҳам кирмади? Унинг ўлганини барча биларди. Одамлар яна ҳам кўркишган бўларди... Негаки, жаноб Норман ростдан ҳам ўлган. Эрик Брэдли ҳамда жаноб Остин иккисига келсак, уларнинг ўлимига тўлиқ гувоҳ бўлган одам йўқ. Эрик Брэдли кемада ўлиб, кўзгудан унинг киёфасида ўша жодугар чиқиб келмаган. Назаримда, Эрик Брэдли кемага чиқишдан олдин бир жасадни ўзи билан олволган.

– Жасадни қандай қилиб кемага олиб чиққан? – сўради жаноб вазир.

– Қутида! – бирдан қичқириб юборди Робсон.

– Тинчланинг, Робс! – деразадан ташқарига аламлилади Харкер. Робсон дарҳол жим бўлди. – Тўғри, жасадни, фақат, қутигагина яшириш мумкин эди. Кўзгу одам бўйидек келади. Ўйлашимча, қути баландлиги кўзгу остига одам сиғадиган даражада бўлган. Кема капитани Брэдлини ортикча тинтиб ўтирмаган. Капитан жаноб Коннорни жуда ҳурмат қиларди. Эҳтимол, Брэдли унга жаноб Коннор билан таништириб қўйишини ваъда қилган. Қисқаси, капитан Брэдлига хушоматдўй бўлган. Йўлда тушларнинг бирида Брэдли ўзини босинқираганга солади. Кема бандаргоҳга кириб келганида қутидаги жасад шкафдан ўрин олади. Брэдли каютасини бир кун давомида божхона текшируви туфайли ҳеч қим текширмаслигига ақли етган. Кўзгуни олиб, кемадан тушган. Жейсон Коннор шундай машҳур ва ҳурматли одамки, ҳатто божхона ходимлари ҳам уни яхши текширмай тушириб юборишган.

Хулоса шуки, мен Эрик Брэдли бошқа компания раҳбарлари ҳомийлигида

каттиқ нарса билан уришган экан. У кеча тунда шифохонада кўзини очиб, бир талай уйдирмаларни тўкиб-солди. Рафиқамни қидириш иши эса, тўхтаб қолди.

– Айтдим-ку, рафиқангизни ҳамон қидиришяпти деб, – унинг сўзини бўлди Уотфорд. – Кучер ҳам ёлгон гапираётганга ўхшамаяпти. У ўзини кечки соат олти яримларда икки одам тўхтатганини, хиёбонга етишгач, бошига уриб кетишганини гапириб берди. Шундай совуқда эрталабгача беҳуш ётган. Ўлиб қолмагани бир мўъжиза. Бошидаги жароҳат оғир эмас, аммо совуқдан қўл-оёғи ишламай қолган. Билганларини ҳам кеча базўр сўзлаб берди.

– Номингизга товон пули сўраб мактуб юборишмадимиз? – сўради Робсон жаноб Лоуридан.

– Йўқ, сэр. Айтишим мумкинки, мен бадавлат одам эмасман. Кимдир рафиқамни қасддан ўғирлаб, мендан катта пул ундира олмайди.

– Эхтимол, рафиқангизнинг бирон душмани бордир? Балки, биронтасини танқидий мақола билан боплаб пўстагини қокқандир?

– Унинг душмани борлигини ҳеч қачон эшитмаганман, сезмаганман ҳам.

– Рафиқангизнинг белгиларини ёзиб олишдими?

– Ҳа, келган кунимок, – жаноб Лоури кўзига ёш олди. – Биласизми, биз ўн икки йил тирноққа зор бўлиб ўтдик. Кўплаб шифокорларга учрашдик. Ва яқинда рафиқам ҳомиладор бўлган эди. Эндигина бахтли бўламиз, деб ўйлаётган эдик. Бошимизда шу кулфат ҳам бор экан.

– Сиз нима, дейсиз, Ҳаркер? – бироз ўйлаб олгач, сўради Робсон.

– Билмадим, жуда чигал иш. Аниқроғи, бизда бирон чиқиш эшиги йўқ. Одам ўғирлаш олдинлари ҳам бўлган: кимдир қасос олишни ёки товон пули олишни кўзлаб шундай қилган. Назаримда, кимга мурожаат этишимни биламан. Олдиндан бирон нимани ваъда қила олмайману, ҳарҳолда ўша одам жиноят оламида нималар бўлаётганлигини билиб юради.

– Мабодо, эски оппангиз Стефан Томсонни назарда тутмаябсизми?

– Худди ўзи. Унга телеграмма юбормоқчи бўлиб тургандим. Кўзгу борасида топиригим бор эди. Энди жаноб Лоурининг рафиқаси ҳақида ҳам изланиш олиб боради.

– Илтимос, жаноб, – Ҳаркернинг қўлига ёпишди жаноб Лоури, – ўша одамга тезроқ хабар юборинг!

– Албатта.

Ҳаркер ташқарига чиқиб кетди. Робсон Уотфордга Лоури хонимни топиш учун керак бўлса, яна бир неча одамни жалб этишни тайинлади. Ҳаркер телеграммани жўнатиб, маҳкамага қайтди. У Қ... мавзеси ва унинг атрофига кетган одамлардан хабар кутарди. Маҳкамада эса қутилмаган хабарга дуч келди. Робсон шошилганча ҳовлига чиққанди. Ҳаркерни кўриб, фойтун томон имлади.

– Ҳаркер, ҳозиргина хабар қилишди: компания яна бир раҳбари Элиссон Бойл вафот этипти. У ҳам қуйиб, кул бўлган.

Ўн дақиқага қолмай янги қурбон уйига етиб келишди. Робсон бу гал ўзларидан олдин етиб келиб, воқеа жойини суратга туширишга улгурган журналистларга ҳеч нима демади. Уй кичикроқ ва пинамгина эди. Бироқ уй соҳибаси дидли аёллигини неботловчи далил сифатида мўъжаз хоналарга файз бериб турган жиҳозларни кўриш мумкин. Хобхона саришга. Накш туширилган диван, шкаф ва бошқа жиҳозлар билан хона тўлиб қолганди. Деразага яқин ерда чириган аёл жасади ётар, ёнида кул уюми бор. Қўшни хонада навабатчи полисмен кексароқ аёлни овутиб ўтирарди. Бу аёл Бойл хонимнинг хизматкори бўлиб, жасадни биринчи бўлиб кўрганди. Доктор Бэнкс жасадни текшираётганида икки инспектор ўша хизматкорни саволга туттишди. Аёл тутилиб бўлса-да, билганларини гапириб берди.

– Кеча уйга кетаётганимда Бойл хонимнинг аҳволи яхши эди. Хонасида ҳам ана у кул уюми йўқ эди. Одамлар уни... Ўша кўзгунинг кули, дейишмоқда.

Бугунга режалаштирган ишларим бор эди. Бойл хоним кеча, “Эртага тушдан сўнг келишингиз мумкин”, деганди. Эртарок келишга ҳаракат қилдим ва уйга келиб... Ё, Худойим, бу ҳақиқий даҳшатнинг ўзгинаси. Кечагина тирик эди.

– Бошқа гувоҳлар йўқми? – сўради Ҳаркер. – Марҳуманинг оиласи каерда?

– Ҳаркер, – деди Робсон, – сиз ҳақиқатдан ҳам рўзномаларни кам ўқийсиз. Бойл хоним кўпдан ёлғиз яшайди. Соҳибжамоллиги боис, бир бадавлат инсоннинг рафикаси бўлганди. Аммо етти йиллик турмуш ичида улар фарзандли бўлишмади. Кейинроқ тиббиёт ходимлари Бойл хонимнинг бепуштлигини айтишган. Шундан сўнг эри уни шармандаларча қувиб солган. Ўшанда бу роса шов-шув бўлиб кетганди.

– Бу ҳақиқат, – орага қўшилди хизматкор аёл. – Уйнинг ягона хизматкори менман. Эрталаб олтидан кечки соат тўққизгача шу ерда бўламан. Қўшни бола ўтин ва керакли нарсаларни олиб келади.

Инспекторлар хобхонага киришди. Қидирув чоғи шубҳали буюмлар топилмади. Доктор ҳам тезда текширувни тугатди. Сўнг барча хонадан чиқарилиб, учовлон қолишди. Доктор стулга, хориган инспекторлар диванга ўтиришди.

– Жасад янги ва аввалгилари билан мутлақ ўхшаш. Бошқа ҳеч нарса қўшимча қила олмайман, – деди доктор. – Биласизларми, энди нима деб ёзишади. “Бойл хоним жаноб Остиндан олдин вафот этган. Кўзгу олдин бу ерда пайдо бўлган, сўнг жаноб Остинни қурбон қилган”, дейишади.

– Бунинг менга умуман қизиқи йўқ, – деди Робсон. Доктор нарсаларини йиғиштириб, хонадан чиқиб кетгач, Ҳаркерга юзланди. – Ҳаркер, улар банкни тунаб бўлишди. Бойл хонимнинг ўлимидан нима манфаат топишди, деб ўйлайсиз?

– Мен ҳам шунини ўйлаяйман. Уларга бу ўлим нега керак бўлиб қолди? Эҳтимол, жасадларни кўпайтириб, бизни жалғитишмоқчидир? Балки, компания раҳбарларининг барини ўлдиришар? Шу вақтгача неки содир бўлса, бир-бирини мантқан боғланаётган эди. Бироқ энди... Очиги, билмадим. Навбатдаги қадамларини кутишимизга тўғри келади. Ҳозир эса Томсон билан учрашишим керак. Ўрнингиздан турунг, Робс! Бизга далиллар керак, далиллар!

Жиноятчи билан суҳбат

Доктор Бэнкс жасад ва кул билан маҳкамага қайтди. Икки инспектор извош тўхтатишди. Ҳаркер чекка мавзелардан бирининг номини айтди. Манзилга етишгач, жойига мос қовоқхонага киришди. Одам анча гавжум эди. Ҳаркер индамай қовоқхоначи ёнига ўтиб кетди. Робсон эса ўзига ёвқараш қилаётган бир неча барзангига алоҳида эътибор қаратди. Ўнг қўлини қўйнига сукиб, тўппончаси қўндоғини маҳкам ушлаб олди. Ҳаркер майхоначидан керакли гапни эшитиб олгач, унинг ёнига келди. Робсон Ҳаркерни секин туртиб, пичирлади:

– Роса расво жойларга келиб қолдик, шекилли. Ана у барзангилар, афтидан, бегоналарни ёқтиришмайди.

– Ҳадиқсирашни тўхтатинг, Робс. Акс ҳолда бизга асаларидек ёпишиб олишади. Томсон хабаримни олиб, бизни юкорида кутаётган экан.

Улар гичирлаган зинадан кўтарилишди ва қоронғи хонага киришди. Шу захоти овоз эшитилди:

– Ҳаркер, ёлғиз келасан, деб ўйлаган эдим. Нима эсингни едингми? Полиция билан алоқам яхши эмаслигини билардинг-ку.

Ҳаркер Робсонга ўтиришга ишора қилиб, ўзи ҳам унинг ёнидан жой олди. Уларнинг кўзи секин-аста қоронғиликка мослашди, столнинг у бошида деворга орқа қилиб ўтирган шарпани илғашди.

– Робс сенга бегона эмас.

– Албатта. Ўтган йили сал қолса камокка жойлаб қўярди.

– Эски танишдигимиз хурмати қочиб кетишингга имкон бергандим, – деди Робсон. – Бунга ҳали ҳам афсусланаман.

– Ўтган ишга саловат, – деди Ҳаркер. – Менга тезкор ва ишончли маълумот йиғиш хуусиятигиз муҳим.

– Яна биронтасининг йўқолган боласини кидирябсанми?

– Йўқ. Бир аёлни. Уни шанба оқшоми ўғирлаб кетишган. Тўлиқ маълумотлар бу ерда, – Ҳаркер бир коғозни унга берди.

Томсон гутурт чакиб, унинг нурида саҳифани ўқиб чикди. Ҳаркер бир рўзномани ҳам Томсон олдига ташлади. Ундаги кўзгу суратини кўриб Томсоннинг юзи буришди.

– Ўзим ҳам асосий дардинг шу бўлса керак, деб ўйлаётган эдим. Жек!.. – кичкирди Томсон. Хонага бир йигит кириб келди. – Лаънати, мени музлатиб ўлдирмоқчимисан? Каминда чўғ ҳам қолмади. Тезда ўтин олиб кел! Мана буни эса йигитларга бер. Шанба оқшоми кимлар овга чиққанлигини аниқлашсин... Хўш, яна ёлғизмиз ва яна кўзгуга қайтамиз, азизлар. Ҳамма сеҳр-жоду ҳақида гапиряпти, бироқ мен бунга ишонмайман ва бундай найрангни ким қилаётганлигини билмайман. Бу борада ёрдам бера олмасам керак.

– Буни ким қилаётганлигини ўзимиз биламиз.

– Нахотки? Унда мендан нима истайсизлар?

– Кўзгу ромига эътибор бер. XVI аср Италия наққошлиги. Бу ҳақда етарлича биладиган, қалбаки буюмларни дўндириб ясайдиган одамни топишинг керак. У яқин бир йил ичида ё мамлакатни тарқ этган, ё қутилмаган фалокатдан ўлиб қолган бўлса керак. Наққош кимлигини билсак, бу нимагадир эшик очиб беради.

– Ҳеч нима ёдингдан чиқмадимми?

– Ҳа-я, – Ҳаркер ёнидан йигирма натааллик бешта олтин танга чиқариб, столга ташлади.

– Ҳаркер, ўзингдан кетма. Бу билан итга суяк ташладим, деб ўйлаябсанми?

– Пул керак бўлса, ана ол! Қолган ярмини ишни тугатиб оласан.

– Нима қилибсиз, Ҳаркер? – деди Робсон. – Унинг ўзи икки юз натаалга арзимаёди. Уни шундоқ ҳам текинга мажбурлаб ишлатаман.

– Жигига тегсангиз, фойдаси тегмайди. Йўқолган пойабзалингиз топилгунча, итнинг бошини силлашингизга тўғри келади.

– Ҳаркер, ҳозирок овозингизни ўчир, – ўрнидан турди Томсон. – Йўқса, тилингизни кесиб, итга ташлайман.

Ҳаркер бунга эътибор бермай ўрнидан турди ва енгил таъзим қилди.

– Кўришгунча, Томсон. Мени қаердан топишни биласан.

– Ташқарида ана у мишқини кўрсанглар, тезроқ бу ерга келишини айтиб юборинглар!

Гойиб бўлган пиёниста

Икковлон яна маҳкамага қайтишди. Йўл-йўлакай ресторанда тушлик қилишди. Маҳкамада уларни янги хабар кутиб олди. Энг чекка ғарбий мавзеда бир қўли қалтироқ пиёниста гойиб бўлганди. У ерга соат тўртларда етиб боришди. Навбатчи полисмен уларни бир барга бошлаб кирди. Бармен ва кексароқ пиёниста кичик хонада ўтиришарди.

– Бу ер сизга қарашлими? – саволларини бошлади Ҳаркер барменга қараб.

– Йўқ. Мен барменман, холос.

– Назаримда, бир мижозингиз аини дамда ҳеч қаерда йўқ. Асосий белгиси ўнг қўли қалтирайди.

– Унинг исми Френк. Мана бу унинг кадрдон дўсти Реймонд. Улар деярли ҳар кунини шу ерда. Баъзан икки-уч кун келмай ҳам қолади. Балки у гойиб бўлмагандир?

Бирон ерда букчайиб, кайфи таркашини кутиб ётгандир? Аммо кеча уни бир хурматли жаноб олиб кетганди.

– Ўша одам мана бу суратдаги одамга ўхшармиди? – жаноб Остиннинг суратини чиқарди Ҳаркер.

– Йўқ. Унинг калин соқол-мўйлови бор эди. Биз унинг исмини билмасдик. Кийими ва ўзини тутишидан кибор одамлиги билиниб турарди, холос. Бизга одатда бундай нозик меҳмонлар келмайди. Лекин у одам бир ойдан ошқик вақт мобайнида бу ерга келиб турди. Асосан Френк ва мана бу пиёниста билан отамлашарди. Уларни ўз ҳисобидан меҳмон қиларди. Умуман олганда, унинг бу ерда нима қилиб юргани кўпчиликка қизиқ эди-ю, сўраш ноқулай бўлди-да. Ҳафтада икки-уч бор келарди. Жуда батартиб одам эди. Қилишилган вақтдан бир сония кечикмасди.

Кеча Френк ва Реймонд иккиси туш вақтида келиб, ўша танишлари келишини айтишди. У яна белгиланган вақтда келди ва бир шиша бренди билан ошналарни ёнига ўтирди. Кўп ўтмай Френк иккиси чиқиб кетишди. Реймонд эса столга бағрини бериб ётарди. У шу билан кечкурун кўзини очди.

– Бирон нима ёдингизда борми? – Ҳаркер энди пиёнистага юзланди. – Ўша одам ҳақида нималарни биласиз?

Пиёнистанинг кўзлари сузилиб турарди. Унинг оқ оралаган сочлари сийрак, тишлари оз эди. Яқин бориlmаса ҳам, шароб ҳиди анқирди. У Ҳаркерга авлиёга қарагандек жилмайиб боқди.

– Хурматли жаноб, марҳамат қилиб фидойи фуқаро эканлигимни исботлашим учун қиролича зоти олияларининг соғлиғига қадаҳ кўтаришимга садақа қилсангиз.

– Оғайни, қироличанинг ўлганига кўп бўлди. Яхшилаб ичсанг, ўзи билан қадаҳ уриштириб, қандай фуқаро эканлигининг кўрсатасан.

– У ҳолда зоти олияларининг руҳи шод бўлиши учун қадаҳ кўтаришимга садақа қилсангиз, зеро, фуқаролари ибодатсиз у киши гуноҳларидан осон фориғ бўлолмайди.

– Яхши, саволларимизга жавоб қил. Кейин қўлингга бир шиша бериб, руҳонийни ҳам чақириб берамиз. Кеча дўстингни етаклаб кетган одамни танийсанми? У ким эди?

– У ҳақиқий авлиё эди. Рим папаси ҳам унинг ёнида ип эшолмайди. Худо ҳақи, шунча вақт отам қилмаган яхшиликларни қилди. Ҳар доим ваъда қилган кунни ўз вақтида келарди. Кейин тўйгуниimizча ичардик. Қанийди, қирол ўлганидан кейин ўша одам тахтга ўтирса.

– Нима ҳам дердим, доимо орзуйингга етиб юр. Энди диққатингни жамла-да, кеча нималар бўлганини айтиб бер!

Пиёниста бир зум жим турди-да, тилга кирди.

Бир кун муқаддам

Бу одамнинг кимлигини мавзеда ҳеч ким билмасди. Кўпчилик уни хурматли жаноб, деб атарди. Бу ерда зодагонлар кам топилади. Борлари ҳам сарой оғилхонасидан баттар бўлган бу барга кадам босмасди. Унинг пайдо бўлганига бир ойдан ошган. Ҳар доим бир хил кийимда келади: жигарранг пальто, жигарранг этик ҳамда шундай рангдаги цилиндрсимон шляпа. Исмини билишмаса-да, кибор жаноблардан ва батартиб одам эканлигини билишади. У бугун ҳам тайинланган вақтдан кечикмай келди. Қорни ғарч-ғурч босиб, барга салобат билан кирди. Уни кўриб барменнинг чиройи очилди.

– Хуш келибсиз, жаноб... Шерикларингизми? Ана у ерда ўтиришингиз. Шоввозлар сизни анчадан буён томоқлари тақиллаб кутишяпти... Мана сўраганингиз бренди.

Хурматли жаноб шишани кўтарганча, икки пиёниста томон йўл олди. Улар танишларини кучоклагудек бўлиб ўридан туришди.

– Сиздек батартиб одамни умрим бино бўлиб кўрмаганман, – брендидан кўз узмаганча ялтоқланди Реймонд. Шу заҳоти яқин столдагилардан бири мазах килди:

– Йил ўн икки ой бар оstonасида итдек ётганингдан кейин бош вазирни учратармидинг?

– Ўчир овозингни, Конол... О, жаноб, сизни қанчалар интиқ бўлиб кутдик, – Френкнинг томоғи қуриб, ютина олмай ҳам қолди. У тинмай чап қўли билан қалтирок ўнг қўлини силарди.

Хурматли жаноб эса ҳар доимги жилмайиши билан шиша оғзини секин очди ва, фақат, Реймондга қуйиб берди. Реймонд шериги Френкнинг кўзини қуйдириб қадахни тезда кўтариб юборди. Яна унинг қадаҳи тўлди. Френк мислсиз азобга базўр чидади. У жилмайишга уринарди-ю, юзи бўзариб кетганди. Етгинчи қадахдан сўнг чидай олмади. Шиша ҳам охирлаб қолганди.

– О, жаноб, мени қандай азобга гирифтор этяпсиз!? Папа хазратлари танамни ўтда қуйдирса ҳам, рози эдим, фақат, қўлингиздан бир қадах ичсам бўлгани.

Хурматли жаноб столга ётиб қолган Реймондга мамнуният билан бокди.

– Френк, дўстингга ҳавас қилма.

– Нега? Ахир, уни Худойимнинг ўзи сийлаяпти-ку.

– Сенга бир топширик бор, – ниҳоят унинг ҳам қадахига бренди қултиллаб қуйила бошлади. Пиёнистанинг мадори қуриди. – Агар уни бажарсанг, умринг охиригача шаробга бўкиб яшайсан.

Кишига онаси ҳам бундай ёқимли бўлиб кўринмаса керак. Пиёниста қадахни ҳузур билан бўшатди. Аммо бахтли онлар тезда тугаб қолгандек эди. Френк навбатдаги илтифотдан умидвор бўлиб мунгли тикиларди.

– Сизга хизмат қилиш, руҳонийга тавба қилиб покланишдан ҳам афзал. Нима қилишимни истайсиз?

– Биринчидан, кечгача ичмайсан. Иккинчидан, ҳозирок бу ердан кетамиз. Қолганини йўл-йўлакай айтаман... Қўй ўша брендини! Кечгача сабр қил ва кейин сен учун нурли кунлар бошланади... Дўстингми? У ҳам шу ерда қолсин. Бизнинг нозик ишимизда унга ўрин йўқ. У сенга ўхшаган шовғовоз эмас.

Френк шиша ёнида қолаётгани учун дўстига ҳасад билан бокқанча, юрагининг бир парчасини ташлаб, хурматли жаноб ортидан ташқари чиқди.

Бир кундан сўнг

– Бори шу, сэр, – деди Реймонд. – Улар мени ухлаб қолди, деб ўйлашган эди. Аммо туриб кетгунларича, ҳаммасини эшитиб ётдим. Оҳ, билсайдингиз, Френкни қанчалар лаънатлаганимни. Ўз дўстим мени ташлаб, шундай бахтга эришиш учун кетди-я. Ўрнимдан туриб, ортларидан кетардим, бошимни кўтара олмай қолгандим. Ҳеч қачон кўрмаган онам ҳақи онт ичиб айтаманки, ўша пайт марҳума хотинимнинг супургиси ҳам ўрнимдан тургаза олмасди.

– Ҳа, кеча тунда дўстинг ўз бахтини топгани, шубҳасиз. Агар у дунёда ҳаммага ўзи орзу қилган ҳаёт берилса, дўстинг шароб қўлида чўмилиб юргандир.

– Нима, Френк ўлдими? – сўради бармен.

– Ўлим сўзи у кўрган даҳшатдан анча чиройли эшитилади. Афсуски, сирли мижозининг энди ҳеч қачон кўра олмайсан. Мана бунисига қуйинсанг бўлади.

– Уни ҳибсга олмасизми?

– Қўп билсанг, сен ҳам ёнида ўтириб қолишингга тўғри келади...

– Биз жаноб Остиннинг кучери бўлган Қ... мавзесидаги барда ҳам бўлдик, – деди навбатчи кўчага чиқишгач. – У ердагилар кучернинг сўзини тасдиқлашди. У анча вақт бир ўзи ичиб ўтирган. Сўнг ёнига икки одам келган. Бирининг пальтоси, этиги ва шляпаси жигарранг тусда бўлган. Кўринишидан кибор жаноблардек салобат билан қадам ташлаган. Фақат, унинг соқол-мўйлови бўлмаган. Ёнида

яхши кийинган бўлса-да, ўзини туттишидан оддий, содда кекса бўлган. Улар келгач, кучер ўзини билмас даражада маст бўлиб қолган. Сўнг уни фойтунга ортиб, у ердан кетишган. Шу ерга яқин ҳаммом эгаси ҳам пиёниста Френкни кеча ўша одам билан кўрган. Улар бардан чиқиб, тўғри ўша ерга борган бўлишса керак. Ҳаммом эгаси Френкни таниркан. Аммо икки-уч ойда бир бор келарди, деб айтди. Кеча кетаётганида увадаларини ахлат кутисига ташлаб, шериги олиб келган янги либосларни кийиб олган. Сўнг уларни сартарошхонада кўришган.

— Яхши, у холда сартарошхонага йўл оламиз.

Сартарошхона ҳам оддий эди. Бош уста ва икки ёрдамчидан иборат бўлиб, жиҳозлар ҳам жуда одми. Бош уста Френкни дарҳол эслади.

— Бунга ажабланманглар. Мавземиз анча сокин ҳисобланади. Бу ерда қутилмаган воқеалар кам бўлади ва ўтган кун ана шундай ҳеч бир қутилмаган воқеа билан ёдда қоладиган бўлди.

Ўша пиёнистани жуда яхши танийман. Ҳамма уни Френк, деб атайдди. У олатда барда бир дўсти билан ичиб ўтиради. Ўчиб қолгач, бармен бошқа пиёнисталар катори уларни ҳам четга ёки орқа эшик билан чиқилувчи тор ифлос кўчага чиқариб қўяди. Ахир, столни тозалаш керак-ку. Ҳушига келгач, кўчага чиқиб остонанинг ўзидаёқ тиланчилик қилишади. Аллақачон вафот этган киролича соғлиги учун қадаҳ кўтаришига ёрдам сўрашади. Ўша итга бир неча маротаба, азбаройи, факат, ачинганимдан танга улоқтирганман. Ўша заҳоти умримга умр қўшилишини тилаб, отаси қилмаган яхшилиқни қилганимни айтарди.

Кеча эса у бир жаноб билан кириб келди ва сочини олишимни буюриб, пулни полга улоқтирди. Ит қутирса, эгасини қонади, деб шунини айтишса керак-да. Шериги унинг сочини ўзиникидек қалталашимни илтимос қилиб, Френкнинг қилиги учун узр сўради. Негаки, менинг жуда жаҳлим чиққан эди. Сўнг улар кетишди... Ўнг қўли қалтирармиди, дейсизми? Хумор тутганида текис йўлда ҳам бир неча ярдгача ўмболоқ ошиб бориши мумкин. Қўли шундай қалтирайдики, қалитни бериб, эшигингизни очиб беришини сўрасангиз, тунни остонангизда ўтириб ўтказасиз. Аммо ярим шиша ичиб олса, дорбознинг ўзи бўлади қолади. Қўлига пат-калам берсангиз, ноширу энг моҳир қотибларни ҳам ҳасаддан ўлдирадиган ҳуснихат билан ёзади... Нега уни суриштириб қолдинглар?... Ҳа, ундай бўлса билмаганим маъқул. Кўришгунча, жаноблар.

— Мана, Робс, — деди Ҳаркер фойтунга чиқишгач, — энди икки қотилликни ишонч билан изохлай оламиз. Ҳа-ха, сиз нотўғри эшитмадингиз, бу ҳақиқий қасддан уюштирилган қотиллик. Буни жаноб вазир иккинчигизга жон-жон, деб кечки овқат маҳали айтиб бераман. Ҳозир менинг қулбамга борамиз. Сиз иккита телеграмма ёзинг! Бири маҳкамага: нимадир бўлгудек бўлса, менинг уйимга хабар йўллашлари учун. Иккинчисини жаноб вазирга жўнатишларини сўранг. Тезда етиб келсин... Ундай қарама-қарши. Кимдир ўлиб қолса, уйимда ўтирдик нима, маҳкамада бўлдик нима? Мен жуда чарчадим. Бу ишлардан бошимни озрок қалғитмасам бўлмайди.

Дастлабки ишончли қадам

Улар йўл-йўлакай телеграмма жўнатишди. Шомда Дауглишлар хонадонига етиб боришди. Ҳаркер ошпаз аёлга уч кишилик таомни ўз хонасига олиб киришини айтди. Робсонни ўз хонасига бошлаб, қизидан бирров хабар олди, сўнг трубкасини тутатганча, камин ёнига ўтирди. Беш дақиқа ўтмай, Дауглиш хоним эшикни жаҳл билан очиб, кириб келди.

— Жаноб Ҳаркер, бу сафар қаддингиздан буткул ошиб кетдингиз... Сизни яна кўриб турганимдан хурсандман, инспектор. Марҳамат қилиб, меҳмонхонамизга кирсангиз. Хизматкорларимиз дастурхонни тузаб бўлишди.

– Дауглиш хоним, эркаклар хонасига кириш олдида эшикни тақиллатиш керак, – пинак бузмай трубкасини чекишда давом этди Ҳаркер.

– Одам деган ҳам эски дўстини шу ерда кутиб оладими?

– Ўзингиз айтгандек, жуда эски дўст.

– Бас килинг! Мен бунга йўл қўймайман. Сизнинг дидеизлигингизга ортиқ қидай олмайман. Ошпазга уч кишилик овқат тайёрлашни буюрибсиз. Кейинги меҳмонингиз ким эди? Ишқилиб...

– Тўғри топдингиз: жаноб вазир.

– Нима!? – Дауглиш хоним жажли чикканидан оғзи очилганча гапира олмай қолди. – Жаноб вазирни шу оғилхонада кутиб олмакчи бўлдингизми? Нима, бизни элга шарманда қилмоқчимисиз?

Ҳаркер қўлларини ёзиб, елка кисиб қўйди.

– Ҳозирок ўрнингиздан тулинг!.. Илтимос, инспектор, мен билан юрсангиз! Афсуски, турмуш ўртоғим хизмат юзасидан Африкага кетган эди. Аммо акам бугун меҳмон бўлиб келганди. Сизларни зериктириб қўймаймиз. Сизлардек азиз меҳмонлар ҳар куни ҳам кела бермайди. Жаноб Ҳаркер ақл бобида беназир, аммо вазир ишларда ҳеч балого ярамайди. Акс ҳолда сизни шу ерга бошлаб кирармиди? Илтимос, бизни маъзур тутинг!

– Хиждолат тортманг, хоним. Умуман олганда, бизга шу ер ҳам бўлаверади.

– О, йўқ, инспектор, сиз ҳам юрагимга наштар санчманг!

Дауглиш хоним уларни қўярда-қўймай ўз уйига бошлаб кирди. Унинг акаси ўқимингли, зиёли инсон эди. Жаноб вазир келгунга қадар дастурхон атрофида суҳбатлашиб ўтиришди. Сўнгги меҳмон узок куттириб қўймади. Тановулдан сўнг улар Дауглиш хонимга қайта-қайта миннатдорлик билдириб, ёлғиз қолишларини сўрашди. Бека буни тўғри тушуниб, уларни кўшни хонада қаҳва кутиб турганлигини айтди. Ўзи акаси билан бошқа хонага ўтиб кетди.

– Хўш, Ҳаркер, нималарни аниқладингиз? – Ёлғиз қолишлари билан сабри чидамаган вазир тилга кирди. – Мен Ташки ишлар вазири билан учрашиб, италиялик танишларимизга керакли хабарни етказишни келишиб олдим. Бирок биз жиноятни тўлиқ очишимиз керак. Етарлича далил билан. Йўқса, мамлакат хонавайрон бўлади. Минглаб одамлар пулларига қуйиб қолишади, мени ҳам вазифамдан четлаштиришади.

– Қиска қиламан, Хуллас, катта эҳтимол билан айта оламанки, Эрик Брэдли жаноб Остин ва (агар бўлса) унинг ҳамтавоқларига режани пиштиб берган. Эвазига унга мўмай пул ваъда қилинган.

Эрик Брэдли ўз ихтиросини ўтган йили амалга оширган бўлса керак. У биринчи қурбони этиб юзига шапалоқ туширган қўшнисини танлаган. Назаримда, йўқолган ит ва мушуклар иши ҳам, айнан, унга тегишли бўлган. Брэдли уй ҳайвонларидан тажриба сифатида фойдаланган. Одам танасидаги биринчи синов қўшнисидан ўтган. Шундан сўнг у пойтахтга келиб, ўзига ҳомий излаган. Унинг ихтироси жаноб Остинни кизиктириб қолган. Шунинг учун ҳам жаноб Остин унга компания мутасаддилари Мисерга саёҳат қилиши учун пул ажратишига ҳаракат қилган. Уларга кўзгу ҳақидаги афсонани ким тўқиб бергани менга номаълум. Эҳтимол, бу ҳам Брэдлининг ақлига келгандир? Ҳа-а, бу инсонни университетдан ҳайдаб, каландимоғ профессорлар катта хато қилишган. Ўз вақтида унга яхши эътибор қаратилганда борми, ундан жуда яхши олим етишиб чиккан, ихтиролари мамлакат равақи учун ишлаган бўларди.

Қисқаси, афсонага монанд кўзгулар керак эди... Адашмадинглар, кўзгулар! У ҳеч қачон битта бўлмаган. Унинг нечта нусхада ясалганини Томсон оркали билиб оламиз, деган умиддаман. Шу оркали нечта қотишликлар режалаштирилганини билиб олишимиз мумкин. Брэдлининг орзуси ва бош мақсади бор эди. Орзусиу Мисерга боришни бошлагичдан хоҳларди. Куни битиши яқин қолган одам ўз

орзусига эришди ҳисоб. Бугун бош мақсадига ҳам эришди. Ўзидан сўнг онаси ва синглисига етарлича пул қолдириш унинг асосий мақсади эди. Хуллас, у Мисрий айланиб чиққунча, шериклари керакли ишларни навбати билан бажаришган. Кўзгу ромлари уста наққош томонидан аслидагидек, яъни қадимий кўринишда қилиб ясалган. Улардан бири бўлақларга ажратилиб, Эрик Брэдлига юборилган ёки Брэдли уни ўзи билан олиб кетганди. У Натландияга қайтувчи кемага чиқишидан олдин кўзгунини тиклайди ва бир одамни, бўйи, тахминан, ўз бўйига тенг одамни қурбонликка танлайди. Ҳар ерда кемага чиқмасиз чиқишни орзу қиладиган одам топилади. Дейлик, ҳужжатида муаммоси борлар ёки қидирувдаги қочқинлар. Кема капитани унинг кўзгу солинган қутисини текширмаган. Кўзгу остида биз билмаган бегона одам бўлган ва Брэдли уни кема Натландияга қелишидан бир неча кун олдин ўлдирган. Матрос тунда чинкирикни эшитганини айтгани ёлларингдами? Брэдли яширин ҳамроҳини ўшанда ўлдирган бўлиши мумкин. Бунинг бошқа, осонроқ йўли ҳам бор. Брэдли қотилликни кемага чиқишдан олдин қилган. Қуйган жасад енгил бўлиши ҳам унга қўл келарди. Матрослар кўзгу билан енгил жасадни қийналмай кемага олиб чиқишган. Кемадан тушиш олдидан Брэдли жасадни шкафга яширган. Икки бир хил қуйдирилган сохта паспорт нусхаларидан бирини ҳам марҳум ёнида қолдириб кетган. Кўзгунини эса зиёфатга олиб борган.

Жаноб Норманнинг ўлимини жаноб Остин уюштирган. У бир ой олдин марҳум дўсти жаноб Норманга ювиниш тузини беради ва унинг шифобахшлигини мактайди. Туз таркибида Брэдли ихтиро қилган оғунинг бир қисми бор эди. Жаноб Норман тузини бир ойдан ошнқ ишлатгани учун оғу унинг танасига сингиб кетади. Зиёфат куни жаноб Остин унга махсус кийимни олиб борган. Менимча, қўйлак ичида махсус қоғоз бўлиб, у ва мато ўртасида оғунинг иккинчи қисми бўлган. Ёки шунга ўхшаш бирон нима билан қўйлакка захар яширилган. Бундан беҳабар жаноб Норман дўстининг хиёнатини ҳаёлига ҳам келтирмай унга миниатюрлик билдириб, либосни кийиб олган. Бироқ улар фойтунда жанжаллашиб қолишган. Бу жанжал бўлгани ва жаноб Норманнинг жаҳл билан ўша тузини лаънатлагани бизнинг чиннакам бахтимиз бўлди, деб ҳисоблайверинглар. Кучернинг бу маълумотисиз ишимиз бунчалар юришмаган бўларди. Ўшанда уни қалака қилгандим. Бироқ у ростдан ҳам олтинга тенг маълумотини бизга сўзлаб берган экан.

Брэдли зиёфат бошида кўзгунини бинога олиб боради ва даврадагиларга ўша ёлгон афсонани гапириб беради. Сўнг хожатхонада сохта паспортнинг иккинчи нусхасини ҳамда қуйган пиджагини қолдиради. Вакт етганида юзига қалин сокол-мўйлов ёпиштириб жаноб Остин ҳамда жаноб Норман ёнига шампан виносини олиб боради. Ҳаммаси режага мувофиқ бўлган. Жаноб Остин худди беҳосдан бўлгандек дўсти устига ичимлик тўкиб юборади. Жаноб Норман устини тозалаш учун кўзгута боқади. Бу вақт ичида суяклик қўйлак ичидаги қоғозни эритиб юборади ва оғунинг икки қисми бирлашиб кимёвий жараён бошланади. Жаноб Норманнинг танаси куя бошлайди. Тана тиришиб атрофдагиларга қариянинг ажин босган терисидек кўринади. Бу шунчалар тез содир бўладики, натижада сал олдин тингланган афсонадаги сингари нисон қолган умри бир зумда ўтишига барча ишонади. Тўс-тўполон вақти Брэдли бинодан чиқиб кетади.

Энди жаноб Остиннинг сохта ўлимига келсак. У бир ойдан ошнқ вақт давомида нафақат жаноб Нормани, балки Френк исмли пиёнистани ҳам захарлайди. Ҳеч ким танимаслиги учун, юзига сохта сокол-мўйлов ёпиштириб, ҳафтада икки ёки уч кун унга оғунинг бир қисмини ичкиликка қўшиб беради. Унинг танаси ҳам захарга тўйинади. Кеча эса ҳал қилувчи дам етиб келганди. Жаноб Остин Френкнинг шеригини ўчириб қўйиб, ўзини ҳаммомга олиб боради. Сўнг сартарош унинг сочини жаноб Остинники сингари қалталайди. Кучер ухлатиб қўйилади. Ярим тундан окканда Жаноб Остин фойтунини ўзи бошқариб уйига келади. Аравада унинг жигарранг пальто, этик ва шляпасини кийган Френк ҳамда беҳуш Уильям бўлган.

Хизматкор кучернинг юзини кўриш тугул, овозини ҳам эшитмайди. Сабаби оддий. Жаноб Остиннинг овозини хизматкори осон таниб қоларди. Эшик очилиши билан хизматкорнинг димоғига шароб ҳиди урилади. Френк кўп ичмаган эди. Шароб хидини ўздан таратаётган Уильям бўлган. Шунчаки, хизматкор уни қоронғида кўрмаган, бундай бўлишини ҳаёлига ҳам келтирмаганди. Френк имкон борича юзини хизматкорга кўрсатмайди. Кўп гапирмайди ҳам. Аммо зинадан юқорига кўтарилаётганида қалтироқ кўлини хизматкор кўриб қолади ва бу ҳам бизга зарур далил бўлиб хизмат қилди. Френк ичкарига кириб винога ёпишади. Унинг учун камин ёнида жой бор эди. Кўзгу ҳам ўша ерда эди. Уни жаноб Остин кундузи чиқиб кетаётиб камин ёнига қўйиб кетганди. Кўзгунинг эса анча олдинроқ янги шкаф ичида хобхонасига олиб келиб, шу кунгача асраётганди. Френк баланд олов ёнида қалин кийимларини счмай ичиб ўтириши лозим эди. Кўрсатма шундай бўлган. Натижада, устма-уст ичилган вино ҳамда ловуллаб ёнаётган олов уни қизитган. У терлаган ва кийими ичидаги қоғоз эриб ичидаги заҳар танасига сингган. У ҳам жаноб Норман сингари куйиб кул бўлган. Хизматкор воқеа охирини кўриб қолган. У даҳшатли оғрик билан ўлаётган одам ўз хўжайинни эмаслигини англашига етарлича вақт бўлмаган. Ҳа-а, кучер ростдан ҳам бизга кўп ёрдам қилди. У барда Френкни биринчи кўрганидаёқ унинг янги либосида ўзини ўйғайсиз сезганини пайқаган. Сабаби пиёнистанинг янги кийими ичида қоғоз бўлиб, унинг терисини кичитган. Шу тарика жаноб Остин саҳнадан чиқиб, парда ортидаги актёрга айланди.

Сохта ўлимидан сўнг компания пулларини ва ҳамкасблари ҳисобидаги пулларни шилиб олди. Гўё жиноятчи унинг кифасига кириб олган уч юз ёшдаги алкимёгар бўлиб кўриниши учун ҳам унга сохта ўлим зарур эди. Улар бир ердан иккинчи ерга зумда кўчиб ўтишининг имконини қила олишмасди. Фойтун билан ҳар бир банкка боришгани уларнинг сирларини очиб берди.

Миллий банкдаги томоша ҳам жуда оддий эди. Фойтун бино ёнида тўхтаб, ундан жаноб Остин ўзининг жигарранг пальто ва шундай рангдаги шляпасини кийган ҳолда тушади. Эшик ёнидаги бино соқчиси бор эътиборини унга қаратади. Бу орада Эрик Брэдли юзини соқчидан яширганча ичкарига кириб олади. Жаноб Остин ҳужжатларни расмийлаштиргач, бирон ҳоли жойда Эрик Брэдли билан кийимларини алмаштиради. Брэдли бинодан чиқиб, соқчига хунук жилмаяди. Соқчи эҳсонаси чиқиб унга тикилиб қолган дамда жаноб Остин бошқа кийим билан бинодан чиқиб кетади. Брэдли жаноб Остинни олиб келган фойтунга чиқиб кетиши бизга муҳим далил бўлиб хизмат қила олади. Яъни барча уни кўриб кўрқанидан қочаётганида кучер жойидан қимирлаб ҳам қўймаган. Кимдир алкимёгар кучерни кўрkitиб қўйган ёки сеҳрлаб қўйган, дейиши мумкин. Бироқ бундай бўлмаганини эндиликда жуда яхши биламиз.

Сўнг сўзга келадиغان бўлсак, Брэдли ўзининг пулини олди. Энди оиласини ўзи хавфсиз ва тинч, деб билган жойга кўчириши турган гап. Қишлоқда уни Робсоннинг икки пихини ёрган хуфяси ҳамда майор Уорсоннинг ўн одами кутиб турипти. У, албатта, ҳийла ишлатишга уринади. Оғзимизни очиб қолмасак, уни қўлга оламиз ва у орқали қолган шерикларини ҳам ҳибсга оламиз.

– Ишқилиб, у одамларимизни лақиллатиб кетмасин-да. Қишлоқда Робс ёки ўзингиз бўлганингиз яхши эди.

– Шарт эмас. Йиғитлар ўзлари эплашади. Брэдли шунчаки куйдирувчи оғу яхтиро қилган. Шунча одамни енга олмайди. Фақат, ақлига таянишга мажбур.

– Мен ҳам шундан хавотирдаман-да... – ўйга толди вазир, сўнг нимадир эсига тушгандек яна Ҳаркерга тикилди. – Ҳа-я, айтганча, кўзгулар қандай куйдирилган? Икkitаси маҳкамада куйиб кетди-ку.

– Ўринли савол, жаноб вазир. Бу ҳақда кўп ўйладим. Ягона чора сифатида маҳкама аъзосини танлаш мумкин. Яъни полициячилар орасида ҳонин бор. Кўзгу ясалаётганидаёқ роми заҳарнинг бир қисмига бўкитрилган. Ромлар шундан қуйган... Кўзгу-чи, дейсизми? У қандай ясалади? Оддий тиник ойна ортига маҳсу

когоз ёпиштирилади. Фараз этайлик, ўша коғоз икки кават ва орасида оғунинг бир қисми яширин. Исталган одам у турган хонага кириб оғунинг иккинчи қисмини, масалан, шприц билан сепеди. Кўз очиб-юмгунча кўзгу кулга айланади.

— Наҳотки, орамизда хоин бўлса? Лаънати!... У ким бўлиши мумкин? Ҳаркер, кимдандир гумонингиз борми?

— У маҳкамага кира оладиган исталган одам бўлиши мумкин. Ҳатто доктор Бэнке ёки инспектор Робс ҳам бўлиши мумкин. Хоин эмас, ҳатто хоинлар бўлиши ҳам мумкин.

— Алжиманг! Доктор Бэнке билан Робсга ўзимга ишонгандек ишонаман.

— У тўғри айтяпти, жаноб вазир, — деди Робсон. — Мен ҳам докторга, Уотфордга, умуман, барча одамимга ишонаман. Бироқ унинг назарияси мантиққа суянган. Пул ҳар кимни йўлдан оздириши ёки ҳар қандай одамнинг ҳам нозик еридан тутиб, кўзланган ишга мажбурлаш мумкин. Хоин борлигини, фақат, учаламиз биламиз. У топишгунга қадар бу гап орамизда қолгани маъқул.

— Яхши. Бойл хоним ҳақида нима дейсиз?

— Ёлғиз аёл. Туида уйида ўзидан бошқа ҳеч ким бўлмаган. Уни қўйдиришган. Кейин ишни қўпайтирмаслик учун кўзгуни ҳам қўйдира қолишган. Ундан қандай из қолишини икки бор кўриб олдик. Кўзгуни бутун қолдиришмаса ҳам бўларди. Бироқ ҳамон унинг ўлимидан нима фойда борлигини билмаяпман. Эҳтимол, жаноб Остин барча ҳамкасбини йўқ қилар? Бу ҳам афсонага яқин факт. Компания мутасаддилари кўзгунинг тинчини бузишди ва уларни қарғиш урди. Қисқаси, шунга ўхшаган гаплар.

Биз имкониятимиз доирасида ишлаяпмиз. Ҳозирча уларни кузатиб, ҳато қилишларини кутишдан ўзга чорамиз йўқ. Қўлимизда муҳим далиллар етишмайди. Тўғри, тузнинг қолганидан чиққан кукуи захарнинг бир қисми эканига шубҳам йўқ. Аммо бизда унинг иккинчи қисми йўқ. Улар мамлакатдан осонликча чиқиб кета олишмайди. Брэдлининг оиласи ва жаноб Остиннинг фарзанди шу ерда. Агар улар ўз оилаларидан воз кечиб юборишмаса, қўлимизга келиб тушишади.

— Эслатганингиз яхши бўлди. Жаноб Коннор ва жаноб Жонсон мендан кичик Остинни уй қамоғидан озод этишимни сўрашди. Мен унинг ҳаётини муҳофаза этиш баҳонаси билан бунга розилик бермадим. Рөжере ва Жонсонни ҳам одамларимиз кузатишяпти. Бироқ жаноб Жонсон компанияни тиклашга роса уринаяпти. Айтишича, банкдаги ҳисобидан ташқари йиғиб қўйгани ва рафикасининг пуллари ҳам бор эмиш. Камига бор мол-мулкни сотаяпти. Бунга ёш Остинни ҳам жалб этипти. Улар биржада компаниянинг кескин тушиб кетган акцияларини сув текинга сотиб олишмоқда. Иккиси компаниянинг аввалги қудратини тиклашга ишонч билан қарашмоқда. Ҳатто зоти олиёлари мамлакат раўнақи учун компания учун банклардан узоқ муддатли қарз берилишига рози.

— Кичик Остин жуда дангаса ва бетайин йиғит эканлигини билиб олдик, — деди Робсон ниманидир англагандек кўзларини синчков қисиб. — Отаси ўлимидан сўнг бирдан инсофга кириб қолгани, компанияни асраб қолишга уриниши бироз шубҳа уйғотмаяптими?

— Ҳа-а, бу ерда бир гап бор, — қўшилди Ҳаркер. Эшик тақиллаши барчанинг эътиборини тортди. Сўнг Дауглиш хоним томоқ кириб, ичкарига кирди.

— Мени афв этинглар! Аммо аллақандай жаноб Томсон, деган киши жаноб Ҳаркерни сўраб келипти.

— Уни бу ерга киритиб юборинг, хоним... — деди Ҳаркер, сўнг ёнидагиларга шивирлади. — Афтидан, жуда муҳим маълумот топган кўринади.

Томсон хонага кириб, барчага хайрли тун тилади. Сўнг кўрсатилган ерга ўтирди. Вактни чўзмай, тўғридан-тўғри мақсадга кўчди:

– Италия қадимги санъатини яхши ўрганган, қалбаки асарларни аслидагидек жасай оладиган учта одам ҳақида маълумотни қўлга киритдим. Бири ҳозирда тирик. Иккинчиси, бир ярим йил олдин вафот этшти. Учинчиси эса икки ой олдин юрак хуружидан вафот этшти. Ҳозирок уларнинг шогирдлари билан боғланишни бошлайман.

– Яхши, – деди Робсон, – унда бу ерда нима қилясан?

– Шошманг, Робс, – уни тинчлантирди Ҳаркер. – Назаримда, Лоури хоним ҳақида нимадир эшитамиз. Томсон ортиқча вақт йўқотадиган одам эмас.

Томсон Робсонга ҳафсаласи пир бўлгандек боқиб қўйди-да, сўзида давом этди:

– Шанба оқшоми икки безори овга чиққан. Уларни сизларга тутиб бера олмайман. Йўкса, ҳамкорларим хоинлигим учун бошимни олишади.

– Ундан олдин бошингни мен оламан, – ғазабдан қизарди Робсон. – Уялмай жиноят олами вакили эканлигингни айтиб, устимдан куляпсанми? Ўша безориларни ҳозирок сўроқ қилишим лозим. Бечора эри қай аҳволда ўтирипти. Лаънати, ҳозирок мени ўша ерга бошла! – ўрнидан турди Робсон.

Бирок Томсон ундан олдинроқ ўрнидан туриб, қўйнидан тўшпончасини чиқарди.

– Қимирлама, Робс! Бу ерга Ҳаркерни деб келдим. Йўкса, яна ўн йил ортимдан беҳуда кувиб юрардинг. Яхши, мени ҳибсга оласанми? Қандай айблов билан? Судга қандай далил топширасан? Тушимда аён бўлди, дейсанми?

– Жентльменлар, тинчланинглар, – орага тушди Ҳаркер. – Робс, жойингизга ўтириб, жимлик сақланг! Бу ишда мен раҳбарлигимни унутманг.

Робсон ноилож жойига ўтирди.

– Сен ва сенга ўхшаганлар ҳамма ерни талон-тарож қиласанлар. Ҳали шошмай тур, муносабатимизга ойдинлик киритиб оламиз.

– Тўғри айтдинг. Мендақалар ҳамма ерда бор, хатто давлат идораларида ҳам. Нечтамызни тутиб, қанчамишни қамокқа тикасан?

– Келинглар масалани тинчгина хал этамиз, – деди жаноб вазир. – Робс, олдин жаноб Томсонни тинглайлик. Давом этинг, жаноб Томсон.

– Улар бир извошни ёллаб хиёбонга боришган, сўнг кучерни хушсизлантиришган. Бир одамнинг буюртмаси билан “Пойтахт янгиликлари” газетаси жойлашган кўчага бориб, бир аёлни ўғирлашган. Бири кучер ўрнини эгаллаган, иккинчиси арава ичиди бўлган. Аёл чиқиши билан унинг ҳам боши ортига тушириб хушсизлантиришган. – Томсон чап қўлини силаб қўйди. – Уларни гапиртириш осон бўлмади. Қанча уринмайин, буюртмачи номини била олмадим. Менимча, улар ҳақ гапирди. Ўзлари ҳам кимнинг топшириғини бажарганлигини билишмайди. Аёлни белгиланган вақтда келишилган ерда кутиб турган фойтунга кўчиришган ва пулларини олиб, ўшандан буён байрам қилишяпти. Уларни мен гапиртира олмадимми, бошқа биров гапиртира олмайди. Хуллас, ўша аёл ҳозир исталган ерда бўлиши мумкин. Бундан ортиғига қурбим етмайди. Факат, қаердадир кўриниш берсагина, хабар топишимиз мумкин. – Томсон ўрнидан турди. – Эртага қолган ишни ҳам битираман, Ҳаркер. Пулни тайёрлаб тур.

– Хўш, жаноблар, – деди Ҳаркер Томсон хонадан чиқиб кетгач. – Навбатдаги воқеа содир этилгунча кутиб турамиз. Ҳозир эса озгина хордик чиқармоқчиман. Сизларга ҳам шуни тавсия этаман. Лоури хоним борасида эса, тезроқ топилишини Яратгандан илтижо қилиб сўрашдан бошқа ҳеч нарса қила олмаймиз. Ишқилиб, қаерда бўлса ҳам, омон бўлсин!

– Мен маҳкамада бўламан, – деди Робсон. – Бирон нима бўлса, шу ерга фойтун юбораман.

Робсон жаноб вазир билан уйни тарк этди. Ҳаркер эса хонасига кириб, ўзини диванга ташлади, бирок узоқ ухлаш насиб этмади.

У довюрак журналистлар каторига киради. Аҳолини кизиктириши мумкин бўлган ҳар қандай воқеа содир этилган ерга полициячилардан олдин етиб боришга ошиқади. Ундан ҳатто юқори мансаб эгалари ҳам чўчишади. У ҳар қандай зодагон ёки мансабдорнинг қора ишларини мақоласида уриб чиқишдан кўрқмайди. Матбуотда юқори мавқеа эгаллашига ҳам, айнан, шу ҳислати, довюраклиги орқали эришган. Одатда жиддий ҳол юз берганда керакли одамлар унга биринчи бўлиб хабар беришади. У ҳеч қачон хабар етказувчилар билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Ҳар бир маълумот учун саҳийлик билан пул тўлайди. Бутун бошига бахт куши кўниб турипти. Аммо кунни кўркув билан ўтказди. Энди тун кирди-ю кўркуви икки ҳисса ошди. Учрашувга оз вақт қолди. Агар борса, эртага унинг мақоласини бутун шаҳар аҳли ўқийди. Бироқ ҳамманинг юрагини увиштириб қўйган ўша жодугар билан учрашиш...

Унинг номига битилган мактуб туш вақти қўлига келиб тушди. Юборувчининг манзили ёзилмаган эди.

"Биламан, сиз бу юртдаги энг номдор журналистсиз. Сизни ҳатто қироз хонадони вакиллари ҳам ҳурмат қилишади. Одамлар полиция ҳисоботидан кўра сизнинг мақолаларингизга кўпроқ ишонади. Шу сабаб суҳбат учун сизни танладим. Одамлар мenden беҳуда чўчишмоқда. Нима исташимни авомга сиз етказишингизни истайман. Менинг асл ёвузликларим ўтмишда қолди ва тинч ором олишни истаганим учун ҳам, уч аср олдин танамни ўтда куйдиришларига йўз қўйиб бергандим. Бироқ тинчимни бузишди ва энди яна ором топишим учун ҳамда оромимни бошқа бузмасликлари учун ҳам, тинчимни бузганларни жазоламоғим даркорки, бу келажакда руҳим қўлим топган кўзгуга қизиқувчиларга сабоқ бўлсин. Мен шаҳар аҳлига ёмонликни раво кўрмайман. Бироқ шовқин кўтариб йўлимга тўғаноқ бўлишларига, айниқса, полициячилар изимдан қувишига тоқат қила олмайман. Истақларимни сизга айтаман ва сиз буни қолганларга етказасиз. Сизга зарар етмаслигига кафолат бераман. Соат кечки саккизда бандаргоҳ яқинидаги кўприк остига келинг. Ёлғиз келинг, акс ҳолда шеригингиз қаҳримга учрайди.

Антонио Бануччи"

Соат етти яримда у шахт билан ўрнидан турди. Кўркуви кучли, аммо алкимёгар унга омон қолишни кафолатлаган экан, ҳадикини бир четга суриб учрашувга боргани маъқул. Талаб этилганидек, извошни кўприкка етмасдан қўйиб юборди. Кўприк остига базўр етиб келди. Тиззаси қалтирар, пешонасини совуқ тер босиб, юраги кинидан чиққудек урарди. Қандай қилиб хушидан кетиб қолмаётганига ўзи ҳам ҳайрон эди. Енгил тортиш учун сигара тутатди. Ортидан шарпа овози эшитилганида сигарасини тушириб юборди. Ортида баланд бўйли яхши кийинган одам турарди. Журналист сесканиб кетди. Қоронғилиги сабаб, алкимёгарнинг юзи кўринмасди.

– Кўркманг. Ахир, сизга зарар етказмасликка ваъда бергандим... Таклифимни қабул этиб, бу ерга келганингиздан хурсандман. Сизни танлаб хато қилмаганимни исбот этдингиз... Нега ҳамон титрайсиз? Йўқ, бунда бир иш чиқмайди. Тинчланинг! Бошқа сигара тутатинг ва титрашни тўхтатиб, қўлингизга қалам олинг. Талабимни одамларга сўзма-сўз етказишингизни истайман.

Журналист унинг айтганларини қилди. Беш дақиқа ўтиб унинг кўркуви анча босилди. Ҳатто бу ердалигидан юрагида ўзгача завқни туяр, эртага бошқа журналистлар ўзига ҳасад билан боқишини ўйлаб терисига сиғмай кетётгандек эди. Қулоқлари тинглар, қўллари ёниш билан банд эди.

Ўзгача қотиллик

Жаноб Рожерс учун сўнгги икки кун жуда-жуда оғир кечди. Шерикларининг ўлими, энди эса лаънати жодугар унинг бор-шудини тортиб олди. Энди умри давомида мисқолаб йиққанларини тушидагина кўради, холос. Аммо... Тушларида пулини боши узра сочиб, шундан лаззат олса ҳам майли эди. Кўзи илинди дегунча ўша кўзгу тушига кириб, ўз овозидан чўчиб уйғониб кетарди. Доимо чакнаб турган кўзлари бир кунда маънос тортди, кип-қизил юзи саргайиб, ковоклари осилиб қолди. Пулидан ҳам айрилгач, туш вақтигача томоғидан овқат ўтмади. Аммо мечкайлиги ўз ишини кўрсатиб, куннинг иккинчи ярми яна кавшанишни бошлади. Кўркувдан ҳадеб асабийлаша берганидан яна ҳам кўпроқ ея бошлади. Тинчлантирувчи дорини эса тез-тез ичарди. Тинимсиз бу ердан бош олиб кетишни ҳамда пулларини қайтариб олишни истарди. Имкони йўқлигини ақлан тушуна-да, пулларини қайтиб олишни орзу қилар, тинмай ўша алкимёгарни лаънатларди. Кечга якин одамлардан дўсти жаноб Жонсон компания акцияларини сотиб олаётганлигини эшитди-ю уникига йўл олди. Бирок акцияларнинг нархи жуда тушиб кетганди. Агар у ҳам шундай нархда сотса, кўча тиланчисининг кунлик даромадидан ҳам оз топишини ўйлаб сиқиларди. У акциясини эски нархда сотиб, йўқотганларининг ўринини тўлдиришни ва бу ерлардан бош олиб кетишни истарди. Аммо Жонсон тулкидек айёр. Ўлса ҳам, унга эски нархда пул бермайди. Бирок чўкаётган одам хасга ҳам ёпишади, деганларидек, Рожерс ҳам шундан умид қиларди.

Жонсон дўстини яхши кутиб олди. Кўчадаги аравада сокчилик қилаётган икки полициячи ва уй хизматкорларини айтмаганда Жонсон ёлғиз эди. У ҳам Рожерс сингари оиласини бошқа ерга юборганди.

– Келганингиз яхши бўлди, Рожерс. Энди тановул қилмоқчи бўлиб тургандим. Марҳамат қилинг, ичкарига.

Мезбон уни ичкарига бошлади. Тамадихонада бир киши учун таом қўйилган эди. Жонсон зумда шериғи учун ҳам ликобча тўла овқат олиб келди. Рожерс суҳбат олдида дори ичиб олди ва дарҳол санчқини гўштга суқди.

– Жонс, ёнингизга муҳим иш билан келдим. Сиз компаниямиз акцияларини сотиб олаётган экансиз.

– Ҳа. Марҳум дўстимиз Остиннинг ўғли ҳам бу ишга бош қўшган. Балки, сиз ҳам биз билан ҳамкорлик қиларсиз? Ким нима деса деяверсин, биз компаниянинг аввалги нуфузини тиклаймиз.

– Бунга асло шубҳам йўқ. Ҳеч ким компания ишларини сизчалик тушунмайди. Бирок мен кетяпман ва акцияларимни сизга сотмоқчиман. Ўзингиз билган компаниянинг етти фоиз акциясининг ҳаммасини. Бу озмунча эмас.

– Тушунаман, Рожерс, бўлаётган ишлар сизни чўчитмоқда. Бирок ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ, дейишади. Балки, фикрингизни ўзгартирарсиз?

– Мени асло кўрқяпти, деб ўйламам. Анчадан буён сокин жойга кетишни кўзлаётгандим. Биласиз, соғлигим яхши эмас. Шифокорлар тоза хаволи жойларни тавсия этишяпти. Бугун хонавайрон бўлдим ҳисоб. Сиз ишнинг кўзини биласиз. Компанияни тиклайман, дедингизми, демак, мақсадингизга етасиз. Шунинг учун акцияларим режангизда қандай ўрин тутишини билиб, уни кадрлашингизга аминман. Уларни сизга бугунги нархда сота олмаيمان.

– Сизни тўғри тушундим, азиз дўстим. Бирок менда ҳозир кўп пул йўқ. Акцияларингизни сотиб ололмайман. Агар ҳозир шартномага қўл қўйиб, тўловни ярим йил кутишга ваъда берсангиз, у ҳолда келиша олишимиз мумкин.

– Ярим йил, – Рожерснинг кўзлари катта очилди. – Ундан кўра уч қават теримни шилиб олсангиз бўларди.

– Ҳозир ҳеч ким сизнинг акцияларингизни бугунги нархда ҳам сотиб олмайд.

Мен сизга саховат кўрсатяпман. Бундан бопқасини таклиф эта олмайман. Яхшилаб ўйлаб кўринг, Рожере.

Рожерс яна дори ютди. Негаки, авзойи бузилиб, нафаси кисаётганди. Бирок у умридаги энг тўғри йўлни тутди. Бундан ўзга чораси ҳам йўқ эди. Жаҳлнини босиб, ликобчасини бўшатди ва шунинг билан ўзини узок ўйлаган киши кифасига солди. Ахийри, “Розиман”, деди.

— Факат, хозирок тилхат ёзиб берасиз.

– Албатта, Рожерс, – жидмайди жаноб Жонсон. – Марҳамат, нишонамга ўтайлик.

Жонсон иш столига ўтириб, коғозга пат-калам билан келишув шартларини ёза бошлади. Унга қадар Рожерс яна бир бор дори ичди. Ўз иши билан машғул Жонсон унга бирров қараб қўйди.

— Дорини кўп ичиб юбормаяпсизми?

– Жин урсин. Норманнинг ўлимидан буён ҳаловатим йўқ. Назаримда, озиб, чўпдек бўлиб қолгандекман. Кеча қандай туш кўрганимни биласизми?

Ташиландиқ маконда эканман. Ҳамма ёқ зим-зиё. Шохлари тарвақайлаган дарахтлар кўнглимга гулгула солади. У ерга қандай бориб қолганимни билолмасдим. Югуриб қочгим келарди-ю, базўр юрардим. Энг ёмони, қаердан нажот топишни билмасдим. Бир пайт олисдан нур кўринади. Оёқларим ўзимга бўйсунмай ўша ёкка қараб юра бошлади. Кейин билсам, у ер кўзгули лабиринт экан. Инонасиэми, Жонс? Ўша лаънати кўзгунинг нуسخалари девор бўйлаб саф тортганди. Улар нур таратарди. Бакириб ёрдам сўрагим келарди-ю, овозим чиқмасди, худди сув тубида таратарди. Бакириб ёрдам сўрагим келарди-ю, овозим чиқмасди, худди сув тубида таратарди. Бакириб ёрдам сўрагим келарди-ю, овозим чиқмасди, худди сув тубида таратарди. Бакириб ёрдам сўрагим келарди-ю, овозим чиқмасди, худди сув тубида таратарди.

– Ҳа-а, – деди Жонсон чўзиб, – бундай тушлар ҳозирда кўпчиликни кийнамоқда. Ҳеч кимга ҳавас қилиб бўлмайди, ўша жодугарнинг ҳозирда Италияда яшаётган авлодидан булак. Аммо тушқуниликка чўчиманг. Мухими, сиз соғ-саломатсиз. Кўзгуга дуч келиш, ялангоёқ бўлишдан даҳшатлироқ бўлиши аниқ, – Жонсон ишини тугатиб, дўстига қаерга қўл қўйиши лозимлигини кўрсатди. Рожерснинг сал чиройи очилди. Эгилиб, дарҳол имзо қўйди.

— Ҳа, Жонс, сиз ҳақсиз.

– Мана иш ҳам битди. Бу вексел олти ойдан сўнг кучга киради. Эҳтимол, сафарга кетгунингизча кўришмасмиз, шу сабаб сизга ок йўл тилайман.

– Раҳмат, Жонс. Сизни ҳар доим ҳақиқий жентльмен сифатида билганман, – Рожерс унинг кўлини маҳкам қисиб хайрлашди. Фойтунига ўтиргач, уйга тезроқ боришни буюрди. У совуқни хушламасди. Аммо кайфияти кўтарилган, Жонсонни бошлаб аҳмоқ қилганидан хурсанд эди. Ҳатто авлиёлар ҳам бу компанияни энди оёққа турғазга олишинга ишонмасди. Одам аҳмоқ бўлмаса, африкаликлар чинганокичаллик қиймати қолмаган акцияларни шундай баланд нархда сотиб олармиди? Рожерс ўзининг ақллилигидан бир коп семиргандек бўлди. Эртагаёқ бўлаёти, қарғини теккан шаҳардан жўнаб кетади. Шу билан барчаси ортда қолади. У ўзини енгил ҳис этар, дори ичишни ўйламай ҳам қўйганди.

Уйига келгач, дарҳол ишхонасига югурди. Камин ёнига ўтириб, совқотган кўлларини ҳузур билан бир-бирига ишкалади. Векселни тортмадаги зарур

хужжатлар каторига қўшиб қўйди. Саралашни коғозлардан бошлаб, киймати қолмаган барча келишувлар акс этган варақларни камин оловига ташлади. Ёқимли хидга эга сигарасини тутатиб, ўзини курсига ташлади-да, оёқларини каминга узатиб, эртанги кўчишини бир чеккадан ҳисоблай бошлади.

Бу вақт унинг уйига бир от қўшилган арава келиб тўхтади. Бу уй ёнида юрган икки полисменнинг эътиборини тортди. Аммо аравадан аёл киши тушганлигини кўриб, бунга ортикча аҳамият бериб ўтиришмади. Аёл кучерга кетиб қолмаслигини тайинлаб, дарвозага яқинлашди. Икки барзанги дарвозабонлар унинг юзидаги тўр туфайли кимлигини кўра олмагач, ўзини танитишини сўрашди.

– Мен жаноб Рожерс билан кўришишим керак, – деди аёл қўлидаги кутини авайлаб ушлар экан. Унинг овози шунчалар майин эдики, дарвозабонлар дастлабки кўпол муомалаларини беихтиёр ўзгартиришди. – Бир вақтлар жаноб Рожерс оиламизга улкан саховат қилган эди. Ўйлайманки, сизлар ёлғиз хонимни совуқ кўчада куттириб қўядиганлардан эмассизлар.

– Бизни афв этинг, хоним, – деди дарвозабонлардан бири ва эшикни очди. – Ичкарига марҳамат қилинг! Ҳозирок жаноб Рожерсга келганингизни етказамиз.

Дарвозабонлар уни уйга қўйиб юборишди. Бош хизматкор Рожерс олдига кирди.

– Жаноб, сизни бир хоним сўраб келипти. Уни кўриб хурсанд бўлар эмишсиз.

– Ким бўлди экан? – ўйга толди Рожерс. Сўнг ўрнидан туриб, ўзини эпақайга келтирди. – Майли, киргазиб юбор.

Аёл пальтосини хизматкорга топширди, бироқ юзидаги тўрни олишга ошиқмади. Рожерснинг олдига сипо-камтарин ҳолда кириб келди.

– Хуш келипсиз, хоним, – унинг сарвқоматига бокиб жилмайди Рожерс. – Сизни таний олмадим, эҳтимол, тўрингизни олсангиз, сизни таниб оларман.

– Бусиз ҳам мени танишингизга аминман. Энг аввало, тунда безовта қилганим учун узр сўрайман... Сиз ҳақиқий жентльменсиз, жаноб Рожерс. Бир вақтлар отамга оғир ахволида ёрдам берган эдингиз. Бизни унутиб юборган бўлишингиз мумкин, аммо биз сизни ҳар доим ёд этиб келамиз. Мана бу кутини марҳум отамнинг совғаси сифатида қабул этинг. Кутн оғзини очиб бизни эслашингизга аминман. Шўрлик отам уни ўз қўли билан сизга топширишни ният қилганди. Афсус, бу армон бўлиб қолди.

– Менга Янги йил совғалари ёқади, – дея Рожерс унинг дилбар қоматига махлиё бўлганча кутини олди. Кутиннинг оғзини очди-ю уни қўлидан тушириб юборди. Йўқ, у адашиши мумкин эмас. Бу ўша кўзгунинг ўзи эди. Факат, ҳажми кичик, аммо нақшлари ўша-ўша. Рожерс қаттиқ сесканиб кетди. Бу ҳам етмагандек аёл хунук хиринглади. Гўё жодугарнинг ёқимсиз кулгисига ўхшарди.

– Кунинг битди, Рожерс!

Рожерс барча нарсани чалкаштириши мумкин, аммо бу овозини эмас. Бир сонияда овоз эгаси ўлганини ёд этди ва кўрқув билан аёлга боқди. Энди аёлни юзи очик бўлиб, ўзига Элиссон Бойл ёвузларча жилмайиб турганлигини кўрди. Юрагида қаттиқ оғрик туйди-ю кўксини чангаллаганча ерга йиқилди. Полда ихраганча озрок типирчилаб, сўнг жимиб қолди. Бойл хоним унинг иш столини текширди. Тортмадан коғозларни чиқариб, уларни назардан ўтказди ва бир саҳифани кўриб мамнун жилмайиб қўйди. Уларнинг барини оловга ташлади. Коғозлар зумда бужмайиб кул бўлди. Сўнг кўзи очик қолган жасадга қараб, унинг ён чўнтагига бир қутичани солди ва хонадан чикиб кетди. Уйдан чиққанида тўри яна юзини тўсиб турарди. Дарвозабонлар унга эшикни очиб беришди. Полициячилар унинг извошга чикиб, тинчгина кетганини кўришди. Аммо кўп ўтмай уйдагилар шовқин кўтарилди. Икки полициячи извош ғойиб бўлган томонга бокишди, сўнг уйга қараб чопишди.

Давоми бор

Orif TO'XTASH

Bir chekkada qoldim men

O'rgimchakning pashshaga yozgani

– Salom, pashsha janoblar,
Singan yo'qmi qanotlar?

Hamisha bo'ling bardam,
Va kelib turing har dam.

Ko'nglingizni to'q qilib,
Parvozingiz o'q qilib.

O'ngu so'lga boqmasdan,
Darvozamni qoqmasdan,

Kelishingiz kutaman,
Yo'llarga ko'z tutaman.

Unutib qo'ymasin deb,
Xat yozishni ko'rdim ep.

Qopqonning mushukka yozgani

– Oshna, kezi kelganda,
Aytib o'tay dardimni.
Xizmatiga yarasha –
O'z o'rni bor har kimning.

Nomard sanamasin deb,
Yozayapman mardnoma.
Endi o'rtaga qo'ysak,
Arzimas bir shartnoma.

Orif TO'XTASH – 1976 yilda tug'ilgan. Samarqand davlat universitetida tahsil olgan. Uning "G'unchalar tabassumi", "Quyosh yo'li", "Ko'ngilga tashrif", "Vatan atri" nomli she'riy to'plamlari nashr etilgan.

Soxta so'zlaring bilan,
Aylantirib boshimni.
Necha bor olib qochding,
Og'zimdagi oshimni.

Hammasiga xo'p, deya
Sezmaslikka oldim men.
Rahmatni sen eshitib,
Bir chekkada qoldim men.

Senga bunchalik ko'mak –
Bermas hech kim, hech qachon.
Iflos bo'lgan yuzimni,
Yalab ham qo'y, oshnajon!

Mixning bolg'aga yozgani

– Men seni do'st deb yursam,
Nomard ekansan bolg'a.
Boshimdan uraverib
Keltirding qanday holga?

Umidlarim ko'p edi,
Barini to'kib ketding.
Mador bo'lish o'rniga,
Belimni bukib ketding.

O'ylab ko'rsam, vazifang –
Birgina "to'q-to'q" ekan.
Do'stman, deganing bilan,
Oqibating yo'q ekan.

Endi mening hayotim,
Barbod bo'lgani tayin.
Shu holdan kelib chiqib,
Senga bir so'z aytayin.

Nasihatmas, bu – niyat,
Doim ishi olg'a bo'l!
Har zarbda ham do'st boshin,
O'pib qaytgan bolg'a bo'l.

Shamning lampochkaga yozgani

– Porlab turgin baxtinga,
Sen borsanki, omonman.
O'chib qolsang mabodo,
Bir kechada tamomman.

Doskaning bo'rga yozgani

– Oq rangni eslar hamma,
Bo'r nomingni deganda.
Lekin, xafa bo'lma-yu,
Ko'ngling qora ekanda!

Asoslarim anchadir,
Har bir aytgan so'zimga.
Yozganing-yozgan, axir,
Toza turgan yuzimga.

Mayli, do'stlik tufayli,
Qo'yaqolay indamay.
Hech bo'lmasa yoz endi,
Insof bilan, tirnamay.

Bo'rining quyonga yozgani

– Quyon, kelgin yonimga,
Oro kirgin jonimga.
Belim qilday, qornim och,
O'tiribman noiloj.

Seni rosa sog'indim,
Yuragim to'lib borar.
Yonimda xalta-xalta
Sabzilar so'lib borar.

Vaqt topib, bir kep ketgin,
Olib ket, yo yeb ketgin.
Manzilim pistirmada,
Lekin ko'p kuttirmada!

Xo'rozning chuvalchangga yozgani

– Mening arzimni eshit,
Go'ng titishga yo'q mazam.
Yer chopilgan kezlarda,
Chiqib qolasan ba'zan.

Boshqa vaqtlar chiqmaysan,
Sira yerning yuziga.
Loy kechamiz kunma-kun,
Rahming kelsinda bizga.

Jo'jalar nima yeydi,
Ko'klam ham keldi sovuq:
– Ota bo'lsang oziq top! –
Deb, janjal qilar tovuq.

Men nima ham qilayin,
Hech ish kelmas qo'limdan.
Muhimi – asrash kerak,
Jo'jalarni o'limdan.
Egam qurg'ur faqirning,
Tugaganmish doni ham.
O'zi kasalxonada,
Emishmiyey qoni kam.

Xullas, shunaqa gaplar,
Kayfiyatim yo'q biroz.
Seni sog'inib, xatni –
Yerga ko'mguvchi – xo'roz.

Вужудим лолалар қўйнида қолсин

ОТАЁР

Ватан

Қўксингга бош қўйиб, суюниб
Айлай, Ватан, изхори дил.
Рухсорингга тўйиб-тўйиб:
Ризо кўнгил, ризо кўнгил!

Десам, сенга фидодир жон,
Кўнгил тўймас бу аҳдимдан.
Бошгинангда бўлиб осмон:
Алқай Ватан, алқай Ватан!

Йўлим тушса йироқларга
Васлинг кўмсаб кезган кезим,
Бархам берар фироқларга:
Сенинг исминг, сенинг исминг!

Дунё бўйлаб кучганда ишқ,
Қувонтирса кўзимни шаън,
Мен сел бўлиб айтар кўшиқ:
Ўзингдирсан, ўзингдирсан!

Сени жондан ортиқ севсам,
Ҳавойимас айтар сўзим.
Ватан – сенсан соғинганим:
Қаро кўзим, қаро кўзим!

ОТАЁР – (1947 – 2001) Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Ижодкорнинг "Ишқам баёни", "Лоларанг эртак", "Ўша кўзлар", "Оқ фасл" шеърӣй китоблари ҳамда "Қўшини кўргани келдим", "Дунёга тенгдош ҳазина", "Одамлар учун яшайман" эссе ва очерклар тўпламлари муаллифи.

Баҳор шамолига

Баҳорни елкамга ортқила, шамол...

Измингда чайкалган доларанг чаман
Тинчимни бермайин кўрсатсин жамол.
Шудрингли чаманни кўмсаб кучаман,
Сахарлар уйқумдан бедор эт, шамол.

Майлига, долалар хаёлим олиб,
Хур қизлар базмини эсимга солсин:
Майлига, кониксам ҳовликиб, толиб,
Кўкатларнинг ранги тизамда қолсин.

Шудринг жилосида нигоҳим қотиб,
Тонглар ҳикматидан англайин рўё.
Тонгларим шундайин беором отиб,
Майли, гўзалликка бўлай махлиё.

Чехрамга долалар жилоси кўчиб,
Шундай қарши олай қуёшни ҳар кун.
Янги кунни алқаб, баҳорни кучиб,
Шудрингла ювайин майсалар гардин.

Майли, сен ҳам – шамол, қаршимдан эсиб,
Лолалар атрини уфур, энтикма.
Мен чўккида ёнган лолаларни деб,
Янги сўқмоқ солиб интилай тикка.

Қизлар этагини тортқила, шамол,
Атлас жилосидан кўзим қувонсин.
Баҳорни елкамга ортқила, шамол,
Вужудим лолалар кўйнида қолсин.

Миртемир

Эзгулик дарчасин чертмади бекор,
Сокин кечиб ўтди ўту сувидан.
Умри ўтиб оддий, бетинч, камсухан,
Аянч ҳар даҳмаза – ортикча ва ор.

Шундай: оддий бўлди, миқти ва девтарз
Куйлайди ёндириб, ёник бир овоз –
Дунёни губордан бўлсин деб халос,
Жаҳонга, ногаҳон, тушмасин деб дарз.

Бу зилол уммондан катра ичалмоқ
Бегараз кўнгиллар армони бўлди,
Чанқоқ йўлчиларнинг дармони бўлди,
Осонмас оддийлик зангини чалмоқ.

Олисларга етди овози, сози,
Халкининг кўнглидан айтди не деса,
Бир силтаб қайирда не доvon келса,
Беминнат умридан эл-юрти рози.

Сокин ҳайкирик у, сокин садо у,
Она тупроғини суйган энг суюк.
Поку нопок ичра юраги куюк,
Мангу маконим деб, куйган адо у.

* * *

Бир кун кеттум мангу уйкуга,
Тупроғимга сингтум бегумон.
Берилмасман ортик туйнуга,
Унут бўлар яхшию ёмон.

Тебрангумдир майсами бўлиб
Ё ўлканинг алвон доласи.
Ё қувлашиб, кийкириб-кулиб,
Тоштаб ўтар бир тўп боласи.

Рашкингни қўй, сен ҳам малагим,
Кўз тутмасман илтифотишта.
Лаҳзанг бахтли кечган маҳали
Олиб қўйгил бирров ёдингга.

Қўйгил, сен ҳам мотамни, дўстим,
Рухим озор чекмасин десанг.
Бизку, эзгу маслақлар кўксин
Безаб ўтдик, босмасин деб занг.

Ўгил-кизим, қароғим-кўзим,
Киригимда ялтираган нам.
Неваралар – ўзим-юлдузим,
Чараклангиз осмонимда шам.

Келтирганда руҳимга оят,
Эслаб қўйинг, отам-онамни.
Улар ёдин севдим бағоят,
Ёритдилар улар хонамни.

Бир хонаки, ёвга тор бўлсин,
Ҳеч сўнмасин шодлик, қўшиқ, ўй.
Шу ўлканинг куни бор бўлсин,
Узилмасин мен бошлаган куй.

* * *

Сой бўйи. Хиёбон. Икков кезаркан
Пойимизни ялаб ловиллайди куз.
Муҳаббат тафтидан чехранг кизарган,
Кўзларингида ҳислар: қуюн қоракўз.

Мен эса дил розин унсиз айтаман:
 “Бир сен қолган эдинг кўнгил бермаган.”
 Севиб-севилишдан вафо кўрмаган,
 Бу кўнгил изтироб чекар кайтадан.

Юрагинг майлини сезаяпман, бу –
 Балоғат ёшингда гуноҳ санамас.
 Бирок, вужудимда таниш бир гулу
 Аврайди, аврайди: “Бу оддий хавас...”

Шу сас балкир кузак шивирида ҳам,
 Сой тўлкинида ҳам шу сас қалкийди.
 Эҳ-хе, мен учун ҳам бу ҳис, маликам,
 Муқаддас ишқ бўлиб қолса қанийди?

Манзара

Шамоллар сасида хазонлар зори,
 Улар зор-зорига айланган боғлар.
 Ўтиб кетган йилнинг нозли баҳори,
 Лолаларсиз мизгир жунжикиб тоғлар.
 Энди, қушчаларнинг сайри узоқда,
 Яйдоқ далаларда дайдири изгирин.
 Атрофни ўхшатиб минг бир ямокка,
 Тўшала бошлайди фойзсиз кечкурун.
 Ошиқлар сайридан бенасиб қолиб,
 Безовта бевадай тўлғанади сой.
 Унинг тўлкинида хазонлар оқиб,
 Тўлин ой аксини парчалар тинмай.
 Факат, шамол хазон сочиб ўйнайди,
 Совуқ авзонига қўнмас табассум.
 Кимдандир эшитган, у ҳам куйлайди,
 Хазон сипоҳига моне бўлур ким?

Кун-тунлар юкини елкага ортади,
 Кечарак лаҳзалар умрдан узилдилар.
 Асабий лаҳзалар – мисоли муғузлар
 Юраклар қатига зил катим тортади.

Умрдан умрлар сўрайди лаҳзалар,
 Тақдирлар яратур лаҳзалар шу куйи.
 Шу куйи узаяр тақдирлар ўйини,
 Шунчаки ўйинмас, умрга – ларзалар.

Умрдан лаҳзалар – бокийлик дояси,
 Дояки, доялар дояси – устивор.
 Умрдан умрзок, метинрок не ҳам бор,
 Ҳар ўтган соз умр бокийлик қояси.
 Қалбларни ўртайвер, беаёв ларзалар,
 Умрни узайтсин кечарак лаҳзалар.

Ишонмасангиз, “ҳамкасб” лардан сўранг

ҳажевия

Ғайрат
БОБОКУЛОВ

Мен сизга айтсам, севги-муҳаббат деганлари худди ёпишқоқ елимга ўхшаркан. Бу дардга мубтало бўлдим уйкумдан ҳаловат кетди, узун тунларни тонгга улаб “ўшани” ўйлайман. Муҳаббат ақлингни ўғирлайди, деганлари рост экан. Бир куни катта йўлда кетаётиб, яна ўшанинг қадди-комати, нафис сўзлари, жозибали ҳусни ҳаёлимни банд этди. Қаттиқ ҳаёлга чўмган одам ҳеч нарсани пайкамас экан, яъни паришонхотир бўлиб қоларкан. Шу денг, йўлда кетаётсам кимдир чунонам бикинимга тепдики, гандираклаб, йиқилишимга оз қолди. Бурилиб қарасам, водаринг ёнгинамда машина турибди. Нақ асфаласофинга кетишимга бир баҳя қолган экан-ов. Устига-устак ҳайдовчининг бўралаб сўкканини айтмайсизми?! Севгилимнинг жамолига етолмай, нарғи дунёга равона бўлмаганимга шукр қилдим.

Севганингда икки қалбада ишқ бирдай туғён кўтарса-ку яхши-я, худди икки варақ оқ қоғозни ёпиштиришдек осон кўчади. Аммо бу юракларнинг бири Бухоро газининг алангасида ловуллаб ёнса-ю, иккинчиси ҳўл ўтиндек буруксиб тутайверса, ўйлаверингки, елим ҳам иш бермайди. Бизнинг дардимиз ҳам ана шунақасидан. Ошиқмиз “ўшанга” жигар, ошиқмиз. “Ўша” деганинг ким дейсизми? Жуда кувсизда, жигар, сизга сиримни айтиб берсам-да, а?! Ҳо, тушингизни сувга айтнинг. Бўлмаса, кўп лоф урма деяпсизми? Ўлай агар, ўша киз мени худди оҳанрабодек тортади. Ишонмасангиз, бирорта офатигон кизга махлиё бўлинг, тасодифан севиб қолинг. Шундай севингки, сизнинг севингиз олдида Фарҳод ва Мажнулар ҳам иш эшолмай қолсин. Ана шундан кейин кўрамиз, ҳолингиз не кечаркан. Айтмасдим, лекин “пак” этиб ёрилиб кетиб, ажалимдан беш кун олдин ўлишдан қўрқаман.

Тунов куни десангиз шаҳарда ўша хурликога кўзим тушиб қолди-ю, вужудимга аллақандай нарса учиб кириб “жаз” этиб юрагимга тармашди. Вой-бўй нақд сув париси дейсиз. Юзларига упа-элик суртганиданми, худди сутга чийиб олингандек тиник, сурма тортилган жоду кўзлари нақ юракка қараб олов пурқайди. Ўсма қўйилган қошлари икки кўприк бирлашиб кетгандек беихтиёр ҳаёлингизни тортади, шахло кўзларининг посбони бўлган найзадек киприкларини айтмайсизми, юракни тилим-тилим қилиб юборади-я. Унинг ёнидан ўтаётиб муаттар ва ўткир атир

Ғайрат БОБОКУЛОВ – 1958 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тугатган. Ижодкорнинг “Қий-чўв маҳалласида шов-мувалар” ҳажвий ҳикоялар тўплами чоп этилган.

хидларидан икки юз грамм ароқ ичгандай маст бўлиб, йиқилишимга сал қолди.

Ўша жонининг ортидан эргашиб, расталар олдида бораялману, ишқилиб адаштириб қўймайин деб жоним ҳалак. Бозорда одам кўплигидан киз мени эргашиб юрганганини сезмади. У атторлик, газмоллар ва универсал дўконларга ҳам кирди, ҳеч нарса харид қилмасам ҳам уни кузатиб юрибман. Мақсадим танишиб олиш. Биз яна турли ярмаркаларни оралаб кетаямиз. Ҳозир айтаман дейман-у журъат этолмайман, у бепарво. Бир вақт пинхоний маъшукамиз бир хонага кириб кетди. Мен ҳам ҳеч иккиланмасдан шу ерга ташриф буюрдим. Кўзларимга ишонмайман, йўқ, йўқ худди ўзи. Бу макон аёлларнинг сочларига оро берадиган сартарошхона экан. Нима қиларимни билмай турсам, бир сартарош аёл: “Сочингиз калта-ку, синглим”, деб қолди. У менинг афти-ангоримга бокмасдан айтдики ёки жўрттагани, буни англай олмадим, лекин шу ерда ўтирган аёллар шарақлаб кулиб юборишди. Бирдан фурсатни ўтказмай ташқарига қараб отилдим. Ҳалиги кизнинг олдида ўсал бўлганим алам қилади. Ичимда ўзимни шундай қойидимки... Аввал пештокига ёзилган сўзларни ўқиб қирмайсанми, номард. Одам ҳам шунчалик гўл бўладими, галварс, дейман ўзимча. Ўша нозаниннинг чиқишини кутиб, шу ердаги скамейкага чўқдим.

Бу аёлларга ҳам хайронсан киши. Бирон жойга кирса, чиқиши қийин бўлади. Бу ерга аёллар, кизлар қияпти, чиққанини кўрмайман-да!

Бироз мизғиб ҳам олдим. Кўзимни очдим уйланиб

қолдим. Ие, биз ваъдалашмаган бўлсак, гўё у мени мизғиган пайтимда ҳам уйғотиб олиб кетадигандек бамайлихотир ўтирганимни қаранг. Ҳали чиқмагандир-ов деган ўй билан умидвор бўлиб, икки соат кутсам-а. Ҳамма учун белгиланган иш вақти ҳам тугаб борарди. Бирин-кетин сартарош аёллар ҳам жўнаб қолишди-ю, минг марта таажжуб ва таассуфлар бўлсинки, ул паризод бу макондан чиқмади. Ё, тавба, нималар бўлаяпти, ўзи? Бир пайт шу хонага бир кампир кириб кетди. Нима бало қариганда ҳам қуюлмабди, шекилли, бу онахонимиз, дея ўзимча жилмайиб қўйдим, чоли ҳали ёшроқ бўлса керак-да. Йўқ, мен ўйлагандек бўлиб чиқмади. У кампир шу “паризод йўқолиб кетган” маконнинг фарроши экан.

Кампир ҳам иштини тугатиб чиқди. Сўнгра менга юзланиб:

– Ҳа, болам, кеч бўлганда кимни кутиб ўтирибсан? – деб қолди. Муддаомни айтдим.

– Ўша кизнинг сочи узунми? – деди хайратомуз боқиб.

– Ҳа, сочи ҳам узун эди, ўзи жудаям гўзал, – дедим шоша-пиша.

– Қираётганда сочи “причёска” эмасми? – ўсмоқчилади кампир.

– Йўғ-е онахон, – таажжубланганлигимни яшира олмадим.

– Оббо, ўғлим тушмагур-е, бу ерга кирган кизлар сочларини мана бундай қилиб “лайлак уя” қилиб оладилар. Сен шунга танимагансан ёки кўрмай қолдингми, онанг қоқиндик?!

Шунга ҳам аклим етмапти-я, деб пешанамга бир урдиму уйга жўнадим. Ўшандан бошлаб ошиқлигимдан нақ телба бўлиб қолаёздим. Ёниб-қуйиб ҳасратларимни қоғозга тушира бошладим. Тез орада дуппа-дуруст “шоир” бўлиб қолдим. Бир тингланг-а:

*Эй, нозанин, кўйиңгда адо бўлиб қолдим-ей,
Бир боқдимۇ чехрангга гадо бўлиб қолдим-ей,
“Причёска” хонага кириб кетдинг, найлайин,
Девонадек тополмай, жудо бўлиб қолдим-ей.*

Дўстларим ҳам гоҳ-гоҳ мени кўриб қолсалар қулишиб: “Ҳа, шоир Топилдик, пинҳоний жононгизни излаб топтингизми?” деб сўраб қолишади.

Мен эса, чуқур хўрсиниб “уф” тортаман. Улар ҳам шеърларимни эшитгач, аҳволимни яхши тушунишади-да.

Асли исмим – Тешабой, фамилиям – Пармонов. Ошиқлик дастидан шоир бўлиб Топилдик Пинҳонийга айландим. Юрагим ёнганда ёзган шеърларимни кўринг:

*Сени излаб кўзёшларим дарёдай оқар,
Паришон бу ҳолларимга маймунлар боқар.
Юзларингга ула суриб, ақлим олибсан,
Тушларимга кириб чиқсанг қанчалар ёқар.*

Аста-секин ўша гўзал малак ҳам ёдимдан кўтарила бошлади. Шунини айтишим керакки, кейинчалик бир нарсанинг фаҳмига етдим. Бу севги бир баҳона бўлди-ю “шоир” деган ажойиб “унвон”га сазовор бўлдим. Бирок ҳали бирорта шеърим матбуотнинг кўркига-кўрк қўшолгани йўқ. Аммо яқин ўртада ошна-оғайнигарчилик қилиб бўлса ҳам китоб чиқариш умидида гуллаб-яшнаб ижод қилаяпман. Менинг фалсафам шу – шоир аҳли борки, ўз севганига етишолмай доғда қолиб, менга ўхшаб “Эйжод” майдонига кириб кетган. Ишонмасангиз “ҳамкасб” дўстлардан сўранг. Кейин каминани камтариннинг сўзларини бир умр эслаб юргайсиз-а, лаббай?!

*Қамол соядаги ўзларни
ёруқликка олиб чиқади.*

Рамон Гомес де ла СЕРНА

Адабий ҳаёт

1 июнь. Ҳамид Олимжон ва Зулфия номидаги ижод мактаби ўқувчилари билан Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, таниқли ёзувчи Абдуқаюм Йўлдошев иштирокида онлайн ижодий учрашув ўтказилди.

Халқаро болаларни ҳимоялаш куни муносабати билан Ёзувчилар уюшмаси Қашқадарё вилояти бўлими қошидаги “Ёшлик илҳомлари” адабий тўғараги аъзолари билан болалар шоирлари Ўта Бердиёр, Баҳром Махмудов, Ўктам Садин иштирокида онлайн учрашув ташкил этилди.

* * *

3 июнь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Ижод” жамоат фонди томонидан нашр этилган, “Сайхун саболари” ва “Сирдарё мавжлари” номли 6 000 нусха китоб Сирдарё вилоятига етказилди. Гулистон шаҳрида Ҳалима Худойбердиева номидаги ижод мактабида Сирдарёда яшаб ижод қилаётган истеъдодли шоирлар, ёзувчиларнинг энг сара асарлари ўрин олган ушбу китобларнинг тақдиротига бағишланган маросим бўлиб ўтди. Унда Ёзувчилар уюшмаси раиси Сирожиiddин Саййид, шоир Рустам Мусурмон, “Ижод” фонди раҳбари Шерзод Ирзоев ва бошқалар иштирок этди.

* * *

4 июнь. Адиблар хиёбонида ўзбек мумтоз адабиётининг забардаст вакили, улут аллома – Захриддин Мухаммад Бобур ҳаёти ва ижодига бағишлаб “Адиблар хиёбони – маънавият маскани” мавзусида маърифий тадбир ўтказилди. Тадбирда Ўзбекистон Республикаси Миллий Гвардия Ҳарбий техник институти курсантлари, ўқитувчилари, ёзувчи ва шоирлар иштирок этдилар.

* * *

6 июнь. Атоқли рус адиби Александр Сергеевич Пушкин таваллудининг 221 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси ва Рус маданият маркази томонидан пойтахтимизда шоир хотирасига ўрнатилган ҳайкал пойида “Рус шеърятининг қуёши” мавзусида тадбир ташкил этилди. Тадбир доирасида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, чоп этилган рус адабиёти дурдоналаридан Пушкиннинг “Капитан қизи” номли китоби тақдироти бўлиб ўтди.

* * *

9 июнь. Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли адиб Саид Аҳмад таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан Тошкент давлат шарқшунослик университети “Таржимашунослик ва халқаро журналистика” кафедраси мудири, таржимон Хайрулла Ҳамидов томонидан адибнинг ўнлаб ҳикоялари турк тилига ўгирилиб, “Özbek Edebiyatı'nın Seçme Esêrleri. Said Ahmed. Hikâyeler” (“Ўзбек адабиётининг сара асарлари. Саид Аҳмад. Ҳикоялар”) номи остида нашр этилди.

Ёзувчилар уюшмаси Навоий вилоят бўлими қошидаги Бадий кенгаш аъзоларининг навбатдаги йиғилиши онлайн тарзда ўтказилди. Унда шоир У. Сатторов томонидан ўзбек тилига ўгирилган Мустай Каримнинг “Афв” қиссаси муҳокама қилинди.

* * *

19 июнь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактаблар ўқувчилари ўртасида “Ёш китобхон” онлайн танлови ўтказилди. Танлов Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларни ривожлантириш агентлиги, Ёшлар иттифоқи ҳамда Ёзувчилар уюшмаси билан ҳамкорликда ташкил этилди. 3 ёш тоифасида ўтказилган танлов ғолиблари ташкилотчилар томонидан эсдалик совғалари билан тақдирланади.

* * *

22 июнь. “Ижод” фонди ҳомийлигида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг “Танланган асарлар”и, туркман шоири Махтумқулининг “Ошиқлар Ҳақ ишқинда” номли тўплами нашрдан чиқди.

Анкарада чоп этиладиган “Kardeş Kalemler” (“Қардош қаламлар”) адабий журналининг жорий йил июнь ойи сонида Саида Зуннунова ҳаёти ва ижодига бағишланган мақола чоп этилди. Ҳожи Байрам валий номидаги университетнинг “Замонавий туркий тиллар ва адабиёт” кафедраси катта ўқитувчиси Вели Саваш Йелок мақоласида адибанинг синовларга тўла ҳаёти, шу билан бирга сермахсул ижодий фаолияти хусусида сўз боради.

* * *

24 июнь. Ёзувчилар уюшмасининг “Китоб акцияси” доирасида Мудофаа вазирлиги қошидаги Ватанпарвар ташкилотига 75 номдаги 150 дона китоб тақдим этилди.

* * *

25 июнь. Ёшлар куни муносабати билан Ёзувчилар уюшмаси ҳамда Ёшлар иттифоқи марказий кенгаши билан ҳамкорликда Адиблар хиёбонида “Тошкент ёш рассомлар нигоҳида” номли расмлар танлови ўтказилди.

Ёшлар иттифоқи Кенгашининг Самарканд вилоят бўлими марказида Ёшлар куни муносабати билан тадбир бўлиб ўтди. Унда Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлими раҳбари Т.Тугалов иштирок этди. Тадбирда уюшманинг вилоят бўлими қошидаги “Садокат” тўғараги аъзоси, ёш ижодкор Камола Мусурмонова оиласи “Энг яхши китобхон оила” кўрик-танловида биринчи ўринни олганлиги учун вилоят ҳокими Эркинжон Турдимов томонидан “Спарк” автомабили билан тақдирланди.

* * *

26 июнь. Ёзувчилар уюшмаси “Китоб акцияси” доирасида Тошкент вилояти Бўка туманидаги таълим муассасалари, ахборот-кутубхона марказларига 3000 дона бадий китоблар тақдим этилди.

* * *

29 июнь. Ёзувчилар уюшмаси Наманган вилояти бўлими ҳамда Нодирабегим номидаги ахборот-кутубхона маркази ҳамкорлигида Қамбар Ҳайдарнинг “Изҳор” китобининг онлайн тақдироти ўтказилди.

МУНДАРИЖА

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Мамарасул БОБОЕВ. Мишг йиллик билимининг ўлмас қомуси. ...4

МУНОСАБАТ

Эркинжон ТУРДИМОВ. Маърифат —
инсон руҳиятининг устуни.7

НАЗМ

Йўлдош ЭШБЕК. Ширин туйғулардан энтикар қалбим.31
Абдусалом КЎЧИМОВ. Тугдек кўтарсайлар қазрат сурури.52
Жумагул СУВОНОВА. Ойдин туйлар сокин.61
Тошпўлат ЎРХУН. Сирли ўтмиш, шавқат ила шон.65
Зухра БЕГИМ. Тилсимдай очилар дунёнинг сирин.68
Исматилло ЙЎЛДОШЕВ. Энг буюк мусиқа тоғлар навоси.71

НАСР

Фармон ТОШЕВ. Йўл. Қисса.11
Муртазо ҚАРШИБОЙ. Воқиф.37
VIP-PAKET сари. Икки ҳикоя.45
Дўстбек СУЛАЙМОНОВ. Зўраки “миллиардер”. Ҳикоя.58
Даврон СУЛТОНОВ. Афсонавий кўзгу. Саргузашт-детектив
қисса. Даъоми. Бошланғич ўтган сонда.135

ТАРИХИМИЗ САҲИФАЛАРИ

Амридин БЕРДИМУРОДОВ. Амр Темур
ва темурийлар давлати пойтахти.73

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Исмаил САНАЕВ. “Равсан асрор” — пок муҳаббат қиссаси.84

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Мархабо ШОДМОНОВА.95
Шаҳбоз ТЎРАЕВ.97
Мавлуда БОЙЧАЕВА.98
Ҳасанов ЛОЧИНБЕК.99
Гулҳаё АНОРОВА.100
Ҳумоюн ҚУВОНДИҚОВ.101
Исомиддин ПЎЛАТОВ.102

АДАБИЁТ ВА ШАҲС

Усмон АЗИМ. Сегинча айланган дунё.103
Биби РОБИҲА. “Рўё ёхуд Гулистонга сафар” романининг
услуби ва жанри.125

ВАТАНИМ МАНИМ

Феруза ХАЙРУЛЛАЕВА. Юртнинг бир бўлагимиз.130
Мадина НОРЧАЕВА. Сирли туйғу (Дугонамга мактуб).133
BOLALAR DUNIYOI
Orif TO'XTASH. Bir chekkada qoldim men.164
УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

ОТАЁР. Вужудим дозалар кўйинда қолсин.167
ГУЛКАЙЧИ

Ғайрат БОБОКУЛОВ. Ишонмасангиз
“ҳамкасб”лардан сўринг. Ҳажвия.171
Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2020

6-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фидри
таҳририят ижодий жамоаси нустан
назаридан фарқлангани музқин.
Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
кайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек
адабиёти» ихтисослиги бўйича
руйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий
нашрларни етказиб бериш
билан шугулланувчи барча
ташқиқотлар орқали амалга
оширилди.

Обуна индекси — 911

Манзилтими:

100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шаҳрча, Адиллар хиббони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@mail.ru

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

26.11.2020

Қоғоз бичими 70x108 1/8

Офсет босма усулида офсет қозонда

босилди. Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.

Адали 3000 нуска.

Буюртма №1

Эслатма: Журнал пандемия
шароитида ташарфуслар билан
чоп этилганнинг эътиборга олиш;
маълумотлар аниқлигини текшириш
учун журналининг босмаҳонага
топирилган санаенга қаралсин.

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам билан руйхатга олинган.

“TIPOGRAFIA POLIAR” МЧЖ
матбуа қорхонасида чоп этилди.

Қорхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусовор тумани,
Ифтихор кўчаси, 117-уй 19-қават

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусаххиллар:

Дилфуза Маҳмудова

Моҳира Ҳусанова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Шаҳриёр Ибраҳимов

Copyright © «Шарқ юлдузи»

Унутилмас лаҳзалар

ОТАЁР ҳаётидан лавҳалар